

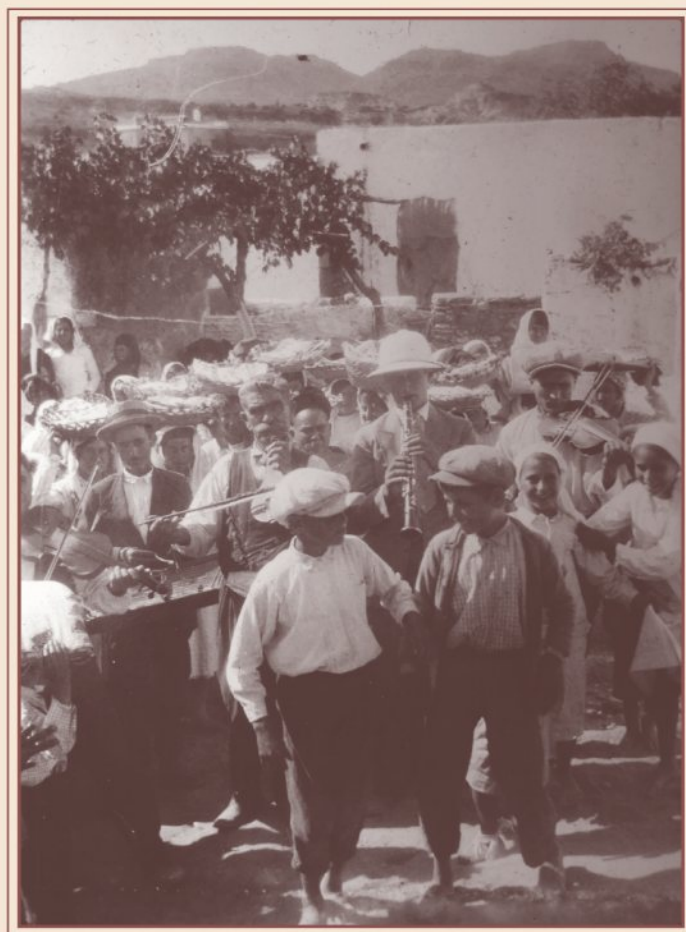


Κοινοφελές Ίδρυμα Υποτροφιών Ρόδου Εμμανουήλ και Μαίρης Σταματίου

Samuel Baud-Bovy
Journal du Dodécanèse (1930-1931)



Σαμουέλ Μπω-Μποβύ
Ημερολόγιο Δωδεκανήσου (1930-1931)



ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΓΕΩΡΓΙΑ ΖΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΠΙΜΕΤΡΟ
ΛΑΜΠΡΟΣ ΛΙΑΒΑΣ

ΡΟΔΟΣ 2019



Samuel Baud Bovy
Journal du Dodécanèse (1930 1931)

Σαμουέλ Μπω Μποβύ
Ημερολόγιο Δωδεκανήσου (1930 1931)

Χορηγός της έκδοσης
Κοινωφελές Ίδρυμα Υποτροφιών Ρόδου Εμμανουήλ και Μαρίας Σταματίου

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

Κοινωφελούς Ιδρύματος Υποτροφιών Ρόδου Εμμανουήλ και Μαρίας Σταματίου

Πρόεδρος: Μάνος Κόκκινος του Δημητρίου, Δικηγόρος
Αντιπρόεδρος: Νένα Ζερβάνου του Ευάγγελου, Νομικός
Μέλος: Θεόδωρος Φραράκης του Εμμανουήλ, Δικηγόρος
Γραμματέας: Σταμάτιος Θωμάϊδης του Θωμά, Οικονομολόγος
Ταμίας: Δημήτριος Στεφανάκος του Παναγιώτη, Ιδιωτικός υπάλληλος
Μέλος: Λίνα Στεφανίδη του Στέφανου, Δικηγόρος
Μέλος: Περσεφόνη Φώκιαλη του Νικολάου, Οικονομολόγος

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται από τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και από τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή οποιοδήποτε μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Κοινωφελές Ίδρυμα Υποτροφιών Ρόδου Εμμανουήλ και Μαρίας Σταματίου
Samuel Baud Bovy, *Journaux du Dodécanèse* (1930 1931)

Μετάφραση: Γεωργία Ζαχοπούλου

Σύνθεση εξωφύλλου: Νίκος Χατζηκαλημέρης

Φωτογραφία εξωφύλλου: Samuel Baud Bovy, Ρόδος 1930, Γάμος στ'Αφάντου

Διορθώσεις: Δημήτρης Ε. Κόκκινος Αυγουστίνος Τσιριμώκος

Υπεύθυνος έκδοσης Επιστημονική επιμέλεια: Δημήτρης Ε. Κόκκινος

Samuel Baud Bovy, 2019

© «Τυπογραφείο 1985», Ιαλυσός, Μάρτιος 2019

Ν. Πλαστήρα 20, Ιαλυσός, 85101, Ρόδος, 2241094975

ISBN 978 618 84181 2 7

Κοινοφελές Ίδρυμα Υποτροφιών Ρόδου Εμμανουήλ και Μαρίας Σταματίου

Samuel Baud Bovy
Journal du Dodécanèse (1930 1931)



Σαμουέλ Μπω Μποβύ
Ημερολόγιο Δωδεκανήσου (1930 1931)

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΓΕΩΡΓΙΑ ΖΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΠΙΜΕΤΡΟ
ΛΑΜΠΡΟΣ ΛΙΑΒΑΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ε. ΚΟΚΚΙΝΟΣ	
Πρόλογος.....	9
MANUEL BAUD BOVY	
Note sur les journaux de voyage de S. Baud Bovy.....	14
BERTRAND BOUVIER	
Ένας πολυτάλαντος Γενεύεζος, ο Samuel Baud Bovy.....	16
ΜΑΡΚΟΣ Φ. ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ	
Χαιρετισμός στην έκδοση: Samuel Baud Bovy, Ημερολόγιο Δωδεκανήσου (1930 1931)..	17
ΓΕΩΡΓΙΑ ΖΑΚΟΠΟΥΛΟΥ	
Σημείωμα της μεταφράστριας.....	18
SAMUEL BAUD BOVY	
Journal du Dodécanèse (1930 1931) / Ημερολόγιο Δωδεκανήσου (1930 1931).....	22
ΛΑΜΠΡΟΣ ΛΙΑΒΑΣ	
Επίμετρο:	
Ο Samuel Baud Bovy και η μουσική έρευνα στα Δωδεκάνησα.....	210
Φωτογραφικό ένθετο / Annexe photographique.....	215
Σελίδες χειρογράφων / Pages de manuscrits	220
Ευρετήριο Τοπωνυμίων / Index des noms de lieux	223

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο ασφαλέστερος τρόπος ανάδειξης της ιστορίας ενός τόπου είναι η τεκμηρίωσή της. Με τη βοήθεια των τεκμηρίων, η ιστοριογραφία της Δωδεκανήσου γίνεται πιο συμπαγής, ενώ οι προσωπικές ιστορικές μνήμες συμπληρώνουν και εμπλουτίζουν την πολύπλοκη και πολυεπίπεδη εικόνα της ροδίτικης και δωδεκανησιακής παράδοσης.

Το Κοινωνικό Ίδρυμα Υποτροφιών Ρόδου Εμ. & Μ. Σταματίου έχει ξεκινήσει από το 2014 τη δική του ιδιαίτερη συμβολή στην προαγωγή και ανάδειξη του πολιτισμού στον τόπο μας. Πέρα από το πολυσχιδές έργο των καλλιτεχνικών μας εργαστηρίων με τις δραστηριότητες ομάδες τους, που περιλαμβάνει μεταξύ άλλων σεμινάρια, ομιλίες, συνεργασίες με διάφορους φορείς, βιβλιοπαρουσιάσεις, εκθέσεις, θεατρικές παραστάσεις και παραγωγή πρωτογενών ταινιών τεκμηρίωσης, φιλοδοξία του Ιδρύματος είναι να δραστηριοποιηθεί και στον τομέα των εκδόσεων είτε μέσα από την επανέκδοση σημαντικών βιβλίων που είναι εξαντλημένα και δυσεύρετα είτε μέσα από την έκδοση πρωτότυπων κειμένων που συμβάλλουν στην μελέτη και την έρευνα της ιστορίας και του πολιτισμού της Ρόδου και της Δωδεκανήσου γενικότερα. Σ' αυτό το πλαίσιο προχωράμε στη μετάφραση και διγλώση έκδοση των τετραδίων του ανέκδοτου ημερολογίου της περιήγησης του Ελβετού νεοελληνιστή και εθνομουσικολόγου Samuel Baud Bovy στα ιταλοκρατούμενα ακόμη Δωδεκάνησα (1930 1931), την ύπαρξη των οποίων πληροφορηθήκαμε από τη μουσικό Βενετία Σκευοφύλακα.

Ο Samuel Baud Bovy προερχόταν από μια οικογένεια της Γενεύης με βαθιά πνευματική παράδοση. Ο παππούς του, Auguste Baud Bovy, ήταν καταξιωμένος ζωγράφος και είχε μαθητεύσει στο πλευρό του Γάλλου ζωγράφου Gustave Courbet, πρωτεργάτη του Ρεαλισμού. Ο πατέρας του, Daniel Baud Bovy, ήταν συντηρητής, κριτικός τέχνης και συγγραφέας, ενώ για ένα διάστημα διετέλεσε πρόεδρος της Σχολής Καλών Τεχνών της Γενεύης. Μαζί με τον πρωτοπόρο Γαλλοελβετό φωτογράφο Fred Boissonnas και τον κυνηγό Χρήστο Κάκαλο έμειναν στην ιστορία ως οι πρώτοι ορειβάτες που ανέβηκαν στην κορυφή του Ολύμπου, στις 2 Αυγούστου 1913. Παράλληλα, μαζί με τον F. Boissonnas κατά το οδοιπορικό τους στη χώρα μας αποτύπωσαν την καθημερινή ζωή στην Ελλάδα σε ένα μοναδικής σημασίας φωτογραφικό αρχείο το οποίο εκτείνεται από το 1903 έως το 1920. Σε μια διάλεξή του, το 1931, είχε αναφέρει χαρακτηριστικά: *«Στην Ελλάδα, όπου άλλοι δεν πήγαιναν παρά γυρεύοντας ερείπια, εμείς ανακαλύπταμε μια φύση και έναν λαό. Και από τότε το σχέδιό μας ήταν όχι μόνο να ασχοληθούμε με τη λαμπρότητα των αρχαίων μνημείων αλλά να ξαναζωντανέψουμε τα τοπία που τα περιβάλλουν, τους ανθρώπους που είναι οι καθημερινοί μάρτυρές τους»*.

Σε μια επόμενη ανάβαση του Ολύμπου, κατά το 1926 7 σύμφωνα με τον Μάρκο Δραγούμη, ο Daniel Baud Bovy πήρε μαζί του τον εικοσάχρονο γιό του Samuel. Εκεί ήταν που ο νεαρός Ελβετός, έχοντας αποκτήσει ήδη αξιόλογη φιλολογική και μουσική σκευή, ήρθε για πρώτη φορά σε επαφή με την ελληνική παραδοσιακή μουσική και μαγεύτηκε από τους τρόπους και την ομορφιά της. Έτσι, λίγα χρόνια αργότερα, το 1929, ήλθε στην Αθήνα προκειμένου να μάθει ελληνικά και να μελετήσει τη βυζαντινή και τη δημοτική μουσική. Το χρονικό της παραμονής του στην Αθήνα καταγράφεται στο Ημερολόγιο της διαμονής στην Αθήνα (1929 1930), που εξέδωσε το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, το 2014, σε εξαιρετική μετάφραση του μουσικολόγου Μάρκου Δραγούμη (είναι διαθέσιμο στον ιστότοπο: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/deltiokms/article/view/2686/2>

451). Στις καταγραφές του ημερολογίου αυτού βλέπουμε τον 23χρονο Samuel Baud Bony να συναντά μερικές από τις πιο εμβληματικές φιγούρες της πνευματικής ζωής της προπολεμικής Ελλάδας όπως τον Κ. Παλαμά, τον Γ. Δροσίνη, τον Ά. Σικελιανό, τον Γ. Σεφέρη, τον Μ. Τριανταφυλλίδη, τον Σ. Κουγέα, τον Δ. Μητρόπουλο, και άλλους.

Ωστόσο σημαντικότερη γνωριμία εκείνης της περιόδου για τον νεαρό Ελβετό στάθηκε αυτή με τον Octave Merlier, διευθυντή την εποχή εκείνη του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών και τη σύζυγο του Μέλπω Λογοθέτη Merlier, η οποία το 1930 ίδρυσε το Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο, που μετεξελίχθηκε αργότερα σε Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών. Για το ζεύγος Merlier, όπως προκύπτει και από το Ημερολόγιο της Αθήνας, ο νεαρός Samuel αισθανόταν μεγάλη εκτίμηση, σεβασμό και οικειότητα. Είναι εκείνοι, κυρίως, που μαζί με τον λαογράφο Δ. Λουκόπουλο αναλαμβάνουν να τον φέρουν σε επαφή με διάφορους/ες μουσικούς και τραγουδιστές/στριες που να καλύπτουν ένα σημαντικό μέρος από το φάσμα της ελληνόφωνης παραδοσιακής μουσικής. Ανάμεσα τους ακούει και δημοτικά τραγούδια της Δωδεκανήσου. Στην ημερολογιακή καταγραφή της 16 Φεβρουαρίου 1930 γράφει: *«Το απόγευμα μετά τον Λουκόπουλο έρχονται 5 τραγουδιστές από την Κάρπαθο που τους έφερε ένας φοιτητής (Πρωτοψάλτης). Από όλους τους Έλληνες έχουν περισσότερη διάθεση να ξεβολεντούν και να μπουρ σε μπελάδες γιατί ονειρεύονται την αποτίναξη του ιταλικού ζυγού από τον τόπο τους. Μισούν έντονα τους Ιταλούς που τους υποβάλλουν ανελέητα σε κάθε είδους ταπείνωση...»* Και λίγους μήνες αργότερα, στις 22 Μαρτίου 1930, σημειώνει: *«Διαβάζω τα τραγούδια της Δωδεκανήσου από τα οποία λίγα μόνο παρουσιάζουν ιδιαίτερο φιλολογικό ενδιαφέρον. Υπερισχύουν σ' αυτά τα σκωπτικά άσματα και τα δίστιχα.»*

Η επιρροή της Μέλπως Λογοθέτη Merlier στις μετέπειτα σπουδές του υπήρξε καθοριστική καθώς είναι το πρόσωπο με την προτροπή του οποίου, όπως σημειώνει ο Β. Bouverier, ο Samuel Baud Bony αποφάσισε να ασχοληθεί με την έρευνα και την μελέτη της Δωδεκανησιακής παραδοσιακής μουσικής. Η απόφαση του αυτή πέρα από την αδιαμφισβήτητη αξία της έρευνας, της καταγραφής και της μελέτης των δημοτικών τραγουδιών της Δωδεκανήσου, μερικά εκ των οποίων αποτελούν εξαιρετικά δείγματα της ομορφιάς του είδους, προσελάμβανε και άλλες διαστάσεις καθώς μια τέτοιου είδους έρευνα πολύ δύσκολα θα την επέτρεπαν οι Ιταλοί σε κάποιον Έλληνα υπήκοο. Έτσι, ο Ελβετός μουσικολόγος συνέβαλε με τις σπουδές του σε μian αποστολή πρωταρχικής εθνικής σημασίας. Αποδείκνυε μέσα από τα τεκμήρια του λαϊκού πολιτισμού που συνέλεγε και μελετούσε πως, παρά τις απεγνωσμένες προσπάθειες της ιταλικής διοίκησης, οι Δωδεκανήσιοι παρέμεναν Έλληνες στην γλώσσα, στις παραδόσεις, στην ψυχή και το φρόνημα τους.

Ο Samuel Baud Bony, προκειμένου να εκπονήσει την έρευνα αυτή για την διδακτορική του διατριβή, υπήρξε ο πρώτος υπότροφος του κληροδοτήματος του ζεύγους Χ. Λαμπράκη - L. Maunoir με βάση το οποίο ιδρύθηκε (1927) η έδρα νεοελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο της Γενεύης. *«Εις την διαθήκην του διατυπώνει ο αοίδιμος Λαμπράκης τα της λειτουργίας της έδρας και τα των σπουδών και της εκλογής των καθηγητών αυτής, οι οποίοι πρέπει να είναι Ελβετικής καταγωγής ευδόκιμοι και να τελειοποιούνται εις τας μεσαιωνικάς και νεοελληνικάς σπουδάς εις αλλοδαπά πανεπιστήμια, να έρχονται δε και να παραμένωσι εις την Ελλάδα επί διετία τουλάχιστον δι' εξόδων του κληροδοτήματος προς εκμάθησιν της νεοελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας και προς κατανόησιν του χαρακτήρος του Ελληνικού λαού».* Την νεοσύστατη αυτή έδρα αυτή έμελλε πρώτος αυτός να υπηρετήσει επιστρέφοντας από το τελευταίο του ταξίδι στη Δωδεκάνησο το 1931 έως και το 1957 ως ένας εξέχων νεοελληνιστής. Ενδεικτικά αναφέρουμε

ότι ο Samuel Baud Bovy υπήρξε ο πρώτος άνθρωπος που μετάφρασε ποιήματα του Γ. Σεφέρη σε άλλη γλώσσα, εν προκειμένω, στα γαλλικά και, παράλληλα, ήταν ένας από τους πρώτους που δημοσίευσε, σε ξένη γλώσσα, μελέτες που πρόβαλαν το έργο σημαντικών Ελλήνων δημιουργών της εποχής του στο εξωτερικό.

Έτσι, γυρίζοντας πάλι πίσω στο χρόνο, ο νεαρός εθνομουσικολόγος βρέθηκε τον Ιούνιο του 1930 για πρώτη φορά στη Ρόδο όπου ξεκίνησε μια ανυπολόγιστης αξίας επιτόπια έρευνα και καταγραφή της παραδοσιακής μουσικής των Δωδεκανησίων. Η έρευνα αυτή κράτησε τρία καλοκαίρια και καρπός της ήταν η συγγραφή μιας πρωτοποριακής διδακτορικής διατριβής με θέμα: «Το δημοτικό τραγούδι της Δωδεκανήσου», που εκδόθηκε το 1936. Παράλληλα, με έξοδα της Πηνελόπης Δέλτα, ταξίδεψαν στην Αθήνα και ηχογραφήθηκαν από φωνογράφο διάφοροι σπουδαίοι παραδοσιακοί τραγουδιστές και τραγουδίστριες από τα Δωδεκάνησα. Δείγματα του σπάνιου αυτού υλικού μπορεί να αναζητήσει κανείς στη συλλογή ψηφιακών δίσκων (cd) με τίτλο: «Και στις ροδιάς τ'άερί Τραγούδια από τα Δωδεκάνησα» που κυκλοφόρησε το 2000 από το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών. Κατά τη διάρκεια της παραμονής και των ερευνών του στα Δωδεκάνησα ο Samuel Baud Bovy κρατούσε ημερολόγιο στο οποίο κατέγραφε σε τακτική βάση τις σκέψεις, τις εμπειρίες, τα βιώματα, τις συναντήσεις και τις εντυπώσεις του.

Διατρέχοντας τις σελίδες του ημερολογίου της Δωδεκανήσου ο αναγνώστης βλέπει να ζωντανεύει, σαν μέσα από παλιό κινηματογραφικό φιλμ που περισώθηκε τυχαία και βγήκε στο φως μετά από χρόνια, μια ολόκληρη εποχή. Η εντυπωσιακή του ευρυμάθεια και παιδεία για τα 23 του χρόνια σε συνδυασμό με την οξύνοια που τον διέκρινε προσδίδουν στο κείμενο μια σπάνιας κοπής κριτική σπιρτάδα, μια νεανική ειλικρίνεια γεμάτη φρεσιάδα και αυθορμητισμό και τέλος μια περιγραφική ακρίβεια που καθιστούν το διάβασμα του κειμένου μια πραγματική αναγνωστική απόλαυση. Η αφήγηση του σε παίρνει από το χέρι και σε σεργιανίζει στα σοκάκια των Μαρασιών αλλά και της παλιάς πόλης, σε βάζει μέσα στις αυλές και στο εσωτερικό των σπιτιών, οι περιγραφές του δημιουργούν νωπογραφίες από λέξεις που φέρνουν μπροστά σου αυθεντικές εικόνες της παλιάς Ρόδου και των άλλων νησιών, των απλών ανθρώπων με τις παραδοσιακές τους φορεσιές, τα ήθη και τα έθιμά τους, τα πρώτα κτίρια του ιταλικού φασισμού σε σχέδια του Florestano di Fausto, πρόσωπα των οποίων το έργο έμελλε να περισώσει και να μπολιάσει τον πολιτισμό του τόπου όπως ο Α. Βρόντης, ο Α. Τσοπανάκης, ο Χ. Παπαχριστοδούλου, ο Γ. Κωνσταντάκης, ο Μ. Μιχαηλίδης Νούαρος αλλά, το κυριότερο, σκιαγραφεί το πρόσωπο του άγνωστου Δωδεκανήσιου και της άγνωστης Δωδεκανήσιας που κράτησαν μέσα σε δύσκολα χρόνια άσβεστο το φως της ανθρωπιάς, της απλότητας, της ελευθερίας και της χαράς της ζωής.

Από τα παραπάνω προκύπτει, αβίαστα θαρρώ, πως το γεγονός της έκδοσης του παρόντος ημερολογίου, 88 χρόνια μετά τη συγγραφή του, είναι πολύ σημαντικό για τον τόπο μας. Την πρόταση της Επιτροπής Πολιτισμού αγιάλιασε εξ αρχής σύσσωμο το Διοικητικό Συμβούλιο του Ιδρύματος Σταματίου αναγνωρίζοντας την σπουδαιότητα της έκδοσης του ημερολογίου αυτού, 70 και πλέον χρόνια από την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου με την Ελλάδα. Η συνεισφορά του δεν περιορίζεται μόνο στο γεγονός ότι αποτελεί ένα αδιάφθεστο τεκμήριο για τον μουσικοχορευτικό και τον ευρύτερο πολιτισμικό πλούτο του Δωδεκανησιακού λαού σε μια κρίσιμη ιστορική περίοδο. Ούτε στο ότι συνιστά μια βαρύνουσα κι αυθεντική ιστορική μαρτυρία για τη ζωή στα Δωδεκάνησα κατά τις αρχές της δεκαετίας του 1930, η οποία αναδεικνύει άγνωστες όψεις και στιγμιότυπα της καθημερινής ζωής όσο και

Ελλάδα. Η συνεισφορά του δεν περιορίζεται μόνο στο γεγονός ότι αποτελεί ένα αδιάψευστο τεκμήριο για τον μουσικοχορευτικό και τον ευρύτερο πολιτισμικό πλούτο του Δωδεκανησιακού λαού σε μια κρίσιμη ιστορική περίοδο. Ούτε στο ότι συνιστά μια βαρύνουσα και αυθεντική ιστορική μαρτυρία για τη ζωή στα Δωδεκάνησα κατά τις αρχές της δεκαετίας του 1930, η οποία αναδεικνύει άγνωστες όψεις και στιγμιότυπα της καθημερινής ζωής όσο και πρόσωπα που άφησαν ανεξίτηλη τη σφραγίδα τους στην εξέλιξη του τόπου κατά τον 20^ο αιώνα. Το μοναδικής αξίας ντοκουμέντο που ανέλαβε να φέρει στο φως το Ίδρυμα Σταματίου προσφέρει γενικότερα πολύτιμες πληροφορίες στους μελλοντικούς μελετητές που καλύπτουν ένα εξαιρετικά ευρύ επιστημολογικό φάσμα το οποίο περιλαμβάνει μεταξύ άλλων τους τομείς της λαογραφίας, της αρχιτεκτονικής, της ιστορίας, της κοινωνιολογίας, της γλωσσολογίας και, φυσικά, της μουσικολογίας. Η παρούσα διγλώση έκδοση έρχεται να συμπληρώσει την εξαιρετική έκδοση του αθηναϊκού ημερολογίου του Samuel Baud Bony, από το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, καθώς μέσα από τις σελίδες τους αποτυπώνεται με μοναδικό τρόπο η διανοητική ζύμωση μέσα από την οποία διαμορφώθηκε το πνεύμα ενός μεγάλου νεοελληνιστή κι εθνομουσικολόγου του 20^{ου} αιώνα.

Για όλους τους παραπάνω λόγους το Ίδρυμα Σταματίου ανέλαβε το χρέος να φροντίσει να μεταφραστεί το έργο σε μετάφραση αρμόζουσα της βαρύτητας του κειμένου και να εκδοθεί σε έναν αντάξιο της σημασίας του τόμο χάρη στην άψογη τυπογραφική επιμέλεια του κ. Νίκου Χατζηκαλημέρη. Παράλληλα, το κείμενο θα διατίθεται πλέον ελεύθερα στο διαδίκτυο από την ιστοσελίδα του Ιδρύματος (<http://estamatiou.gr/>) σε ψηφιακή μορφή (pdf) για κάθε ενδιαφερόμενο/η.

Για την επίτευξη αυτού του εγχειρήματος θα ήθελα να ευχαριστήσω ολόψυχα:

- Τον κ. Manuel Baud Bony και την κ. Françoise Sallin, κληρονόμους του Samuel Baud Bony, για την παραχώρηση των πνευματικών δικαιωμάτων του κειμένου, για την επίπονη διαδικασία της μεταγραφής από το χειρόγραφο σε ψηφιακό κείμενο, της επιμέλειας του κειμένου στα γαλλικά (που συντελέστηκε με την πολύτιμη αρωγή του ομότιμου καθηγητή του Πανεπιστημίου της Γενεύης κ. Bertrand Bouvier) καθώς και για την άριστη συνεργασία που είχαμε καθ'όλη τη διάρκεια της μετάφρασης, επιμέλειας και έκδοσης του κειμένου στην ελληνική γλώσσα.
- τον Πρόεδρο κ. Μάνο Κόκκινο και τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου του Ιδρύματος Σταματίου κκ.: Νένα Ζερβάνου, Θόδωρο Φραράκη, Σταμάτη Θωμάδη, Δημήτρη Στεφανάκο, Λίνα Στεφανίδη και Περσεφόνη Φώκιαλη για την άμεση ανταπόκριση και την έμπρακτη στήριξή τους σε κάθε προσπάθειά μας.
- Τα μέλη της Επιτροπής Πολιτισμού, κ. Νένα Ζερβάνου, κ. Γιώργο Σκευοφύλακα, κ. Λίνα Στεφανίδη, κ. Γιώργο Τζεδάκη και κ. Λίνα Φιλιππάκη για την υποστήριξη και για την άψογη συνεργασία.
- Την κ. Βενετία Σκευοφύλακα που μοιράστηκε μαζί μου το όραμα αυτής της έκδοσης.
- Τον κ. Μάκο Τσιμέττα και τον κ. Νίκο Χατζηκαλημέρη για την ψηφιοποίηση των αυθεντικών φωτογραφιών που τράβηξε ο Samuel Baud Bony κατά τη διάρκεια των περιηγήσεων του στα Δωδεκάνησα οι οποίες δημοσιεύονται για πρώτη φορά στην παρούσα έκδοση.
- Τον κ. Αυγουστίνο Τσιριμώκο για την επιμέλεια της πολυτονικής γραφής στα ελληνόγλωσσα αποσπάσματα του συγγραφέα στο γαλλικό πρωτότυπο.

γλώσσα μας με φιλολογική επιμέλεια και ακρίβεια σε μια μετάφραση ρέουσα και ζωντανή εμπλουτισμένη από πολύτιμα πραγματολογικά στοιχεία.

Θεωρώντας ότι το Ίδρυμα με την παρούσα έκδοση πιστοποιεί για μια ακόμη φορά τον κοινωνικό του χαρακτήρα και εκπληρώνει τη βούληση των κληροδοτών του, Εμ. & Μ. Σταματίου, παραδίδουμε, με αίσθημα ευθύνης, τον παρόντα τόμο καταρχήν στο Δωδεκανησιακό λαό αλλά και στους/στις πάσης φύσεως αναγνώστες/στρίες και ερευνητές/τριες του μέλλοντος.

Δημήτρης Ε. Κόκκινος

Πρόεδρος της Επιτροπής Πολιτισμού του Κοινωνικού
Ιδρύματος Υποτροφιών Ρόδου Εμ. & Μ. Σταματίου

NOTE SUR LES JOURNAUX DE VOYAGE DE S. BAUD BOVY

Une première version de cette note a paru dans une publication du Centre d'Etudes d'Asie Mineure, publiée en 2014 : « Journal de Samuel Baud Bovy durant son séjour à Athènes en 1929 30 ».

Dès l'âge de 15 ans, et sa vie durant, mon père a tenu des journaux de voyage. Ces journaux sont consignés dans quarante petits carnets, d'une écriture parfois difficile à déchiffrer. Plus de 100 voyages y sont décrits, dans une vingtaine de pays d'Europe, mais aussi en Afrique du Nord, en Turquie, en Iran, au Japon, au Congo même. Ces voyages ont souvent lieu à l'occasion de congrès internationaux, de musicologie et d'études néo helléniques, ou de réunions du Conseil International de la Musique de l'UNESCO. D'autres concernent de simples séjours de vacances, des excursions en France, en Italie ou en Suisse, mais la Grèce est la destination la plus fréquente, avec la description de plus de 40 voyages, entre 1927 et 1986.

La série des journaux de voyage en Grèce s'ouvre donc en 1927, lorsqu'à l'âge de 21 ans il participe à une grande expédition internationale organisée par son parrain, le photographe Fred Boissonnas, avec pour objectif : l'ascension, en groupe, de l'Olympe. Les carnets suivants sont consacrés à un long séjour à Vienne et à Salzbourg où il poursuit sa formation musicale, puis à un séjour à Paris dont il suit la vie musicale mais où il se consacre aussi à l'étude du grec moderne.

Il revient en Grèce en septembre 1929 pour y poursuivre son apprentissage de la langue et de la musique byzantine. C'est l'intégralité de ce journal qui a été publiée en 2014 par le Centre d'Etudes d'Asie Mineure.

Puis, presque toute l'année 1930 et quelques mois en 1931 sont consacrés à la visite du Dodécanèse et à l'étude de son répertoire de chansons populaires. Pourquoi le Dodécanèse ? Décidé, sur le conseil probablement de Melpo Merlier, à utiliser ensemble sa formation de musiciens et ses débuts de néo helléniste pour étudier un répertoire de chansons populaires, il choisit d'aller montrer à quel point ces îles, alors sous occupation italienne, sont des terres grecques. Il découvre une Rhodes cosmopolite, il parcourt toutes les îles du petit archipel. Son journal nous donne l'image d'un Dodécanèse disparu, où il rencontre professeurs, poètes et musiciens, et où on le voit découvrir progressivement les bases de l'ethnomusicologie.

Ses journaux de voyage racontent comment, en 1930 encore, il accompagne Fred Boissonnas en Thessalie ; comment en 1931 il accompagne son père dans la conquête à skis du Parnasse et de l'Olympe, puis visite les principales régions de Grèce, et en particulier l'Epire et le Mont Athos ; comment en 1932 il découvre Skiathos, avec les Merlier. Il reviendra dans le Dodécanèse en 1933, puis en 1937 avec sa jeune femme, toujours en tenant un journal. Mentionnons encore, en 1954, l'expédition ethnomusicologique de Crète, dont une description détaillée a été éditée en 2006 par le Centre d'Etudes d'Asie Mineure, sous la responsabilité de Lambros Liavas : on y trouve une traduction de son carnet de voyage.

Ses carnets rapportent encore une trentaine presque de voyages à Athènes, à Salonique où il reçoit le doctorat h.c. de l'Université, partout en Grèce, dans le Pélion enfin, pays de sa belle fille. Son dernier carnet est daté de 1986 et relate deux voyages où il présente des communications : l'une à l'occasion d'un congrès sur le chant grégorien à Royaumont (Belgique), l'autre à Delphes, sur la musique grecque, deux mois avant sa mort.

Parmi les derniers papiers qu'il ait rédigés, nous avons trouvé une mention de ses journaux de voyage. Il en dit : « Rien n'est publiable, mais peut être y a t il quelque chose à en retirer sur la Grèce d'il y a cinquante ans ». Le lecteur en jugera...

Je voudrais enfin dire ma très vive reconnaissance à la Fondation Stamatiou, à Rhodes, et à son directeur du comité de la culture M. Dimitri Kokkinos, qui ont pris en charge la publication de ce journal, à Mme Georgia Zakopoulou pour son excellente traduction, à Mme Venetia Skevophylaka, la première à s'être intéressée à ce texte, et enfin à ma sœur, Françoise Sallin, et au professeur Bertrand Bouvier pour m'avoir aidé à déchiffrer le manuscrit et pour avoir suivi inlassablement l'ensemble de ce travail.

Manuel Baud Bovy

ΕΝΑΣ ΠΟΛΥΤ'ΑΛΑΝΤΟΣ ΓΕΝΕΥΕΖΟΣ, Ο SAMUEL BAUD BOVY

Τα πολλαπλά χαρίσματα τού μεγάλου αυτού πολίτη τής Γενεύης και οι ποικίλοι χώροι όπου ανέπτυξε τη δράση του προκαλούσαν καμιά φορά ζάλη στους συγχρόνους του, αλλά και τον θαυμασμό τους. Πολλά μέλη της μικτής χορωδίας Le Chant Sacré αγνοούσαν ότι ο λατρευτός τους διευθυντής (1938 1977), που τους αποκάλυπτε τα μυστικά των έργων του ρεπερτορίου όπως και ορισμένων πρωτοποριακών συνθέσεων, ήταν και καθηγητής στο Πανεπιστήμιο. Και οι συνάδελφοί του στο Εκτελεστικό Συμβούλιο του Δήμου Γενεύης, όπου είχε αναλάβει εκτός κόμματος την ευθύνη του Τμήματος Πολιτισμού και Καλών Τεχνών (1943 1947), δεν ήξεραν ότι την ίδια εποχή προήδρευε στη Βέρνη την Ελβετική Εταιρεία Μουσικών. Όσο για τους φοιτητές του, είτε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου (1931 1958), είτε στο Ωδείο της Γενεύης (1957 1970), αυτοί εκτιμούσαν τη μεγάλη του αρμοδιότητα στο μάθημα που είχαν διαλέξει, μα δεν υποπεύονταν τις βαθυστόχαστες μελέτες που αφιέρωνε ο δάσκαλός τους στο μουσικό έργο του Ιωάννη Ήακώβου Ρουσσώ.

Στο διεθνές πεδίο, ο Baud Bovy είχε διακριθεί ως μουσικολόγος, ως βαθύς γνώστης του ελληνικού δημοτικού τραγουδιού και πρωτοπόρος της συγκριτικής εθνομουσικολογίας. Στην Αθήνα, οι φιλόμουσοι που χειροκροτούσαν τον μαέστρο που ερχόταν από τη Γενεύη για να ερμηνεύσει με την Κρατική Ορχήστρα Haydn, Mendelssohn, Σκαλιώτα και Frank Martin, διαπίστωναν στο διάλειμμα ότι μιλούσε ελληνικά σαν Έλληνας και γνώριζε την ιστορία και τα γράμματα της χώρας τους όπως λίγοι.

Κορυφαίοι επιστήμονες, εντυπωσιασμένοι από τις ικανότητες του Μπώ Μποβύ, προσπάθησαν να τον προσελκύσουν στον τομέα τους. Στο Παρίσι, ο Hubert Pernot, διευθυντής του Νεοελληνικού Ινστιτούτου της Σορβόνης και λαμπρός ειδήμων της φωνητικής, που είχε κρίνει πολύτιμη τη συνεργασία του στη μεταγραφή των ηχογραφήσεων με τα ιδιώματα της Χίου, τον παρότρυνε «να παρατήρει τις ερωτοτροπίες με τη μουσική» και να επιδοθεί στη νεοελληνική διαλεκτολογία. Στις Βρυξέλλες, ο επιφανής βυζαντινολόγος Henri Grégoire του είχε ζητήσει άρθρα για το περιοδικό Byzantion. Διαπιστώνοντας την εξαιρετική τους ποιότητα διατύπωσε την ευχή ν' αφήσει σε άλλους ο Μπώ Μποβύ τη μελέτη των σύγχρονων Ελλήνων συγγραφέων και ποιητών, για ν'αφοσιωθεί ολότελα στη βυζαντινή φιλολογία που τότε λίγοι την υπηρετούσαν.

Όσο για τον ελληνιστή Victor Martin, που στάθηκε δάσκαλός του στα αρχαία στη Φιλοσοφική Σχολή της Γενεύης και διαδραμάτισε αποφασιστικό ρόλο στην ίδρυση, χάρη στο κληροδότημα Χρήστου Λαμπράκη Léonie Maupoir, της έδρας νέας ελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας, σε επιστολή του 1930 εξέφραζε φιλική μομφή στον παλαιό του μαθητή που, επωφελούμενος από τη διαμονή του στην Αθήνα, συγκρότησε μικρή ορχήστρα ερασιτεχνών, αντί να προωθήσει τη διδακτορική διατριβή του για το δημοτικό τραγούδι της Δωδεκανήσου.

Το 2006, αν ζούσε, ο Μπώ Μποβύ θα έκλεινε τα εκατό του χρόνια.

Με τήν ευκαιρία της επετείου αυτής το Νεοελληνικό Τμήμα του Πανεπιστημίου της Γενεύης οργάνωσε τον Νοέμβριο επιστημονικό διήμερο, που με τη συμμετοχή Ελλήνων και Ελβετών συναδέλφων κάλυψε τό φάσμα «νεοελληνιστής, μουσικολόγος, μουσικός». Στην εναρκτήρια συναυλία που το Ωδείο Γενεύης προσέφερε εις μνήμην του τέως διευθυντή του ακούστηκε, εναρμονισμένο από τον Samuel Baud Bovy, το ωραιότερο κατά την ομολογία του δωδεκανησιακό τραγούδι, «ο Αρχαγγελίτικος» της Ρόδου.

Bertrand Bouvier

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ: SAMUEL BAUD BOVY,
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ 1930 1931

Θεωρώ τυχερούς όσους είχαν την ευκαιρία να γνωρίσουν τον Samuel Baud Bovy από κοντά. Δεν ήταν μόνο ότι είχε πλατειά γενική μόρφωση και ειδικά στη μουσική αλλά και λατρεία και βαθιές γνώσεις για την Ελλάδα, αρχαία και νέα, και ξεχωριστό ανθρωπισμό κι αγάπη για τη φύση. Τον θυμάμαι, το καλοκαίρι του 1980, στη Χίο που, για ένα δεκαπενθήμερο, διέσχιζε καθημερινά με τη σύζυγό του μεγάλες αποστάσεις πεζή, απολαμβάνοντας τις ομορφιές και τις ιστορικές τοποθεσίες του νησιού, αλλά και τη σωματική άσκηση που του προσέφερε το περπάτημα. Ήταν πάντα προσηνής και απλός στους τρόπους παρόλη τη σπουδαιότητα της προσωπικότητάς του, που καταλάμβανε σημαντικά αξιώματα ως μουσικός και ελληνιστής στην Ελβετία, και έστειλε στην ψηλότερη βαθμίδα της ελληνικής μουσικής εθνογραφίας, όντας, μεταξύ άλλων, Διευθυντής Σπουδών του Μουσικού Λαογραφικού Αρχείου Μέλπως Μερλιέ. Το παρόν Δωδεκανησιακό ημερολόγιό του, των ετών 1930 1931, ξεδιπλώνει νέες, σπουδαίες πτυχές της προσωπικότητάς του. Και έχουμε πολλά ακόμα να μάθουμε από την έκδοση της πλούσιας ανέκδοτης αλληλογραφίας του και των υπολοίπων ημερολογίων του. Τέλος, θέλω να εξάρω τη μερίμνα της οικογένειάς του να μας παραδώσει τα κείμενά του μεταφρασμένα στα ελληνικά.

Μάρκος Φ. Δραγούμης
Μουσικολόγος

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΡΙΑΣ

Ο Ελβετός Σαμουέλ Μπω Μποβύ (Γενεύη 1906 1986), νεοελληνιστής φιλόλογος, μουσικός και πρωτοπόρος της συγκριτικής εθνομουσικολογίας, ταξιδεύει στα 21 του χρόνια στην Ελλάδα, συνοδεύοντας τον ιστορικό τέχνης και συγγραφέα πατέρα του, Daniel Baud Bonny, και τον φωτογράφο νονό του, Fred Boissonas, τους πρώτους ορειβάτες που πάτησαν την κορυφή του Ολύμπου, στη δεύτερη ανάβασή τους στο μυθικό βουνό. Εντυπωσιασμένος από την ελληνική δημοτική μουσική που ακούει για πρώτη φορά εκεί, αποφασίζει να την μελετήσει συστηματικά. Το 1928 πηγαίνει στο Παρίσι και αρχίζει να μαθαίνει ελληνικά στο Νεοελληνικό Ινστιτούτο της Σορβόνης κοντά στον ελληνιστή Hubert Pernot. Επιστρέφει στην Ελλάδα το φθινόπωρο του 1929 για να τελειοποιήσει τα ελληνικά του και με προτροπή της Μέλπως Μερλιέ παρακολουθεί μαθήματα βυζαντινής μουσικής. Στο σπίτι της θα γνωρίσει τους νέους που θα τον παρακινήσουν να στραφεί στη μουσική της ιδιαίτερης πατρίδας τους: στο δωδεκανησιακό τραγούδι. Και πράγματι, στις 14 Ιουνίου του 1930 ο Σαμουέλ Μπω Μποβύ επιβιβάζεται στο πλοίο *Τήνος* με προορισμό τη Ρόδο και σκοπό να καταγράψει το δημοτικό τραγούδι της Δωδεκανήσου, στο πλαίσιο εκπόνησης της διδακτορικής του διατριβής. Στο πρώτο του αυτό ταξίδι (14 Ιουνίου 1930 13 Σεπτεμβρίου 1930) θα επισκεφτεί τη Ρόδο, τη Χάλκη, την Κάρπαθο, την Αστυπάλαια, την Κω και την Κάλυμνο και στο δεύτερο ταξίδι του, ένα χρόνο περίπου αργότερα (23 Ιουλίου 13 Σεπτεμβρίου 1931) τη Νίσυρο, τη Ρόδο ξανά, το Καστελόριζο, τη Σύμη, την Πάτμο και τη Λέρο.

Χάρη στην καλή του συνήθεια να κρατάει ημερολόγια των ταξιδιών του σ' όλη του σχεδόν τη ζωή, έχουμε σήμερα τη δυνατότητα να παρακολουθήσουμε από κοντά τον νέο αυτό μουσικό να ξεινάει μ' έναν σάκιο στην πλάτη και το βιολί του στο χέρι και, δίχως να λογαριάζει ταλαιπωρίες, αντιξοότητες ή κούραση, να επισκέπτεται τα ιταλοκρατούμενα τότε Δωδεκάνησα, να φτάνει ως τα πιο απομακρυσμένα χωριά, άλλοτε καβάλα σε μουλάρι κι άλλοτε διασχίζοντας με τα πόδια κακοτράχαλα βουνά, για να ακούσει μια υπερήλικη γριούλα να τραγουδάει ένα μοιρολόι ή ένα βοσκόπουλο να παίζει την τσαμπούνα του. Χωρίς μαγνητόφωνο, με μοναδικό βοήθημα τη μουσική του μύρρωση, το αρκετά γυμνασμένο αυτί του, τις γνώσεις του της βυζαντινής μουσικής και προπάντων την προθυμία και την ακούραστη υπομονή των τραγουδιστών όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ίδιος στην εισαγωγή του βιβλίου του *Τραγούδια των Δωδεκανήσων*, συλλέγει και καταγράφει τα δωδεκανησιακά παραδοσιακά τραγούδια, μελετά την ποίηση και τη μελωδία τους, γνωρίζει και περιγράφει τα όργανα, μαθαίνει τους χορούς των Δωδεκανησίων.

Η αγάπη του για τη φύση, την ιστορία και τα αρχαιολογικά μνημεία, η περιέργειά του για τις συνήθειες και τα έθιμα των νησιωτών, σε συνδυασμό με την παρατηρητικότητα, την ευρυμάθεια και την ευαισθησία του μας χαρίζουν σελίδες απίστευτης ομορφιάς, εικόνες που μας μεταφέρουν όλα τα αρώματα και τα χρώματα του δωδεκανησιακού τοπίου της δεκαετίας του '30, ακριβόλογες και αναλυτικές περιγραφές τοπίων και μνημείων, θρησκευτικών τελετών και αγροτικών εργασιών, κάθε λεπτομέρεια που μπορεί να του προκάλεσε το ενδιαφέρον ή να τον παραξένεψε.

Την εποχή που ο Σαμουέλ Μπω Μποβύ ταξιδεύει στη Δωδεκάνησο, είναι ένας νέος μουσικός που ακόμη αναζητά τον δρόμο του και που στη διάρκεια του ερευνητικού αυτού ταξιδιού αρχίζει να διαμορφώνει σιγά σιγά τις βάσεις της εθνομουσικολογίας. Δεδομένου ότι μιλάει ήδη αρκετά καλά ελληνικά, καταφέρνει συχνά να αποτυπώνει στο ημερολογιακό του κείμενο λέξεις γραμμένες στα ελληνικά, και μάλιστα με την προφορά που τις ακούει (π.χ. τσέφι αντί για κέφι, ξόι αντί για ξόδι, Αττάυρος αντί για Αττάβυρος). Οι ταξιδιωτικές αυτές

σημειώσεις, γραμμένες βιαστικά, συνιστούν ένα μίγμα εντυπώσεων και πληροφοριών που ασφαλώς θα αξιοποιήθηκαν στην τεκμηρίωση της εθνομουσικολογικής του εργασίας.

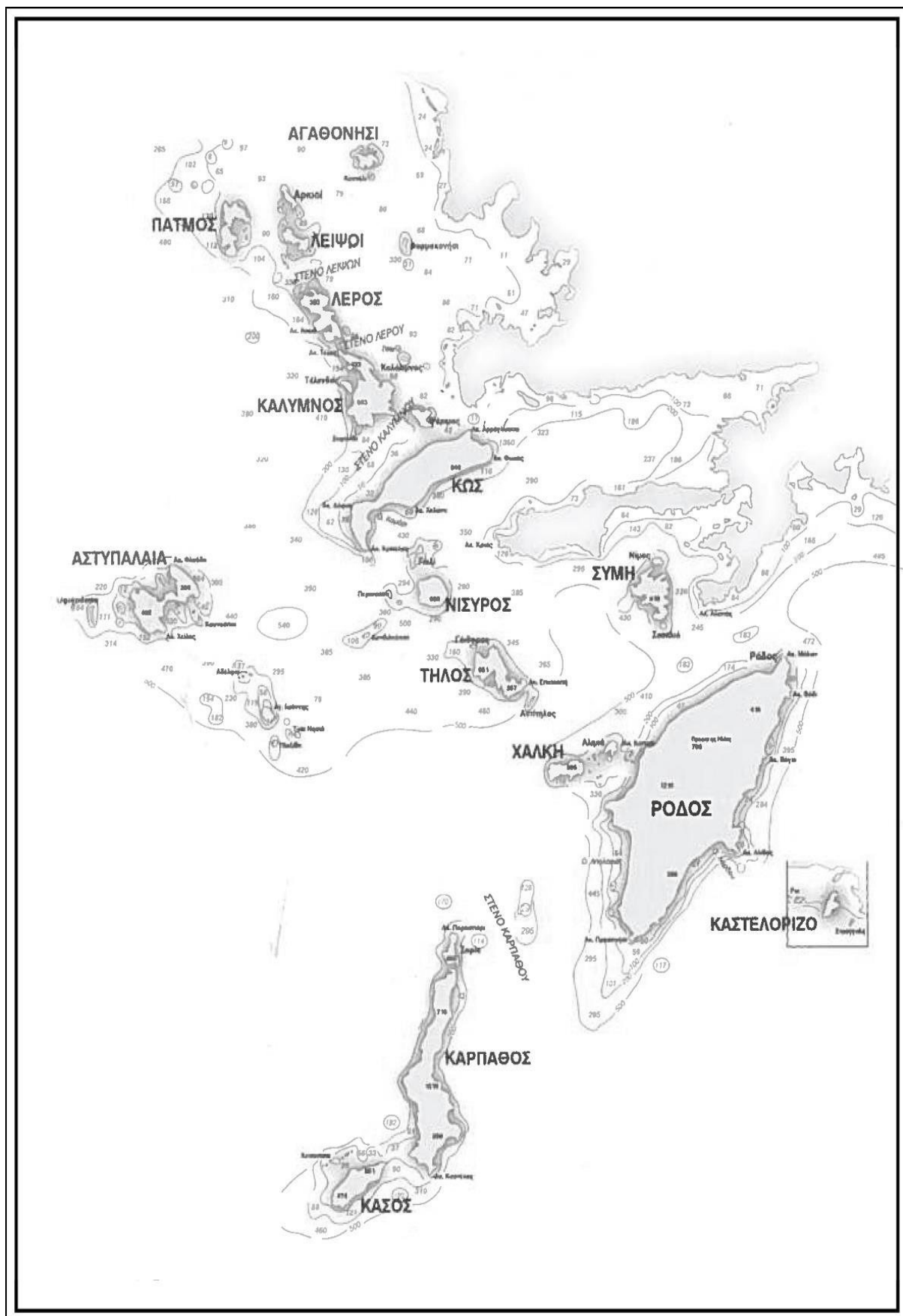
Ο Μανουέλ Μπω Μποβύ, γιος του Σαμουέλ, συμμετέχοντας ενεργά στην εκδοτική προσπάθεια, μετέγραψε με τη βοήθεια της αδελφής του Françoise Sallin και του καθηγητή Bertrand Bouvier τα αρκετά δυσανάγνωστα χειρόγραφα ημερολόγια του πατέρα του σε ηλεκτρονική μορφή, ενώ με την ευγένεια και την ελληνομάθειά του μοιράστηκε τους προβληματισμούς της μετάφρασης. Θα μπορούσαμε μάλιστα να πούμε πως η γαλλική μεταγραφή από το χειρόγραφο και η ελληνική μετάφραση είχαν μια αμφίδρομη έγνοια επιμέλειας.

Παρότι τα ημερολογιακά αυτά κείμενα γράφονται υπό αντίξοες συνθήκες και δεν έχουν υποστεί μεταγενέστερη επεξεργασία, έχουν λιγοστά μόνο λάθη ή αβλεψίες, που επιλέξαμε να τα διορθώσουμε σιωπηρά (όπως για παράδειγμα τον αναφερόμενο από τον συγγραφέα ως Ψηλό, που είναι ο ονομαστός στην Κάρπαθο μαντιναδόρος Υψηλός). Από την άλλη, θέλοντας η μετάφραση να είναι όσο γίνεται πιο πιστή στο πρωτότυπο, επιλέξαμε να διατηρήσουμε τον ημερολογιακό του χαρακτήρα, σεβόμενοι τον άμεσο και συχνά ασθματικό τρόπο γραφής του, αποφεύγοντας κάθε ωραιοποίησή του. Προσπαθήσαμε επίσης να επιβεβαιώσουμε και να διευκρινίσουμε όλους τους τόπους που ο Σαμουέλ Μπω Μποβύ επισκέφτηκε, όλα τα ακρωτήρια, τους κάμπους και τα βουνά απ' όπου πέρασε, τους ανθρώπους που συνάντησε, και σε ορισμένες περιπτώσεις διορθώσαμε την ορθογραφία τους, αλλά αποφασίσαμε να μην προσθέσουμε τίποτε, κανένα όνομα, κανένα τοπωνύμιο, όπου ο συγγραφέας δεν επέλεγε να το κάνει, και να επισημάνουμε κάποιες ενδεχόμενες λανθασμένες αναφορές μόνο σε υποσημείωση, δίχως να αλλοιώσουμε το πρωτότυπο κείμενο των ημερολογίων. Με πλάγιους χαρακτήρες εμφανίζονται οι λέξεις που στο πρωτότυπο είναι γραμμένες στα ελληνικά.

Η μετάφραση χρωστάει πολλά στη βοήθεια πολλών ανθρώπων και όλους τους ευχαριστώ θερμά. Ιδιαίτερα, όμως, θα ήθελα να ευχαριστήσω για τις καίριες υποδείξεις του τον καθηγητή Μπερτράν Μπουβιέ που διάβασε με πολύ προσοχή τη μετάφραση, την αρχαιολόγο Αναστασία Δρελιώση Ηρακλείδη για τη βοήθειά της στην απόδοση αποσπασμάτων σχετικά με τους αρχαιολογικούς χώρους και τα μουσεία που αναφέρονται, τη μουσικό Βενετία Σκευοφύλακα και τον εθνομουσικολόγο καθηγητή Λάμπρο Λιάβα για τη σωστή απόδοση των αποσπασμάτων με μουσικούς όρους, τον διευθυντή της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Ρόδου Αντώνη Αγγελή, την Ειρήνη Νικολή και την Κατερίνα Παννάτου που με βοήθησαν να βρω σπάνιο υλικό σχετικό με τη λαογραφία, τη μουσική, τους χορούς, τα τοπωνύμια, τα ήθη και τα έθιμα της Δωδεκανήσου, καθώς και την Αστυπαλίτισσα φίλη Φρόσω Σαρχή για την ανεκτίμητη βοήθειά της. Εξυπακούεται ότι για οποιεσδήποτε παραλείψεις ή λάθη την ευθύνη φέρει στο ακέραιο η μεταφράστριά.

Γεωργία Ζακοπούλου





Voyage au Dodécanèse (1930-1931)

14 juin 1930

Après quelques retards, je m'embarque le samedi soir 14 au Pirée, avec un sac, une valise et un violon. Lumière rosée dans le port. A bord du Tinos, un petit vapeur grec. Pour la première fois je passe au large du Phalère. La plaine d'Attique d'où émergent les 3 collines, l'une ceinte de vert, l'autre couronnée de marbre rose, et la 3e ocre, fait un grand effet. Je partage ma cabine de 2e avec 2 jeunes gens de Carpathos (Arkassa), dont l'un joue de la mandoline, et à qui j'essaie en vain d'arracher des chansons. Les passagers sont tous grecs, surtout des étudiants, entre autres mon guide, Papandréou le poète. Nous sommes déjà au large du Sounion quand se lève la lune. Causettes sur le pont. Au matin, après une nuit tranquille, nous nous trouvons en vue d'Ikaria, redoutée des marins, rocheuse et escarpée. Et un maître d'école de Patmos rentrant avec sa femme et son fils, peut bientôt me faire les honneurs de son île, me montrer le rocher pétrifié par le bienheureux Χριστόδουλος, fondateur du monastère, où vécut un καλόγερος des années, sans qu'y sourde une goutte d'eau et qu'y pousse une plante. Et bientôt apparaissent, blanchies en partie à la chaux, les hautes murailles du Monastère de St Jean. Nous tournons des caps desséchés pour mouiller dans la baie de Patmos, tandis qu'on descend le drapeau grec. Un Lérien farceur se moque des Patmiens et leur demande s'ils sèment leurs pierres ? Ἀπ' τῇ Λέρο πήραμε τὸ σπόρο τους, répondent ceux ci. Petite baie tranquille avec quelques magazis blancs, deux, trois arches, un chemin escarpé qui monte au Monastère en passant près des murs blancs de l'Apocalypse.

Nous croisons sur Leros, un brave petit port, gai, où les gens ont l'air de se la couler douce, au débouché d'un petit vallon, sur les côtés assez escarpés duquel grimpent des maisons et des clochers. De Patmos, on a l'impression de voyager sur un lac tant les îles sont rapprochées et dans toutes les directions, plus ou moins loin, il s'en trouve pour fermer l'horizon. A l'est se profile la côte d'Asie mineure. De Leros, à Calymnos, toute sèche également et pierreuse, avec quelques rares orangers au bord de la mer. Sur les montagnes ocre, j'imagine les églises de Γιάννης Ζερβός¹. Et je trouve déjà chez certains des Kalymniens du bateau sa σφουγγαράδικη ἑμορφιά. Dans le port, ouvert, riant, quantité de petites voiles et des barques à rames que pilotent des gosses, qui sautent à l'eau où ils nagent comme des grenouilles. On sent une race énergique et sans trop de mélanges. Quelques femmes, aux traits réguliers, un peu durs, avec de beaux yeux très noirs étaient avec nous sur le bateau, étendues sur le pont. D'autres, de Symi je crois, ont de lourdes jupes bleu foncé. Toutes ont des châles noirs sur les cheveux.

¹ Poète grec (1884 1959) né Kalymno. Auteur en 1910 de Νησιώτικα Τραγούδια (Chansons des îles) et en 1924 de Ζωή στο νησί (Vivre dans l'île).

Ταξίδι στη Δωδεκάνησο (1930-1931)

14 Ιουνίου 1930

Ύστερα από μερικές αναβολές, επιβιβάζομαι στο *Τήνος*, ένα μικρό ελληνικό βαπόρι, στον Πειραιά, το Σάββατο το βράδυ 14 του μηνός, μ' ένα σάκιο, μια βαλίτσα κι ένα βιολί. Ρόδινο φως στο λιμάνι. Περνώ για πρώτη φορά ανοιχτά του Φαλήρου. Η πεδιάδα της Αττικής, απ' όπου αναδύονται οι τρεις λόφοι – ο πρώτος ζωσμένος στο πράσινο, ο δεύτερος στεφανωμένος με ροζ μάρμαρο και ο τρίτος στο χρώμα της ώχρας – είναι πολύ εντυπωσιακή. Μοιράζομαι την καμπίνα μου στη δεύτερη θέση με δύο νεαρούς από την Κάρπαθο (Αρκάσα): ο ένας παίζει μαντολίνο, αλλά όσο κι αν προσπαθώ δεν καταφέρνω να του αποσπάσω κανένα τραγούδι. Οι επιβάτες είναι όλοι Έλληνες, κυρίως φοιτητές, ανάμεσά τους και ο οδηγός μου, ο Παπανδρέου ο ποιητής. Βρισκόμαστε ήδη στα ανοιχτά του Σουνίου, όταν ανατέλλει το φεγγάρι. Κουβεντούλα στο κατάστρωμα. Το πρωί, ύστερα από μια ήρεμη νύχτα, αντικρίζουμε τη βραχώδη και απόκρημνη Ικαρία, τον επιάλτη των ναυτικών. Κι ένας δάσκαλος από την Πάτμο, που επιστρέφει με τη γυναίκα και τον γιο του, σύντομα αρχίζει να με ξεναγεί από μακριά στο νησί του, μου δείχνει τον βράχο τον οποίο πέτρωσε ²ο όσιος Χριστόδουλος, ο ιδρυτής της μονής, κι όπου για χρόνια ασκήτευε ένας *καλόγερος*, χωρίς ποτέ να αναβλύσει εκεί ούτε μια σταγόνα νερό, χωρίς να βλαστήσει ούτε ένα φυλλαράκι. Κι ύστερα ξεπροβάλλουν, ασβεστωμένα κατά τόπους, τα ψηλά τείχη της Μονής του Αγίου Ιωάννη. Καβατζάρουμε τα ξερά ακρωτήρια και αγκυροβολούμε στον όρμο της Πάτμου, με την ελληνική σημαία να κατεβαίνει. Ένας πλακατζής Λεριός κοροϊδεύει τους Πάτμιους και τους ρωτάει αν τις πέτρες τους τις σπέρνουν. *Απ' τη Λέρο πήραμε το σπόρο τους*, απαντούν εκείνοι. Ήρεμος ορμίσκος με λίγα άσπρα μαγαζιά, δυο τρεις καμάρες, έναν απότομο δρόμο που ανηφορίζει στη Μονή περνώντας δίπλα από τους λευκούς τοίχους της Αποκάλυψης.

Παραπλεύουμε τη Λέρο, ένα ωραίο λιμανάκι, ευχάριστο, όπου οι άνθρωποι φαίνεται να καλοπερνάνε, στην έξοδο μιας μικρής κοιλάδας με αρκετά απόκρημνες πλαγιές, πάνω στις οποίες είναι σκαρφαλωμένα σπίτια και καμπαναριά. Μετά την Πάτμο, έχει κανείς την εντύπωση ότι ταξιδεύει σε λίμνη, αφού τα νησιά γειτονεύουν μεταξύ τους προς όλες τις κατευθύνσεις, άλλα λιγότερο κι άλλα περισσότερο μακριά, έως το βάθος του ορίζοντα. Στα ανατολικά διαγράφονται τα Μικρασιατικά παράλια. Από τη Λέρο, στην εξίσου άνυδρη και πετρώδη Κάλυμνο, με μερικούς μόνο πορτοκαλεώνες διάσπαρτους στην ακροθαλασσιά. Πάνω στα βουνά, που έχουν το χρώμα της ώχρας, φαντάζομαι τις εγκλησίες του *Γιάννη Ζερβού*³. Σε ορισμένους Καλύμνιους του καραβιού, μάλιστα, διακρίνω τη *σφουγγαράδικη ομορφιά* του. Στο ανοιχτό, χαρωπό λιμάνι, παιδαρέλια οδηγούν βαρκούλες με πανί ή με κουπιά κι ύστερα πηδούν στο νερό και κολυμπούν σαν βατράχια. Νιώθει κανείς πως είναι μια δυναμική φυλή χωρίς υπερβολικές επιμιξίες. Μερικές γυναίκες, με συμμετρικά, κάπως σκληρά χαρακτηριστικά και όμορφα κατάμαυρα μάτια ήταν μαζί μας στο καράβι, ξαπλωμένες στο κατάστρωμα. Άλλες, από τη Σύμη νομίζω, φορούν βαριές, μπλε σκούρες φούστες. Όλες φορούν μαύρες μαντίλες στο κεφάλι.

² Ενδεχόμενη αναφορά στο Πετροκάραβο, το νησάκι που μοιάζει με γερμένο καράβι και το οποίο, σύμφωνα με θρύλους και παραδόσεις, πρόκειται για ένα πειρατικό καράβι που το πέτρωσαν οι προσευχές του Όσιου Χριστόδουλου.

³ Γιάννης Ζερβός, ποιητής και πεζογράφος (1884-1959). Γεννήθηκε στην Κάλυμνο. Εμφανίστηκε στα γράμματα το 1910 με τη συλλογή *Νησιώτικα τραγούδια*. Το 1924 εξέδωσε το πεζογραφικό του έργο *Ζωή στο νησί*.

Le soleil commence à baisser tandis que nous croisons sur Côté. Des ombres se dessinent sur sa plus haute chaîne. Nouvelles discussions pour savoir si Kōs est plus belle que Rhodes. Elle fait fort bien en tous cas, avec ses fortifications au bord de l'eau, ses minarets, son magazi blanc à arcades romanes, et l'on est soulagé en y voyant un peu de verdure.

Longeant la côte asiatique, aride, mais aux beaux rochers, nous nous approchons de Symi. Un charmant Symiote, étudiant en médecine, mais très simple, pas gâté par la ville, me raconte les miracles qu'opère St Michel Panormitis, les tonneaux d'huile qu'il fit découvrir au bord de l'eau par la nonne qui était trop pauvre pour allumer les *καντήλες*, les dons qui lui parviennent dans des bouteilles mises à la mer à son nom. Il me dit que les Symiens de l'île ne vivent guère que de ce que leur envoient les exilés et des produits de la pêche. Il me raconte ses pêches à la *καθετή*, une ligne de fond si je comprends bien, qu'on amorce avec des *γαρίδες* pêchées dans [...]. Il est pleine nuit quand nous mouillons dans le petit port ; beaucoup de petits bateaux s'y agitent et leurs petits équipages échangent des *πειράγματα* avec les Rhodiens du bateau qui se moquent de leur accent. Malgré la nuit nous poussons jusqu'à

Rhodes

mais il est trop tard pour y débarquer. La lune qui se lève derrière une fortification du port en fait un tableau très romantique. Nuit brève, lever avec le soleil, dont les premiers rayons glissent sur la mer et viennent toucher les fortifications de Rhodes. Le port fait très bien, entre 2 jetées portant l'une une tour, l'autre un fortin, et jalonnées de moulins à vent ruinés. Toute une partie de la ville est entourée de belles murailles, avec des portes que l'on devine. A l'intérieur émergent des coupoles et des minarets. A droite, la nouvelle ville, italienne : beaux bâtiments publics, aux couleurs agréables, blancs ou rouges brique, et une église dans le style italien aussi avec son clocher rectangulaire.

Formalités ; victime d'un hôtel (d'Egypte), pas mal d'ailleurs, sur la place du Nouveau Marché. Le débarquement est d'un pittoresque extrême ; par une poterne des murs on entre dans l'intérieur des murailles, mosaïqué, où grouillent des Turcs, aux rauques accents, des Italiens et des Grecs. Les yeux roulent furieusement.

Un peu décrassé, je passe à la Poste. C'est l'un des édifices neufs construits en dehors de la Citta murata par les Italiens sur les plans de de Fausto, et dont le seul défaut est d'être trop vastes et disproportionnés avec l'importance de la ville. Le premier est sur la nouvelle Agora, un grand quadrilatère blanc à arcades ogivales, avec au centre d'une vaste cour intérieure un kiosque servant de marché aux poissons. Le blanc et la forme des voûtes en font un monument très oriental. Dans chacune des arcades, un magasin : cafés, pasticceria, fruits, tenus par des Turcs surtout.

Ο ήλιος αρχίζει να γέρνει καθώς περνάμε έξω από την Κω. Σκιές διαγράφονται πάνω στην ψηλότερη οροσειρά της. Νέες συζητήσεις για το αν η Κως είναι πιο όμορφη από τη Ρόδο. Είναι όντως εντυπωσιακή, με τα τείχη της στην ακροθαλασσιά, τους μινιαρέδες της, το λευκό μαγαζί της⁴ με τις ρωμανικές καμάρες, και με ανακούφιση βλέπουμε πως έχει και λίγο πράσινο.

Παραπλέοντας την άγονη μικρασιατική ακτή με τα όμορφα βράχια, πλησιάζουμε στη Σύμη. Ένας γοητευτικός Συμιακός, φοιτητής της ιατρικής αλλά πολύ απλός άνθρωπος, που δεν κακόμαθε στην πόλη, μου διηγείται τα θαύματα του Αρχαγγέλου Μιχαήλ του Πανορμίτη, τα πιθάρια με το λάδι που άφησε στην ακροθαλασσιά για να τα ανακαλύψει η πάμφτωχη καλόγρια και να του ανάβει τις *καντήλες*, τα αφιερώματα που φτάνουν στο μοναστήρι μέσα σε μπουιάλια ριγμένα στη θάλασσα με τ' όνομά του. Μου λέει ότι οι Συμιακοί στο νησί ζουν με ό,τι τους στέλνουν οι ξενιτεμένοι και ό,τι πίνουν στο ψάρεμα. Μου αφηγείται τα ψαρέματά του με την *καθετή*, μια *ligne de fond* που την δολώνουν με *γαρίδες* ψαρεμένες στο [...]. Αγκυροβολούμε στο μικρό λιμάνι όταν πια έχει νυχτώσει για τα καλά· πλοιάρια πάνε κι έρχονται και τα λιγοστά πληρώματά τους ανταλλάσσουν *πειράγματα* με τους Ροδίτες του πλοίου, που κοροϊδεύουν την προφορά τους. Παρά το σκοτάδι, συνεχίζουμε την πορεία μας ώπου φτάνουμε στη

Ρόδο

αλλά είναι πολύ αργά για να αποβιβαστούμε. Το φεγγάρι που ανατέλλει πίσω από τις οχυρώσεις του λιμανιού, αληθινός ρομαντικός πίνακας. Ύπνος λιγοστός, έγερση το χάραμα, και οι πρώτες αχτίδες του ήλιου γλιστρούν πάνω στην θάλασσα και ακουμπούν στις οχυρώσεις της Ρόδου. Το λιμάνι είναι πανέμορφο, ανάμεσα σε δύο λιμενοβραχίονες, ο ένας μ' έναν πύργο και ο άλλος μ' ένα φρούριο, και κατά μήκος τους ερειπωμένοι ανεμόμυλοι. Ένα μεγάλο μέρος της πόλης περιστοιχίζεται από όμορφα τείχη, με πύλες δυσδιάκριτες. Στο εσωτερικό ορθώνονται τρούλοι και μινιαρέδες. Δεξιά, η νέα πόλη, η ιταλική: όμορφα δημόσια κτίρια με ευχάριστα χρώματα, άσπρα ή κεραμιδί, και μια εκκλησία ιταλικής τεχνοτροπίας κι αυτή, με το παραλληλόγραμμο κωδωνοστάσιό της.

Διατυπώσεις· θύμα ενός ληστρικού αλλά όχι άσχημου ξενοδοχείου (Ξενοδοχείο της Αιγύπτου), στην πλατεία της Νέας Αγοράς. Η αποβίβαση είναι εξαιρετικά γραφική· από μια κρυφή θύρα του τείχους μπαίνουμε μέσα στην οχυρωμένη, λιθόστρωτη πόλη, που κατακλύζεται από Τούρκους με βαριά προφορά, Ιταλούς και Έλληνες. Το μάτια στροβιλίζονται σαν τρελά.

Σουλουπώνομαι κάπως και περνάω από το Ταχυδρομείο. Είναι ένα από τα καινούργια κτίρια που έχουν χτίσει οι Ιταλοί έξω από την Citta murata, σε σχέδια του Ντι Φάουστο, και τα οποία δεν έχουν άλλο ελάττωμα παρά το υπερβολικά δυσανάλογο μέγεθός τους σε σχέση με τη σημασία της πόλης. Το πρώτο είναι στη Νέα Αγορά, ένα μεγάλο λευκό τετράγωνο κτίριο με οξυκόρυφες καμάρες κι ένα κιόσκι που λειτουργεί ως ψαραγορά στο κέντρο της πελώριας εσωτερικής αυλής του. Το λευκό χρώμα και το σχήμα των θόλων του, του δίνουν έναν έντονα ανατολίτικο χαρακτήρα. Σε κάθε καμάρα κι ένα μαγαζί: καφενεία, pasticcerie⁵, μανάβικα, που τα διαχειρίζονται κυρίως Τούρκοι.

⁴ Ενδεχομένως εδώ να εννοεί το Διοικητήριο.

⁵ Ζαχαροπλαστεία, ιταλικά στο κείμενο.

Le long du quai, se succèdent le Club Italia, la Casa Fascista, la Poste, d'autres monuments encore. Je ne trouve que des espadrilles envoyées par Antoine⁶ et pas de lettres. Puis je reprends ma visite dans l'autre direction, par le Jardin des Cerfs, où fleurissent des bouquets de lauriers roses et blancs et d'un autre arbuste à larges fleurs d'un rouge un peu orangé au long pistil. Sur le chemin qui longe les fossés de la ville, c'est une profusion de roses en pleine floraison. On entre dans la ville murée par une porte ouverte par les Italiens et qui donne sur une sorte de petite place très tranquille au fond de laquelle se voient les soubassements et quelques colonnes d'un temple à Venus, en calcaire brunâtre. Je commence une promenade un peu au hasard dans les rues pavées et relativement propres, où règne seulement je ne sais quelle odeur de vieux musée.

Les rues de ce quartier sont solitaires, silencieuses, assez étroites, entre des maisons à un seul étage, dont toutes, du XVe, du XVIe, ont des fenêtres à ogives, à meneaux. On se croirait dans quelque Pérouges, dans la rue de Vézelay, dans quelque Carcassonne qui ne serait point truquée. Et dans la rue des Chevaliers, les différentes maisons des langues portent les blasons, la Croix des chevaliers, les Lys de France, le Lion de Castille ou d'Aragon. Les portes s'ouvrent sur de vastes couloirs voûtés, des figures orientales s'avancent prudemment.

Vers le centre de la ville au contraire, c'est une animation orientale, des types des Mille et une Nuits, des Arabes à la barbe en pointe, des Turcs au gros ventre, des tapis, des échoppes ouvertes. Et sur les petites places, des fontaines, des mosquées avec leur minaret. Les petites filles sortent de l'Ecole turque, tout en noir, avec une petite collerette blanche. Je redescends par un quartier dont je ne sais encore s'il est arabe ou turc. Toutes les portes en sont ouvertes sur la rue, et le regard glisse dans une sorte de chambre d'entrée, au sol mosaïqué de petites pierres noires et blanches avec souvent de fort jolis dessins. Des femmes, accroupies, assises par terre, debout, y brodent. De certaines maisons sortent des *αμαν, αμαν*. Je reviens en suivant la mer, au pied des remparts.

Vers 4h1/2 je ressors et fais un tour de la vieille agora. Là, il n'y a guère que des Turcs et des Juifs, se traînant sur des cannes ; puis une auto m'emmène dans la *συνοικία Μητροπόλεως* où je voudrais voir quelqu'un. L'auto suit la mer puis se met à tourner dans de petites rues plus étroites qu'elle, entre des maisons à jardins. Ma visite est pour rien ; je ne trouve qu'une agréable cousine et rentre à pied. Le ciel est d'un bleu infiniment pâle, avec des nuages de toutes formes et de toutes couleurs. Il souffle une forte brise marine qui fait tourner les lentes ailes de toile et les ailes métalliques, plus rapides, des moulins actionnant les norias, et fait ployer les palmiers.

⁶ Antoine Bron, ami de Genève ; ils avaient fait tous deux en 1930 une excursion dans le Péloponèse.

Κατά μήκος της παραλιακής παρατάσσονται με τη σειρά: η Ιταλική Λέσχη⁷, η Casa Fascista⁸, το Ταχυδρομείο και μερικά ακόμη μνημεία. Στο ταχυδρομείο, βρίσκω μόνο τα πάνινα παπούτσια που μου έστειλε ο Αντουάν⁹ και κανένα γράμμα. Ύστερα συνεχίζω την επίσκεψή μου προς την αντίθετη κατεύθυνση, περνάω από τον Κήπο των Ελάφων, όπου ανθίζουν σε συστάδες ροζ και λευκές πικροδάφνες κι ένας άλλος θάμνος με μεγάλα πορτοκαλοκόκκινα λουλούδια με μακρύ ύπερο. Ο δρόμος πλάι στις τάφρους της πόλης είναι γεμάτος ολάνθιστες τριανταφυλλίες. Είσοδος στην περιτειχισμένη πόλη από μια πύλη που άνοιξαν οι Ιταλοί και βγάζει σε μια πολύ ήσυχη πλατειούλα· στο βάθος της διακρίνονται τα θεμέλια και μερικές κολώνες ενός ναού αφιερωμένου στην Αφροδίτη, από καστανωπό πωρόλιθο. Αρχίζω να περιπλανιέμαι κάπως στην τύχη στους λιθόστρωτους και σχετικά καθαρούς δρόμους, όπου βασιλεύει μια μυρωδιά παλιού μουσείου.

Οι δρόμοι σ' αυτή τη γειτονιά είναι έρημοι, σιωπηλοί, αρκετά στενοί, περνούν ανάμεσα από μονώροφα σπίτια, που όσα είναι του 15^{ου} ή του 16^{ου} αιώνα έχουν όλα οξυκόρυφα παράθυρα με σταυροειδή χωρίσματα. Θα μπορούσε κάλλιστα να νομίζει κανείς πως βρίσκεται στην Περούζ, στον κεντρικό δρόμο του Βεζελέ ή σε καμιά πόλη όμοια κι απαράλλακτη με την Καρκασόν. Και στην οδό των Ιπποτών, τα καταλύματα των «γλωσσών», το καθένα με τον θυρεό του, τον σταυρό του τάγματος των Ιπποτών, τους κρίνους της Γαλλίας, τον λέοντα της Καστίλης ή της Αραγώνας. Οι πόρτες ανοίγουν σε πελώριους καμαροσκέπαστους διαδρόμους, όπου βαδίζουν προσεχτικά ανατολίτικες μορφές.

Προς το κέντρο της πόλης, αντίθετα, κυριαρχεί η ανατολίτικη ζωντάνια, τύποι από τις Χίλιες και Μία νύχτες, Άραβες με μυτερό γενάκι, Τούρκοι κοιλαράδες, χαλιά, ανοιχτά μαγαζάκια. Και στις μικρές πλατείες, σιντριβάνια, τζαμιά με τους μιναρέδες τους. Τα κοριτσάκια βγαίνουν από το τούρκικο σχολείο ντυμένα στα μαύρα, μ' ένα μικρό γιακαδάκι λευκό. Ξανακατεβαίνω από έναν μαχαλά που δεν ξέρω ακόμη αν είναι τούρκικος ή όχι. Όλες οι πόρτες ορθάνοιχτες στον δρόμο, και το βλέμμα γλιστράει σ' ένα είδος προθαλάμου, όπου το δάπεδο είναι στρωμένο με λευκά και μαύρα πετραδάκια, που συχνά φτιάχνουν πανέμορφα σχέδια. Γυναίκες καθισμένες ανακουρकुιδά ή καταγής, κι άλλες στα όρθια, κεντούν. Από κάποια σπίτια βγαίνουν τα *αμάν, αμάν*. Επιστρέφω ακολουθώντας την ακροθαλασσιά, στη βάση των τειχών.

Κατά τις τεσσερισήμεσι ξαναβγαίνω και κάνω έναν περίπατο στην παλιά αγορά, όπου δεν βλέπω παρά μόνο Τούρκους και Εβραίους να περιφέρονται με τις μαγκούρες τους· ύστερα, ένα αυτοκίνητο με πηγαίνει στη *συνοικία της Μητροπόλεως*, όπου θέλω να δω κάποιον. Το αυτοκίνητο ακολουθεί τον παραλιακό κι ύστερα στρίβει σε σοκάκια τόσο στενά που ίσα ίσα χωράει και τα οποία περνούν ανάμεσα από σπίτια με κήπους. Η επίσκεψή μου μένει άκαρπη, αφού δεν βρίσκω παρά μια γλυιά εξαδέλφη, και επιστρέφω με τα πόδια. Ο ουρανός έχει ένα πολύ αχνό γαλάζιο χρώμα και σύννεφα σε κάθε λογής σχήμα και χρώμα. Φυσάει ένα δυνατό θαλασσινό αεράκι που κάνει τις αργοκίνητες πάνινες φτερωτές αλλά και τις πιο ευκίνητες μεταλλικές φτερωτές των μύλων άντλησης νερού να γυρίζουν, και τις φοινιές να λυγίζουν.

⁷ Σημερινό Ακταίον.

⁸ Φασιστική λέσχη, ιταλικά στο κείμενο, σημερινό Λιμεναρχείο.

⁹ Antoine Bron, φίλος του Σαμουέλ Μπω Μποβύ από τη Γενεύη, με τον οποίο είχε ταξιδέψει το 1930 στην Πελοπόννησο.

Le paysage n'a pas la pureté graphique de l'Attique ; les collines glissent l'une derrière l'autre ; dans le fond se profilent bleutées la côte de l'Asie mineure et quelques îles. Je passe près de la plage d'Acanda et, au lieu d'entrer en ville, commence par faire le tour des remparts par l'extérieur. Là sont les cimetières israélites, désolés, des petites pierres ou de lourds blocs de pierre, sans un arbre. Les cimetières musulmans, avec les tombes à turban, ou à plaques trapézoïdales avec leurs jolis caractères. J'entre par la porte St Jean, où l'on voit encore au dessus du porche le Saint tenant l'Agneau. Toutes ces sculptures de portes, d'une exécution assez grossière, et d'un style hésitant, me rappellent notre monde, nos églises. Ailleurs c'est une Vierge portant son enfant, encastrée dans une tour. Chacune de ces portes s'ouvre dans un premier mur qui protège le chemin qui, à l'intérieur, va passer sous une autre porte qui ne soit pas dans l'axe de la première. La porte St Jean est celle par où les Italiens pénétrèrent en 1912 ; une autre, celle que Soliman fit fermer après y avoir passé et qu'on vient de rouvrir. Tantôt je me trouve en dehors des murs, près des casernes, où des jeunes gens bronzés font du sport en petites culottes blanches, et portent comme devise : *Sicut te candidi candidissima regina* ; tantôt je m'arrête sur les ponts qui franchissent le fossé. Des lauriers roses y fleurissent vigoureusement ; une végétation inconnue s'élève le long des murs, des vaches paissent au fond. Et sous les arcades des portes, passent de petits ânes, balançant un gros Turc à turban. Dans la ville, c'est le quartier musulman ; les femmes se voilent quand on passe, presque toutes sont vêtues de noir. Je passe près de la mosquée de Soliman ; dans la cour, un puits où un Turc fait ses ablutions, frottant ses pieds et ses bras avant d'entrer faire sa prière. Par la porte qui, pour nous, se trouve du mauvais côté, le grand, je le vois se prosterner, se tourner, s'accroupir, baiser les tapis. La nuit tombe ; des nuages d'un rose puissant sont accrochés tout en haut du ciel et rosissent les murs gris. On se sent comme un vertige à voir se superposer ou se juxtaposer tant de diverses civilisations.

Le soir, je converse avec le seul hôte étranger de l'hôtel, un Prussien nationaliste, militariste, qui compare l'Allemagne à un vase clos où l'on fait bouillir de l'eau et qui éclatera, à moins qu'elle ne laisse simplement l'Italie et la France se manger entre elles. Nous prenons une glace sur le quai presque désert, quelques instruments jouent diverses musiques, turque, grecque, italienne. Sur la mer sombre, se balancent les mats des barques amarrées au port.

Mardi 17 juin

Tandis que je prends ces notes, viennent me prendre Papandreou et un M. Vrondis, maître d'école originaire de Sianna, qui s'occupe de folklore. Ils me font faire des visites en ville, par un temps gris, à leurs différents amis ; nombreux cafés et nombreuses cigarettes. Après la sieste, je sors pour une promenade en ville ; l'odeur de vieux musée qui m'avait frappé paraît être celle de la sueur des mulets et des ânes, qui probablement ont des écuries sous les maisons.

Το τοπίο δεν έχει τη γραφική καθαρότητα της Αττικής· οι λόφοι γλιστρούν ο ένας πίσω από τον άλλον· στο βάθος διαγράφονται γαλαζωπά τα παράλια της Μικράς Ασίας και μερικά νησιά. Περνάω από την παραλία της Ακαντιάς και αντί να μπω στην πόλη, αρχίζω να κάνω τον γύρο των τειχών από την εξωτερική πλευρά. Εκεί βρίσκονται τα εβραϊκά κοιμητήρια, έρημα, με μικρές πλάκες ή με βαριές ταφόπλακες, δίχως ούτε ένα δέντρο. Τα μουσουλμανικά κοιμητήρια, με τα μνήματα με τα σαρίκια, ή τις τραπεζοειδείς ταφόπλακες και τους όμορφους αραβικούς χαρακτήρες. Μπαίνω από την πύλη του Αγίου Ιωάννη, όπου ακόμη διακρίνεται πάνω από την τοξωτή είσοδο ο Άγιος που κρατάει τον Αμνό. Όλα αυτά τα ανάγλυφα στις πύλες, αρκετά άτεχνα στην εκτέλεσή τους κι αδιευκρίνιστης τεχνοτροπίας, μου θυμίζουν τον δικό μας κόσμο, τις εκκλησίες μας. Κάπου αλλού, εντειχισμένη σ' έναν πύργο, μια Βρεφοκρατούσα Παναγία. Κάθε μια απ' αυτές τις πύλες είναι ανοιγμένη σ' ένα τείχος που προστατεύει τον δρόμο, ο οποίος, στο εσωτερικό, περνάει κάτω από μια άλλη πύλη, που δεν βρίσκεται στον ίδιο άξονα με την πρώτη. Από την πύλη του Αγίου Ιωάννη εισέβαλαν οι Ιταλοί το 1912· μια άλλη, την πύλη που έκλεισε ο Σουλεϊμάν ύστερα από την εισβολή του στην πόλη, την έχουν μόλις ξανανοίξει. Πότε πότε βρίσκομαι εκτός των τειχών, κοντά στους στρατώνες, όπου αθλούνται μαυρισμένοι νεαροί με λευκά σορτσάκια και φορούν ως έμβλημα το *Sicut te candidi candidissima regina*¹⁰· πότε πότε κοντοστέκομαι στις γέφυρες που διασχίζουν την τάφρο με τις ολάνθιστες ροδοδάφνες. Μια άγνωστη βλάστηση απλώνεται κατά μήκος των τειχών, στο βάθος βόσκουν αγελάδες. Και κάτω από τις τοξωτές πύλες περνούν γαϊδουράκια, τραμπαλίζοντας έναν χοντρό Τούρκο με τουρμπάνι. Μέσα στην πόλη βρίσκεται η μουσουλμανική συνοικία· οι γυναίκες καλύπτουν το πρόσωπό τους όταν περνάς, και είναι σχεδόν όλες μαυροφορούσες. Περνάω δίπλα από το τζαμί του Σουλεϊμάν· στον περίβολο, μια κρήνη όπου νίβεται ένας Τούρκος, τρίβει καλά τα πόδια και τα χέρια του προτού μπει να προσευχηθεί. Από τη θύρα που για εμάς βρίσκεται στην κακιά πλευρά, τη μεγάλη, τον βλέπω να γονατίζει, να στρέφεται, να κάθεται ανακουρκουδα, να φιλάει τα χαλιά. Σουρουπώνει έντονα τριανταφυλλί σύννεφα κρέμονται ψηλά στον ουρανό και ροδίζουν τα σταχτιά τείχη. Νιώθει κανείς κάτι σαν ίλιγγο όταν βλέπει τόσους διαφορετικούς πολιτισμούς να αναπτύσσονται ο ένας πάνω ή δίπλα στον άλλον.

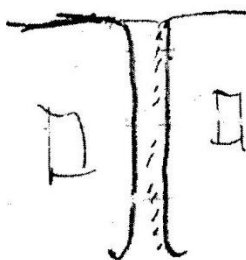
Το βράδυ, συζητώ με τον μοναδικό άλλο ξένο πελάτη του ξενοδοχείου, έναν εθνικιστή και στρατοκράτη Πρώσο, ο οποίος παρομοιάζει τη Γερμανία με αεροστεγές δοχείο με νερό που βράζει, και λέει ότι θα εκραγεί, εκτός κι αν, απλούστατα, αφήσει την Ιταλία και τη Γαλλία να φαγωθούν μεταξύ τους. Τρώμε ένα παγωτό στη σχεδόν έρημη προκουμαία, με μερικά όργανα να παίζουν διάφορους σκοπούς: τούρκικους, ελληνικούς, ιταλικούς. Στη σκοτεινή θάλασσα ταλαντεύονται τα κατάρτια των καϊκιών που είναι δεμένα στο λιμάνι.

Τρίτη 17 Ιουνίου

Ενώσω κρατάω σημειώσεις, έρχονται να με πάρουν ο Παπανδρέου και ένας κύριος Βρόντης, δάσκαλος με καταγωγή από τα Σιάμνα, που ασχολείται με τη λαογραφία. Μ' έναν γκριζο καιρό, με πηγαίνουν επίσκεψη σε διάφορους φίλους τους στην πόλη· πολλοί καφέδες και πολλά τσιγάρα. Μετά τη μεσημεριανή ανάπαυση, βγαίνω για έναν περίπατο στην πόλη. Η μυρωδιά παλιού μουσείου που μου είχε κάνει εντύπωση φαίνεται πως είναι η αποφορά του ιδρώτα των μουλαριών και των γαϊδουριών, που πιθανότατα σταβλίζονται κάτω από τα σπίτια.

¹⁰ Πρόκειται για το έμβλημα του 10^{ου} Συντάγματος της 50^{ης} Μεραρχίας Πεζικού «Βασίλισσα» (Regina) που είχε αποσταλεί από την Ιταλική κυβέρνηση στη Ρόδο, και σημαίνει *Αγνοί σαν εσένα, αγνότατη Βασίλισσα*.

Je me promène dans les rues étroites, entre leurs hauts murs de pierre ; souvent un arc réunit les 2 côtés de la rue, pour consolider les maisons contre les tremblements de terre, paraît il ; parfois un balcon de bois s'avance sur ses arcs, qui ont souvent la forme d'arcs boutants ; d'autres balcons sont suspendus sur des soutiens de bois. Les toits sont généralement plats et des rigoles sont délimitées sur la façade par des moulures verticales canalisant l'eau, qui dessinent comme deux harpons.



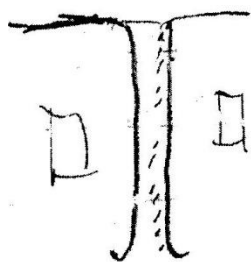
Je passe près de la mosquée, dont les kiosques recouvrant la fontaine à ablutions sont abrités par de grands platanes, et je rencontre devant la porte St. Jean M. Vrondis, qui me fait conduite pour me présenter à l'un de ses confrères, qui m'emmène chez lui dans les Neochori pour me présenter à sa femme, un peu trop grasse, et sa belle sœur, fort jolie et qui me chantera des chants populaires. Lui me donne de précieux renseignements sur les villages où je trouverai les meilleurs chanteurs et il a la gentillesse de me reconduire par un ciel éclairci où s'allument les étoiles.

Le soir, je pars en promenade dans la citta murata. On y entend hélas beaucoup de gramophones ; je prends un café dans un magazi où un petit aveugle joue des σοῦστες. Il part malheureusement avant que j'aie pu lui parler. D'autres maisons sortent des ἀμάν ; j'entre sans le savoir dans les bains de Soliman où un Turc se prépare à me conduire dans les bains ; je me contente d'admirer la grande salle d'entrée, avec une immense coupole, un bassin au centre, et, le long des murs, des sièges surélevés recouverts de beaux tapis. Du minaret de Soliman, descend une voix un peu gutturale, un peu nasale, mais très pure : le muezzin qui dit les prières. Cette voix aérienne modulant sur six notes avec une tonique mineure est d'un très grand charme. Les prières à l'intérieur de la mosquée rappellent beaucoup la musique byzantine, mais sont dites avec plus de douceur, plus de lié et sans ἴσον. Je rentre prendre des notes au frais, mais aux moustiques aussi, sur la terrasse de l'hôtel.

Mercredi 18 juin

Temps clair et léger. Aussi je suis furieux de perdre une heure chez un coiffeur dont le garçon fait ses premiers essais de taille sur ma tête. Sur la route du Musée, je tombe sur Vrondis et Papandreou, et je ne puis faire qu'un tour dans le Kastro avec eux. J'ai oublié de dire que toutes les rues étaient pavées, très régulièrement et presque toutes propres. Je rentre changer de souliers et avec P. nous allons au Consulat dans le quartier neuf. Nous y trouvons le secrétaire, M. Karayannis, un homme aimable et distingué. Puis, tandis que la chaleur augmente, je visite la mosquée de Murad Reis avec ses cours mosaïquées de galets noirs et blancs sur lesquelles des treilles tamisent la lumière. Autour, les tombes de différents exilés turcs. L'arc gothique surbaissé sert à donner l'unité de style aux monuments de de Fausto. Leur implantation est très heureuse, avec des décrochements, des rentrées. Du Mandracchio, le Palais du Gouvernement est caché par la cathédrale dont il est séparé par la place de la Bannière.

Σεργιανίζω στα στενά σοκάκια, ανάμεσα στους ψηλούς πέτρινους τοίχους τους· συχνά μια καμάρα ενώνει τις δυο πλευρές του δρόμου, για να στηρίζει τα σπίτια σε περίπτωση σεισμού, όπως μου είπαν· κάπου κάπου ένα διαβατικό με ξύλινο πάτωμα εξέχει πάνω στις καμάρες του, που συχνά έχουν τη μορφή αντηρίδων· αλλού, κρεμαστά σαχνισιά στηρίζονται πάνω σε ξύλινα δοκάρια. Οι στέγες είναι σε γενικές γραμμές επίπεδες και στην πρόσοψη των κτιρίων αυλάκια οροθετούνται από κάθετα κυμάτια που κατεβαίνουν σαν δύο καμάκια.



Περνάω δίπλα από το τζαμί· τα κιόσκια που καλύπτουν την κρήνη του καθαριού έχουν βρει καταφύγιο κάτω από μεγάλα πλατάνια, και μπροστά από την πύλη του Αγίου Ιωάννη συναντώ τον κύριο Βρόντη, που με παίρνει μαζί του για να με συστήσει σ' έναν συνάδελφό του, ο οποίος με πηγαίνει στο σπίτι του στο Νιοχώρι για να μου γνωρίσει την κάπως χοντρούλα γυναίκα του και την πολύ όμορφη κουνιάδα του, που θα μου τραγουδήσει μερικά παραδοσιακά τραγούδια. Κι ύστερα μου δίνει πολύτιμες πληροφορίες για τα χωριά όπου μπορώ να βρω τους καλύτερους τραγουδιστές και προσφέρεται ευγενέστατα να με συνοδεύσει πίσω, κάτω από τον ξάστερο πια ουρανό όπου τ' αστέρια ανάβουν ένα ένα.

Το βράδυ, πηγαίνω περίπατο στην citta murata. Αλίμονο, από παντού ακούγονται γραμμόφωνα· πίνω έναν καφέ σ' ένα μαγαζί όπου ένας μικροκαμωμένος τυφλός παίζει *σούστες*. Δυστυχώς φεύγει προτού προλάβω να του μιλήσω. Από κάποια άλλα σπίτια βγαίνουν τα *αμάν*· μπαίνω δίχως να το καταλάβω στα λουτρά του Σουλεϊμάν, όπου ένας Τούρκος σπεύδει να με τραβήξει μέσα· αρχοῦμαι να θαυμάσω τη μεγάλη αίθουσα της εισόδου με τον πελώριο θόλο, τη χαβούζα στη μέση και τα υπερυψωμένα καθίσματα περιμετρικά στους τοίχους, που είναι καλυμμένα με όμορφα κιλίμια. Από τον μιναρέ του Σουλεϊμάν κατεβαίνει μια φωνή λίγο λαρυγγική, λίγο ένρινη, αλλά πολύ καθαρή: είναι ο μουεζίνης που λέει τις προσευχές. Αυτή η αέρινη φωνή, που κινείται σε έξι νότες σε ελάχισονα κλίμακα, είναι πολύ γοητευτική. Οι προσευχές στο εσωτερικό του τεμένους θυμίζουν πολύ τη Βυζαντινή μουσική, αλλά λέγονται με μεγαλύτερη γλυκύτητα, περισσότερο «δεμένες» (λεγιάτο) και χωρίς ισοκράτη. Επιστρέφω για να κρατήσω σημειώσεις στη δροσερή, αλλά γεμάτη κουνούπια, βεράντα του ξενοδοχείου μου.

Τετάρτη 18 Ιουνίου

Ωραίος καιρός, γλυκός. Είμαι έξαλλος που έχασα μια ώρα σ' ένα κουρείο, όπου ο μικρός του μαγαζιού βάλθηκε να μάθει να κουρεύει πάνω στο κεφάλι μου. Στο δρόμο του Μουσείου πέφτω πάνω στον Βρόντη και τον Παπανδρέου, οπότε περιορίζομαι να κάνω μια βόλτα στο Κάστρο μαζί τους. Ξέχασα να πω ότι όλοι οι δρόμοι είναι λιθόστρωτοι, ομοιόμορφοι και σχεδόν όλοι καθαροί. Επιστρέφω να αλλάξω παπούτσια και πηγαίνω με τον Π. στο προξενείο, στη νέα πόλη. Εκεί βρίσκουμε τον πρόξενο, τον κύριο Καραγιάννη, έναν άνθρωπο αξιαγάπητο και ειλεπτυσμένο. Ύστερα, με τη ζέστη να δυναμώνει, επισκέπτομαι το τζαμί του Μουράτ Ρεϊς με τις ασπρόμαυρες βοτσαλωτές αυλές, πάνω στις οποίες πέφτει το φως φιλτραρισμένο από τις κληματαριές. Γύρω γύρω, οι τάφοι διάφορων εξόριστων Τούρκων. Η γοτθική χαμηλή καμάρα δίνει μια ενότητα στα μνημεία του Ντι Φάουστο. Η διάταξή τους είναι πολύ επιτυχημένη, με άλλα να εξέχουν και άλλα να βρίσκονται πιο μέσα. Από το Μανδράκι, ο καθεδρικός ναός κρύβει το Διοικητήριο, από το οποίο τον χωρίζει η πλατεία της Σημαίας.

L'Agora qui n'est pas quadrangulaire comme il m'avait semblé, mais qui, sauf la façade sur le quai, a un contour irrégulier, sert de trait d'union entre l'Orient du bazar et la ville italienne. Son style est rappelé par celui de la maison du Fascio, blanche elle aussi. La poste et surtout le palais de Justice sont d'un style plus sévère, genre Napoléon et palais florentins. L'église reproduit celle des Chevaliers, avec une grande façade très simple, que rythment des moulures comme celles du palais des langues. Auprès, le clocher est tout italien, mais simple et harmonieux. Le palais du gouvernement n'a qu'un défaut, c'est d'évoquer par trop, par sa couleur aussi, le palais ducal de Venise, qu'il n'atteint pas. Le rez de chaussée est bien, mais les fenêtres orientales du 1er étage sont bâtarde.

L'après midi, après la sieste, je pars par la ville pour la Métropole. Ce quartier grec extérieur est charmant, mi ville, mi campagne, la vraie cité jardin avant le nom. Sur les petits murs se suspendent en grappes éblouissantes, plus encore que l'arbre de Judée, les bougainvilliers. Je passe chez la cousine d' Ανδρέα, très jolie, mais plus maniérée que sa sœur vue la veille, et qui m'offre des fleurs de son jardin, roses, œillets et jasmins, puis nous passons chez M. Vrondis, où nous prenons liqueur et café, et où lui et Papandréou s'aspergent d'éloges. Un postier nous conduit chez Mme Χρυσάνθη Μανουλούκου, de Chalki, qui nous reçoit assez bien ; c'est une forte personne, plutôt réjouie, et que l'on sent de sang vif. Nous avons quelque peine à la faire chanter ; elle a une voix très juste, un peu gutturale, et j'ai un mal fou à noter l'une des 2 chansons qu'elle nous chante. Tout un public de petites et jeunes filles assiste à cette scène. Les intervalles de la mélodie sont les nôtres, mais le rythme est fuyant et il est extrêmement difficile de saisir les articulations concordantes des paroles et de la mélodie. Le fait qu'elle veut chanter bien et elle y réussit complique, car elle modifie sans cesse son chant pour l'embellir.

Je rentre en ville avec M. Vrondis. Le soleil descend, la mer devient foncée où se balancent les barques. Nous prenons un masticha dans l'un des cafés suspendus sur l'eau au pied des remparts et sommes arrêtés le verre en l'air par le coup de canon qui signale le coucher du soleil et la descente de la bannière italienne. Tout le monde sur le quai se dresse, se tourne vers le palais du gouverneur, la musique s'arrête, pendant que le drapeau tricolore descend lentement. Suit un moment où l'atmosphère est comme étouffante, malgré la musique qui reprend.

Le soir, promenade dans le Kastro avec le Prussien qui admire les fortifications en connaisseur. Il est correspondant d'Orient de la presse nationaliste allemande. Il attend une guerre franco allemande pour la génération prochaine, et a la fâcheuse habitude de préférer aux siennes les cigarettes de ses voisins.

Η Νέα Αγορά, που δεν είναι τετράγωνη όπως μου είχε φανεί στην αρχή, αλλά έχει ένα σχήμα ακανόνιστο εκτός από την πρόσοψη της προκυμαίας, χρησιμεύει ως στοιχείο ένωσης ανάμεσα στην Ανατολή του παζαριού και την ιταλική πόλη. Ο ρυθμός της θυμίζει τον ρυθμό της Casa del Fascio, που είναι κι εκείνη λευκή. Το Ταχυδρομείο και κυρίως το Δικαστικό μέγαρο έχουν πιο αυστηρό ρυθμό, του τύπου Ναπολέοντος Γ' ή των φλωρεντινών παλατιών. Η εκκλησία είναι ιπποτικού ρυθμού, με αρκετά απλή πρόσοψη και κυμάτια σαν εκείνα των καταλυμάτων των γλωσσών. Δίπλα, το κωδωνοστάσιο είναι καθαρά ιταλικού χαρακτήρα, αλλά απλό και αρμονικό. Το κτίριο του Διοικητηρίου δεν έχει παρά ένα μόνο ελάττωμα, ότι με την αρχιτεκτονική και το χρώμα του θυμίζει υπερβολικά το παλάτι των Δόγηδων της Βενετίας, δίχως να το φτάνει. Το ισόγειο είναι ωραίο, αλλά τα ανατολίτικα παράθυρα του πρώτου ορόφου δεν έχουν ενιαίο ρυθμό.

Το απόγευμα, μετά τη μεσημεριανή ανάπαυση, διασχίζω την πόλη για να πάω στη συνοικία της Μητρόπολης. Αυτή η ελληνική συνοικία εκτός των τειχών είναι γοητευτική, μισό πόλη, μισό εξοχή, η αληθινή κηπούπολη προτού καν υπάρξει ο όρος¹¹. Πάνω από τους χαμηλούς τοίχους κρέμονται, με τα εκθαμβωτικά τους τσαμπιά, οι κουτσουπιές κι ακόμη περισσότερο οι μπουκαμβίλιες. Περνάω από το σπίτι της εξαδέλφης του *Ανδρέα*, είναι πολύ όμορφη αλλά και πολύ πιο επιτηδευμένη από την αδελφή της, την οποία είδα την προηγούμενη μου προσφέρει λουλούδια από τον κήπο της, τριαντάφυλλα, γαρύφαλλα και γιασεμιά, ύστερα περνάμε από το σπίτι του κυρίου Βρόντη, όπου πίνουμε λικέρ και καφέ, και όπου εκείνος και ο Παπανδρέου επιδαφιεύουν επαίνους ο ένας τον άλλον. Ένας ταχυδρομικός μας οδηγεί στο σπίτι της κυρίας Χρυσάνθης Μανουλούκου από τη Χάλκη, που μας υποδέχεται αρκετά καλά· είναι μια σωματώδης γυναίκα, μάλλον χαρούμενη, η οποία δίνει την αίσθηση της αφύτουμης. Δυσκολευόμαστε κάπως να την βάλουμε να τραγουδήσει· έχει πολύ σωστή φωνή, λιγάκι βραχνή, και μετά βίας καταφέρνω να σημειώσω το ένα από τα δύο τραγούδια που μας τραγουδάει. Στη σιγήνη παρευρίσκεται ένα ολόκληρο κοινό από μικρά και μεγαλύτερα κορίτσια. Τα μελωδικά διαστήματα είναι όμοια με τα δικά μας, αλλά ο ρυθμός είναι δυσδιάκριτος και είναι εξαιρετικά δύσκολο να αντιληφθείς την αντιστοιχία, το πλέξιμο των στίχων με τη μελωδία. Το γεγονός ότι θέλει να τραγουδήσει καλά και τα καταφέρνει περιπλέκει τα πράγματα, επειδή αλλάζει αδιάκοπα το τραγούδι της για να το ομορφύνει.

Επιστρέφω στην πόλη με τον κύριο Βρόντη. Ο ήλιος γέρνει, η θάλασσα σκουραίνει στο σημείο όπου λικνίζονται οι βάρκες. Παραγγέλνουμε μια μαστίχα σ' ένα από τα καφενεία που βρίσκονται πάνω στο νερό στη βάση των τειχών, και μένουμε με το ποτήρι μετέωρο στον αέρα όταν ακούγεται η κανονιά που σημαίνει τη δύση του ηλίου και την υποστολή της ιταλικής σημαίας. Όλος ο κόσμος στην προβλήτα σηκώνεται όρθιος, στρέφεται προς το μέγαρο του Διοικητηρίου και η μουσική σταματά καθώς η τρίχρωμη σημαία κατεβαίνει σιγά σιγά. Ακολουθεί μια στιγμή όπου η ατμόσφαιρα μοιάζει αποπνικτική, παρότι η μουσική ξαναρχίζει.

Το βράδυ περίπατος μέσα στο Κάστρο με τον Πρώσο που, ως ειδικός, θαυμάζει τις οχυρώσεις. Είναι ανταποκριτής του γερμανικού εθνικιστικού τύπου στην Ανατολή. Περιμένει έναν γαλλο γερμανικό πόλεμο για την επόμενη γενιά, και έχει την εκνευριστική συνήθεια να προτιμάει τα τσιγάρα των διπλανών του από τα δικά του.

¹¹ Ενδεχόμενη αναφορά στο Gardin city, το πρότυπο μοντέλο του Εμπενίζερ Χάουαρντ (1850 1928).

Jeudi 19 juin

Lever assez tôt et promenade en ville où j'entre par la porte d'Amboise, l'une des plus compliquées de défense ; un ange à la robe maladroite en forme de cloche surmonte la baie de la porte. De là, je monte dans le jardin fleuri qui est attenant à l'ancien palais du grand maître. Il domine les fossés et une oliveraie où des dormeurs sont étendus. Plus loin, le marché assez animé, et les ports. A l'horizon, la côte d'Asie mineure doucement modelée.

Je tourne autour de vieilles mosquées, celle entre autres de Hurmalı Medresse avec une haute coupole à pans, redescends au Musée par la rue du Marché, avec les belles taches d'ombre que font quelques arbres dressés au centre de la rue pavée. Les échoppes les plus pittoresques sont celles des forgerons. Je me trompe de porte et crois le musée fermé, aussi je repars pour la Porte dite Ste Catherine, de la Marine plutôt, d'un gothique bâtard avec ses figures mutilées, et entre dans le quartier israélite par la Porte des Moulins, sans caractère spécial. 3 jeunes Ismaïls éclosent sous mes pas et se mettent à m'accompagner en me récitant le Soir de bataille et des fables de La Fontaine. Ils ont bien 10 ans et parlent le français, l'espagnol (leur langue), le grec, le turc, l'italien, l'hébreu, Dieu sait quoi encore. Ils ont de jolies têtes intelligentes couvertes de petites calottes noires. Ils me font visiter la synagogue sans grand intérêt, en me signalant le prix de chaque objet. Pour une plaque à lettres d'or, la famille du donateur verse 6000 liras par an ; l'armoire des tables de la Loi coûte tant, les lampes d'argent ont coûté tant. Notre amitié se gâte quand je veux les rémunérer. Ils me démontrent que les 1 lire 20 que je veux leur donner est notoirement insuffisant, que leurs services, leur connaissance des langues et des monuments, l'espoir que mon passage a éveillé chez leurs mères, justifient une plus juste récompense, et qu'au reste ils ont vu dans mon porte monnaie une pièce de 5 liras qui est juste ce qu'il leur faut. Mes histoires sur la rapacité des Juifs ne leur font aucun effet et la bienheureuse pièce est bientôt passée dans leurs mains. Sitôt le passage opéré, ils se sauvent comme des moineaux.

J'entre dans le Musée par la rue des Chevaliers, c'est à dire au premier étage directement. On se trouve sur un promenoir, voûté de bois sur traverses sculptées, entourant une cour carrée. Un escalier sans rampe descend dans la cour entourée d'arcades en croisées d'ogives avec arcs en plein cintre. Les chapiteaux très simples sont à moitié romans, à moitié byzantins avec leurs sculptures plates de filets. Ce qui frappe et empêche de penser à Beaune est l'absence complète de toits. Les murs finissent nettement sans une moulure et s'arrachent sur le ciel.

Πέμπτη 19 Ιουνίου

Αρκετά πρωινή έγερση και περίπατος στην πόλη, όπου μπαίνω από την πύλη Ντ' Αμπουάζ, μια από τις πιο περίπλοκες αμυντικές πύλες· ένας άγγελος μ' ένα άχαρο φόρεμα εν είδει καμπάνας στέκει πάνω από το άνοιγμα της πύλης. Από εκεί, ανηφορίζω προς τον ανθισμένο κήπο δίπλα στο παλιό Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου. Δεσπόζει στις τάφρους και σ' έναν ελαιώνα όπου είναι ξαπλωμένοι διάφοροι υπναράδες. Πιο κάτω, η πολύβουη αγορά και τα λιμάνια. Στο βάθος του ορίζοντα, τα μικρασιατικά παράλια διαγράφονται γλυκά.

Περιφέρομαι στα παλιά τζαμιά, κι ανάμεσά τους στο Χουρμαλί Μεντρεσέ με τον ψηλό σταυροειδή θόλο, ξανακατεβαίνω στο Μουσείο από την οδό του Παζαριού¹², με τις όμορφες κηλίδες σιιάς των δέντρων που υψώνονται στη μέση του λιθόστρωτου δρόμου. Τα πιο γραφικά μαγαζάκια είναι τα σιδεράδικα. Κάνω λάθος στην πόρτα και νομίζω ότι το μουσείο είναι κλειστό, οπότε ξαναφεύγω για την επονομαζόμενη πύλη της Αγίας Αικατερίνης, ή καλύτερα Θαλασσινή, με το νόθο γοτθικό στυλ και τις φθαρμένες μορφές της, και μπαίνω στην Εβραϊκή συνοικία από την πύλη των Μύλων, που δεν έχει τίποτε το ιδιαίτερο. Τρεις μικροί Ισραήλδες ξεπετιούνται στο κατόπι μου και αρχίζουν να με συνοδεύουν απαγγέλοντάς μου το *Soir de bataille*¹³ και μύθους του Λα Φονταίν. Έχουν πατήσει για τα καλά τα δέκα και μιλούν γαλλικά, ισπανικά (τη γλώσσα τους), ελληνικά, τούρκικα, ιταλικά, εβραϊκά και Κύριος οίδε τι άλλο. Έχουν όμορφα έξυπνα μουτράκια και φορούν ένα μαύρο σκουφάκι. Με πηγαίνουν να επισκεφτώ τη συναγωγή, ένα κτίριο δίχως μεγάλο ενδιαφέρον, και μου αναφέρουν την τιμή του κάθε αντικειμένου. Για μια πλάκα με χρυσά γράμματα, η οικογένεια του δωρητή δίνει 6000 λίρες τον χρόνο· το ερμάριο με τους πίνακες του νόμου χρεώνεται τόσο, οι ασημένιες λυχνίες τόσο. Η φιλία μας χαλάει όταν βγάζω να τους πληρώσω. Μου αποδεικνύουν ότι η μία λίρα και τα είκοσι λεπτά¹⁴ που θέλω να τους δώσω είναι πασιφανώς ανεπαρκής, ότι οι υπηρεσίες τους, η γνώση τόσων γλωσσών και τόσων μνημείων, η προσδοκία που η παρουσία μου ξύπνησε στις μητέρες τους, δικαιολογούν μια πιο σωστή ανταμοιβή, και ότι εξάλλου είδαν στο πορτοφόλι μου ένα πεντόλιρο, τουτέστιν το ποσό ακριβώς που τους αξίζει. Όσες ιστορίες κι αν τους λέω για την αρπακτικότητα των Εβραίων δεν φέρνουν κανένα αποτέλεσμα και το ευλογημένο νόμισμα σύντομα περνάει στα χέρια τους. Μόλις καταφέρνουν να το πάρουν, εξαφανίζονται σαν σπουργιτάκια.

Μπαίνω στο Μουσείο από την οδό των Ιπποτών, τουτέστιν απευθείας στον πρώτο όροφο. Βρίσκομαι σε μια στοά που την ξύλινη στέγη της υποβαστάζουν σκαλιστά δοκάρια, και η οποία πλασιώνει μια τετράγωνη αυλή. Μια σιάλα δίχως κουπαστή κατεβαίνει στην αυλή που και στο ισόγειο πλασιώνεται από μια στοά με νευρωτά σταυροθόλια. Τα πολύ απλά κιονόκρανα είναι μισο ρωμανικά μισο βυζαντινά με επιπεδόγλυφα κυμάτια. Αυτό που σε εντυπωσιάζει και δεν σου επιτρέπει να σκεφτείς την πόλη της Μπών είναι η απόλυτη απουσία επικλινών στεγών. Η απόληξη των τοίχων είναι απλή, χωρίς ούτε ένα γείσωμα, θαρρείς και χάνονται μακριά στον ουρανό.

¹² Τη σημερινή οδό Σωκράτους.

¹³ Ποίημα του Γάλλου ποιητή, κουβανικής καταγωγής, Ζοζέ Μαρία ντε Ερεντιά, που ήταν μια από τις ηγετικές μορφές της κίνησης των Παρνασσιστών. Τα 118 σονέτα και τα ολιγάριθμα μεγαλύτερα ποιήματά του εκδόθηκαν το 1893 με τον τίτλο *Les Trophées* (Τα Τρόπαια).

¹⁴ Την εποχή εκείνη η Ρόδος ήταν ιταλοκρατούμενη και το νόμισμά της ήταν η ιταλική λίρα (λιρέτα) και η ισοτιμία της με το δολάριο ήταν: 1 δολάριο = 19 λίρες.

Un passage fait communiquer la cour centrale avec une petite cour où est déposée une belle mosaïque avec inscription en grec, trouvée devant une église à Arcassa (Karpathos). Un nouvel escalier, plus petit, fait communiquer cette courette avec un jardin suspendu où des statues, romaines surtout me semble t il, se cachent dans la verdure, et où les géraniums arborescents, les convolvulus bleu profond, des fleurs bleu pâle qui ressemblent un peu à des jasmins, mais à 5 pétales et qui poussent en bouquets, les bougainvilliers, font un concert merveilleux de couleur.

Sur le cloître suspendu, s'ouvre la grande salle de l'infirmierie dont le plafond de bois aux poutres sculptées très sobrement est porté par une série d'arcades sur des colonnes octogonales aux chapiteaux portant alternativement la croix de l'Ordre et celle d'Aubusson (la croix jusqu'aux bords et la croix ancrée). Tout au long de la salle, des portes en plein cintre étroites conduisent à de petits réduits. Sur l'un des côtés, une grande cheminée qui devait difficilement chauffer l'extrémité opposée (50 m de long). De cette salle, on ressort dans le jardin par une salle portant deux voûtes sur colonnes d'où l'on voit par une fenêtre dans le mur, la Vénus de Rhodes, de la dernière époque de la sculpture de Rhodes, du genre de la Vénus au Satyre d'Athènes, aimable Pradier¹⁵ qui touche peu. Dans les salles du musée, des restes de toutes les époques (mais peu de chefs d'œuvre), des âges préhistoriques aux mauvais modernes, en passant par les vases mycéniens, les énormes amphores sigillées plus grandes qu'un homme avec leurs petits centaures portant un arbre déraciné et la double hache, les vases grecs, entre autres ceux des tombes de Camiro où la prédominance des joueurs de lyre est frappante, les médailles et monnaies de Rhodes, avec le soleil et la rose, de Kalymnos, avec la lyre, de Cos avec le serpent, le crabe et la lyre, les monnaies des chevaliers, les pièces turques et vénitiennes, les merveilleux coffres aux sculptures plates, lignes parallèles ou sujets stylisés, de l'art populaire rhodien.

En sortant, je vais faire visite au consul de Grèce et visiter l'intérieur de l'église St Jean avec de grosses colonnes rondes sur piédestal, un chemin de croix moderne, habile, mais un peu superficiel de sentiment ; l'ensemble est beau mais l'on n'a pas ce sentiment d'une église où l'on a beaucoup prié et à laquelle les hommes se sont attachés.

L'après midi, je vais sur la jetée que termine la biche de bronze rhodienne, en pendant à la louve romaine, pendant qu'une foule assez peu nombreuse se réunit devant l'église pour assister à la Procession du Corpus Domini. Atmosphère du Levant : mer très bleue, ciel clair, voiles blanches ou oranges qui sont amenées à l'entrée du port de Mandracchio ou que le vent pousse vers la haute mer, gamins inactifs, dorés, aux belles attitudes dans leurs maigres vêtements.

¹⁵ Jean-Jacques Pradier, 1790.1852, est un sculpteur et peintre genevois ayant fait carrière en France.

Ένα πέραςμα οδηγεί από την κεντρική αυλή σε μια άλλη μικρή αυλή όπου βρίσκεται τοποθετημένο ένα όμορφο ψηφιδωτό με μια επιγραφή στα ελληνικά, που βρέθηκε μπροστά από μια εκκλησία στην Αρτιάσα (Καρπάθου). Μια άλλη σκάλα, πιο μικρή, οδηγεί από την μικρή αυτή αυλή σ' έναν υπερυψωμένο κήπο όπου μες στο πράσινο κρύβονται διάφορα αγάλματα, κυρίως ρωμαϊκά νομίζω, και τα τεράστια γεράνια, οι περικοκλάδες με τα βαθυκύανα χωνάκια, τα γαλάζια λουλούδια που μοιάζουν κάπως με το γιασεμί αλλά έχουν πέντε πέταλα και σχηματίζουν ταξιανθίες, οι μπουκαμβίλιες, δημιουργούν μια υπέροχη πανδαισία χρωμάτων.

Στη στοά του επάνω ορόφου, ανοίγεται η μεγάλη αίθουσα των ασθενών, όπου την ξύλινη οροφή με τα πολύ λιτά ανάγλυφα δοκάρια υποβαστάζει μια τοξοστοιχία με οκταγωνικούς κίονες που τα κιονόκρανά τους φέρουν εναλλάξ τον σταυρό του Ιπποτικού Τάγματος και τον σταυρό του D'Aubusson (τον κανονικό και τον αγκυρωτό σταυρό). Κατά μήκος της αίθουσας, στενές πόρτες οδηγούν σε μικρούς καμαροσκέπαστους χώρους. Στη μια πλευρά της, ένα μεγάλο τζάκι πρέπει με δυσκολία να θέρμαινε την αίθουσα ως την αντικρινή πλευρά (μήκους 50 μέτρων). Απ' αυτή την αίθουσα, ξαναβγαίνεις στον κήπο περνώντας από μια άλλη αίθουσα με δύο τόξα πάνω σε κίονες, απ' όπου μπορείς να δεις μέσα από ένα παράθυρο στον τοίχο, την Αφροδίτη της Ρόδου, ένα γλυπτό της ύστερης ελληνιστικής εποχής στη Ρόδο, της ίδιας τεχνοτροπίας με την Αφροδίτη και τον Πάνα των Αθηνών, συμπαθής Πραντιέ¹⁶ όχι τόσο εντυπωσιακός. Στις αίθουσες του Μουσείου, λείψανα όλων των εποχών (αλλά λίγα αριστουργήματα), από τους προϊστορικούς χρόνους έως τους πιο κακόγουστους νεότερους χρόνους, μυκηναϊκά αγγεία, πελώρια πήλινα πιθάρια, πιο ψηλά κι από άνθρωπο, με τους μικρούς Κενταύρους τους να στηρίζουν ένα ξεριζωμένο δέντρο¹⁷ και τον διπλό πέλεκυ, ελληνικά αγγεία, μεταξύ άλλων κι εκείνα από τα νεκροταφεία της Καμείρου, όπου η κυριαρχία των μουσικών με τη λύρα είναι εντυπωσιακή, μετάλλια και νομίσματα της Ρόδου, με τον ήλιο και το ρόδο, της Καλύμνου με τη λύρα, της Κω με το ψίδι, τον κάβουρα και τη λύρα, νομίσματα των Ιπποτών, ενετικά και τούρκικα κέρματα, υπέροχες κασέλες με χαμηλά ανάγλυφα, παράλληλες γραμμές ή στυλιζαρισμένα θέματα της λαϊκής ροδιακής τέχνης.

Βγαίνοντας επισκέπτομαι τον πρόξενο της Ελλάδας και το εσωτερικό της εκκλησίας του Αγίου Ιωάννη με τις χοντρές στρογγυλές κολώνες πάνω σε βάσεις, έναν σύγχρονο δρόμο του μαρτυρίου, που όμως στερείται συναισθήματος. Το σύνολο είναι όμορφο αλλά δεν δίνει την αίσθηση της εκκλησίας όπου οι πιστοί προσεύχονται με κατάνυξη και με την οποία είναι συναισθηματικά δεμένοι.

Το απόγευμα πηγαίνω στον μόλο που καταλήγει στη χάλκινη ελαφίνα της Ρόδου, συμμετρικά απέναντι από τη ρωμαϊκή λυβιαίνα, ενώ ένα όχι και τόσο μεγάλο πλήθος συγκεντρώνεται μπροστά στην εκκλησία για να παραστεί στη λιτανεία της Αγίας Δωρεάς. Ατμόσφαιρα του λεβάντε: θάλασσα καταγάλανη, καθαρός ουρανός, λευκά ή πορτοκαλί πανιά που μπαίνουν στο λιμάνι του Μανδρακίου ή που ο άνεμος τα σπρώχνει προς τα ανοιχτά, ήσυχα πιτσιρίκια, χαϊδεμένα, που καμαρώνουν με τα φτωχικά τους ρούχα.

¹⁶ Jean-Jacques Pradier, (1790 –1852). Ελβετός ζωγράφος και γλύπτης, ο οποίος έζησε και μεγαλούργησε στη Γαλλία.

¹⁷ Στην πραγματικότητα πρόκειται για κεραυνό.

Le public de la procession est surtout composé de Turques et de Juives. Les marchands de limonade turcs avec leur lourd attirail qui rappelle avec des formes plus pittoresques celui des marchands de coco les rafraîchissent. La procession même est surtout composée d'enfants, aux figures généralement pâles et mélancoliques, conduits par les sœurs et par les prêtres et portant de vilaines bannières où sont collées des images religieuses.

Le soir me tombe dessus un pianiste (!?) bâlois qui joue ici au cinéma en cachette des siens après avoir perdu son argent en faisant de mauvaises affaires à Athènes. Après le dîner, course inutile chez M. Langanis.

Vendredi 20 juin

Le matin, après avoir trouvé à la poste un nombreux courrier, je vais voir le Musée ethnographique (régional plutôt) dans une maison qui communique avec l'Hôpital des Chevaliers. Elle aussi donne sur des jardins dont les murs sont tapissés de grands convolvulus bleus. Dans les salles, des boiseries peintes, des coffres avec des bouquets, des oiseaux byzantins, des faïences de Lindos, aux ornements végétaux où dominent le vert et le bleu, au beau brillant, des bijoux filigranés, et des costumes, soit sur de naïves peintures, soit réels sur des mannequins. Le costume de Rhodes comprend généralement une robe blanche bordée de broderies rouges, sur laquelle se pose un tablier, rarement blanc, presque toujours noir, d'une étoffe luisante et comme goudronnée, sans manche, et orné de galons brodés appliqués en lignes parallèles sur le bas du tablier. Le costume d'Astypalaia est plus compliqué, avec des broderies compactes, en une sorte de point de croix, très vives de couleurs ; sur la tête, une sorte de tiare d'étoffe d'où tombent des rubans ; elle se retrouve à Tilos, dont le costume se complète par un tablier blanc assez court, mais aux nombreux volants. Calymnos a une grande robe d'une pièce ouverte sur le devant et Castellorizo une robe blanche décorée de broches d'or, que recouvre un manteau de velours broché d'or et bordé de fourrure ; sur la tête, un petit turban bleu d'où tombe un châle à jours et à franges.

De là, je vais me baigner sur la plage de l'hôtel des Roses. Le sable est brûlant, mais l'eau est délicieuse. Dans le fond, la côte d'Asie mineure où reposent de lourds cumulus.

Vers 4h., je monte à la Métropole et vais avec Vrondis chez Mme Manouloukou où nous faisons du bon travail. Nous montons ensuite à Ροδίνη (Rodini), un coin merveilleux, à l'entrée d'une gorge où poussent des platanes énormes, et que parfument les lauriers. C'est là, paraîtrait il, que se trouvait l'école d'éloquence. Les Romains puis les Turcs y ont aménagé des fontaines, des réservoirs, des aqueducs. Des hommes en turban y conversent devant le café à l'ombre des platanes. Tout auprès se trouve la station italienne de TSF.

Το κοινό της λιτανείας είναι κυρίως Τούρκοι και Εβραίοι. Οι Τούρκοι πωλητές λεμονάδας με τον βαρύ εξοπλισμό τους, που στην πιο γραφική του μορφή θυμίζει τον εξοπλισμό των πωλητών καρύδας, τους δροσίζουν. Η ίδια η λιτανεία απαρτίζεται κυρίως από παιδιά, με πρόσωπα γενικώς χλωμά και μελαγχολικά, που τα καθοδηγούν μοναχές και ιερείς, και τα οποία κρατούν κάτι άθλια λάβαρα με κολλημένες επάνω θρησκευτικές εικόνες.

Το βράδυ πέφτω πάνω σ' έναν πιανίστα (!) από τη Βασιλεία που στη Ρόδο παίζει πιάνο στον κινηματογράφο, κρυφά από τους δικούς του, αφού έχει χάσει όλα του τα χρήματα σε κακές επενδύσεις στην Αθήνα. Μετά το δείπνο, ανώφελο πέρασμα από το σπίτι του κυρίου Λαγκάνη.

Παρασκευή 20 Ιουνίου

Το πρωί βρίσκω στο ταχυδρομείο ένα σωρό γράμματα κι ύστερα πηγαίνω να δω το εθνογραφικό μουσείο (λαογραφικό μάλλον) σ' ένα σπίτι που επικοινωνεί με το Νοσοκομείο των Ιπποτών. Κι αυτό επίσης βλέπει σε κήπους που οι τοίχοι τους είναι καλυμμένοι από περικοιλάδες με μεγάλα μπλε χωνάκια. Μέσα στις αίθουσες, ζωγραφιστές ξύλινες επενδύσεις, κασέλες με μπουκέτα λουλουδιών, βυζαντινά πουλιά, πορσελάνες της Λίνδου διακοσμημένες με φυτά, όπου κυριαρχεί το γυαλιστερό πράσινο και μπλε χρώμα, κοσμήματα με συρματερή τεχνική, και φορεσιές, είτε σε απλοϊκές ζωγραφιές είτε αληθινές πάνω σε κούκλες. Η φορεσιά της Ρόδου αποτελείται, σε γενικές γραμμές, από μια λευκή πουκαμίσια γαρνιρισμένη με κόκκινα σιρίτια, πάνω από την οποία φοριέται μια ποδιά, σπανίως λευκή, σχεδόν πάντα μαύρη, καμωμένη από ένα γυαλιστερό ύφασμα σαν κατράμι, χωρίς μανίκια, και στολισμένη με κεντητά σιρίτια σε παράλληλες γραμμές στον ποδόγυρο. Η φορεσιά της Αστυπάλαιας είναι πιο πολύπλοκη με πλακωτά κεντήματα σταυροβελονιά, σε πολύ έντονα χρώματα. Στο κεφάλι ένα είδος υφασμάτινης τιάρας απ' όπου κρέμονται κορδέλες· την ξαναβρίσκουμε στην Τήλο, της οποίας η φορεσιά ολοκληρώνεται με μια αριετά κοντή ποδιά, αλλά με πολλά βολάν. Η Κάλυμνος έχει ένα μεγάλο μονοκόμματο φουστάνι ανοιχτό μπροστά και το Καστελόριζο ένα λευκό φόρεμα διακοσμημένο με χρυσές πόρπες, και από πάνω βελούδινο παλτό χρυσοκέντητο, στολισμένο γύρω γύρω με γούνα· στο κεφάλι, μικρό μπλε φέσι από όπου πέφτει ένα σάλι με αζούρ και κρόσια.

Από εκεί πηγαίνω να κολυμπήσω στην πλαζ του ξενοδοχείου των Ρόδων. Η άμμος ζεματάει, αλλά το νερό είναι απολαυστικό. Στο βάθος, τα μικρασιατικά παράλια καλυμμένα με βαριά και πυκνά σύννεφα.

Κατά τις 4 η ώρα, ανηφορίζω στη συνοικία της Μητρόπολης και πηγαίνω με τον Βρόντη στο σπίτι της κυρίας Μανουλούκου, όπου κάνουμε καλή δουλειά. Ύστερα ανηφορίζουμε στο *Ροδίσι*, μια θαυμάσια γωνιά στην είσοδο ενός φαραγγιού με πελώρια πλατάνια που ευωδιάζει από τις δάφνες. Φαίνεται πως εκεί βρισκόταν η σχολή ρητορικής. Οι Ρωμαίοι και ύστερα οι Τούρκοι έφτιαξαν εκεί κρήνες, δεξαμενές, υδραγωγεία. Άντρες με τουρμπάνια κουβεντιάζουν έξω από το καφενείο, στον ίσκιο των πλατανιών. Δίπλα ακριβώς βρίσκεται ο ιταλικός σταθμός τηλεπικοινωνιών.

Le paysage sur la route qui y conduit, avec ses oliviers, ses crêtes nues, a une grandeur hellénique tempérée par la grâce et la douceur propres à Rhodes. Le soir, chez M. Langanis, j'entends sans pouvoir les noter, toute une série de chansons de Rhodes.

Samedi 21 juin

Lever un peu tardif ; vers 10 h., je monte au Βενετόκλειον, le Gymnase grec de Rhodes, donné par 2 frères, les Βενετοκλῆς, l'un Μίνος, avocat, l'autre Δημήτρης, philologue, qui firent leur fortune en Egypte. C'est un beau bâtiment, avec une bibliothèque bien ordonnée et entre autres une grande salle ou hall, spacieuse et aérée, où les élèves passent des examens. Langanis me présente aux différents professeurs, puis au Métropolite de Rhodes, un assez beau vieillard en robe blanche. Redescendant en ville, nous allons encore faire visite à Mme Venetoclis, une Rhodienne cultivée et distinguée.

Après avoir écrit à Bilili¹⁸, je vais travailler chez les Lang[anis]. Nous notons quelques uns des chants du mariage. La femme de L. et sa belle sœur chantent tour à tour, et je remarque des différences entre les deux sœurs, même dans les intervalles. Elles reconnaissent que la Βλάχα, par exemple, ne se peut chanter facilement à plusieurs voix. Le soir, nous nous asseyons à l'air frais du Foro italico, en devisant dots et usages d'Europe et de Rhodes. Ici, une jeune fille qui n'a pas de maison, de vignes, des champs, ne trouve pas à se marier ; aussi certaines ont épousé des Italiens qui les prenaient sans dot, mais depuis que non seulement leurs enfants, mais elles mêmes doivent se faire catholiques et qu'elles doivent communier à l'église catholique, ces mariages sont beaucoup moins fréquents.

Dimanche 22 juin

Je retourne au Musée. Des hirondelles y passent en vols cinglants. La continuité de la tradition de la poterie est très frappante, avec des vagues d'orientalisme et de classicisme. Les plafonds plats de bois sont tous un peu inclinés vers la cour pour l'écoulement de l'eau, et celui de la grande salle d'un côté vers la cour, de l'autre vers la rue, mais très faiblement. J'ai oublié de noter que le musée était installé dans les chambres qui occupent les trois côtés du bâtiment où n'est pas la grande salle ; elles sont d'un éclairage remarquablement bon pour un édifice destiné à d'autres usages. Puis bain sur la plage de l'Hôtel des Roses ; quelques Italiennes assez jolies mais rien d'exceptionnel. A midi grande conversation avec M. Tröbst, mon Allemand, qui compte bien dans la prochaine guerre reprendre l'Alsace Lorraine, et qui, tout en prétendant que son pays n'a pas commencé la guerre, me parle des exercices de stratégie qu'il faisait à l'école militaire et où l'on hésitait à entrer en France par la Belgique ou la Suisse, cette dernière possibilité étant écartée cependant à la suite de la visite de Guillaume II.

¹⁸ Sœur de Samuel Baud Bovy.

Στο δρόμο που οδηγεί στο Ροδίνι, το τοπίο, με τις ελιές και τις γυμνές κορυφογραμμές του, έχει μια ελληνική μεγαλοπρέπεια μετριασμένη από τη χαρακτηριστική χάρη και γλυκύτητα της Ρόδου. Το βράδυ, στο σπίτι του κυρίου Λαγκάνη, ακούω χωρίς να μπορέσω να τα καταγράψω, ένα σωρό τραγούδια της Ρόδου.

Σάββατο 21 Ιουνίου

Έγερση κάπως αργά· κατά τις 10 η ώρα ανηφορίζω στο *Βενετόκλειο*, το ελληνικό γυμνάσιο της Ρόδου, δωρεά του δικηγόρου *Μίνωος Βενετοκλή* και του φιλόλογου Δημήτρη *Βενετοκλή*, δύο αδελφών που έκαναν περιουσία στην Αίγυπτο. Είναι ένα όμορφο κτίριο, με καλά οργανωμένη βιβλιοθήκη και με μια μεγάλη αίθουσα, εκτός όλων των άλλων, ευρύχωρη και ευάερη, όπου δίνουν εξετάσεις οι μαθητές. Ο Λαγκάνης με συστήνει σε διάφορους καθηγητές, ύστερα στον Μητροπολίτη της Ρόδου, έναν αρκετό όμορφο γέροντα με λευκό ράσο. Κατηφορίζοντας και πάλι προς την πόλη, κάνουμε ακόμη μια επίσκεψη, στην κυρία Βενετοκλή, μια μορφωμένη αριστοκράτισσα της Ρόδου.

Γράφω στη Μπιλιλή¹⁹ κι ύστερα πηγαίνω να δουλέψω στο σπίτι των Λαγκάνη. Σημειώνουμε μερικά τραγούδια του γάμου. Η γυναίκα του Λ. και η κουινιάδα του τραγουδούν εναλλάξ, και παρατηρώ τις διαφορές ανάμεσα στις δύο αδελφές, ακόμη και στα διαστήματα. Παραδέχονται ότι η *Βλάχα*, για παράδειγμα, δεν μπορεί εύκολα να τραγουδηθεί με πολλές φωνές. Το βραδάκι, καθόμαστε στον δροσερό αέρα της φαρδιάς λεωφόρου στο Μανδράκι (*Foro italico*), συζητώντας για τις προίκες και τα έθιμα της Ευρώπης και της Ρόδου. Εδώ, μια κοπέλα δίχως σπίτι, αμπέλια ή χωράφια δεν βρίσκει να παντρευτεί· ορισμένες μάλιστα παντρεύτηκαν Ιταλούς, που τις έπαιρναν χωρίς προίκα, αλλά από τότε που έπρεπε να γίνουν όχι μόνο τα παιδιά τους καθολικά αλλά και οι ίδιες και να κοινωνούν στην καθολική εκκλησία, αυτοί οι γάμοι λιγοστεύουν ολοένα περισσότερο.

Κυριακή 22 Ιουνίου

Επιστρέφω στο Μουσείο. Χελιδόνια σχίζουν τον αέρα. Η συνέχεια στην αγγειοπλαστική παράδοση είναι πολύ εντυπωσιακή, με επιδράσεις άλλοτε κλασικές άλλοτε ανατολίτικες. Οι επίπεδες ξύλινες οροφές είναι όλες λιγάκι επικλινείς προς την αυλή για να κυλάει το νερό, και η οροφή της μεγάλης αίθουσας από τη μια μεριά κλίνει ελαφρώς προς την αυλή και από την άλλη προς τον δρόμο. Ξέχασα να επισημάνω ότι το Μουσείο στεγάζεται στα δωμάτια που καταλαμβάνουν τις τρεις πλευρές του κτιρίου όπου δεν βρίσκεται η μεγάλη αίθουσα και ότι έχουν εξαιρετικά καλό φωτισμό για ένα κτίριο προορισμένο για άλλες χρήσεις. Ύστερα κολύμπι στην πλαζ του ξενοδοχείου των Ρόδων· μερικές αρκετά όμορφες Ιταλίδες, αλλά τίποτε το εξαιρετικό.

Το μεσημέρι παρατεταμένη συζήτηση με τον κύριο Tröbst, τον Γερμανό μου, που είναι σίγουρος ότι στον επόμενο πόλεμο θα ξαναπάρουν την Αλσατική Λοραίνη και ο οποίος, αν και ισχυρίζεται ότι δεν άρχισε τον πόλεμο η χώρα του, μου μιλάει για τις ασκήσεις στρατηγικής που έκανε στη στρατιωτική σχολή και μου λέει ότι διστάζανε αν έπρεπε να εισβάλλουν στη Γαλλία από το Βέλγιο ή από την Ελβετία, αν και η δεύτερη αυτή πιθανότητα αποκλείστηκε ύστερα από την επίσκεψη του Γουλιέλμου II.

¹⁹ Πρόκειται για τη Μαρί-Λουίζ Μπω-Μποβύ, μια από τις αδελφές του Σαμουέλ Μπω Μποβύ.

Il compare les Allemands à de jeunes garçons qui en une génération accumulent tant de force de cognance qu'il faut tous les 30 ans que ça éclate. On peut lui reprocher d'être cynique, non dissimulé.

Vers 4h. je vais prendre Vrondis et nous repassons par Ποδίσι pour aller voir la tombe dite de Ptolémée, en remontant une vallée aux parois abruptes où des lauriers roses fleurissent à l'ombre des platanes. En haut, elle débouche sur une esplanade herbeuse où des pins maritimes font de merveilleux bouquets. La tombe elle même est fermée, on ne voit qu'une sorte de tumulus entouré d'un côté d'un revêtement de pierres avec des colonnes engagées. Par des chemins entre des murs, où nous croisons des Turcs, des nègres, nous revenons vers la ville. Figueurs, térébinthes, chênes verts, pins et oliviers dominant, un ensemble de feuillages argentés ; parfois à l'horizon apparaît le bleu outremer de la mer. La ville reste dissimulée par des ressauts de terrain. Nous arrivons bientôt sur l'emplacement du Stade, dans un vallon isolé ; auprès, on a retrouvé aussi l'orchestra du théâtre, d'un odéon, dit le guide. Nous nous élevons jusqu'à la crête du Mont Smith, et là la mer se découvre tout à coup, à pic au dessous de nous, au pied de belles falaises. Sur la gauche, lignes tranquilles du Filerimo et de l'Attaviro. A l'horizon, bleutées, la côte asiatique et les îles. De l'autre côté Rhodes avec ses minarets et ses murailles. Nous passons près des tambours doriques du temple d'Athéna et Zeus Poliade, et des grottes compliquées où étaient adorées les nymphes et où les Chrétiens semblent avoir eu des églises.

Nous retrouvons Mme Vrondis au Mandracchio et regardons ensemble passer les gens, soldats en kaki aux hautes casquettes, carabinieri en tricorne, gardes turcs en bonnet à poil, Nubiens en chemise blanche, Turcs à turbans.

Lundi 23 juin

Lever inutilement tôt pour prendre une auto qui ne part pas. Je travaille au frais et à l'air dans le jardin derrière l'hôtel. L'après midi, à 2h. ½, je prends une auto pour Αφάντου. La route passe par Ποδίσι puis traverse une région beaucoup plus aride, où affleure par places le roc.

Pins, oliviers touffus, sapins dans les vallées, figuiers ; nous passons par Callithea, qui a l'air d'un assez pauvre village, franchissons une petite crête et découvrons l'«Invisible», Afando, dans une cuvette, invisible de la mer en effet, pour éviter les incursions des pirates, comme me l'explique le Dr. Tsevgas. Je trouve celui ci au café, au centre du village. Maisons blanches, pauvres, avec toujours dans la pièce principale la καμάρα, qui supporte un toit de chaume, disposé exactement comme les poutres sur les arcs de l'hôpital des Chevaliers. La moisson est faite, et les gerbes se dorent et luisent, au pied des oliviers parfumant l'air.

Παρομοιάζει τους Γερμανούς με αγόρια τα οποία μέσα σε μια γενιά συσσωρεύουν τόση δύναμη πυγμής που κάθε 30 χρόνια πρέπει να ξεσπά. Μπορούμε να του καταλογίσουμε ότι είναι κυνικός, αλλά όχι διπρόσωπος.

Κατά τις 4 η ώρα πηγαίνω να πάρω τον Βρόντη και ξαναπερνάμε από το *Ροδί* για να πάμε να δούμε τον λεγόμενο τάφο των Πτολεμαίων, ανηφορίζοντας από μια κοιλάδα με απόκρημνες πλαγιές και ανθισμένες πικροδάφνες, στον ίσκιό των πλατανιών. Ψηλά, η κοιλάδα καταλήγει σ' ένα χορταριασμένο πλάτωμα με θαυμάσιες συστάδες από κουκουναριές. Ο ίδιος ο τάφος είναι κλειστός, δεν βλέπεις παρά κάτι σαν τύμβο που η μια του πλευρά περιβάλλεται από μια πέτρινη επένδυση με ενσωματωμένες κολώνες. Από μονοπάτια ανάμεσα σε μάντρες, όπου συναντάμε Τούρκους, νέγρους, επιστρέφουμε στην πόλη. Συκιές, αγραμυθιές, βελανιδιές, πεύκα και ελιές κυριαρχούν, ένα σύνολο από ασημένια φυλλώματα· καμιά φορά στον ορίζοντα εμφανίζεται το γαλάζιο της θάλασσας. Η πόλη παραμένει κρυμμένη πίσω από τα υψώματα. Σύντομα φτάνουμε στη θέση του σταδίου, σε μια απομονωμένη μικρή κοιλάδα· δίπλα, έχει βρεθεί επίσης η ορχήστρα ενός θεάτρου, ενός ωδείου όπως λέει ο οδηγός. Ανεβαίνουμε στο φρύδι του Μόντε Σμιθ και ξάφνου η θάλασσα αποκαλύπτεται κάθετα από κάτω μας, στη βάση όμορφων απόκρημνων ακτών. Αριστερά μας, οι ήρεμες γραμμές του Φιλέρημου²⁰ και του Αττάβυρου. Στο βάθος του ορίζοντα, γαλαζωπά, τα μικρασιατικά παράλια και τα νησιά. Από την άλλη πλευρά, η Ρόδος με τους μιναρέδες και τα τείχη της. Περνάμε δίπλα από τους σπόνδylους των δωρικών κιόνων του ναού της Αθηνάς Πολιάδος και του Διός Πολιέως, και από κάτι δαιδαλώδη σπήλαια όπου λατρεύονταν οι Νύμφες και όπου οι Χριστιανοί φαίνεται πως είχαν τις εκκλησίες τους.

Συναντάμε και πάλι την κυρία Βρόντη στο Μανδράκι και όλοι μαζί χαζεύουμε τους περαστικούς: στρατιώτες στο χακί με ψηλά πηλίκια, καραμπινιέρους με το τρίκοχο, την τούρκικη φρουρά με το φέσι και τη φούντα, τους Νούβιους με τις λευκές πουκαμίσες. Τούρκους με τουρμπάνια.

Δευτέρα 23 Ιουνίου

Ανώφελη πολύ πρωινή έγερση, για να πάρω ένα αυτοκίνητο που δεν λέει να φύγει. Δουλεύω στη δροσιά, στον καθαρό αέρα του κήπου πίσω από το ξενοδοχείο. Το απομεσήμερο, στις δυόμιση η ώρα, παίρνω ένα αυτοκίνητο για τ' Αφάντου. Ο δρόμος περνάει από το *Ροδί*, ύστερα διασχίζει μια περιοχή πολύ πιο άγονη, όπου κάθε τόσο ξεπροβάλλει ο βράχος.

Πεύκα, φουντωτές ελιές, έλατα στις κοιλάδες, συκιές· περνάμε από την Καλλιθέα, ένα χωριό που μοιάζει αρκετά φτωχό, διασχίζουμε μια μικρή ράχη και ανακαλύπτουμε το «αθέατο» Αφάντου, χτισμένο σ' ένα λεκανοπέδιο πραγματικά αθέατο από τη θάλασσα, για να αποφεύγουν τις επιδρομές των πειρατών, όπως μου εξηγεί ο γιατρός Τσευγάς. Τον βρίσκω στο καφενείο, στο κέντρο του χωριού. Λευκά σπιτάκια, φτωχικά, και στο κύριο δωμάτιο πάντα η καμάρα που υποβαστάζει την καλαμωτή οροφή, τοποθετημένη ακριβώς όπως τα δοκάρια στις καμάρες του νοσοκομείου των Ιπποτών. Ο θερισμός έχει τελειώσει και οι χρυσές θημωνιές λαμπυρίζουν κάτω από τις ελιές που κάνουν τον αέρα να μοσχοβολά.

²⁰ Παρότι σήμερα συνηθίζουμε να λέμε η Φιλέρημος, επιλέγουμε να υιοθετήσουμε την εκδοχή ο Φιλέρημος, όπως αναφέρεται στο *Τοπωνυμικό της Ρόδου* του Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου.

Nous parlons de mes projets, et M. Tsevgas me parle de sa vie, assez solitaire, et dont il occupe les loisirs en faisant un peu de philologie. La langue du village a beaucoup d'archaïsmes. On dit par exemple pour rester comme une souche : *σά ξόανον* ou *σά διῶλον* (*εἰδῶλον*). Il y a au café le fils de Pontikas, le lyris, et l'on décide que je reviendrai le dimanche pour un mariage. Dans les rues, des hommes en *σαλβάρι* et en blouse bleue.

Ne trouvant pas d'automobile pour rentrer, je reprends à pied la grande route. Il souffle un vent de S.O. extrêmement violent. Le pays est stérile, mais embaumé par les petites fleurs du *θυμάρι*, d'un violet plus pâle que celui des bruyères et les étoiles blanches aux longues étamines des myrtes verts. Les montagnes qui dominent Archangelo ont des profils assez aigus, des restes sans doute de terrains plus anciens et plus résistants. Je rencontre peu de gens, quelques ânes avec leurs paniers de gauche et de droite.

Dans tous les fonds sablonneux, les lauriers roses font d'admirables bouquets. Je repasse à Calitea, puis redécouvre un grand arc de mer, très bleu, et qui s'accorde peu aux couleurs éteintes et toutes dans les jaunes et les bistres de la terre. Des figuiers sans fruits mûrs m'arrêtent au bord de la route. Il y a aussi quelques poiriers, mais surtout des oliviers, aux énormes troncs et à la frondaison en boule. Constamment, je traverse de petites chaînes, je me trouve dans la vallée [...] du [...], dont les eaux rares luisent au soleil qui descend. Le paysage est modelé par ses rayons obliques qui en accusent les faibles ondulations ; un petit minaret au sommet arrondi apparaît dans la verdure, un moulin à vent tourne paresseusement, les oliviers sont bleutés et dorés à la fois sur le ciel clair, et le Filerimo, dans le fond, élève son sommet tabulaire. Il y a une très grande tranquillité, sans mélancolie, dans ce paysage composé.

A la hauteur de Coschino, je quitte la grande route, pour gagner, par des terrains bizarres qui ont longtemps été submergés car les ruissellements y ont découpé des failles dans des bancs de sable, ce village qui domine la mer. J'y arrive par le S.O., et de ce côté, il s'élève à pic au dessus d'un vallon, et des maisons blanches couronnent sa crête. Les rues en sont étroites, mais propres, traversées de treilles, et le soleil rosit ses murs blancs, tandis que je prends une bière bienvenue. J'essaie sans grand succès d'amorcer des conversations, et repars un peu gris ; je vois tout de même le clocher, avec ses drôles de petits étages à balustrades superposés, mais je perds mon chemin, et dégringole dans la nuit de terrasses en terrasses, parmi les oliviers. L'étoile du soir s'allume. Je finis par me trouver dans une grande exploitation agricole, où croissent la vigne, le figuier, et de là rejoins la grande route, qui, dominant la mer, me conduit jusqu'aux faubourgs grecs de Rhodes. Des lueurs rouges y bondissent dans les rues ; ce sont devant chaque maison les feux allumés pour la St Jean, feux de brindilles ou de vieux paniers, au dessus desquels s'élancent les enfants. Dans Rhodes même, la plupart sont éteints et il ne reste qu'une odeur de cendres.

Μιλάμε για τα σχέδιά μου, και ο κύριος Τσευγάς μου μιλάει για την αριετὰ μοναχική ζωή του και για τον ελεύθερο χρόνο του, που τον περνάει μελετώντας λιγάκι φιλολογία. Το ιδίωμα του χωριού έχει πολλούς αρχαϊσμούς. Για παράδειγμα όταν θέλουν να πουν ότι έμεινα σύζυγος λένε *σα ξόανον* ή *σα διώλον* (*είδωλον*). Στο καφενείο βρίσκουμε τον γιο του Ποντίνα, του λυράρη, και αποφασίζουμε να ξαναέρθω την Κυριακή για έναν γάμο. Στους δρόμους, άντρες με *σαλβάρια* και μπλε πουκαμίσες.

Δεν βρίσκω αυτοκίνητο για να επιστρέψω, οπότε ξαναπαίρνω πεζή τον μεγάλο δρόμο. Φυσάει ένας εξαιρετικά σφοδρός νοτιοδυτικός άνεμος. Ο τόπος είναι άγονος, αλλά ευωδιάζουν παντού τα μικρά άνθη του θυμαριού (που έχουν ένα βιολετί χρώμα πιο ανοιχτό από εκείνο των ρεικιών) και τα λευκά σαν αστεράκια άνθη με τον μακρύ μίσχο των πράσινων μυρτιών. Τα βουνά που δεσπόζουν πάνω από την Αρχάγγελο διαγράφονται κοφτερά, απομεινάρια το δίχως άλλο πιο παλιών και πιο ανθεκτικών εδαφών. Συναντάω λίγους ανθρώπους, μερικά γαϊδουράκια με τα κοφίνια τους αριστερά και δεξιά.

Στα χαμηλότερα αμμώδη σημεία, οι ροδοδάφνες φτιάχνουν θαυμάσιες συστάδες. Ξαναπερνάω από την Καλλιθέα, ύστερα ανακαλύπτω και πάλι το τόξο της θάλασσας που έχει ένα βαθύ μπλε χρώμα, αταίριαστο κάπως με τις ξεθωριασμένες αποχρώσεις του κίτρινου και του καστανόμαυρου της γης. Συκιές, με άγουρα ακόμη τα φρούτα τους, με σταματούν στην άκρη του δρόμου. Υπάρχουν επίσης μερικές αχλαδιές, αλλά κυρίως ελιές, με πελώριους κορμούς και φουντωτά φυλλώματα. Στη συνέχεια, διασχίζω μικρές ράχες, βρίσκομαι στην κοιλάδα [...] του [...], που τα λιγοστά νερά του λάμπουν στον ήλιο που γέρνει. Το ανάγλυφο του τοπίου υπογραμμίζεται από τις πλάγιες ακτίνες του ήλιου που τονίζουν τις ήπιες ανωμαλίες του: Ένας μικρός μιναρές με στρογγυλεμένη κορυφή εμφανίζεται μες στην πρασινάδα, ένας ανεμόμυλος γυρνάει τεμπέλικα, τα λιόδεντρα είναι γαλαζωπά και χρυσαφί συνάμα στον καθαίριο ουρανό, και στο βάθος υψώνεται η τραπεζοειδής κορφή του Φιλέρημου. Υπάρχει μια πολύ μεγάλη ηρεμία, χωρίς μελαγχολία, σ' αυτό το σύνθετο τοπίο.

Όταν φτάνω στο ύψος της Κοσκινού, αφήνω τον μεγάλο δρόμο για να πάω σ' αυτό το χωριό που δεσπόζει πάνω από τη θάλασσα, περνώντας μέσα από παράξενα εδάφη κατακλυσμένα από καιρό, μιας και η ροή των βρόχινων υδάτων έχει δημιουργήσει ρωγμές στους αμμοσούρτες. Φτάνω από τα νοτιοδυτικά και, απ' αυτή την πλευρά, το χωριό ορθώνεται κάθετα πάνω από μια μικρή κοιλάδα, με τα άσπρα του σπίτια να στεφανώνουν τη ράχη της. Οι δρόμοι του χωριού είναι στενοί αλλά καθαροί, σκεπασμένοι απ' άκρη σ' άκρη με κληματαριές κι ενόσω πίνω μια μπύρα για το καλωσόρισμα, ο ήλιος ροδίζει πάνω στους άσπρους τοίχους. Προσπαθώ χωρίς μεγάλη επιτυχία να αρχίσω καμιά συζήτηση και ξαναφεύγω ελαφρά πιωμένος· βλέπω όμως το καμπαναριό, με τα αστεία μικρά αλλεπάλληλα πατώματά του με τις κολονίτσες, αλλά χάνω τον δρόμο μου και ροβολώ μες στη νύχτα από πεζούλα σε πεζούλα, ανάμεσα στα λιόδεντρα. Βγαίνει ο αποσπερίτης. Τελικά βρίσκομαι σε μια μεγάλη αγροτική εκμετάλλευση με αμπέλια, συκιές, και από εκεί ξαναβρίσκω τον μεγάλο δρόμο ο οποίος, έτσι όπως δεσπόζει πάνω από τη θάλασσα, με οδηγεί μέχρι τα ελληνικά προάστεια της Ρόδου. Κόκκινες αναλαμπές χοροπηδούν στους δρόμους· είναι οι φωτιές του Άη Γιάνη που τις ανάβουν μπροστά από κάθε σπίτι με κλαδάκια ή με παλιά καλάθια, κι από πάνω πηδούν τα παιδιά. Φτάνοντας στη Ρόδο, οι περισσότερες έχουν πια σβήσει και δεν απομένει παρά μια μυρωδιά από στάχτες.

Mardi 24 juin

Le matin, bain sur la plage ; montagnes lilas puis bleutées dans le lointain de la côte d'Anatolie. Une jolie italienne, en robe écru, au chapeau de paille rouge, aux souples ailes encadrant et adoucissant de leur ombre son visage.

Vers 3h1/2 chez les Langani, je torture Stamatia en tâchant de noter le *καλαερφίστικος*. Elle s'y prête avec une charmante bonne grâce. Course inutile à la Metropolis, où Vrondis ne m'a pas attendu. Pour tuer le temps et me cuire la peau, j'entre dans le bain turc de Soliman. On entre d'abord dans une immense salle à coupole, avec une frise ornementale en relief à mi hauteur, un très curieux motif de trompe, un peu comme une coquille, ou plutôt comme des draperies aux plis cylindriques. Tout le long des murs, à divers étages, des divans, recouverts de tapis. On me fait entrer dans une des petites chambres séparées par des boiseries à claire voie, où je dois me nouer un pagne sur les reins et passer un peignoir de couleur. Je descends ses marches de bois et passe des socques pour entrer dans les bains. Ils comprennent toute une suite de petites pièces blanches, toutes à coupoles, et éclairées par des sortes de verres de bouteille enchâssés dans de petites ouvertures en forme de pentagones ou d'étoiles. Dans chaque chambre, deux ou trois robinets dont l'eau coule dans des vasques de pierre, avec de grandes soucoupes de cuivre pour s'asperger d'eau. Dans la plus chaude des pièces il fait 37°. Quand j'en ai assez, on me passe un autre peignoir, on m'étend sur mon lit, me parfume, et m'emballe de 3 linges éponges, l'un pour la tête, l'autre pour le torse, le 3e pour les jambes, et je reste là à suer, à suer, sans arriver à me sécher. L'un des baigneurs vient me parler en turc, l'autre en tchippyote, aussi je n'y comprends guère, et finis par me rhabiller.

J'arrive sur le Mandracchio au moment où le monde y grouille pour la fête de la St Jean. Beaucoup de femmes y ont des fragments de costumes, surtout leur mince botte de cuir gris, des turbans, etc., des vendeurs de limonade, avec leur ceinture de cuivre où reposent les verres qu'ils rincent avec l'eau d'une aiguière avant d'y verser le jaunâtre liquide qu'ils portent dans une grande cruche de verre à bec de métal.

Le soir, grande procession autour de la rade, des enfants des écoles, avec les sœurs et les fratelli, portant des lampions, tous avec des figures pâles et tristes. Un projecteur suit l'archevêque et fait luire les cols rouges de ses enfants de chœur. Un pont de bateau a été construit sur des barques, entre la Louve et la Biche qui s'élèvent aux extrémités des jetées du Mandracchio. Les murailles, la tour St Nicolas, le cloître de l'église sont illuminés de flammes jaunes ; l'église est éclairée électriquement. Foule nombreuse absolument apathique. Ensuite, de l'ancien Lazaret, à l'extrémité du port, se tire un formidable feu d'artifice. Les murailles en renvoient les échos, comme un grondement de colère et de mépris.

Τρίτη 24 Ιουνίου

Το πρωί, μπάνιο στην παραλία· βουνά βιολετί κι ύστερα γαλαζωπά, μακριά στο βάθος, στα παράλια της Ανατολίας. Μια όμορφη Ιταλίδα, με εκρού φόρεμα και κόκκινο ψάθινο καπέλο με μαλακό γύρο που πλαισιώνει και γλυκαίνει με τη σκιά του το πρόσωπό της.

Κατά τις τρεισήμισι, στο σπίτι του Λαγκάνη, βασανίζω τη Σταματία προσπαθώντας να καταγράψω τον *καλαεργίστικο*. Το κάνει μ' όλη της την καρδιά και με εξαιρετική χάρη. Πηγαίνω άδικα στη Μητρόπολη, αφού ο Βρόντης δεν με περίμενε. Για να σκοτώσω την ώρα μου και να ψήσω το δέρμα μου, μπαίνω στα τούρκικα λουτρά του Σουλεϊμάν. Είσοδος από μια πελώρια θολωτή αίθουσα, με μια διακοσμητική ανάγλυφη ταινία στα μισά του ύψους του τοίχου κι ένα ημιχώνιο με πολύ περίεργο σχήμα, κάπως σαν κοχύλι, ή μάλλον σαν κουρτίνα με κυλινδρικές πτυχώσεις. Περιμετρικά στους τοίχους, σε διάφορα ύψη, χτιστά ντιβάνια, καλυμμένα με κιλίμια. Με βάζουν σ' ένα από τα μικρά δωματιάκια που χωρίζονται μεταξύ τους με ξύλινα καφασωτά και μου δίνουν μια ποδιά να δέσω στις λαγόνες μου κι ένα χρωματιστό μπουρνούζι να το φορέσω από πάνω. Κατεβαίνω τα ξύλινα σκαλοπάτια και βάζω τσόκαρα για να μπω στους λουτήρες, μια σειρά από μικρά άσπρα δωματιάκια, όλα με τρούλους, που φωτίζονται από μικρά ανοίγματα σε σχήμα πενταγώνου ή αστεριού με σφηνωμένα πάνω τους γυαλιά σαν μπουκάλια. Σε κάθε δωμάτιο δύο ή τρεις κάνουλες απ' όπου το νερό κυλάει μέσα σε πέτρινες γούρνες και μεγάλα χάλκινα τάσια για να ρίχνεις πάνω σου το νερό. Στο πιο ζεστό δωμάτιο η θερμοκρασία είναι 37°. Όταν δεν αντέχω πια, μου δίνουν ένα άλλο μπουρνούζι, με ξαπλώνουν πάνω στο κρεβάτι μου, με αρωματίζουν και με τυλίζουν με τρία πεσιρίρια, ένα για το κεφάλι, ένα για το σώμα κι ένα για τα πόδια, και μένω εκεί να ιδρώνω, να ιδρώνω, χωρίς να καταφέρνω να στεγνώσω. Ένας από τους λουτράρηδες έρχεται και μου μιλάει τούρκικα, ένας άλλος κυπριακά, που επίσης δεν τα καταλαβαίνω καθόλου, και στο τέλος ξαναντύνομαι.

Φτάνω στο Μανδράκι την ώρα που ο κόσμος συρρέει για τη γιορτή του Αγίου Ιωάννη. Πολλές γυναίκες φορούν κομμάτια της παραδοσιακής τους φορεσιάς, κυρίως τις λεπτές δερμάτινες γκιρίζες μπότες τους, μαντήλες, κτλ. Πωλητές λεμονάδας, με τη χάλκινη ζώνη τους όπου βάζουν τα ποτήρια που τα ξεπλένουν με νερό από μια κανάτα προτού τα γεμίσουν με το υποκίτρινο υγρό, το οποίο μεταφέρουν σε μια μεγάλη γυάλινη στάμνα με μεταλλικό στόμιο.

Το βράδυ, μεγάλη λιτανεία γύρω από τον όρμο, με τους μαθητές, τις μοναχές και τους *fratelli* να κρατάνε φαναράκια, όλοι με πρόσωπο χλωμό και μελαγχολικό. Ένας προβολέας ακολουθεί τον αρχιεπίσκοπο και κάνει τους κόκκινους γιακάδες των παιδιών της χορωδίας του να γυαλίζουν. Μια γέφυρα φτιαγμένη από βάρκες απλώνεται ανάμεσα στη λύκαινα και την ελαφίνα που υψώνονται στις άκρες των μόλων του Μανδρακίου. Τα τείχη, το φρούριο του Αγίου Νικολάου, το περιστύλιο της εκκλησίας φωτίζονται με κίτρινες φλόγες· η εκκλησία είναι ηλεκτροφωτισμένη. Μέγα πλήθος, απόλυτα απαθές. Ύστερα, από το παλιό λαζαρέτο²¹ στην άκρη του λιμανιού, πέφτουν εξαιρετικά πυροτεχνήματα. Τα τείχη αντανακλούν την ηχώ τους, σαν βρυχηθμός θυμού και περιφρόνησης.

²¹ Λοιμοκαθαρτήριο (σημερινό Ναυτικό όμιλο).

Mon Allemand se croit presque au milieu des shrapnells et des fusées éclairantes. Ce qui me fait de l'impression, c'est la gradation acoustique : après les brefs sifflements des fusées, le grésillement des soleils, et c'est un tonnerre grandissant de détonations qui se termine par deux explosions formidables. Et aussitôt après, il n'y a plus que le silencieux scintillement des étoiles et le calme clapotis des vaguelettes.

Mercredi 25 juin

Correspondance. Devant le jardin des Cerfs, je suis accroché par un compatriote, M. Péclard, peintre et vendeur de bibles. Il entreprend immédiatement de me coller un exemplaire en me vantant les merveilles de l'Evangile de Jean, de l'Apocalypse, des commentaires de M. F. Godet et de je ne sais plus quel Calviniste. Brave homme avec ça, avec une bonne barbe roussâtre.

L'après midi, je vais chez M. Λ[anganis] où la gentille Stamatia me dit avec patience l'Ἀρχαγγελίτικος. Le sérieux et le mélancolique de l'air sont en harmonie avec le distique sur lequel elle me le chante. En en sortant, je vais me baigner devant l'hôtel des Roses. Il n'y a personne ou presque sur la plage. Malgré l'air frais, je nage avec délice dans le paysage. La brise frise la surface de la mer et les vaguelettes rejaillissent sur ma poitrine. Le bulbe qui termine le minaret de la mosquée de Murad Reis se dore au soleil couchant ; une barque sort du port, bondit sur les eaux, sa grande voile baissée, qui lui donne ainsi une curieuse silhouette. La côte d'Anatolie rosit, bleuit. Le soir, j'essaie de faire du piano, mais l'instrument et surtout le milieu sont trop antipathiques.

Jeudi 26 juin

Toute la matinée promenade dans la città murata. Les sculptures des portes sont toutes du même style maladroit, avec des robes qui tombent en forme de cloches où se dessinent des plis symétriques. Je monte sur un moulin, au plus haut point de la ville, près de la porte de St Jean. De là apparaissent toutes les terrasses des maisons où sèchent les lessives, les minarets, les grandes coupoles du Bain turc, et la ceinture des murs, et la ceinture de la mer et de la verdure des cimetières.

Dans les rues, des mulets, des ânes sous les arcs des Turcs. La ville est en somme une grande cité jardin. Le rez de chaussée des maisons des troupes était consacré aux magasins et aux écuries. Par toutes les portes ouvertes, on voit un peu de verdure, un palmier, un moulin qui tourne au vent.

L'après midi, je manque bien me mettre en rage contre Vrondi qui n'a pas prévenu Mme Manouloukou et me fait perdre mon temps. Nous allons voir M. Kazoulis, qui a d'immenses domaines sur la route de Coschino. Le gouvernement lui en a pris une grande part pour le golf et les différents cimetières, sous le prétexte en partie justifié, me semble t il qu'ils n'étaient pas cultivés. Il nous fait visiter l'installation hydraulique et le puits extérieur qu'il a combiné lui même, et qui arrose ses légumes et ses prés.

Ο Γερμανός μου νομίζει πως βρίσκεται ανάμεσα σε σνάρπελς και φωτιστικές ρουκέτες. Αυτό που μου κάνει εντύπωση, είναι η ακουστική κλιμάκωση: πρώτα τα σύντομα σφυρίγματα των ρουκετών και ύστερα το τσιτσίρισμα της ρόδας των πυροτεχνημάτων και η αυξανόμενη ομοβροντία εκπυρσοκροτήσεων που τελειώνει με δύο θαυμάσιες εκρήξεις. Κι αμέσως μετά, δεν μένει παρά το σιωπηλό τρεμούλιασμα των άστρων και ο ήρεμος παφλασμός των μικρών κυμάτων.

Τετάρτη 25 Ιουνίου

Αλληλογραφία. Μπροστά στον κήπο των Ελάφων, με πλεύρισε ένας συμπατριώτης μου, ο κύριος Πειλάρ, ζωγράφος και πωλητής Βίβλων. Επιχειρεί αμέσως να μου φορτώσει ένα αντίτυπο της Βίβλου, εγκωμιάζοντάς μου το μεγαλείο που κρύβει το κατὰ Ιωάννη Ευαγγέλιο, η Αποκάλυψη, τα σχόλια του κυρίου Φ. Γιοντέτ και Κύριος οίδε ποιανού άλλου Καλβινιστή. Καλός άνθρωπος, παρόλα αυτά, με πλούσια οικεινωπή γενειάδα.

Το απόγευμα πηγαίνω στου κυρίου Λ[αγκάνη], όπου η ευγενική Σταματία μου λέει υπομονετικά τον *Αρχαγγελίτικο*. Η σοβαρότητα και η μελαγχολία του σικοπού συνάδουν με το δίστιχο του τραγουδιού της. Φεύγοντας από κει πηγαίνω να κολυμπήσω μπροστά από το ξενοδοχείο των Ρόδων. Δεν υπάρχει κανείς, ή σχεδόν κανείς, στην παραλία. Παρά το δροσερό αεράκι, κολυμπώ απολαμβάνοντας το τοπίο. Η αύρα ρυτιδώνει την επιφάνεια της θάλασσας και τα κυματάκια σπάνε πάνω στο στήθος μου. Ο βολβοειδής τρούλος του τζαμιού του Μουράτ Ρεΐς χρυσίζει στο ηλιοβασίλεμα· μια βάρικα βγαίνει από το λιμάνι αναπηδώντας πάνω στο νερό και το μεγάλο κατεβασμένο της πανί της δίνει μια παράξενη μορφή. Τα παράλια της Ανατολίας παίρνουν ένα χρώμα ροδί, κι ύστερα γαλαζωπό. Το βράδυ προσπαθώ να παίξω πιάνο, αλλά το όργανο και κυρίως το περιβάλλον παραείναι αντιπαθητικά.

Πέμπτη 26 Ιουνίου

Όλο το πρωινό περίπατος στην *città murata*. Τα ανάγλυφα στις πύλες είναι όλα της ίδιας αδέξιας τεχνοτροπίας, με φορέματα που πέφτουν εν είδει καμπάνας ή σχηματίζουν συμμετρικές πτυχές. Ανεβαίνω πάνω σ' έναν ανεμόμυλο στο πιο ψηλό σημείο της πόλης, κοντά στην πύλη του Αγίου Ιωάννη. Από εκεί φαίνονται όλες οι ταράτσες των σπιτιών με απλωμένες τις μπουγάδες τους, οι μινιαρέδες, οι μεγάλοι τρούλοι των τούρκικων λουτρών και η ζώνη των τειχών, η ζώνη της θάλασσας και της πρασινάδας των νεκροταφείων.

Στους δρόμους μουλάρια, γαϊδούρια κάτω από τις τούρκικες καμάρες. Η πόλη είναι τελικά μια μεγάλη κηπούπολη. Τα ισόγεια των σπιτιών χρησιμεύουν ως αποθήκες ή στάβλοι. Απ' όλες τις ανοιχτές πόρτες, βλέπεις λίγο πράσινο, έναν φοίνικα, έναν μύλο που γυρίζει με τον αέρα.

Το απόγευμα, λίγο έλειψε να εξοργιστώ με τον Βρόντη που δεν είχε ειδοποιήσει την κυρία Μανουλούκιου και με έκανε να χάσω τον χρόνο μου. Θα πάμε να δούμε τον κύριο Καζούλη, που έχει πελώριες εκτάσεις στο δρόμο για τα Κοσκινού. Η κυβέρνηση του πήρε ένα μεγάλο μέρος για το γκολφ και τα διάφορα νεκροταφεία, με το πρόσχημα δικαιολογημένο εν μέρει, μου φαίνεται ότι δεν καλλιεργούνταν. Μας πηγαίνει να επισκεφτούμε την υδραυλική εγκατάσταση την οποία συνέδεσε ο ίδιος με το εξωτερικό πηγάδι, και με την οποία αρδεύει τα μποστάνια και τα χωράφια του.

Puis nous allons sur les *άλωνια* où sont amassées des gerbes blondes. Deux beaux bœufs, un brun foncé et un brun clair, et un mulet y traînent sur les gerbes des sortes de roues à couteaux qui séparent le grain de la paille. Des jeunes filles, emballées dans des foulards à notre vue, amassent le blé sous le passage de la machine. Le paysage est beau, mais la mer, d'un bleu très foncé, ne s'accorde pas avec ce paysage blondissant. Nous revenons en break, et prenons une pasta dans l'un des jolis cafés dont les fenêtres ouvrent sur le vieux port, où se balancent les barques.

Le maire de Siano nous rend la politesse sur le Mandracchio, tandis que le ciel rosit derrière le clocher de St Jean. Après le dîner, je vais m'étendre sur la grève, où les vagues glissent sur le sable et où le reflet du phare tremble sur les eaux.

Vendredi 27 juin

Promenade dans le Kastro et bain à Acandia. Plage assez laide comme sable et pas très propre, mais la vue, des rochers déchiquetés qui la ferment, sur la ville, avec ses sévères murailles, est très belle. L'après midi M. Langanis me dicte des détails très bizarres sur le mariage. Nous sortons ensemble au couchant, à l'heure où les moulins, l'église prennent une teinte de vieil or. M. Péclard vient me prendre le soir, et sur la grève de l'Hôtel des Roses m'entreprend sur la Bible, la nécessité d'aimer Dieu et de lui obéir en se reposant le samedi, prophétisant la fin prochaine du monde. Il parle bien, avec des paraboles, et le fait qu'il est Suisse me le rend assez proche. Nous faisons un tour, fouettés par le vent sur la jetée des moulins.

Samedi 28 juin

Le matin, avec Péclard, nous allons nous baigner près du Village crétois. La mer moutonne, d'un bleu profond, intense, avec vers le bord une frange d'un vert laiteux. Elle tranche nettement avec les couleurs atténuées, les roses éteints, les ocres, les verts gris de l'île et de la côte d'Asie. Le ciel est d'un bleu extrêmement clair et le rose des montagnes s'y projette, en une zone délicate. Dans l'eau verdâtre et opaque, la peau prend un rose étrange. Nous nous séchons sur des pierres agglomérées de cailloux de belles couleurs et polis par la mer. L'après midi, courrier de la famille, d'Esther Bréguet²², bienvenu. Je vais travailler avec Mme Manouloukou. Elle n'a pas beaucoup de *τσέφι* mais me chante patiemment. Son humeur influence son chant jusque dans la ligne mélodique. La première fois dans le *καλαερφίστικος*, elle ajoutait à la figure do ré mibémol fa sol un labécart d'un grand effet, qu'elle ne sort pas aujourd'hui. Son fils est là et me gêne un peu, pas très sympathique, flairant l'« affaire ».

²² Esther Breguet (1905 1990), camarade d'études de Samuel Baud Bovy, latiniste, professeur à l'Université de Genève.

Ύστερα πηγαίνουμε στ' *αλώνια* όπου είναι μαζεμένα τα ξανθιά δεμάτια. Δύο όμορφα βόδια, το ένα σκούρο και το άλλο ανοιχτό καφέ, και ένα μουλάρι σέρνουν πάνω από τα δεμάτια ένα είδος τροχών με μαχαίρια που χωρίζουν το σπόρο από το άχυρο. Κοριτσόπουλα, που τυλίγονται με τις μαντίλες τους μόλις μας βλέπουν, μαζεύουν το στάρι μόλις περάσει η μηχανή. Το τοπίο είναι όμορφο, αλλά η θάλασσα με το βαθυγάλαζο χρώμα της δεν ταιριάζει μ' αυτό το ξανθωπό τοπίο. Επιστρέφουμε με το φορτηγάκι και τρώμε μια πάστα σ' ένα από τα όμορφα καφενεία που τα παράθυρά τους βλέπουν στο παλιό λιμάνι, όπου λικνίζονται οι βάρκες.

Ο δήμαρχος των Σιαννών μας ανταποδίδει το κέρασμα στο Μανδράκι, ενώ ο ουρανός ροδίζει πίσω από το καμπαναριό του Αγίου Ιωάννη. Μετά το δείπνο, πηγαίνω και ξαπλώνω στην αμμουδιά, με τα κύματα να γλιστράνε πάνω στην άμμο και την αντανάκλαση του φάρου να τρεμουλιάζει πάνω στο νερό.

Παρασκευή 27 Ιουνίου

Περίπατος στο Κάστρο και μπάνιο στην Αιαντιά. Παραλία αρκετά άσχημη, όπως και η άμμος, και όχι πολύ καθαρή, αλλά η θέα των δαντελωτών βράχων που την περικλείουν, με φόντο την πόλη με τα αυστηρά της τείχη, είναι πολύ όμορφη. Το απόγευμα ο κύριος Λαγκιάνης μου υπαγορεύει μερικές πολύ παράξενες λεπτομέρειες για τον γάμο. Βγαίνουμε μαζί στη δύση, την ώρα που οι μύλοι και η εκκλησία παίρνουν το χρώμα του παλιού χρυσού. Ο κύριος Πειλάρ έρχεται να με πάρει το βράδυ, και στην αμμουδιά του Ξενοδοχείου των Ρόδων αρχίζει και πάλι να με πιλατεύει με τη Βίβλο, την αναγκαιότητα να αγαπάμε τον Θεό και να τον υπακούμε τηρώντας την αργία του Σαββάτου και προφητεύει το επικείμενο τέλος του κόσμου. Μιλάει όμορφα, με παραβολές, και το γεγονός ότι είναι Ελβετός με κάνει να τον νιώθω αρκετά οικείο. Με τον αέρα να μας μαστιγώνει, κάνουμε μια βόλτα στην προβλήτα με τους μύλους.

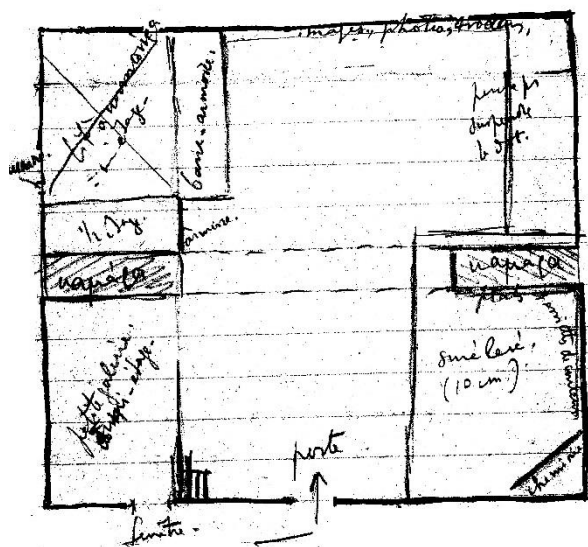
Σάββατο 28 Ιουνίου

Το πρωί, πηγαίνουμε με τον Πειλάρ να κολυμπήσουμε κοντά στα Κρητικά. Η θάλασσα αφρίζει κι έχει ένα βαθύ, έντονο μπλε χρώμα και στην ακροθαλασσιά μια λωρίδα γαλακτώδες πράσινο. Κάνει μεγάλη αντίθεση με τα αχνά χρώματα, τα απαλά τριανταφυλλί, τις ώχρες, τα γκριζοπράσινα του νησιού και της ασιατικής ακτής. Ο ουρανός έχει ένα εξαιρετικά ανοιχτό γαλάζιο χρώμα και το τριανταφυλλί χρώμα των βουνών αντανακλάται πάνω του, σε μια λεπτή ζώνη. Μέσα στο πρασινωπό θαμπό νερό, το δέρμα παίρνει ένα παράξενο τριανταφυλλί χρώμα. Στεγνώνουμε πάνω σε σωρούς από βότσαλα με όμορφα χρώματα, γυαλιστερά από τη θάλασσα. Το απόγευμα, γράμματα από την οικογένεια, από την Esther Bréguet²³, καλοδεχούμενα. Θα δουλέψω με την κυρία Μανουλούκου. Δεν έχει πολύ *σέφι*, αλλά μου τραγουδάει υπομονετικά. Η διάθεσή της επηρεάζει το τραγούδι της ακόμη και στη μελωδική γραμμή. Την πρώτη φορά, στον *καλαερφίστικο*, πρόσθετε στο σχήμα ντο ρε μι ύφεση φα σολ, ένα υψηλό λα πολύ εντυπωσιακό, που σήμερα δεν μπορεί να το φτάσει. Ο γιος της είναι παρών, δεν είναι πολύ συμπαθής, και με ενοχλεί λιγάκι το καχύποπτο βλέμμα του.

²³ Esther Bréguet (1905 1990), συμφοιτήτρια του Σαμουέλ Μπω Μποβύ, λατινίστρια, καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο της Γενεύης.

Dimanche 29 juin 1930

Στ' Ἀφάντου avec Langanis. Arrivons vers 3 h.^{1/2}. Oliviers, moissons que l'on commence à fouler à même la terre. On nous entraîne directement à la maison du γαμπρός. Cour pleine de monde. Au centre, les musiciens : Λιάμος, le chanteur, avec une large figure, un air patriarcal, Ποντίκας, le λυράρης, avec une figure énergique, une forte moustache grise, beaucoup d'yeux bleus. Peu de costumes, quelques robes amples pour les femmes, et les salivaria pour les hommes, bleus, avec gilet bleu également. Les parentes du γαμπρός sortent de la maison en portant dans des corbeilles tressées la dot du γαμπρός, couvertures, étoffes brodées aux couleurs vives au point de croix sur fond blanc, portrait du prince d'Italie. Elles font une danse puis le cortège s'ébranle entre les murs blancs, orchestre en tête, pour la maison de la νύφη. Au coin des rues, les porteuses dansent la σούστα autour des musiciens. Très joli coup d'œil devant la maison de la νύφη où le chemin monte, avec l'ondulation des



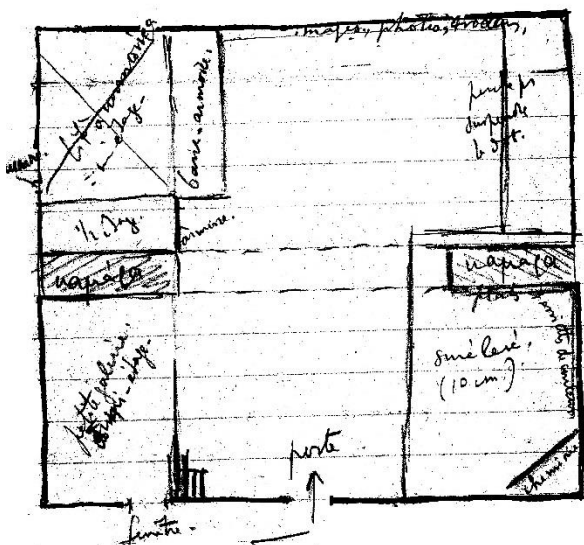
corbeilles. Devant la maison, échange de couplets entre la *παρέα* du *γαμπρός* et celle de la *νύφη*. La maison de la *νύφη* a le style du pays : une grande pièce avec en travers la *καμάρα* supportant le toit de roseau. Dans l'angle droit en entrant, une cheminée, dans l'angle gauche au fond, le lit surélevé avec ses voiles blancs, auquel un banc donne accès. Sur la moitié de la pièce est exposée la dot de la *νύφη* : assiettes décorées, couvertures, etc. Avec la dot du *γαμπρός* on apporte deux bâtons qui seront fixés dans l'angle du fond droit entre le mur et la *καμάρα*, pour y déposer sa dot.

Nous descendons au bord de la mer, par le bois d'oliviers, d'abricotiers et de mandariniers. Là, *σῆς Καθολικῆς*, une petite église, avec des fresques assez jolies, construite avec les matériaux d'une église plus ancienne ou d'un temple ancien dont on voit le pavement. Nous y faisons un plantureux dîner, tandis que le soleil se couche.

Rentrés au village, nous trouvons Λιάμος chantant les κανάκια devant la maison du γαμπρός que l'on est en train de parer (il est affreux, entre nous) et, fleuris des fleurs données par les membres de la famille, arrosés de mastic, l'on repart, avec, au croisement des rues, le μοναχικός que dansent d'ailleurs plusieurs danseurs. Il fait nuit, et des cierges éclairent le cortège. Dans la maison de la νύφη a lieu la στέψις. On distribue des cierges aux assistants. Les pappas lisent la liturgie, échangent les couronnes, puis le κουμπάρος pose une étoffe sur la tête des mariés et croisant ses mains sur leurs têtes fait le tour de la Ste table en les poussant devant lui, tandis que les jeunes gens lui tapent dans le dos pour qu'il τάξει (qu'il promette du vin, ou un agneau pour le γλέντι).

Κυριακή 29 Ιουνίου 1930

Στ' Αφάντου με τον Λαγκιάνη. Φτάνουμε κατά τις τρεισήμισι. Λιόδεντρα, θερισμένα στάχυα που αρχίζουν να τα πατούν ενόσω ακόμη είναι στο χώμα. Μας παρασύρουν κατευθείαν στο σπίτι του γαμπρού. Η αυλή γεμάτη κόσμο. Στη μέση, οι μουσικοί. Ο Λιάμος, ο τραγουδιστής, με πρόσωπο πλατύ και ύφος πατριάρχη, ο Πορτίκας, ο λυράρης, με ανήσυχο πρόσωπο, πυκνό γκριζο μουστάκι, μεγάλα καταγάλανα μάτια. Λιγοστές φορεσιές, φαρδιά φορέματα για τις γυναίκες και βράκες για τους άντρες, μπλε, με γιλέκο μπλε επίσης. Οι συγγένισες του γαμπρού βγαίνουν από το σπίτι κουβαλώντας τα προικιά του γαμπρού σε πλεχτά πανέρια, στρωσίδια, υφάσματα κεντημένα σταυροβελονιά με ζωηρά χρώματα σε άσπρο φόντο, μια προσωπογραφία του πρίγκηπα της Ιταλίας. Χορεύουν έναν χορό κι ύστερα η πομπή ξεκινάει με τα όργανα επικεφαλής, περνώντας ανάμεσα απ' τις ασπρισμένες μάντρες, για το σπίτι της νύφης. Στις γωνιές των δρόμων, οι κουβαλήτρες χορεύουν *σούστα* γύρω από τους μουσικούς. Πολύ όμορφο το θέαμα



των πανεριών που κυματίζουν μπροστά από το σπίτι της νύφης, όπου ο δρόμος ανηφορίζει. Μπροστά στο σπίτι, η παρέα του γαμπρού ανταλλάσσει δίστιχα με την παρέα της νύφης. Το σπίτι της νύφης σύμφωνα με την τυπολογία του χωριού: ένα μεγάλο δωμάτιο και κατά πλάτος η *καμάρα* που στηρίζει την καλαμωτή στέγη. Στη δεξιά γωνία μπαίνοντας, η πυροστιά²⁴, στην αριστερή γωνία στο βάθος, το υπερυψωμένο κρεβάτι με τις λευκές κουνουπιέρες του κι από κάτω έναν πάγκο όπου πατούν για ν' ανέβουν. Στο μισό δωμάτιο εκτίθενται τα προικιά της νύφης: διακοσμητικά πιάτα, στρωσίδια, κτλ. Μαζί με τα προικιά του γαμπρού φέρουν και δύο ξύλα που θα τα στερεώσουν στη δεξιά γωνία

στο βάθος, ανάμεσα στον τοίχο και την *καμάρα*, για να ακουμπήσουν τα προικιά.

Κατεβαίνουμε στην ακροθαλασσιά, περνώντας από ένα δάσος με λιόδεντρα, βερικοκιές και μανταρινιές. Εκεί, στην Καθολική, μια μικρή εκκλησία με αρχειτά όμορφες τοιχογραφίες, χτισμένη με τα υλικά μιας άλλης πιο παλιάς εκκλησίας ή ενός αρχαίου ναού που ακόμη διακρίνεται το λιθόστρωτο δάπεδό του, τρώμε πλουσιοπάροχα, με τον ήλιο να δύει.

Όταν επιστρέφουμε στο χωριό, βρίσκουμε τον Λιάμο να τραγουδάει τα *κανάκια*²⁵ μπροστά στο σπίτι του γαμπρού, που έχουν αρχίσει να τον στολίζουν (είναι κακάσχημος, μεταξύ μας) και, ανθοστολισμένοι με τα άνθη που έφεραν τα μέλη της οικογένειας, ποτισμένοι με μαστίχα, ξαναφεύγουν, χορεύοντας στις διασταυρώσεις των δρόμων τον *μοναχικό*, μόνο που τον χορεύουν πολλοί μαζί. Νύχτωσε πια, και λαμπάδες φωτίζουν την πομπή. Στο σπίτι της νύφης γίνεται η *στέψη*. Μοιράζουν λαμπάδες στους παριστάμενους. Οι παπάδες διαβάζουν την ακολουθία, αλλάζουν τα στέφανα, ύστερα ο *κουμπάρος* βάζει ένα ύφασμα πάνω από το κεφάλι των νεόνυμφων και, με σταυρωμένα τα χέρια του πάνω στα κεφάλια τους, κάνει τον γύρο της Αγίας Τράπεζας, σπρώχνοντάς τους μπροστά του, ενώ οι νεαροί τον χτυπούν στην πλάτη για να τους *τάξει* (να τάξει κρασί ή ένα αρνί για το γλέντι).

²⁴ Η λεγόμενη στη Ρόδο τσιμιά.

²⁵ Σκοποί που τραγουδιούνται όταν στολίζουν τον παστό, όταν στολίζουν τη νύφη ή τον γαμπρό και σαν ξεκινούν για την εκκλησία.

Lundi 30 juin

Nous passons la matinée devant l'un des 13 cafés à récolter des chansons, avec Stamatis surtout, et descendons vers midi, avec le Dr. pour prendre un bain sur la merveilleuse plage de petits graviers de Καθολικῆς. Immense bouclier de la mer, montagnes aux profils tabulaires d'Arcangelo. Déjeuner vers l'église où s'élève un grand cyprès. Des jeunes gens me disent quelques chansons encore. Rentrés au village, nous prenons une « magnésie » avant d'aller voir danser devant la maison du γαμπρός ; danses bizarres, pantomime sur la musique du τούρκικος que fait un berger, formidable de gaillardise, imitant le médecin. Puis danses turques, avec frappés de souliers, déhanchements bizarres, et la σούστα, avec ses gracieux trémoussements.

Le soir, dîner sur la terrasse du Dr. Τσενγᾶς, qui domine tout le village. Le soir, nous n'entendons pas grand chose de nouveau. Dans l'une des maisons, la venue des carabinieri impose des danses européennes, dans l'autre, les gens ont un peu bu, et se flanquent de formidables bourrades, sans respecter même les petits bébés que portent des mères également un peu excitées. Quand nous repassons par la maison du γαμπρός, très joli tableau de fin de fête, bébés endormis sur des bancs, femmes étendues avec leurs vastes robes qui leur donnent quelque chose d'Empire, et quelques intrépides danseurs qui continuent de tourner.

Je regagne mon lit suspendu chez mon hôte, un oncle du Dr, Ἀντώνιος Αὐγερινός.

Mardi 1 juillet

Avec Γιάννης Χατζηχριστοδούλου, cousin du Dr, jeune maître d'école qui se fait mon guide, nous descendons aux Cattolici, pour y trouver un couple de Malona. Cinq enfants, une minuscule cabane avec un abri de roseaux où nous nous asseyons. La femme, très vivante, nous chante fort bien quelques chansons mais la quinine me gêne pour les noter. Puis nous parlons politique avec le mari. La situation des gens a vraiment l'air désespérée, depuis qu'ils ne peuvent plus aller gagner des sous en Asie mineure, et qu'on restreint leurs facilités de culture, tout en augmentant les impôts.

Déjeuner chez le Dr, servi par sa mère et sa sœur. Sieste, puis copie de chansons. Je dois le soir baptiser le bébé de mes hôtes, l'aventure m'a l'air plus coûteuse que je ne le supposais. Elle est remise au lendemain pour que je puisse le soir retourner au mariage. Dîner sur la terrasse de la maison du docteur qui domine tout le village, bâtie qu'elle est sur une des falaises de sable découpées par l'érosion.

Δευτέρα 30 Ιουνίου

Περνάμε το πρωινό σ' ένα από τα δεικτρία καφενεία του χωριού συλλέγοντας τραγούδια, κυρίως με τον Σταμάτη, και κατά το μεσημεράκι κατεβαίνουμε με τον γιατρό να κολυμπήσουμε στη θαυμάσια παραλία με το χαλινάκι της *Καθολικής*. Πελώρια ασπίδα η θάλασσα, βουνά με τραπεζοειδές περίγραμμα της Αρχαγγέλου. Μεσημεριανό κοντά στην εκκλησία όπου υψώνεται ένα μεγάλο κυπαρίσσι. Κάποιοι νέοι μου λένε μερικά τραγούδια ακόμη. Όταν επιστρέφουμε στο χωριό, παίρνουμε μια «μαγνησία»²⁶ προτού πάμε να δούμε τον χορό μπροστά στο σπίτι του *γαμπρού*: παράξενοι χοροί, ένας βοσκός, ένας υπέροχος χωρατατζής, κάνει παντομίμα με τον σκοπό του *τούρκικου*, μιμούμενος τον γιατρό. Ύστερα τούρκικοι χοροί, με χτυπήματα του παπουτσιού, περίεργα τσανίσματα της μέσης, και η *σούστα*, με τα χαριτωμένα χοροπηδητά της.

Το απόβραδο, δείπνο στην βεράντα του γιατρού Τσευγά, που δεσπόζει σ' όλο το χωριό. Το βράδυ, πάλι δεν ακούμε σπουδαία πράγματα. Στο ένα σπίτι, η άφιξη των καραμπινιέρων επιβάλλει ευρωπαϊκούς χορούς, στο άλλο, οι άνθρωποι έχουν πει λιγάκι και ρίχνουν ο ένας στον άλλον τρομερές σκουντιές, χωρίς να σέβονται ούτε καν τα μικρά μωρά, στην αγκαλιά των ελαφρώς ξαναμμένων μανάδων τους. Όταν περνάμε πάλι από το σπίτι του *γαμπρού*, ωραιότατος πίνακας του τέλους του γλεντιού: κοιμισμένα μωρά πάνω στους πάγκους, ξαπλωμένες γυναίκες με πελώρια φορέματα που θυμίζουν τη μόδα της γαλλικής αυτοκρατορίας, και μερικοί απτόητοι χορευτές που συνεχίζουν να στροβιλίζονται.

Επιστρέφω στο υπερυψωμένο κρεβάτι μου, στο σπίτι του οικοδεσπότη μου, του *Αντώνιου Αγγελινού*, θείου του γιατρού.

Τρίτη 1 Ιουλίου

Με τον εξάδελφο του γιατρού, τον νεαρό δάσκαλο *Γιάννη Χατζήχριστοδούλου* που έχει γίνει ο οδηγός μου, κατεβαίνουμε στην Cattolici για να βρούμε ένα ζευγάρι από τη Μαλώνα. Πέντε παιδιά, μια μικροσκοπική καλύβα και μια καλαμωτή, κάτω από την οποία καθόμαστε. Η γυναίκα, ένας άνθρωπος όλο ζωντάνια, μας τραγουδάει πολύ όμορφα μερικά τραγούδια, αλλά το κινίνο²⁷ με εμποδίζει να τα σημειώσω. Ύστερα μιλάμε με τον άντρα για την πολιτική. Η κατάσταση αυτών των ανθρώπων μοιάζει αληθινά απελπιστική, αφού τους απαγόρευσαν να πηγαίνουν στη Μικρά Ασία όπου κέρδιζαν καμιά δεκάρα, και τους περιόρισαν τα προνόμια που είχαν ως καλλιεργητές, αυξάνοντάς τους παράλληλα τους φόρους.

Μεσημεριανό στο σπίτι του γιατρού, σερβιρισμένο από τη μητέρα και την αδελφή του. Ανάπαυση και ύστερα αντιγραφή των τραγουδιών. Το απόγευμα πρέπει να βαφτίσω το μωρό των οικοδεσποτών μου, μια περιπέτεια που μου φαίνεται ότι θα μου στοιχίσει περισσότερο από ό,τι υπολόγιζα. Την αναβάλλουμε για την επομένη, ώστε να μπορέσω το βράδυ να επιστρέψω στον γάμο. Δείπνο στη βεράντα του γιατρού που δεσπόζει σ' όλο το χωριό, αφού το σπίτι του είναι χτισμένο πάνω σε μια από τις αμμόδεις απόκρημνες πλαγιές που δημιουργήθηκαν λόγω της διάβρωσης.

²⁶ Αντιόξινη φαρμακευτική ουσία.

²⁷ Φάρμακο κατά της ελονοσίας.

De là, on voit toutes les terrasses carrées des maisons, le clocher de l'église, dans un style italien, donné en 1924 par les Afandéniens d'Amérique, et la ceinture des collines qui rendent Afando invisible. Le soir, dans la cour du γαμπρός, il y a de nouveau des carabiniers italiens qui se font jouer des fox trots et des charlestons, l'un fait la belle jambe en civil. Heureusement ils s'en vont et la famille danse une longue sousta, qui par le retour des tonalités se trouve prendre une forme ABA'. On me fait jouer du violon et quoique je déforme la σούστα, je les épate beaucoup parce que je la joue d'après mes notes. Celui qui se trouve à l'έμπρός de la sousta colle avec sa salive une pièce de 2 liras sur le front de Ponticas. Les femmes gardent toujours une place inférieure aux hommes, mais se mêlent vivement à la conversation. Le pas de la σούστα est celui ci en gros :



Ce qui en fait le charme, c'est la virtuosité de l'Έμπρός et l'ondulation des robes des femmes qui dansent pieds nus dans des sortes de babouches.

Mercredi 2 juillet

Je suis réveillé par la belle sœur de mon hôte qui me demande si j'ai trop bu à la noce, bien qu'il ne soit que 6h^{1/2} 7h. Elle s'occupe de ma toilette, me lave elle même les cheveux, les oreilles, le cou et la nuque, me fait me couper les ongles, me reproche de ne pas avoir de chemise propre. Une fois prêt, on me donne du fromage et du melon, puis je vais faire de la monnaie avec mon hôte, de quoi donner aux παππάδες (21 frs), à la μάμμη (10 frs), aux νεφρού (5 frs chaque), au κανδηλανάφτης (10) ; le reste (100 frs) est converti en petite monnaie pour le distribuer aux assistants. Pendant ce temps, on habille le bébé, un beau bébé de 1mois1/2, avec des yeux bleus, des vêtements achetés à mes frais (130 frs) ; le plus caractéristique est un bonnet avec un florin turc en or comme porte bonheur. Vers 8 h. nous nous mettons en route, moi en tête, avec le bébé dans les bras, pour l'église St Georges ; là je commence à être embarrassé pour me signer. On apporte la cuve du baptême, de cuivre, où l'on verse de l'eau chaude apportée de la maison, à laquelle on mêle de l'huile sombre. Les 3 papas lisent la liturgie, et je regarde tantôt le bébé, tantôt les peintures, un St Georges très naïf, dans une espèce de niche basse. Grand bruit des enfants. Ensuite le bébé est confié à la sage femme qui le déshabille et il se met à crier comme si on l'égorgeait ; de grosses gouttes de sueur ruissellent sur son corps. Le Pappas commence par le barbouiller d'huile sur tout le corps, puis le trempe 3 fois dans la cuve au nom du père, du fils et du St Esprit. On me place alors près de la cuve, avec un grand drap blanc sur les bras pour y recevoir le bébé tout ruisselant d'huile noire et d'eau. Avec un autre enduit, le prêtre alors lui dessine des croix sur le front, la bouche, le sexe, le dos, puis on m'en débarrasse pour l'habiller. Alors, on me le repasse, un peu calmé, mais je ne suis pas préparé à la cérémonie suivante, où je dois tourner aux 4 côtés de la cuve pour incliner le bébé devant l'encensoir des pappas. C'est moi qui m'incline, je tourne à l'envers, bref je n'y connais rien du tout.

Από εκεί μπορεί κανείς να δει όλες τις τετράγωνες ταράτσες των σπιτιών, το καμπαναριό της εκκλησίας, ιταλικού ρυθμού, δωρεά το 1924 των Αφαντενών της Αμερικής, καθώς και όλη τη ζώνη των λόφων που κάνουν τ' Αφάντου αόρατο. Το βράδυ, στην αυλή του *γαμπρού*, έχουν έρθει πάλι Ιταλοί καραμπινιέροι και ζητάνε να τους παίξουν φοξ τροτ και τσάρλεστον, ένας με πολιτικά, μάλιστα, κορδώνεται επιδεικτικά. Ευτυχώς φεύγουν και η οικογένεια χορεύει μια μεγάλη σούστα, η οποία, έτσι όπως εναλλάσσονται οι τονικότητες καταλήγει να πάρει τη μορφή ΑΒΑ'. Με βάζουν να παίξω βιολί και παρότι παραμορφώνω τη *σούστα*, τους εντυπωσιάζω πολύ επειδή παίζω διαβάζοντας τις νότες μου. Αυτός που βρίσκεται *εμπρός* στη σούστα φτύνει ένα χαρτονόμισμα των 2 λιρών και το κολλάει στο μέτωπο του Ποντίκα. Η θέση των γυναικών παραμένει πάντα υποδεέστερη από αυτή των ανδρών, αλλά εμπλέκονται ζωντανά στον διάλογο. Τα βήματα της σούστας είναι σε γενικές γραμμές τα εξής:



Αυτό που τους δίνει τη χάρη τους είναι η δεξιολογία του *εμπρός* και ο κυματισμός των φορεμάτων των γυναικών που χορεύουν ξεκάλτσωτες, φορώντας ένα είδος πασούμια.

Τετάρτη 2 Ιουλίου

Με ξυπνάει η νύφη του οικοδεσπότη μου και με ρωτάει αν παραήπια στον γάμο, παρότι η ώρα είναι ακόμη 6.30 7. Καταπιάνεται με την τουαλέτα μου, μου λούζει η ίδια τα μαλλιά, μου πλένει τα αφτιά, τον λαιμό και τον σβέρκο, μου κόβει τα νύχια, με μαλώνει που δεν έχω καθαρό πουκάμισο. Μόλις ευπρεπίζομαι, μου προσφέρουν τυρί και πεπόνι και ύστερα πηγαίνω με τον οικοδεσπότη μου να χαλάσω ώστε να έχω να δώσω στους *παπάδες* (21 φρ.), στη *μάμμη* (10 φρ.) στους *νεφρούς* (5 φρ. στον καθένα), στον *καντηλανάρτη* (10). Τα υπόλοιπα (100 φρ.) τα έκανα πολύ ψιλά για να τα μοιράσω στους παριστάμενους. Εντωμεταξύ, ντύνουν το μωρό, ένα όμορφο γαλανομάτικο μωρό ενάμιση μηνός, με ρούχα αγορασμένα με δικά μου έξοδα (130 φρ.). Το πιο χαρακτηριστικό είναι ένα σκουφάκι μ' ένα τούρκικο χρυσό φλουρί για γούρι. Κατά τις 8 η ώρα ξεινάμε, με επικεφαλής εμένα με το μωρό στην αγκαλιά, για την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, όπου αρχίζω να νιώθω αμήχανα όταν κάνω τον σταυρό μου. Φέρνουν τη χάλκινη κολυμπήθρα, χύνουν μέσα ζεστό νερό φερμένο από το σπίτι και το αναμειγνύουν με ένα σκούρο λάδι. Οι τρεις παπάδες διαβάζουν την ακολουθία και κοιτάζω πότε το μωρό, πότε τις εικόνες, ένας Άγιος Γεώργιος πολύ απλοϊκός, σε μια χαμηλή κόχη. Τα παιδιά κάνουν πολύ φασαρία. Ύστερα το μωρό παραδίδεται στη μάμμη, που το γδύνει κι εκείνο αρχίζει να ουρλιάζει σαν να το πνίγουν χοντρές σταγόνες ιδρώτα κυλούν πάνω στο σώμα του. Ο παππάς αρχίζει να το αλείφει με λάδι σε όλο του το σώμα, ύστερα το βουτάει τρεις φορές στην κολυμπήθρα, εις το όνομα του Πατρός, του Υιού και του Αγίου Πνεύματος. Τότε με βάζουν δίπλα στην κολυμπήθρα μ' ένα μεγάλο λευκό σεντόνι στην αγκαλιά, για να παραλάβω μέσα σ' αυτό το μωρό που στάζει μαύρο λάδι και νερό. Αλείφοντας το μωρό και πάλι, ο παππάς σχεδιάζει σταυρούς στο μέτωπό του, στο στόμα, στο φύλο και την πλάτη του, κι ύστερα με απαλλάσσουν από το μωρό για να το ντύσουν. Έπειτα, μου το ξαναδίνουν, κάπως πιο ήρεμο, αλλά δεν είμαι προετοιμασμένος για την τελετή που θα ακολουθήσει, όπου πρέπει να κάνω κύκλο γύρω από τις τέσσερις πλευρές της κολυμπήθρας και να γέρνω το μωρό προς το θυμιατήρι των παπάδων. Αντ' αυτού υποκλίνομαι εγώ, γυρίζω προς την ανάποδη φορά, κοντολογίς δεν ξέρω τι κάνω.

Heureusement la cérémonie est finie, la sueur me coule sur le front et nous reprenons, des cierges à la main (le mien me joue le tour de s'éteindre) le chemin de la maison, moi toujours en tête, derrière les prêtres chantant des tropaïres et, derrière le village qui s'est rassemblé. A l'entrée de la maison nous attend la mère, qui baise 2 fois le seuil avant que nous entrions, et on entre dans la salle, dont le plancher a été passé à la chaux. On me félicite, en me disant « καλὸς ὁ μισθός σας », « νὰ τὰ χιλιάση » (bigre ! cela serait coûteux), « καὶ στὸ γάμο σου », tandis qu'on dit aux parents le καλορίζικο. La distribution des rétributions commence alors, avec quelques batailles, mastiques, cigarettes, loukoums. Au départ encore, tous me resserrent la main. Puis, bien qu'il ne soit que 10h1/2, nous nous mettons à table avec le Dr, et je ne suis pas fâché qu'on me laisse ensuite m'étendre pour me reposer de mes émotions. Oublié de dire que mon filleul s'appelle Ἀνδρέας pour éviter l'hébraïque Σαμουήλ.

L'après midi, vers 3h., sur l'acropole du Dr, je retrouve Ponticas, le λυριστής, avec ses bottes noires, ses braies, sa grosse moustache grisonnante, ses yeux bleus sous d'épais sourcils qui se rejoignent. Pendant 3 h., sans arrêt, il me dicte des σοῦστες.

Le soir, nous allons à la noce pour les ξετελέματα (la fin de la noce). Il y a peu de monde. On danse d'abord une σούστα, puis, dans la σούστα qui suit l'ἀντρόγυνο, on affuble les femmes de- casquettes et de- chapeaux des hommes à la place de leurs fichus. Puis ils dansent le Πηνάκι, le Τσέλλης et le Γατάνι ; malheureusement, absorbé par la musique, je ne prends pas bien garde aux pas. Enfin, je danse une σούστα qui m'achève, et je rentre suant eau et sang pour regagner mon lit surélevé.

Jeudi 3 juillet

Matinée passée à recopier mes σοῦστες et à mettre mes papiers en ordre. Chaleur accablante. Dernier déjeuner chez le Dr, sieste, palabre devant l'un des 13 cafés où les oisifs passent leur journée à bailler, et vers 4 h., départ en automobile pour Ἀρχάγγελο, avec le Dr, le pappas Γιάννης, le maître d'école et mon κουμπάρος. La couleur est très belle ; la terre d'un blond un peu roux après la moisson et le beau gris des rochers calcaires qui dominent la mer. Le Dr m'étymologise les noms des endroits que nous rencontrons. Une colline en pain de sucre boisée de pins et de cyprès porte l'église de la Παναγία Ζαμπίκα, où les femmes stériles font vœu de monter pieds nus pour avoir un enfant qu'elles nommeront Ζαμπίκος ou Ζαμπίκα. Nous arrivons à Arcangelo, sur le rebord inférieur du pli qui sépare de la mer la plaine centrale où croissent les oliviers ; sur l'une des collines les murs déchiquetés d'un château franc. Le village, au contraire d'Afando, s'étage très joliment. Dans les cafés, nous trouvons le maître d'école auquel je suis recommandé (Κλαδογένης), le Παππὰς Κωνσταντῖνος, le Dr., tous καθαρευουσιάνοι et assez pleins d'eux mêmes.

Ευτυχώς η τελετή τελειώνει, ο ιδρώτας τρέχει στο μέτωπό μου και, με τις λαμπάδες στο χέρι (η δική μου μου κάνει το καφόνι να σβήσει), ξαναπαίρνουμε το δρόμο για το σπίτι, εγώ πάντα επικεφαλής, πίσω οι ιερείς που ψέλνουν τροπάρια και, πιο πίσω, σύσσωμο όλο το χωριό. Στην είσοδο του σπιτιού μας περιμένει η μητέρα, η οποία προτού μπούμε φιλάει δυο φορές το κατώφλι, οπότε μπαίνουμε στη σάλα με το φρεσκοασπρισμένο πάτωμα. Μου δίνουν τα συχαρίκια, λέγοντάς μου «*καλός ο μισθός σας*»²⁸, «*να τα χιλιάσει*» (Ωχ! Αυτό κοστίζει), «*και στο γάμο σου*», ενώ στους γονείς λένε τα *καλορίζικα*. Τότε αρχίζουν τα κεράσματα, μοιράζω τα ψιλά, γίνονται μάχες, μαστίχες, τσιγάρα, λουκούμια. Φεύγοντας, μου σφίγγουν ξανά όλοι το χέρι. Ύστερα, παρότι η ώρα είναι ακόμη 10 και μισή, καθόμαστε στο τραπέζι με τον γιατρό και ύστερα, προς μεγάλη μου ανακούφιση, με αφήνουν να ξαπλώσω λιγάκι για να ξεκουραστώ από τις συγκινήσεις μου. Λησμόνησα να πω ότι τον βαπτισιμίο μου τον βγάλαμε *Ανδρέα*, για να αποφύγουμε το εβραϊκό *Σαμουήλ*.

Κατά τις τρεις το απομεσήμερο, στην ακρόπολη του γιατρού, ξαναβρίσκω τον Ποντία, τον *λυράρη*, με τις μαύρες μπότες του, τις βράκες του, το πυκνό γκριζαρισμένο μουστάκι του, τα γαλάζια μάτια κάτω από τα πυκνά σμιχτά του φρύδια. Μου υπαγορεύει σούστες επί τρεις ώρες, χωρίς σταματημό.

Το βραδάκι, πηγαίνουμε στον γάμο για τα *ξετελέματα* (το τέλος του γάμου). Έχει λίγο κόσμος. Χορεύουν πρώτα μια *σούστα*. Ύστερα, στη σούστα όπου χορεύει και το ανδρόγυνο, στολίζουν τις γυναίκες με ανδρικά κασκέτα και καπέλα στη θέση των μαντιλιών τους. Ύστερα χορεύουν το *Ρηνάκι*, τον *Τσέλλη* και το *Γατάκι* (*Βατάκι*)· απορροφημένος από τη μουσική, δυστυχώς, δεν προσέχω τα βήματα. Τέλος, χορεύω μια *σούστα* που με αποτελειώνει και επιστρέφω μετά κόπων και βασάνων για να ξαναπέσω στο υπερυψωμένο κρεβάτι μου.

Πέμπτη 3 Ιουλίου

Περνάω το πρωινό αντιγράφοντας τις *σούστες* μου και βάζοντας τάξη στα χαρτιά μου. Ζέστη αφόρητη. Τελευταίο γεύμα στο γιατρό, ανάπαυση, συζήτηση έξω από ένα απ' τα δεκατρία καφενεία όπου χασομερούν ολημερίς οι αργόσχολοι, και κατά τις τέσσερις η ώρα, αναχώρηση με αυτοκίνητο για την *Αρχάγγελο*, με τον γιατρό, τον παπά *Γιάννη*, τον δάσκαλο και τον *κουμπάρο* μου. Πανέμορφα χρώματα· πυρόξανθο το χρώμα της γης μετά τον θερισμό και όμορφο το σταχτί χρώμα των ασβεστολιθικών βράχων που ορθώνονται πάνω από τη θάλασσα. Ο γιατρός μου δίνει την ετυμολογία των ονομάτων των τόπων απ' όπου περνάμε. Πάνω σ' έναν κωνικό κατάφυτο λόφο με πεύκα και κυπαρίσσια, η εκκλησία της Παναγιάς της Τσαμπίκας, στην οποία κάνουν τάμα οι στείρες γυναίκες της Ρόδου ότι θα ανέβουν ξυπόλητες για να αποκτήσουν παιδί, που θα το ονομάσουν Τσαμπίκο ή Τσαμπίκα. Φτάνουμε στην Αρχάγγελο, στο κάτω χείλος της πτύχωσης του εδάφους που χωρίζει τον κεντρικό κάμπο με τους ελαιώνες από τη θάλασσα. Σ' έναν από τους λόφους, τα ερειπωμένα τείχη ενός φράγκικου κάστρου. Το χωριό, σε αντίθεση με τ' Αφάντου, απλώνεται πολύ όμορφα αμφιθεατρικά. Στα καφενεία, βρίσκουμε τον δάσκαλο για τον οποίο έχω μια συστατική επιστολή (*Κλαδογένης*), τον *παππά Κωνσταντίνο*, τον γιατρό, όλοι τους *καθαρευουσιάνοι*, με αρκετά μεγάλη ιδέα για τον εαυτό τους.

²⁸ Συνήθως λένε: Άξιος ο μισθός σας.

Ils brusquent les gens et je crains un moment de ne pouvoir rien faire. Heureusement, le soir même je puis noter quelques chansons. Les femmes ont un curieux costume, avec des bottes blanches, sur lesquelles tombe un pantalon bleu, et par dessus elles portent la vaste robe blanche ou bleue à corsage blanc et bretelles bleues. Maison qui m'héberge semblable à celle d'Afando avec de plus jolis et plus nombreux meubles de bois et une formidable collection d'assiettes. Nuit courte et mauvaise.

Toute la matinée, je recueille des chansons, entre autres celle de la *κούνια*, de la balançoire que les jeunes filles suspendent à Pâques soit dans les campagnes soit dans leur maison et où elles chantent un air aérien, balancées par une amie. Pour mieux me le faire comprendre, mon hôtesse, la sœur de *Κλαδογένης*, fait accrocher une corde à un bâton glissé le long des poutres du toit, et se balance en chantant très joliment. L'usage me dit elle se perd, les femmes n'ayant plus le cœur de chanter ayant l'une un mari, l'autre un frère, l'autre un fils à l'étranger. Elle même est presque constamment séparée de son mari qui doit gagner sa vie en Amérique. Une jeune fille au visage très doux et un peu mélancolique, qui contraste avec les traits beaux mais sévères des autres femmes, me chante le *Ποταμός* et les 2 sortes de *Παραπονετικός*. Tous me déclarent que c'est dans l'*Αἶθωνα* que je devrais entendre le 1er (celui que les autres villages ont adopté avec le nom d'*Αρχαγγελίτικος*), car, dans cette gorge rocheuse qui clôt la fertile plaine de *Μαλώννα*, les chanteurs se sentent spécialement inspirés et leur voix est particulièrement pure.

Avant midi, je monte avec le Dr qui, depuis 5 mois qu'il est dans le village, ne l'a pas encore vu, aux ruines du château des chevaliers. Elles n'ont d'ailleurs qu'un mince intérêt, mais la vue en est fort belle sur la mer, et les diverses montagnes qui entourent Arcangelo, d'un beau calcaire légèrement bleuté. On voit les toits du village dont les roseaux sont recouverts d'une sorte d'argile qui durcit en été, en sorte qu'on peut marcher dessus, tandis qu'elle se ramollit en hiver et qu'on doit la renouveler au début des beaux jours.

Nous redescendons par l'église, entièrement reconstruite en 1845, d'une Pâque à l'autre, selon la tradition, et qui a d'abord une ravissante cour mosaïquée de galets noirs et blancs avec des oiseaux, où l'on danse à l'époque des panégyries. Devant l'église, un porche assez oriental. L'intérieur, à 3 nefs, est voûté d'ogives, un peu lourdement, mais l'ensemble est bien, avec une belle iconostase, et d'effroyables figures de St Michel, grandeur nature, sorte de monstrueuse image d'Epinal. Devant, l'ossuaire, trop petit aujourd'hui, et à l'intérieur duquel pendent des os dans des mouchoirs noués.

Φέρονται απότομα στους άλλους και για μια στιγμή φοβάμαι ότι δεν θα μπορέσω να κάνω τίποτα. Ευτυχώς, το ίδιο βράδυ καταφέρνω να σημειώσω μερικά τραγούδια. Οι γυναίκες φορούν μια περίεργη φορεσιά, με λευκές μπότες που τις σκεπάζει ένα μπλε παντελόνι, κι από πάνω φορούν ένα φαρδύ λευκό ή μπλε φόρεμα με λευκό κορσάζ και μπλε τιράντες. Το σπίτι όπου φιλοξενούμαι μοιάζει με το σπίτι στ' Αφάντου, μόνο που έχει περισσότερα και πιο όμορφα ξυλόγλυπτα έπιπλα και μια τεράστια συλλογή από πιάτα. Λιγιστός και άσχημος ύπνος.

Όλο το πρωί συλλέγω τραγούδια, ανάμεσά τους και το τραγούδι της *κούνιας*, της αιώρας που κρεμούν οι κοπέλες το Πάσχα είτε στην εξοχή είτε στο σπίτι τους και τραγουδούν έναν αέρινο σκοπό καθώς τις κουνάει μια φίλη τους. Για να μου δώσει να το καταλάβω καλύτερα, η οικοδέσποινά μου, η κόρη του Κλαδογένη, κρεμάει ένα σχοινί σ' ένα ξύλο βαλμένο κάθετα στα δοκάρια της οροφής, και κάνει κούνια τραγουδώντας πολύ όμορφα. Το έθιμο αυτό χάνεται, μου λέει, οι γυναίκες δεν έχουν πια όρεξη για τραγούδι, αφού άλλη έχει τον άντρα της στην ξενιτιά, άλλη τον αδελφό της κι άλλη τον γιο της. Κι εκείνη ζει συνέχεια σχεδόν χωριά από τον άντρα της, που για να κερδίζει τα προς το ζην δουλεύει στην Αμερική. Μια κοπέλα με πολύ γλυκό και κάπως μελαγχολικό πρόσωπο, με χαρακτηριστικά τελείως διαφορετικά από τα όμορφα αλλά σοβαρά χαρακτηριστικά των άλλων γυναικών, μου τραγουδάει τον *Ποταμό* και τα δύο είδη του *Παραπονετικού*. Όλοι μου δηλώνουν ότι τον *Ποταμό*, που τα άλλα χωριά τον έχουν υιοθετήσει με το όνομα *Αρχαγγελίτικος*, πρέπει να τον ακούσω στον *Αίθωνα*, επειδή στο βραχώδες αυτό φαράγγι όπου καταλήγει ο εύφορος κάμπος της *Μαλώνας* οι τραγουδιστές νιώθουν μια ξεχωριστή έμπνευση και οι φωνές τους είναι ιδιαιτέρως καθαρές.

Προτού μεσημεριάσει, ανεβαίνω στα ερείπια του ιπποτικού κάστρου με τον γιατρό, ο οποίος τους πέντε μήνες που βρίσκεται στο χωριό δεν τα έχει ακόμη δει. Δεν έχουν άλλωστε μεγάλο ενδιαφέρον, αλλά η θέα στη θάλασσα είναι πανέμορφη και τα διάφορα βουνά που περιστοιχίζουν την Αρχάγγελο είναι όμορφα ασβεστώδη βράχια ελαφρώς γαλαζωπά. Βλέπουμε τις στέγες των σπιτιών, με τα καλάμια τους καλυμμένα μ' ένα είδος αργιλώδους χώματος το οποίο σκληραίνει τόσο πολύ το καλοκαίρι που μπορεί κανείς να περπατήσει πάνω του²⁹, ενώ τον χειμώνα μαλακώνει και πρέπει να το ανανεώνουν όταν αρχίζουν οι καλές μέρες.

Ξανακατεβαίνουμε περνώντας από την εκκλησία, την οποία αναστήλωσαν οι θεμελίωτες το 1845, μέσα σ' ένα χρόνο, από το ένα Πάσχα έως το άλλο, σύμφωνα με την παράδοση· μπαίνοντας έχει μια πανέμορφη αυλή με αναπαραστές πουλιών, στρωμένη με λευκά και μαύρα χαλικάκια, όπου γίνονται οι χοροί την εποχή των πανηγυριών. Μπροστά από την εκκλησία, ένα αρκετά ανατολίτικο προστώο. Τα τρία εσωτερικά κλίτη της καλύπτονται από σταυροθήλια, κάπως υπερβολικά, αλλά το σύνολο είναι καλό, μ' ένα όμορφο τέμπλο και τρομακτικές αναπαραστές του ταξιάρχη Μιχαήλ σε υπερφυσικό μέγεθος, τερατώδεις απλοϊκές και ωραιοποιημένες απεικονίσεις του. Μπροστά, το οστεοφυλάκιο, υπερβολικά μικρό σήμερα, στο εσωτερικό του οποίου κρέμονται οστά δεμένα μέσα σε μαντήλια.

²⁹ Πατελιά.

Déjeuner copieux et un peu embarrassé chez le Dr qui ne trouve rien de mieux pour me distraire que de me jouer Ramona au grammo. Sieste à puces, puis reprise du travail. Après le dîner, promenade avec Κλαδογένης, mon hôte, et un jeune peintre suisse allemand, établi ici depuis 4 semaines, et qui commence à en avoir soupé. Clair de lune entre les oliviers.

Vendredi 4 juillet

Lever matinal. Je retrouve mon Allemand, antithèse de celui de Rhodes, aimant Paris et le midi de la France ; il me montre ses toiles, très inhabiles encore, avec des dons de couleur.

Tandis que des femmes rentrent en mirologuant d'enterrer un petit gosse mort d'une méningite, un pappas, ancien γλεντιτζής, me chante des chansons d'amour, en me demandant de ne pas mettre son nom, maintenant qu'on l'a fait pappas.

Nous partons avec Helmut Schmitt pour Λίνδο. Route très belle, par l'Αἰθώνα puis dans les jardins de Μαλώνα : orangers, mandariniers, bananiers, palmiers, entre lesquels serpente la route. Les villages n'ont pas grand caractère. Nous traversons ensuite un large lit de fleuve et nous approchons de la mer. Une bonne montée dans des terrains stériles où s'ouvrent dans les rochers des sépultures, et soudain apparaît la citadelle de Lindo. On distingue à peine ce qui, de cette paroi rougeâtre est mur, et ce qui est rocher. Au pied, une ville blanche, et à gauche, un port naturel, fermé par un promontoire, où s'élève un tombeau circulaire dit de Cléobule, et de petits écueils.

Partout sur tous les murs des V V pour le roi, nos souverains bien aimés, à l'occasion d'une visite officielle. Beaucoup de maisons datant de la dernière époque des Chevaliers, ou plutôt d'une époque postérieure, mêlant leur architecture à des motifs byzantins. Nous montons le raide chemin qui monte au Kastro, mais sommes arrêtés par une porte.

Redescendant, nous entrons dans l'église, toute couverte de fresques du XVIIIe récemment restaurées, dans ce style bâtard mais vivant et libéré des contraintes de strict byzantinisme. Division en compartiments comme dans la chapelle de Giotto de Padoue ; sur le sol, joli pavage mosaïqué. En dehors, des peintures plus anciennes (XVIIe), plus profondes de sentiment.

Πλούσιο και κάπως αμήχανο μεσημεριανό στο σπίτι του γιατρού, που για να με διασκεδάσει δεν βρίσκει να κάνει τίποτε καλύτερο από το να μου βάζει στο γραμμόφωνο τη Ραμόνα. Μεσημβρινή ανάπαυση με ψύλλους, ύστερα ξαναπιάνω τη δουλειά. Μετά το δείπνο, περίπατος με τον *Κλαδογένη*, τον οικοδεσπότη μου, και έναν νεαρό Ελβετογερμανό ζωγράφο, που εγινεταστάθηκε εδώ πριν από τέσσερις εβδομάδες και τώρα έχει αρχίσει να βαριέται. Σεληνόφως ανάμεσα στις ελιές.

Παρασκευή 4 Ιουλίου

Πρωινή έγερση. Συναντώ και πάλι τον Γερμανό μου που, σε αντίθεση μ' αυτόν της Ρόδου, αγαπάει το Παρίσι και τον γαλλικό Νότο· μου δείχνει τους πίνακές του: πολύ αδέξιοι ακόμη, αλλά με καλή αίσθηση του χρώματος.

Ενόσω κάποιες γυναίκες επιστρέφουν μοιρολογώντας από την κηδεία ενός μικρού παιδιού που πέθανε από μηνιγγίτιδα, ένας παππάς, παλιός *γλεντιστής*, μου τραγουδάει τραγούδια της αγάπης, ζητώντας μου να μην αναφέρω το όνομά του, τώρα που τον έχουν κάνει παππά.

Φεύγουμε με τον Χέλμουτ Σμιτ για τη *Λίνδο*. Πολύ όμορφη διαδρομή, από τον *Αίθωνα* κι ύστερα μέσα από τα περιβόλια της *Μαλώνας*: πορτοκαλιές, μανταρινιές, μπανανιές, φοινικιές, κι ανάμεσά τους ο φιδωτός δρόμος. Χωριά δίχως ιδιαίτερο χαρακτήρα. Στη συνέχεια διασχίζουμε τη φαρδιά κοιτή ενός ποταμού³⁰ και πλησιάζουμε στη θάλασσα. Γερή ανηφοριά σε άγονα εδάφη, με λαξεμένους τάφους στα βράχια, και ξάφνου προβάλλει η Ακρόπολη της Λίνδου. Σ' αυτή την κοκκινωπή πλαγιά, ίσα που διακρίνεις τι είναι τείχος και τι βράχος. Στους πρόποδες, μια λευκή πόλη, και αριστερά ένα φυσικό λιμανάκι που το φράζουν μικροί σκόπελοι κι ένα ακρωτήριο πάνω στο οποίο ορθώνεται ένας κυκλικός τάφος, ο επονομαζόμενος του Κλεόβουλου.

Παντού, πάνω σε όλους τους τοίχους, τα γράμματα V V ³¹ για τον βασιλιά, τους πολυαγαπημένους μας μονάρχες, με την ευκαιρία μιας επίσημης επίσκεψής τους. Πολλά σπίτια χρονολογούνται από την τελευταία ιπποτική περίοδο ή μάλλον από μια κατοπινή, και έχουν βυζαντινά στοιχεία ενσωματωμένα στην αρχιτεκτονική τους. Ανηφορίζουμε από το απότομο μονοπάτι που ανεβαίνει στο Κάστρο, αλλά μας σταματάει μια πόρτα.

Ξανακατεβαίνουμε και μπαίνουμε στην εκκλησία· όλοι οι τοίχοι της είναι καλυμμένοι με πρόσφατα ανακαινισμένες τοιχογραφίες του 18^{ου} αιώνα, εκείνης της παραστατικότητας τεχνοτροπίας που μπορεί να μην έχει ενιαίο ρυθμό αλλά είναι απελευθερωμένη από τους περιορισμούς της αυστηρής βυζαντινής τέχνης. Χωρισμός σε διαμερίσματα όπως στο παρεκκλήσι του Τζότο³² στην Πάδοβα· στο δάπεδο όμορφο μαρμαροθέτημα. Απ' έξω, παλιότερες τοιχογραφίες (17^{ος} αιώνας), με πιο βαθύ συναίσθημα.

³⁰ Πρόκειται για την κοιτή Γαδουρά.

³¹ *Viva Vittorio*. Τον Μάιο του 1929, το βασιλικό ζεύγος της Ιταλίας Vittorio Emanuele III και η βασίλισσα Elena del Montenegro είχε επισκεφθεί τη Ρόδο.

³² Τζότο ντι Μποντόνε (Φλωρεντία, 1266 1337). Ο σημαντικότερος Ιταλός ζωγράφος του 14^{ου} αιώνα, δημιουργός σημαντικών τοιχογραφιών.

Cherchant la clef du château, je trouve un élève de Langanis qui se fait notre guide et nous déniché le Χότζας, prêtre et maître d'école des musulmans, dont on a fait le gardien des antiquités grecques. Nous reprenons avec lui le chemin du Kastro sur les bords duquel sont entaillés les rochers pour recevoir des statues et nous nous trouvons sur une première esplanade entourée de murs où sont rassemblées beaucoup de bases de l'époque hellénique. Dans le roc qui supporte l'Acropole proprement dite, sont creusés une exèdre, autrefois ornée d'une statue et, sculpté dans la pierre, un curieux avant de nef.

De là s'élèvent les restes de l'escalier antique, de l'escalier médiéval et l'escalier moderne. Il débouche dans les casemates du château des Chevaliers, dans lesquelles affleurent des substructures helléniques. L'esplanade est très vaste, couverte de pierres de toutes les époques. Ce qui en fait la grande beauté, c'est d'être suspendue de trois côtés au dessus de la mer, qui s'étend jusqu'à la côte d'Asie mineure et que bordent toute une série de collines, de promontoires, entre lesquels s'arrondissent des grèves régulières. D'un côté le petit port de Lindo où dorment quelques caïques, de l'autre, le port plus petit encore entre des écueils aigus où St Paul est censé avoir débarqué à Rhodes. Dominant Lindo, une autre paroi rocheuse où s'ouvrent des tombes rupestres. Des ruines mêmes de la citadelle, il reste des murs helléniques, des colonnes doriques assez grossières qui appartenaient aux Propylées, des escaliers taillés dans une pierre bleue, le mur de la cella du temple d'Athéna; de l'époque postérieure, des exèdres, des bases ; de l'époque byzantine, le chœur d'une chapelle de la Vierge, dédiée à St Jean par les chevaliers. De leur château il reste quelques salles, ouvrant directement sur la mer.

En redescendant, nous entrons dans diverses maisons, aux cours mosaïquées, dont la grande salle, avec une voûte [pour arc] plus élégante que celles d'Afando ou d'Arcangelo, est couverte de caissons de bois, décorés d'éléments byzantins renaissants (oiseaux et bouquets). Aux murs, les fameux plats de Lindo qui paraissent être d'importation anatolienne. L'architecture elle même est un curieux mélange, avec des portes ogivales, des fenêtres carrées bordées de la tresse des chevaliers, de monogrammes byzantins, encadrés de maladroites colombes.

Nous déjeunons assez mal dans une salle du restaurant qui domine le petit port; et près duquel sourd dans une fontaine turque la Krana antique dont les eaux descendant vers le port font naître quelque végétation dans l'aridité de ses pierres. C'est là que nous allons faire la sieste sous un arbre portant de petites baies jaunes, avec devant nous le Kastro que découpent les ombres, et l'eau tranquille du petit port. Un assez grand édifice est inachevé en dehors de village : c'est un himi gymnase grec, construit par des collectes faites entre les élèves, mais qui reste incomplet, le gouvernement exigeant qu'on y fasse de coûteuses fenêtres ogivales.

Ψάχνοντας για το κλειδί του Κάστρου, βρίσκω ένα μαθητή του Λαγκάνη που μας κάνει τον οδηγό και μας ξετρυπώνει τον *Χότζα*, έναν ιεροδιδάσκαλο των μουσουλμάνων που τον έχουν κάνει φύλακα των ελληνικών αρχαιοτήτων. Ξαναπαίρνουμε μαζί του τον δρόμο για το Κάστρο· τα βράχια στις άκρες του δρόμου είναι σιαμμένα για να τοποθετούνται αγάλματα και βρισκόμαστε σ' ένα πρώτο περιτειχισμένο πλάτωμα, σπαρμένο παντού με βάσεις αγαλμάτων της ελληνιστικής περιόδου. Στην πλαγιά του βράχου της Ακρόπολης υπάρχει λαξεμένη μια εξέδρα, την οποία κάποτε κοσμούσε ένα γλυπτό και, σμιλεμένη στον βράχο, η παράξενη ανάγλυφη προύμνη ενός καραβιού.

Από εκεί ξεκινούν τα λείψανα της αρχαίας κλίμακας, της μεσαιωνικής σιάλας και της νεότερης σιάλας που καταλήγει στις οχυρώσεις του ιπποτικού κάστρου, μέσα στις οποίες ξεπροβάλλουν θεμέλια της ελληνιστικής περιόδου. Το πλάτωμα είναι πελώριο, καλυμμένο με λίθους όλων των ιστορικών περιόδων. Αυτό που το κάνει τόσο όμορφο είναι ότι, από τις τρεις πλευρές του, κρέμεται πάνω από τη θάλασσα που απλώνεται ως τη Μικρά Ασία, και περιβάλλεται από ένα σωρό λόφους και ακρωτήρια, με φυσικές ακρογιαλιές κρυμμένες ανάμεσά τους. Από τη μια μεριά, το μικρό λιμανάκι της Λίνδου όπου νανουρίζονται μερικά καΐκια, και από την άλλη, ανάμεσα σε αιχμηρούς σκοπέλους, ένα ακόμη μικρότερο λιμανάκι, όπου λένε ότι αποβιβάστηκε ο απόστολος Παύλος όταν έφτασε στη Ρόδο. Πάνω από τη Λίνδο δεσπόζει ακόμη μια βραχώδης πλαγιά με σπηλαιώδεις τάφους. Από αυτή καθαυτή την ακρόπολη σώζονται ελληνιστικά τείχη, μερικοί αρκετά βαριοί δωρικοί κίονες που ανήκαν στα Προπύλαια, σκαλοπάτια λαξεμένα σε μια μπλε πέτρα, ο τοίχος του άδυτου του ναού της Αθηνάς. Από τη μεταγενέστερη εποχή, εξέδρες και βάσεις. Από τη βυζαντινή εποχή, το ιερό ενός ναού της Παρθένου, τον οποίο οι Ιππότες αφιέρωσαν στον Άγιο Ιωάννη. Από το ιπποτικό κάστρο απομένουν ακόμη μερικές αίθουσες που βλέπουν κατευθείαν στη θάλασσα.

Ξανακατεβαίνοντας, μπαίνουμε σε διάφορα σπίτια με βοτσαλωτές αυλές, στα οποία η μεγάλη αίθουσα, με μια καμάρα πιο κομψή από εκείνη των σπιτιών στ' Αφάντου ή στην Αρχάγγελο, έχει ολόγυρα ξύλινα φατνώματα, διακοσμημένα με βυζαντινά αναγεννησιακά στοιχεία (πουλιά και κάθε λογής λουλούδια). Στους τοίχους τα περίφημα πιάτα της Λίνδου που, κατά πως φαίνεται, έχουν ανατολίτικες επιρροές. Εξάλλου και η αρχιτεκτονική της είναι ένα περίεργο κράμα, με οξυκόρυφες πόρτες, τετράγωνα παράθυρα πλαισιωμένα με την ιπποτική πλεξούδα, βυζαντινά μονογράμματα που περιβάλλονται από αδέξια φτιαγμένα περιστέρια.

Αρκετά άσχημο γεύμα στο εστιατόριο που δεσπόζει στο μικρό λιμάνι· δίπλα του, σε μια τούρκικη κρήνη, αναβλύζουν τα νερά της αρχαίας Κράνας που καθώς κατεβαίνουν προς το λιμάνι βοηθούν να αναπτυχθεί λίγη βλάστηση στην ξεραϊλα των λιθαριών της. Ξαποσταίνουμε εκεί για μεσημέρι, κάτω από ένα δέντρο με μικρούς κίτρινους καρπούς, έχοντας μπροστά μας το Κάστρο με τις σιές να το τονίζουν, και τα ήρεμα νερά του μικρού λιμανιού. Έξω από το χωριό, ένα αρκετά μεγάλο μισοτελειωμένο κτίριο: είναι ένα ελληνικό ημιγυμνάσιο³³, χτισμένο με χρήματα που μάζεψαν οι μαθητές και το οποίο δεν έχει τελειώσει ακόμη, αφού η κυβέρνηση απαιτεί να του φτιάξουν πανάκριβα οξυκόρυφα παράθυρα.

³³ Το Ημιγυμνάσιο της Λίνδου λειτούργησε τη χρονική περίοδο 1925-1930, με χρήματα κυρίως των γονέων των μαθητών και είχε αναγνωριστεί ως ισότιμο με τις δύο πρώτες τάξεις των κρατικών πεντατάξιων Γυμνασίων.

Notre gentil jeune hôte (Papaïoannou) nous offre des amandes, et nous décidons d'aller nous baigner. Il fait délicieux nager dans ce beau paysage, au pied de ces vieux murs. Une vieille descend faire boire ses moutons. Nous nous séchons en hâte et allons au pas de course voir le théâtre antique dont il reste quelques gradins taillés à même le roc dans le flanc de l'Acropole. Et nous reprenons l'auto de la poste, qui, tard le soir, nous ramène à Rhodes.

Dimanche 6 juillet

Copie de chansons tout le matin. Vers 4h., départ avec les Langanis et un Dr de Sianna qui rêve d'une riche dot pour retourner à Paris ou aller à Vienne. Nous allons à Kremasto. L'église s'y trouve entourée d'une cour mosaïquée très grande qu'enclosent comme des cellules une série de logements bas où logent les pèlerins lors de la panégyrie et où diverses familles passent déjà leurs vacances. L'église elle-même où bourdonne un essaim n'est pas très belle et n'a qu'une belle chaire ornée de peintures et une grande image de la Καθολική de Kremastos qui est en grande vénération. Les pappas nous chantent quelques chants du mariage, une jeune fille fait des façons pour nous dire le mirologue du Christ. Avec L. nous faisons des virevoltes dans le village, rendu plus pauvre d'aspect par une demi-européanisation, pour y trouver de pauvres débris de vieilles aux doigts noueux et brunis, sans dents, décharnées, dont nous ne pouvons tirer le moindre chant. Puis nous allons à Villanova, buvons des bières au Κουφά et finalement acceptons l'invitation de Σταμ[...] d'Archangelo, formidable boucher qui nous régale à Kremasto de mastic et de chansons. Il paraît ne pas pouvoir retrouver la joyeuse atmosphère d'antan et mettre un peu de son cœur dans ce distique :

Πίνω ρακή και τραγουδώ για να γλεντούν οι φίλοι

Μα έχω πόνο στην καρδιά και πικραμένα χείλη.

(Suivent quelques pages de notes diverses : listes de chansons, noms des personnes rencontrées, notation musicale, plan d'une maison.)

Mardi 8 juillet

Lever matinal pour attraper l'auto postal. Il part d'ailleurs avec du retard et je dois mêler pas mal de poussière au café que je prends sous les voûtes du nouveau marché, en attendant son départ. Vers 8h. nous nous mettons en route ; je suis devant à côté du jeune chauffeur turc Moustafa. Nous traversons les jardins, les cimetières turcs fleuris de hauts géraniums, débouchons sur la mer où sont posées les îles et la côte anatolienne d'un reflet rosé. Nous faisons la route connue entre les jardins de Trianda, au pied du Filerimo ; après Villanova, les arbres s'espacent, les moulins à vent des puits aussi, et les oliviers et les figuiers dominant.

Ο ευγενής νεαρός οικοδεσπότης μας (ο Παπαϊωάννου) μας προσφέρει αμύγδαλα, και αποφασίζουμε να πάμε να κολυμπήσουμε. Είναι υπέροχο να κολυμπάς σ' αυτό το πανέμορφο τοπίο, στα ριζά αυτών των αρχαίων τειχών. Μια γριά κατεβαίνει για να ποτίσει τα πρόβατά της. Στεγνώνουμε μάνι μάνι και φεύγουμε τροχάδην να δούμε το αρχαίο θέατρο από το οποίο σώζονται μερικές βαθμίδες λαξεμένες πάνω στον βράχο, στο πλάι της Αιρόπολης. Και ξαναπαίρνουμε το ταχυδρομικό αυτοκίνητο που, αργά το βράδυ, μας οδηγεί πίσω στη Ρόδο.

Κυριακή 6 Ιουλίου

Αντιγραφή των τραγουδιών όλο το πρωί. Κατά τις τέσσερις, αναχώρηση για την Κρεμαστή με το ζεύγος Λαγκάνη κι έναν γιατρό από τα Σιάννα, που ονειρεύεται μια πλούσια προίκα για να ξαναγυρίσει στο Παρίσι ή να πάει στη Βιέννη. Πηγαίνουμε στην Κρεμαστή. Γύρω από την εκκλησία ένας πολύ μεγάλος βοτσαλωτός περίβολος και μια σειρά χαμηλά δωμάτια σαν κελιά, για να μένουν οι προσκυνητές όταν έχει πανηγύρι, μερικές οικογένειες μάλιστα περνούν ήδη εκεί τις διακοπές τους. Η εκκλησία, όπου βουίζει ένα σμήνος πιστών, δεν είναι καθόλου όμορφη, έχει μόνο έναν όμορφο άμβωνα διακοσμημένο με ζωγραφιές και μια μεγάλη εικόνα της Καθολικής της Κρεμαστής, αντικείμενο μεγάλης λατρείας. Οι παππάδες μάς τραγουδούν μερικά τραγούδια του γάμου, μια κοπέλα μας κάνει τσιριμόνιες για να μας πει το μοιρολόι του Χριστού. Με τον Λ. τριγυρίζουμε στο χωριό, που στην προσπάθειά του κάπως να εξευρωπαϊστεί δείχνει πιο φτωχό, και βρίσκουμε κάτι γέροντες σκέτα ερείπια, με ροζιασμένα και μαυρισμένα δάχτυλα, φαφούτηδες, ξερακιανούς, από τους οποίους δεν καταφέρουμε να αποσπάσουμε κανένα τραγούδι. Ύστερα πηγαίνουμε στη Βιλανόβα³⁴, πίνουμε μπύρες στο εξοχικό κέντρο του *Κουφά* και τελικά δεχόμαστε την πρόσκληση του Σταμ[...] από την Αρχάγγελο, ενός εντυπωσιακού κρεοπώλη που μας κερνάει στην Κρεμαστή μαστίχα και τραγούδια. Φαίνεται ότι δεν μπορεί να ξαναβρεί την αλλοτινή χαρούμενη διάθεσή του και να βάλει λίγο από την ψυχή του σε τούτο το δίστιχο:

Πίνω ρακή και τραγουδώ για να γλεντούν οι φίλοι

Μα έχω πόνο στην καρδιά και πονεμένα χείλη

(Ακολουθούν μερικές σελίδες με διάφορες σημειώσεις: κατάλογοι τραγουδιών, ονόματα ανθρώπων που συνάντησε, μουσικές νότες, το σχέδιο ενός σπιτιού.)

Τρίτη 8 Ιουλίου

Πρωινό ξύπνημα για να προλάβω το ταχυδρομικό αυτοκίνητο, που τελικά καθυστερεί να φύγει και, εν αναμονή της αναχώρησής μου, αναγκάζομαι να ανακατέψω ουκ ολίγη σκόνη μες στον καφέ που πίνω κάτω από τις καμάρες της νέας αγοράς. Κατά τις 8 η ώρα ξεκινάμε· κάθομαι μπροστά, δίπλα στον Μουσταφά, τον νεαρό Τούρκο οδηγό. Διασχίζουμε τους κήπους, τα τούρκικα κοιμητήρια με τα ανθισμένα ψηλά γεράνια, βγαίνουμε στη θάλασσα και μια ρόδινη απόχρωση βάφει τα νησιά και τα ανατολίτικα παράλια. Κάνουμε τη γνωστή διαδρομή ανάμεσα από τους κήπους των Τριαντών, στους πρόποδες του Φιλέρημου· μετά τη Βιλανόβα τα δέντρα αραιώνουν, το ίδιο και οι ανεμόμυλοι των πηγαδιών, και αρχίζουν να επικρατούν τα λιόδεντρα και οι συιές.

³⁴ Σημερινό Παραδείσι.

Après Soroni, Fanes, d'assez misérables villages, la route remonte une vallée pour se glisser entre le mont du Prophète et une chaîne qui domine la mer. Là se trouve Salaco, dans une jolie situation, avec des arbres, des eaux, que domine l'Hôtel des Cerfs, dans les pins du Mt du Prophète. Derrière ces montagnes boisées, s'arrondit la masse désertique de l'Attairos, le plus haut sommet de l'île, sans beaucoup d'herbe, mais sculpté de quelques parois calcaires. Au pied, Embona. Tous les paysans, en costume, vont sur les aires, avec des chevaux, des ânes, des mulets qui tournent les uns à côté des autres. Des femmes en guêtres sous le petit tablier à galons les excitent du fouet. Le travail est déjà avancé, et l'on distingue la différence de couleur de la paille, plus brune, et du grain, plus jaune et doré (on l'appelle d'ailleurs μάλαμα). Ces couleurs vives se détachant sur le ciel font un effet merveilleux.

Puis la route, mauvaise dès lors, tourne l'Attairos par l'intérieur, traversant de beaux bois de pins, d'ailleurs clairsemés, et elle monte jusqu'à St Isidore, un village assez misérable d'aspect, construit en pierres apparentes, mais qui domine toute une partie de l'île. De là, la route gagne Siana, un peu plus hospitalier et descend enfin sur Monolitho. Le beau père de M. Langanis se trouve à l'auto et nous conduit chez son gendre arrivé de la veille. Maison moderne, confortable, avec couloir où nous mangeons et chambres latérales. Beaucoup de jolies filles, sœurs de Mme L. et de Stamo. Après la sieste, nous faisons des visites dans le village.

La race est très belle, solide avec des visages ouverts. Nous trouvons la tante de M. L. occupée à battre le coton avec le δοξάρι. Avec un petit instrument de bois, elle tend la corde de l'instrument qu'une sorte de fléchette maintient dans le même plan que l'arc et qui vient frapper le coton et en séparer les fibres. C'est le 2^e opération d'ailleurs et nous trouvons la gd mère de M. L. occupée à la première, qui a pour but d'extraire la graine dure du coton en le faisant passer entre 2 rouleaux de bois, sorte de petite calandre, qu'un joli engrenage de bois fait tourner en sens inverse (μαγγάνα). En même temps nous essayons d'amorcer quelques chansons, sans grand succès. Le coton une fois préparé au δοξάρι, on l'enroule sur la ρόκα ou λακάτι et on le file en l'enroulant sur l'ἀδράχτι à qui l'on imprime un mouvement de rotation. On le refile ensuite plus large et il est prêt pour le tissage. Le métier, la βούα, comme on l'appelle ici, c'est chez la grand mère de Mr Langanis que nous le trouvons, une brave vieille sourde, avec la poitrine à moitié découverte comme toutes les vieilles de Rhodes. La chaîne est disposée sur le métier, et les fils en tombent du plafond; leur tension est assurée par un levier à main, en bois, et l'écartement des fils par le χτένι. Deux pédales écartent les fils tantôt l'un en haut, tantôt en bas, en sorte qu'il se crée un espace pour passer le μακούτσι où est enroulée la bande mince d'étoffe qui constitue la trame.

Μετά τη Σορωνή και τις Φάνες, δύο αρκετά φτωχά χωριά, ο δρόμος ανηφορίζει πάλι σε μια κοιλάδα για να γλιστρήσει ανάμεσα στο όρος του Προφήτη Ηλία και μια οροσειρά που δεσπόζει πάνω από τη θάλασσα. Εκεί βρίσκεται η Σάλακος, σε μια όμορφη τοποθεσία, με δέντρα, νερά, και από πάνω της δεσπόζει το ξενοδοχείο Έλαφος, μες στα πεύκα του Προφήτη Ηλία. Πίσω απ' αυτά τα δασώδη βουνά, υψώνεται ο ερημικός όγκος του Αττάυρου³⁵, της πιο ψηλής κορφής του νησιού, που δεν έχει πολύ βλάστηση αλλά είναι σμιλεμένη με ασβεστολιθικές πλαγιές. Στους πρόποδες, η Έμπωνα. Όλοι οι χωρικοί, με τις τοπικές φορεσιές τους, πηγαίνουν στ' αλώνια, όπου άλογα, γαϊδούρια, μουλάρια γυρίζουν το ένα δίπλα στο άλλο. Γυναίκες, με μπότες κάτω από την κοντή ποδιά τους με τα σιρίτια, τα κεντρίζουν με το καμουτσίκι. Η δουλειά έχει ήδη προχωρήσει, και διακρίνεται η διαφορά ανάμεσα στο άχυρο, με το πιο σκούρο χρώμα, και τον χρυσοκίτρινο σπόρο (εξάλλου το αποκαλούν μάλαμα). Εντυπωσιακό θέαμα αυτά τα έντονα χρώματα που ξεχωρίζουν στο φόντο του ουρανού.

Ύστερα ο δρόμος, που από εκεί και πέρα χαλάει, παρακάμπτει τον Αττάυρο από τη μέσα μεριά, διασχίζοντας όμορφα, αραιά πευκοδάση, και ανεβαίνει μέχρι τον Άγιο Ισίδωρο, ένα αρκετά φτωχικό στην όψη χωριό με ασοβάτιστα σπίτια, που όμως δεσπόζει πάνω από ένα μεγάλο μέρος του νησιού. Από κει ο δρόμος πηγαίνει στα Σιάννα, ένα κάπως πιο φιλόξενο χωριό και κατεβαίνει επιτέλους στη Μονόλιθο. Ο πεθερός του κυρίου Λαγκάνη βρίσκεται στο αυτοκίνητο και μας οδηγεί στο σπίτι του γαμπρού του, που είχε φτάσει αποβραδīs. Σύγχρονο σπίτι, άνετο, μ' έναν διάδρομο όπου τσιμπάμε κάτι, και δεξιά κι αριστερά δωμάτια. Πολλά όμορφα κορίτσια, αδελφές της κυρίας Λαγκάνη και του Στάμου. Μετά τη μεσημεριανή ανάπαυση αρχίζουμε τις επισκέψεις στο χωριό.

Είναι πολύ όμορφοι άνθρωποι, στιβαροί, με καθαρά πρόσωπα. Βρίσκουμε τη θεία του κυρίου Λαγκάνη να καταγίνεται με το χτύπημα του βαμβακιού με το δοξάρι. Μ' ένα μικρό ξύλινο ραβδί, τσιτώνει τη χορδή του τόξου, που την κρατάει επίπεδη ένα κομμάτι ξύλο σαν μικρό βέλος, και χτυπάει το βαμβάκι να ξεχωρίσει τις ίνες του. Αυτή άλλωστε είναι η δεύτερη φάση και βρίσκουμε τη γιαγιά του κυρίου Λαγκάνη να ασχολείται με την πρώτη, που σικοπό έχει να ξεκουκίσει τον σκληρό καρπό του βαμβακιού, περνώντας τον ανάμεσα από δύο κυλινδρικά ξύλα, κάτι σαν μικρό μαγκάνι, που ένα όμορφο ξύλινο γρανάζι τα κάνει να περιστρέφονται στην αντίθετη φορά (*μαγκάνα*). Ταυτόχρονα προσπαθούμε να ψαρέψουμε μερικά τραγούδια, χωρίς μεγάλη επιτυχία. Μόλις ετοιμαστεί το βαμβάκι στο *δοξάρι*, το τυλίγουν στην *ρόκα* ή *λακάτι* και το γνέθουν τυλίγοντάς το στο *αδράχι*, δίνοντάς του μια περιστροφική κίνηση. Ύστερα το κλώθουν να γίνει πιο μακρύ και είναι έτοιμο για την ύφανση. Ο αργαλειός, η *βούα*, όπως τον λένε εδώ, είναι στο σπίτι της γιαγιάς του κυρίου Λαγκάνη, μιας καλής κουφής γριούλας που τη βρίσκουμε με το στήθος μισο ανάλυπτο, όπως όλες οι γριούλες στη Ρόδο. Το στημόνι είναι πάνω στον αργαλειό, και οι κλωστές του πέφτουν από πάνω· το σφίξιμό τους καθορίζεται από ένα χειροκίνητο μοχλό, ξύλινο, και η απόσταση των νημάτων από το *χτένι*. Δύο πετάλια απομακρύνουν τα νήματα τότε πιο ψηλά, τότε πιο χαμηλά, ούτως ώστε να δημιουργείται χώρος για να περάσει το μακνούκι³⁶, όπου βρίσκεται τυλιγμένο το λεπτό νήμα με το οποίο θα φτιαχτεί το υφάδι.

³⁵ Ενωσί τον Αττάβυρο. Ο συγγραφέας επιλέγει να γράφει ορισμένα τοπωνύμια αλλά και μερικές λέξεις ακριβώς όπως τις ακούει από τους ντόπιους.

³⁶ Το μακνούκι είναι η γνωστή στα άλλα μέρη της Ελλάδας σαΐτα.

Nous faisons visite aux Carabiniers, tous très jeunes et dont l'un souffre de balles non sorties. Puis faisons une longue station dans le μαγαζί de M. Διακοσάββας, où viennent le Dr., gros et typique sous son chapeau de paille, un pope en braies et καλιμαύκι bleu, des chasseurs, le joueur de lyre. Tournées successives qui me gonflent le bidon. Aussi, ne suis je pas fâché de la proposition de faire une promenade au coucher du soleil.

Monolitho est très joliment situé sur la pente de l'Akramitis, à la limite entre les bois de pins parfumés et les cultures. Des collines doucement arrondies le séparent de la vallée de l'Apollachia, au delà de laquelle s'élèvent d'autres montagnes, très sobres de lignes. A gauche en tournant le dos à la pente, l'Attairos, à droite, la mer, avec le beau golfe d'Apollachia qui se termine à la pointe méridionale de l'île. Nous prenons un chemin qui conduit à la mer, qu'on domine bientôt et où se posent Chalki, de jolis écueils, Κάρπαθος brumeuse dans le lointain, avec ses sommets successifs. Dominant la mer, sur un rocher quadrangulaire (le monolithe), le château des chevaliers qui a donné son nom au moderne village. Le soleil a laissé dans le ciel une grande lueur rose, dans laquelle brille bientôt le disque argenté de la lune.

Le soir, St. me dicte quelques chansons.

Mercredi 9 juillet

Nuit excellente ; au matin, chant des coqs et des cigales dans l'air frais et mouvant. Ἡλίας, le frère de M. Λαγκάνης, qui amène avec lui une forte odeur de moisson, vient me chanter quelques chansons. Vers le soir, nous nous installons dans le magazi de M. Diakosavvas et quelques verres de mastic délient bientôt les langues des chanteurs et les vieux doigts noueux de Μιχάλης, le joueur de lyre ; nous abandonnons le γλέντι dont les échos nous parviennent tard dans la soirée pour venir nous restaurer devant la table plantureuse de Mme Zambica, et le soir, Stamatia et ses cousines se relaient pour me permettre de noter le Γιαγγούσιος.

Jeudi 10 juillet

Le matin, Μιχάλης vient avec le vieux Ἡρωνίας, qui pour avoir fait des fouilles avec Kinch à Lindos et Vroulia déclare que mes notes de musique se retrouvent sur des vases de l'époque géométrique. Ils nous chantent plusieurs chansons mais dont beaucoup n'ont pas d'intérêt. Avant le dîner, promenade dans le village. Le type des plus anciennes maisons est celui de la chambre unique, dont le toit de bois entrelacé est supporté par un gros madrier central sur lequel repose une longue et forte poutre généralement sculptée dont les extrémités s'appuient à deux petits murets de pierre qui séparent les angles de la pièce. Dans l'un d'eux, la cheminée. Rien qui ressemble à un lit, à moins que ce ne soit le couvercle d'un grand bahut à compartiments. Puis est venu le type de la καμάρα, et enfin le type moderne, comme est la maison de mes hôtes avec corridor central sur lequel ouvrent 4 pièces.

Επισκεπτόμαστε τους καραμπινιέρους, όλοι νεότατοι και ένας απ' αυτούς υποφέρει από βόλια που δεν του τα έχουν αφαιρέσει. Ύστερα κάνουμε μια μεγάλη στάση στο *μαγαζί* του κυρίου *Διακοσάββα*, όπου έρχεται ο γιατρός, ένας χοντρός κλασσικός τύπος με το ψάθινο καπέλο του, ένας παππός με βράκια και μπλε *καλυμμαύχι*, μερικοί κυνηγοί, ο λυράρης. Διαδοχικά κεράσματα μέχρι σκιασμού. Οπότε, η πρόταση για έναν περίπατο στο ηλιοβασίλεμα δεν μου πέφτει καθόλου άσχημα.

Η θέση της Μονόλιθου είναι πολύ όμορφη στις πλαγιές του Ακραμίτη, στα σύνορα των μυρωδάτων πευκοδασών και των καλλιερειών. Γλυκά στρογγυλεμένοι λόφοι τη χωρίζουν από τον κάμπο της Απολακιάς, πέρα από την οποία υψώνονται άλλα βουνά, με πολύ λιτές γραμμές. Στρέφοντας την πλάτη στην πλαγιά, αριστερά είναι ο Αττάυρος και δεξιά, η θάλασσα, με τον όμορφο κόλπο της Απολακιάς να φτάνει έως το νοτιότερο άκρο του νησιού. Παίρνουμε ένα μονοπάτι που οδηγεί στη θάλασσα, και όταν φτάνουμε από πάνω της, βλέπουμε τη Χάλη, όμορφους σκοπέλους, και στο βάθος την ομιχλώδη Κάρπαθο με τις διαδοχικές βουνοκορφές της. Δεσπόζοντας στη θάλασσα, πάνω σ' έναν τετράγωνο βράχο (τον μονόλιθο), το ιπποτικό κάστρο που έδωσε το όνομά του στο σύγχρονο χωριό. Ο ήλιος έχει αφήσει στον ουρανό μια έντονη ρόδινη λάμψη, στην οποία δεν αργεί να λαμυρίσει ο ασημένιος δίσκος της σελήνης.

Το βράδυ, η Στ. μου υπαγορεύει μερικά τραγούδια.

Τετάρτη 9 Ιουλίου

Εξαιρετική νύχτα· το πρωί οι πετεινοί λαλούν και τα τζίτζικια τραγουδούν στο δροσερό και άστατο αεράκι. Ο *Ηλίας*, ο αδελφός του κυρίου Λαγκάνη, έρχεται να μου τραγουδήσει μερικά τραγούδια φέρνοντας μαζί του μια έντονη μυρωδιά θερισμού. Αργά το απόγευμα, παίρνουμε θέση στο *μαγαζί* του κυρίου *Διακοσάββα*, και μερικά ποτηράκια μαστίχας δεν αργούν να λύσουν τη γλώσσα των τραγουδιστάδων και τα γέρικα ροζιασμένα δάχτυλα του *Μιχάλη*, του λυράρη· εγκαταλείπουμε το *γλέντι*, που ο απόηχος του θα μας ακολουθεί όλη τη βραδιά, για να πάμε να τιμήσουμε το πλούσιο τραπέζι της κυρίας *Τσαμπίκας*, και το βράδυ, η *Σταματία* και οι ξαδέλφες της μου τραγουδούν εναλλάξ τον *Διαγκούσικο* ώστε να μπορέσω να τον καταγράψω.

Πέμπτη 10 Ιουλίου

Το πρωί, ο *Μιχάλης* έρχεται με τον γέρο *Ηρωνία* που, επειδή έχει κάνει ανασκαφές με τον *Kinch* στη *Λίνδο* και τη *Βρουλιά*, δηλώνει ότι οι μουσικές νότες μου υπάρχουν πάνω στα αγγεία της γεωμετρικής εποχής. Μας τραγουδάνε διάφορα τραγούδια, τα περισσότερα δίχως ενδιαφέρον. Πριν από το βραδινό φαγητό, περίπατος στο χωριό. Τα πιο παλιά σπίτια έχουν έναν ενιαίο χώρο με ξύλινο ταβάνι και σταυρωτά κορφάδια που υποβαστάζονται από έναν χοντρό κεντρικό στύλο, πάνω στον οποίο ακουμπάει ένα μακρύ, γερό δοκάρι, συνήθως σκαλιστό, με τις άκρες του να ακουμπούν σε δύο μικρά πέτρινα τοιχάκια που χωρίζουν τις γωνιές του δωματίου. Σε μια απ' αυτές, η πυροστιά. Δεν υπάρχει τίποτε που να μοιάζει με κρεβάτι, εκτός κι αν είναι το *καπάκι* μιας μεγάλης κασέλας με χωρίσματα. Ύστερα ήρθε ο τύπος των σπιτιών με την *καμάρα*, και τέλος τα σύγχρονα σπίτια, όπως είναι το σπίτι των οικοδεσποτών μου με τον κεντρικό διάδρομο στον οποίο βλέπουν τέσσερα δωμάτια.

Nous passons par l'église, avec de tristes barbouillures modernes, où se mêlent tous les styles et les plus disparates couleurs. Auprès, la vieille église dont les fresques ont été complètement délavées et noircies par les eaux. Par le Κάτω Χωριό dont les habitants sont en rivalité avec ceux du Πάνω, nous descendons aux aires. Il est midi et les travailleurs commencent à s'abriter de la chaleur. Mais les mulets, les ânes, les juments, accouplés par 2, 3, 4, 5, ou 6 continuent de tourner autour de leur piquet, brisant la paille et séparant le grain. Avec le τρι(δ)άχτυλο, on remonte celle qui tombe sur les bords. Le gris de la paille enlevé, le résidu prend une teinte plus claire, d'un or jaune ; on l'appelle μάλαμα, et pour trier le grain de la poussière de paille, on le lance contre le vent avec une pelle de bois dentée (θρινάκι). Chaque famille a son aire où elle fait travailler ses bêtes. Elles occupent une large place sur l'une des croupes entre lesquelles l'écoulement des deux βρύσες entretient la végétation, les oliviers surtout.

L'après midi, la vieille grand mère de M Langanis, sa quenouille en main, vient me dire des chansons, tantôt riant, tantôt se fâchant quand elle croit que nous voulons nous moquer d'elle. Nous allons voir se coucher le soleil de la route du Castro et le soir, un κουμπάρος de M. Langanis vient passer la soirée avec nous. Il a les yeux voilés, brûlés par une balle reçue dans une échauffourée avec les Italiens. Ceux ci avaient emprisonné une femme qui ne pouvait payer l'amende qu'on lui infligeait pour avoir laissé paître ses chèvres à un endroit défendu ou avoir coupé du bois sans permission. Avec une dizaine de camarades, il envahit alors le poste du brigadier pour la délivrer. Celui ci fit faire feu; un oncle de L. fut tué, tous les autres furent emprisonnés plus ou moins longtemps.

Vendredi 18 juillet (j'écris dans un petit bateau moteur qui m'emmène à Chalki)

Vendredi 11 juillet

L'après midi, départ à pied, mon sac allégé sur le dos, pour Apollachia. Langanis me fait la conduite jusqu'à un beau pin en travers de la route sous lequel sourd une eau fraîche qui coule sous des lauriers roses. Un moulin domine le paysage. Il a une seule de ses antennes garnies de toile pour indiquer aux paysans qu'il attend du grain à moudre. La route tourne (?) une colline calcaire (?), passe au dessus de Siana dont bleuissent les aires, puis traverse des pins très beaux dans un sol sablonneux ; sur la droite, les eaux ont creusé une faille, dans l'échancrure de laquelle apparaît la mer argentée du soir. Puis elle s'encaisse entre des collines sablonneuses où croissent des pins pour déboucher dans la vallée d'Apollachia. Le fleuve n'y est marqué que par un lit de cailloux, où croissent des buissons et des lauriers roses. Sur sa rive gauche, en face, Apollachia adossée à une petite colline où restent quelques murs francs. Un vieil édenté au nez en corbier, qui rentre des légumes dans les mains, m'introduit dans le village. Je le retrouverai le soir. C'est Scouteris le [...] du village, qui me promet avec noblesse ayant le bon naturel sur son visage, de me révéler tous les chants du mariage. Nous verrons le lendemain soir qu'il ne sait que des distiques assez communs.

Περνάμε από την εκκλησία, με τις θλιβερές σύγχρονες άτεχνες τοιχογραφίες, όπου βλέπεις ανάμεικτες όλες τις τεχνοτροπίες και τα πιο αταίριαστα χρώματα. Δίπλα, η παλιά εκκλησία με τις τοιχογραφίες της εντελώς ξεθωριασμένες και μαυρισμένες από την υγρασία. Από το *Κάτω Χωριό*, που οι κάτοικοί του είναι σε αντιζήλια με τους κατοίκους του *Πάνω χωριού*, κατεβαίνουμε στ' αλώνια. Έχει μεσημεριάσει και οι καματάρηδες κρύβονται για να προφυλαχτούν από τολιοπύρι. Αλλά τα μουλάρια, τα γαϊδούρια, οι φοράδες, ζεμένα ανά 2, 3, 4, 5, ή 6 συνεχίζουν να γυρίζουν γύρω από τον στύλο τους, σπάζοντας τα άχυρα και ξεχωρίζοντας τον καρπό κι ένας με το *τρι(δ)άχτυλο* ανακατεύει και σηκώνει όσα πέφτουν στις άκρες. Μόλις αφαιρεθούν τα γκριζα άχυρα, το κατακάθι παίρνει ένα πιο ανοιχτό χρώμα, χρυσοκίτρινο· το ονομάζουν μάλαμα, και για να ξεχωρίσουν τον καρπό από τα άχυρα, το πετάνε κόντρα στον άνεμο μ' ένα οδοντωτό ξύλινο φτυάρι (*θρινάκι*). Κάθε οικογένεια έχει το αλώνι της και το δουλεύει με τα ζώα της. Όλα τα αλώνια του χωριού καταλαμβάνουν ένα μεγάλο χώρο σ' ένα από τα υψώματα, κι ανάμεσά τους κυλούν τα νερά δυο βρυσών που ποτίζουν όλη τη βλάστηση και κυρίως τα λιόδεντρα.

Το απομεσήμερο, η γριά γιαγιά του κυρίου Λαγκάνη, με τη ρόκα της στο χέρι, μου λέει μερικά τραγούδια, άλλοτε γελώντας, κι άλλοτε θυμώνοντας, όταν νομίζει πως την κοροϊδεύουμε. Πηγαίνουμε να δούμε το ηλιοβασίλεμα από τον δρόμο του Κάστρου και το απόβραδο, ένας *κουμπάρος* του κυρίου Λαγκάνη έρχεται να περάσει τη βραδιά μαζί μας. Έχει τα μάτια του καλυμμένα, επειδή του τα έκαψε μια σφαίρα σε μια αψιμαχία με τους Ιταλούς. Είχαν φυλακίσει μια γυναίκα που δεν μπορούσε να πληρώσει το πρόστιμο που της είχαν επιβάλει επειδή είχε αφήσει τις κατσίκες της να βοσκήσουν σ' έναν απαγορευμένο χώρο, ή επειδή είχε κόψει ξύλα χωρίς άδεια. Τότε, με καμιά δεκαριά συντρόφους του εισέβαλε στο αστυνομικό τμήμα του ενωμοτάρχη για να την απελευθερώσουν. Εκείνος άνοιξε πυρ· ένας θείος του Λαγκάνη σκοτώθηκε, όλοι οι άλλοι φυλακίστηκαν, άλλος για περισσότερο και άλλος για λιγότερο καιρό.

[Παρασκευή 18 Ιουλίου: γράφω σ' ένα μηχανοκίνητο πλοiάριο που με πηγαίνει στη Χάληη]

Παρασκευή 11 Ιουλίου

Το απόγευμα, αναχώρηση πεζή, με τον ελαφρωμένο σάκιο μου στην πλάτη, για την Απολακιά. Ο Λαγκάνης με συνοδεύει ως ένα όμορφο πεύκο, καταμεσής του δρόμου, κάτω από το οποίο αναβλύζει ένα δροσερό νερό που κυλάει ανάμεσα απ' τις ροδοδάφνες. Στο τοπίο δεσπόζει ένας ανεμόμυλος, με πανί μόνο στο ένα του περύγιο, για να δείχνει στους χωρικούς ότι περιμένει τον σπόρο τους να τον αλέσει. Ο δρόμος περνάει πάνω από τα Σιάννα, με τα γαλαζωπά αλώνια τους στο βάθος, ύστερα διασχίζει έναν πολύ όμορφο πευκώνα σ' ένα αμμώδες έδαφος· στα δεξιά, τα νερά έχουν ανοίξει χαράδρα, και μέσα από το άνοιγμά της ξεπροβάλλει η ασημένια θάλασσα της νύχτας. Ύστερα, ο δρόμος χώνεται ανάμεσα από αμμώδεις λόφους κατάφυτους με πεύκα, για να καταλήξει στον κάμπο της Απολακιάς. Το ποτάμι δεν διακρίνεται παρὰ μόνο χάρη σε μια κοιτή με βότσαλα, όπου φυτρώνουν θάμνοι και ροδοδάφνες. Στην αριστερή του όχθη, απέναντι, η Απολακιά, ακουμπισμένη σ' έναν μικρό λόφο όπου σώζονται μερικά φράγματα τείχη. Ένας ξεδοντιάρης γέρος με γαμπή μύτη, που επιστρέφει κρατώντας στα χέρια ζαρζαβατικά, με οδηγεί μέσα στο χωριό. Θα τον ξαναβρώ το βράδυ. Είναι ο Σκούτερης ο [...] του χωριού, που μου υπόσχεται ευγενέστατα, με μια καλοκάγαθη έκφραση στο πρόσωπό του, ότι θα μου αποκαλύψει όλα τα τραγούδια του γάμου. Το βράδυ της επομένης θα δούμε ότι δεν ξέρει παρὰ μερικά δίστιχα, αρκετά συνηθισμένα.

Apollachia fait une triste impression ; enfants sales et croûteux, femmes mal vêtues et peu soignées, avec de beaux yeux agrandis et brillants de fièvre, visages jaunes. Κακομοίρηδες. Ni bon air, ni bonnes eaux et résultats lamentables.

Après les inévitables cafés que m'offre Andreas qui a un peu quitté son bagout athénien, et louvoie entre grec et italien, étant fils du maire, nous faisons un petit tour ensemble dans le paysage que justifie le couchant. L'Attairos arrondit dans le ciel décoloré sa masse lilas, tandis que des nuages roses restent suspendus au dessus des montagnes de l'extrémité Sud de l'Ile.

Dîner sur un journal dans la maison d'Andreas, servi par sa sœur, sa mère, muettes et effacées toutes deux. Le soir, dans la grande κάμαρα où je coucherai, une cousine d'A. vient me chanter différents airs et raconter à A. ses bonnes fortunes. Atmosphère étrange, débilitante, de fatalisme. Nuit exécrable dans une chambre surchauffée, bourré de quinine et harcelé par les puces.

Samedi 12 juillet

Matinée dans l'un des cafés à noter des chansons. Déjeuner dans le «bureau» d'Andreas, aucun effort d'embellissement. Sieste transpirante. Visite du cousin, docteur, chasseur de lrettes comme tous ses confrères, mais qui a une belle voix cultivée dans son gros ventre. Nous sortons pour aller manger des poires, dans un petit verger dominant les cailloux du fleuve. Une belle fille nous les offre, avec des taquineries pour Andreas. Nous rentrons par le pied des collines. Une petite fille y garde seule des moutons.

Le soir, Sc. me chante ses κανάκια avec noblesse et conviction, mis en belle humeur par une lettre reçue d'un fils d'Amérique, muet depuis 6 ans. Des femmes se sont massées devant la porte, mais c'est une affaire jusqu'à ce qu'elles se décident à entrer, puis, malgré les encouragements d'un jeune pappas ignare, mais au joli profil, à commencer à chanter. Par exemple, une fois déclenchées, impossible de les arrêter, de leur faire répéter, elles passent d'une chanson à l'autre, et des rires, des rires. L'une a un très beau visage, un peu Léopold Robert, mais qui parfois se durcit dans une grimace amère.

Elles finissent par me tourner la tête ; une bière m'achève, et je n'arrive plus à rien noter jusqu'au moment où vers minuit ½ elles se décident à partir. Et je retranspire sous une moustiquaire, suspendue au même clou que de saintes icones de Russie.

Η Απολακικιά μου κάνει θλιβερή εντύπωση· βρώμικα παιδιά με ξεραμένα κακάδια από πληγές, κακοντυμένες και αφρόντιστες γυναίκες με όμορφα διεσταλμένα μάτια που γυαλίζουν από τον πυρετό, κιτρινωπά πρόσωπα. *Κακομοίρηδες*. Ούτε καθαρός αέρας ούτε ωραία νερά, και αποτελέσματα αξιοθρήνητα.

Μετά τους αναπόφευκτους καφέδες που μου προσφέρει ο Ανδρέας, ο οποίος έχει εγκαταλείψει κάπως την αθηναϊκή του φλυαρία και μεταπηδάει από τα ελληνικά στα ιταλικά, ως γιος του δήμαρχου που είναι, κάνουμε μαζί μια μικρή βόλτα σ' ένα πανέμορφο χάρη στο ηλιοβασιλέμα τοπίο. Ο μενεξεδής όγκος του Αττάυρου στρογγυλεύει στον αχνό ουρανό, ενώ ρόδινα σύννεφα μένουν αγκιστρωμένα πάνω από τα βουνά στο νότιο άκρο του νησιού.

Δείπνο στο σπίτι του Ανδρέα, όπου η αδελφή και η μητέρα του, βουβές και συνεσταλμένες κι οι δυο, μας βάζουν να φάμε πάνω σε μια εφημερίδα. Το βράδυ, στην μεγάλη *κάμαρα* όπου θα κοιμηθώ, έρχεται μια εξαδέλφη του Α. για να μου τραγουδήσει διάφορους σκιόπους και να του διηγηθεί τις επιτυχίες της. Παράξενη ατμόσφαιρα, άτονη, μοιρολατρική. Άθλια νύχτα σ' ένα πολύ ζεστό δωμάτιο, μπουκωμένος με κινίνο και με τις ψείρες να με βασανίζουν.

Σάββατο 12 Ιουλίου

Περνώ όλο μου το πρωινό σ' ένα από τα καφενεία σημειώνοντας τραγούδια. Γεύμα στο «γραφείο» του Ανδρέα, καμιά προσπάθεια εξωραϊσμού. Μεσημεριανός ύπνος άθιδρος. Επίσκεψη του εξαδέλφου, ενός γιατρού που κυνηγάει λιρέτες, όπως όλοι του οι συνάδελφοι, αλλά και που έχει μες στη χοντρή κοιλιά του μια όμορφη, καλλιεργημένη φωνή. Βγαίνουμε και πηγαίνουμε να φάμε αχλάδια σ' ένα μικρό οπωρώνα που δεσπόζει πάνω από τα βότσαλα του ποταμού. Μας τα προσφέρει ένα όμορφο κορίτσι, πετώντας πειράγματα στον Αντρέα. Επιστρέφουμε από τα ριζά των λόφων, όπου ένα κοριτσάκι φυλάει μοναχό του τα πρόβατα.

Το βράδυ ο Σκ. μου τραγουδάει τα *κανάκια* του με ευγένεια και αυτοπεποίθηση, είναι κεφάτος επειδή έλαβε γράμμα από το γιο του που ζει στην Αμερική και επί έξι χρόνια δεν τού 'χει γράψει ούτε μια λέξη. Γυναίκες συναθροίζονται μπροστά στην πόρτα, αλλά δυσκολεύονται πολύ να το πάρουν απόφαση να μπουνε μέσα, και ύστερα, παρά τις προτροπές ενός νεαρού παππά, αδαούς αλλά με ωραία κατατομή, δυσκολεύονται να αρχίσουν να τραγουδάνε. Μόλις ξεκινάνε όμως είναι αδύνατον να τις σταματήσεις ή να τις κάνεις να επαναλάβουν, περνούν από το ένα τραγούδι στο άλλο, και γελούν, γελούν. Μία έχει πολύ όμορφο πρόσωπο, λιγάκι σαν εκείνα του Λεοπόλ Ρομπέρ ³⁷, που όμως καμιά φορά σκληραίνει σ' έναν πικρό μορφασμό.

Στο τέλος καταφέρνουν να μου ζαλίσουν το κεφάλι· μια μπύρα με αποτελειώνει και δεν καταφέρνω πλέον να σημειώσω τίποτε άλλο, μέχρι που κατά τις δωδεκάμισι τα μεσάνυχτα αποφασίζουν να φύγουν. Κι εγώ ιδρώνω ξανά κάτω από μια κουνουπιέρα που κρέμεται από το ίδιο καρφί με κάτι ρωσικές εικόνες αγίων.

³⁷ Louis Leopold Robert, Ελβετός ζωγράφος και χαράκτης (13 Μαΐου 1794 – 20 Μαρτίου 1835).

Dimanche 13 juillet

Matinée passée dans le « bureau » à causer avec l'un et l'autre. La nouvelle d'un impôt sur les chèvres rend les gens encore plus pleurnicheurs, le blé cette année ne rendant pas même le grain semé. Oublié de signaler la veille le groupe comique de 3 démarques des villages voisins en route pour prêter serment à Rhodes. Ils ont d'inimitables habits noirs et supputent leurs chances de toucher une indemnité pour leur voyage officiel. Ils se racontent l'un l'autre leurs [...] électorales.

L'après midi, la sieste faite, je me prépare à partir à pied, quand apparaît sur la route la Ford de Mastrogiorgos, le chauffeur borgne. Elle me ramène à Monolitho, où je retrouve l'air frais, la plantureuse cousine de Mme Tsambique et le sourire de Stamatia. Le soir de l'arrivée, dîner chez le pope qui a baptisé ce jour là un bébé. La papadia a un très beau visage, classique et doux.

Lundi 14 juillet

Départ avec Langanis, par la route chaude, dans les pins et les cyprès sauvages qui ne font pas la pointe mais poussent comme nos sapins, pour Siana. Le Dr. nous y reçoit ; hélas, car il a été battu aux élections et est mal avec les $\frac{3}{4}$ du village, en sorte que nous avons du mal à rester dans un café dont la jeune hôtesse sait des chansons et a une jolie voix et dont le frère, un pauvre jeune infirme aux jambes d'enfant, joue de la mandoline.

Mastiques ; déjeuner en l'air chez le maître d'école, puis au café, puis rechansons, puis promenade avant le coucher du soleil. Nous tournons l'Acramitis pour avoir la vue sur la mer où reposent les îles lilas. Au retour, un brave homme de Chalkis, sérieusement éméché, veut nous dire son air. Puis difficultés politiques. Dîner en l'air. On finit par nous enfermer avec 2 vieux, de 70, de 80 ans, qui ont honte de chanter, craignant le qu'en dira t on, et à qui il faut tirer les chansons avec mille peines. Le plus jeune finit par prendre goût, ξεντοπιόστηκα nous dit il.

L'autre continue à ne vouloir nous offrir que les vers de ses chansons, les airs se mêlant dans sa vieille cervelle. Des femmes, des hommes, par bouffées, emplissent la chambre, qu'il faut chasser pour tranquilliser les vieux et dont aucun ne veut nous dire le Mirologue de la Vierge. Nous rentrons, moi pas mal enrhumé, par le clair de lune.

Mardi 15 juillet

Journée de repos, à recopier des chansons, à corriger celles de la gentille Stamatia. Le soir, invraisemblable et interminable discussion post électorale, avec pointage du parti de chaque habitant.

Κυριακή 13 Ιουλίου

Περνάω το πρωινό στο «γραφείο», κουβεντιάζοντας πότε με τον έναν και πότε με τον άλλον. Η είδηση για έναν φόρο στα κατσίκια, τους κάνει να παραπονιούνται ακόμη περισσότερο, αφού αυτή τη χρονιά το στάρι δεν τους απέφερε ούτε τον σπόρο που έσπειραν. Λησμόνησα να επισημάνω χτες το βράδυ την ιωμική ομάδα των τριών δημάρχων των γειτονικών χωριών που πήγαιναν να ορκιστούν στη Ρόδο. Με τα ανεκδιήγητα μαύρα ρούχα τους, κάθονταν και υπολόγιζαν πόσες πιθανότητες είχαν να αποζημιωθούν για το επίσημο ταξίδι τους. Διηγούνταν ο ένας στον άλλο τις ειλογικές τους [...]

Το απομεσήμερο, μετά τη μεσημεριανή ανάπαυση, ετοιμάζομαι να φύγω πεζή, όταν εμφανίζεται στον δρόμο η Ford του Μαστρογιώργου, του μονόφθαλμου οδηγού. Με πηγαίνει στη Μονόλιθο, όπου ξαναβρίσκω τον καθαρό αέρα, την πλούσια κουζίνα της Κυρίας Τσαμπίας και το χαμόγελο της Σταματίας. Το βράδυ της άφιξής μου, δείπνο στου παππά, που εκείνη τη μέρα είχε βαφτίσει ένα μωρό. Η παπαδιά έχει πολύ όμορφο πρόσωπο, κλασσικό και γλυκό.

Δευτέρα 14 Ιουλίου

Αναχώρηση για τα Σιάννα με τον Λαγκιάνη, μες στο λιοπύρι, από ένα δρόμο ανάμεσα σε πεύκα και άγρια κυπαρίσσια που στην κορυφή τους δεν καταλήγουν σε μύτη αλλά μοιάζουν με τα δικά μας έλατα. Εκεί μας υποδέχεται ο γιατρός· αλίμονο, όμως, έχει χάσει τις εκλογές και δεν τα πάει καλά με τα τρία τέταρτα του χωριού, οπότε δυσκολευόμαστε να μείνουμε στο καφενείο όπου η νεαρή του ιδιοκτήτρια ξέρει τραγούδια και έχει όμορφη φωνή και όπου παίζει μαντολίνο ο αδελφός της, ένας φουκαράς νεαρός ανάπηρος με παιδικά πόδια.

Μαστίχες· μεσημεριανό στα πεταχτά στο σπίτι του δάσκαλου, ύστερα στο καφενείο, ύστερα τραγούδια ξανά, ύστερα περίπατος πριν από το ηλιοβασίλεμα. Αφήνουμε πίσω τον Αικραμίτη, για να έχουμε θέα στην θάλασσα όπου απλώνονται τα βιολετί νησιά. Στην επιστροφή, ένας καλός Χαλκίτης, σκνίπα στο μεθύσι, θέλει να μας πει τον δικό του σκοπό. Ύστερα πολιτικές δυσκολίες. Βραδινό φαγητό στα πεταχτά. Τελικά κλεινόμαστε μέσα με δυο γεροντάκια εβδομήντα, ογδόντα ετών, που ντρέπονται να τραγουδήσουν, φοβούμενοι τι θα πει ο κόσμος, οπότε αναγκάζομαστε να τους βγάζουμε τα τραγούδια με το τσιγκέλι. Τελικά, ο νεότερος αρχίζει να το απολαμβάνει, *ξεντροπιάστηκα* μας λέει.

Ο άλλος εξακολουθεί να μη θέλει να μας δώσει παρά μόνο τους στίχους των τραγουδιών του, αφού οι σκοποί τους είναι μπερδεμένοι στο γέρινο μυαλό του. Γυναίκες, άντρες, γεμίζουν κατά κύματα το δωμάτιο, και πρέπει να τους διώχνουμε για να ηρεμήσουμε τους γέρους, αλλά κανείς τους δεν θέλει να μας πει το Μοιρολόι της Παναγίας. Επιστρέφουμε, εγώ αρικεά συναχμένος, υπό το σελινόφως.

Τρίτη 15 Ιουλίου

Ημέρα ανάπαυσης, καθαρογράφω τραγούδια, και διορθώνω εκείνα που μου είπε η ευγενική Σταματία. Το βράδυ, εξωπραγματική και ατέρμονη μετεκλογική συζήτηση, μετρώντας ποιο κόμμα ψήφισε ο κάθε κάτοικος.

Mercredi 16 juillet

Je quitte à regret mes hôtes hospitaliers, ma petite chambre au lit de planches avec une vieille icône de la Vierge et un St. Eustache cavalier, et je pars, cavalier moi même sur un mulet que conduit le beau frère de Langakis. Le chemin est très beau, prenant en écharpe l'Acramitis, au dessus de la mer. Beaux bois de pins, entre lesquels apparaît la mer. Buissons de myrte fleuri, perdrix au ventre gonflé fusant sous mes pieds. En face de nous, Chalki, Alimia. Au pied d'un éboulis de l'Acramitis, une cuvette où traînent des vignes ; l'Acramitis calcaire a de beaux plis couchés, nettement dessinés. Nous arrivons vers Stellies où des mulets s'abreuvent sous un grand mûrier.

Et de là nous rejoignons la route de Siana que nous quittons, avec la compagnie de deux Siannites, quittant leurs aires où le vent souffle mal pour chercher du bois. Ils nous offrent des poires. Notre chemin continue à flanc cette fois de l'Attaviros, dans de très beaux bois de cyprès sauvages. Nous faisons un léger repas près d'une petite source puis, par un vallon brûlant mais où embaument les lauriers roses, nous descendons sur Έμπονα. Nous croisons des femmes, belles amazones aux jupes courtes, à bottes, qui mènent au pacage les mulets, les juments, qui, tout le jour, ont tourné sur les aires. Le Dr cafetier nous reçoit et me présente à un jeune maître d'école. Celui ci se fait notre guide. C'est un jeune homme de 21 ans qui a dû interrompre ses études faute d'argent (Γιάννης Κωνσταντάκης), avec des cheveux ondulés, des lunettes de myope.³⁸ Avec un jeune Emboniate retour d'Amérique, nous faisons une promenade dans les vignes, les vergers suspendus entre des murs au flanc du chauve Attaviros.

La situation du village est magnifique, sur un ressaut de la montagne, un peu encaissé de façon à être protégé des pirates. Sur l'extrême bord du ressaut, les aires. Nous entrons dans la maison d'un λυράρης de renom, du type des vieilles maisons de Monolithos avec la μεσιά, la grande poutre centrale qui soutient toute la toiture. Son fils est un magnifique gaillard qui me demande carrément : Μὰ δὲ μοῦ λές, καὶ ποιός εἶσαι σύ; Sa sœur est fort jolie et nous offre du raisin et des poires. Le père arrive, de petite taille, avec une petite toque noire. Pour les apprivoiser je leur joue sur mon violon une souste et le Ranz des Vaches. Dîner chez mon hôte ; sa mère nous sert, ancien visage très sympathique. Avant, il me lit quelques vers assez bons. Le soir, jusqu'à minuit, je note les chansons du joueur de luth.

Jeudi 17 juillet

La matinée, je note des chansons que me dicte un brave maître d'école manchot, qui les accompagne de gestes de chantre byzantin, et en donnant de fantaisistes indications sur leur mode. De temps à autre, il doit faire un tour en plein air ou boire une masticque pour retrouver un air perdu.

³⁸ Ce Iannis ΚΩΣΤΑΝΤΑΚΗΣ (1908/1985) correspondra durant toute sa vie avec Samuel Baud Bovy. Ses lettres sont conservées dans les archives Baud Bovy.

Τετάρτη 16 Ιουλίου

Με λύπη μου αφήνω τους φιλόξενους οικοδεσπότες μου, το μικρό δωμάτιό μου με το σανιδένιο κρεβάτι, την παλιά εικόνα της Παρθένου και ενός Αγίου Ευσταθίου έφιππου, και φεύγω, καβάλα κι εγώ σ' ένα μουλάρι που το οδηγεί ο γαμπρός του Λαγκάνη. Η διαδρομή, στο πλάι του Ακραμίτη, πάνω από τη θάλασσα, είναι πολύ όμορφη. Όμορφα πευκοδάση κι ανάμεσά τους ξεπροβάλλει η θάλασσα. Θάμνοι με ανθισμένες μυρτιές, πέρδικες με φουσκωμένες κοιλιές τρέχουν σαν βολίδα κάτω απ' τα πόδια μου. Απέναντί μας, η Χάλη, η Αλιμιά. Στα ριζά μιας κατολισθησης του Ακραμίτη, ένα μικρό λεκανοπέδιο με έρποντα αμπέλια· ο Ακραμίτης με το ασβεστώδες έδαφος έχει όμορφες πτυχώσεις, καθαρά σχεδιασμένες. Φτάνουμε στις Στελιές, όπου μερικά μουλάρια πίνουν νερό κάτω από μια μεγάλη μουριά.

Κι εκεί ξαναβρίσκουμε τον δρόμο των Σιαννών και, αφήνοντάς τα πίσω μας πια, συνεχίζουμε παρέα με δύο Σιαννίτες που φεύγουν απ' τα αλώνια τους επειδή φυσάει πολύ δυνατά, και πάνε να μαζέψουν ξύλα. Μας προσφέρουν αχλάδια. Ο δρόμος μας συνεχίζει στις πλαγιές του Αττάβυρου αυτή τη φορά, μέσα από πολύ όμορφα δάση με άγρια κυπαρίσσια. Κολατσιάζουμε κοντά σε μια μικρή πηγή κι ύστερα, από μια μικρή κοιλάδα που βράζει απ' τη ζέστη αλλά όπου ευδιάζουν οι ροδοδάφνες, κατεβαίνουμε στην *Έμπωνα*. Διασταυρωνόμαστε με γυναίκες, όμορφες αμαζόνες με κοντές φούστες και μπότες, που πηγαίνουν για βοσκή τις φοράδες και τα μουλάρια τους, ζεμένα ολημερίς στ' αλώνια. Μας υποδέχεται ο γιατρός καφετζής και μου συστήνει έναν νεαρό δάσκαλο που θα γίνει ο οδηγός μας. Είναι ένας νέος είκοσι ενός ετών, με σπαστά μαλλιά και γυαλιά μυωπίας, που αναγκάστηκε να διακόψει τις σπουδές του ελλείψει χρημάτων (Γιάννης Κωνσταντάκης)³⁹. Παρέα μ' έναν νεαρό Μπωνιάτη που έχει επιστρέψει από την Αμερική, κάνουμε έναν περίπατο στα αμπέλια και στα περιβόλια που κρέμονται ανάμεσα σε μαντρότοιχους στις πλαγιές του φαλακρού Ατταβύρου.

Η θέση του χωριού είναι εξαιρετική, σ' ένα πλάτωμα του βουνού, κάπως χωστό για να προστατεύεται από τους πειρατές. Άκρη άκρη στο πλάτωμα, τ' αλώνια. Μπαίνουμε στο σπίτι ενός ξακουστού *λυράρη*, ένα σπίτι σαν τα παλιά σπίτια της Μονολίθου με τη *μεσιά*, το μεγάλο κεντρικό δοκάρι που υποβαστάζει όλη την οροφή. Ο γιος του, ένα υπέροχο παλικάρι, με ρωτάει ορθά κοφτά: *Μα δε μου λες, ποιος είσαι συ*; Η αδελφή του είναι πανέμορφη και μας προσφέρει σταφύλια και αχλάδια. Έρχεται ο πατέρας, κοντούλης, μ' ένα μαύρο σκουφάκι. Για να τους καλοπιάσω τους παίζω στο βιολί μου μια σούστα και ένα βουκολικό τραγούδι των Άλπεων. Δείπνο στου οικοδεσπότη μου, όπου μας βάζει να φάμε η μητέρα του, αρχαιοπρεπές πρόσωπο, πολύ συμπαθητικό. Προηγούμενως, μου διαβάζει μερικούς αρκετά ωραίους στίχους. Το βράδυ, μέχρι τα μεσάνυχτα, καταγράφω τα τραγούδια του λαουτιέρη.

Πέμπτη 17 Ιουλίου

Το πρωί σημειώνω τα τραγούδια που μου υπαγορεύει ένας καλός μονόχειρας δάσκαλος, ο οποίος τα συνοδεύει με κινήσεις βυζαντινού ψάλτη με φανταστικές υποδείξεις για τον ήχο τους. Κάθε τόσο σηκώνεται, βγαίνει έξω και κάνει μια βόλτα ή πίνει μια μαστίχα για να ξαναθυμηθεί κάποιο σκοπό που του διαφεύγει.

³⁹ Γιάννης Κωνσταντάκης (1908 1985). Ρόδιος καθηγητής φιλολογίας, ποιητής και λογοτέχνης με τον οποίο ο Σαμουέλ Μπω Μποβύ διατηρούσε αλληλογραφία σε όλη του τη ζωή. Οι επιστολές αυτές βρίσκονται στα αρχεία του Σαμουέλ Μπω Μποβύ.

Après le déjeuner, café dans un joli café en plein air, dans le haut du village. Les hommes en braies bleues s'y rassemblent, tandis que les femmes, leurs jupes bleues retroussées sur leurs jupons blancs, tirent l'eau du puits voisin. Une vieille sourde se fait pas mal prier pour nous dire des chansons de noces. Vers le soir, nous montons à un petit monastère dans les pins, d'où la vue est très belle sur toutes les îles, rosées, et bleutées les plus lointaines.

Le soir, mon nouvel ami me fait lire des vers beaucoup meilleurs et où l'on sent une personnalité tourmentée et sympathique. J'admire son courage à travailler dans ce milieu absolument étranger à ses préoccupations. A 11 h.1/2, quand il me quitte, 3 vieux viennent me chanter encore leurs airs pour avoir leur nom dans le livre.

Vendredi 18 juillet

Le matin, adieu à Embona ; le maître d'école et moi sommes assez émus. Le vieux maître d'école me prête son âne ; nous nous quittons sur les aires dont les gerbes blondissent sur le bleu de la mer. Au pas lent de nos bourriques, avec un petit guide silencieux, je descends sur Kastello. Là, cafés, loukoums, avec le maître d'école. Descente dans une petite baie de contrebandiers, où l'on s'embarque sur une gazoline avec quelques jolies filles aux grands yeux.

Notre gazoline danse pas mal, autant qu'une barque, mais avec une bonne odeur de pétrole en plus ; aussi plusieurs des dames se trouvent elles incommodées. On croise d'abord sur Alymnia, avec quelque herbe rare entre ses rochers, où l'on embarque une petite famille, puis directement sur

Chalki

On entre dans un joli port naturel, fermé par une petite île, au fond duquel s'étage le port, la principale agglomération de Chalkis; on touche d'abord à la caserne, puis à un petit débarcadère devant le Καφενέιον τῶν ξένων. Un peu dérangé par la traversée, j'y suis accueilli par différents jeunes gens, la plupart étudiants, et par le Dr., en veste blanche et pantalons blancs. Je commets la gaffe de lui remettre une recommandation et une autre à M. Ποθητός Καλογρίδης, en sorte que le pauvre homme (le Dr) me prépare une chambre pour rien et se trouve passablement froissé. On reste là sur cette petite estacade à prendre de rares cafés ; le Dr parle allemand, son oncle, un vieux type à la Joseph Prudhomme, évoque des souvenirs du quartier latin. Puis M. Π. m'emmène chez lui ; vaste maison avec une très belle vue sur le port et dans le fond les montagnes de Rhodes, l'Attaïros et l'Acramytis. Fils et fille aînée insignifiants, femme réduite en esclavage et qui ne dîne même pas à la table où je dîne avec les siens, fille cadette et petite chienne sympathique. Nous regardons le coucher du soleil du haut du balcon.

Μετά το γεύμα, καφές σ' ένα όμορφο υπαίθριο καφενείο, στα ψηλά του χωριού. Οι άντρες με τις μπλε βράκες τους μαζεύονται όλοι εκεί, ενώ οι γυναίκες με τις μπλε φούστες τους ανασηκωμένες πάνω από τα λευκά μεσοφόρια τους, βγάζουν νερό από το γειτονικό πηγάδι. Μια κουφή γριά θέλει πολλά παρακάλια για να μας πει τραγούδια του γάμου. Το απόβραδο, ανεβαίνουμε σ' ένα μοναστηράκι μέσα στα πεύκα, απ' όπου η θέα σ' όλα τα νησιά είναι πανέμορφη, άλλα βαμμένα τριανταφυλλί, και τα πιο μακρινά γαλαζωπά.

Το βράδυ, ο καινούργιος μου φίλος μου δίνει να διαβάσω μερικούς πολύ πιο όμορφους στίχους, στους οποίους διαισθάνεται κανείς μια προσωπικότητα βασανισμένη και συμπαθητική. Θαυμάζω το θάρρος του να δουλεύει σ' αυτό το περιβάλλον, το τόσο ξένο προς τις ανησυχίες του. Στις έντεκα και μισή, όταν φεύγει, έρχονται τρεις γέροι να μου τραγουδήσουν τους σκοπούς τους για να μπει το όνομά τους στο βιβλίο.

Παρασκευή 18 Ιουλίου

Το πρωί, αφήνω γεια στην Έμπωνα· ο δάσκαλος κι εγώ είμαστε αρκετά συγκινημένοι. Ο γέρος δάσκαλος μου δανείζει τον γάιδαρό του· αποχαιρετιζόμαστε στ' αλώνια, με τα δεμάτια τους να ξανθίζουν πάνω στο γαλάζιο χρώμα της θάλασσας. Με τα ζωντανά να βαδίζουν αργά κι έναν μικροκαμωμένο και σιωπηλό οδηγό, κατεβαίνω στην Κάστελλο. Εκεί, καφέδες, λουιούμια, με τον δάσκαλο του χωριού. Κατεβαίνουμε σ' έναν κολπίσιο λαθρεμπόρων, όπου επιβιβάζομαστε σε μια βενζίνα μαζί με μερικά όμορφα κορίτσια με μεγάλα μάτια.

Η βενζίνα μας χοροπηδάει σαν βάρκα, μόνο που έχει και μια δυνατή μυρωδιά πετρελαίου, που κάνει πολλές κυρίες να δυσφορούν. Περνάμε πρώτα από τη βραχώδη Αλιμνιά με την ελάχιστη βλάστηση, όπου επιβιβάζεται μια μικρή οικογένεια, και ύστερα απευθείας στη

Χάλη

Μπαίνουμε σ' ένα όμορφο φυσικό λιμάνι, μ' ένα μικρό νησάκι στην είσοδό του, και στο βάθος απλώνεται αμφιθεατρικά ο κυριότερος οικισμός της Χάλης· πάνουμε πρώτα στην Καζέρμα⁴⁰ και ύστερα σε μια μικρή αποβάθρα μπροστά από το *Καφενείον των ξένων*. Λιγάκι ζαβλακωμένο από το ταξίδι, με υποδέχονται διάφοροι νέοι, οι περισσότεροι φοιτητές, και ο γιατρός, με λευκό σακάκι και λευκό παντελόνι. Κάνω την γιάφα να του δώσω μια συστατική επιστολή και μια δεύτερη στον κύριο Ποθητό Καλογρίδη, οπότε ο δόλιος (ο γιατρός) μου ετοιμάζει μάτια ένα δωμάτιο και αισθάνεται αρκετά προσβεβλημένος. Παραμένουμε σ' εκείνο τον μικρό μόλο και πίνουμε εξαιρετικούς καφέδες· ο γιατρός μιλάει γερμανικά, ο θείος του, ένας γέρος στο στυλ του Ζοζέφ Προυντόμ⁴¹, αναπολεί το Καρτιέ Λατέν. Ύστερα, ο κύριος Ποθητός με πηγαίνει στο σπίτι του· πελώριο σπίτι με πολύ ωραία θέα στο λιμάνι και στο βάθος τα βουνά της Ρόδου, ο Αττάυρος και ο Ακραμίτης. Γιος και πρωτότοκη κόρη ασήμαντοι, γυναίκα περιορισμένη στο ρόλο της σιλάβας, ούτε καν κάθεται να φάει μαζί μας στο τραπέζι· μικρή κόρη και μικρή σκύλα συμπαθητικές. Κοιτάμε το ηλιοβασίλεμα από το μπαλκόνι.

⁴⁰ Σταθμός χωροφυλακής των Ιταλών.

⁴¹ Ζοζέφ Προυτόμ, χαρακτήρας καρικατούρα του Henry Monnier, κλασικό παράδειγμα μεσοαστού του 19^{ου} αιώνα.

Le soir on m'emmène à un ξοῖ. Une jeune fille de Chalchis étant morte phthisique à Athènes, ses parents et ses amies se réunissent dans sa maison pour la déplorer. Nous passons par de petites rues irrégulières et irrégulièrement pavées. Devant la maison, sur une sorte de terrasse, beaucoup de gens sont assis, et de l'intérieur sort un bruit confus de lamentations. A tour de rôle, la tante, les cousines de la jeune morte, improvisent, tantôt sur le Καλαερφίστικος, tantôt sur l'air traditionnel des μοιρολόγια, un distique que le chœur des femmes reprend en chœur. Un martellement sourd rythme leurs chants ; je suis effaré d'apprendre que ce sont les coups que se donnent ces femmes sur les cuisses et la poitrine. Certains mirologues spécialement émouvants font éclater de longs hurlements, des ἄχου, ἄχου, qui semblent des aboiements, des pleurs forcés qui touchent au rire. Des jeunes filles en noir nous passent des liqueurs, du café. A 11 h. je commence à n'y plus tenir et demande à m'en aller, bien que ces lamentations durent jusqu'au matin, avec alternance de chants. τῆς Μαρουλίτσας et τῆς Αὐγῆς).

Samedi 19 juillet

Le matin, deux chanteurs viennent nous dire le Καλαερφίστικος et le chant τῆς Αὐγῆς. L'après midi, après l'engourdissement des cafés du port, nous allons voir une vieille de 90 ans, Billio Rosali, qui a encore yeux, dents, oreilles et langue, mémoire surtout, et qui, aidée de sa nièce, nous dit plusieurs chansons.

Dimanche 20 juillet

Le matin, à l'église, où le fils de mon hôte qui a une jolie voix chante à droite. Les femmes sont massées au fond de l'église, derrière une barrière de bois. Elles tendent leurs sous aux éphores de l'église très occupés devant leurs comptoirs pour qu'ils leur allument leurs cierges. Assez bel iconostase, prêtres quelconques. Après l'éternel café ou la gazeuse dans une eau amère de citerne, nous retournons chez Billio qui nous redit des chansons. Le soir, j'entraîne Giannis au Χωριό qui domine le port. Chemin effroyablement pierreux, qui s'élève dans un petit vallonement entre la montagne nue tachée de blancs monastères et le rocher que termine le château des Chevaliers, des Vénitiens, comme on les appelle dans les Iles. Dans des enclos de pierre qui font d'étranges dessins et des yeux ronds de cyclopes, croissent quelques figuiers aux figues sucrées, des amandiers et des oliviers. A mi chemin, près d'un pressoir moderne, un puits (il n'y en a que trois dans toute l'île) avec une eau fraîche et légère qu'on déguste avec le même respect qu'un Moulin à Vent chez nous. Il fait chaud entre ces pierres et c'est assez transpirants que nous arrivons au village sur un ensellement, dominant la mer des deux côtés. Les maisons s'appliquent à la colline pierreuse qui porte le castro, et la plupart sont ruinées, le village ayant été en partie abandonné pour le port qui lui même se vide peu à peu, les Chalkites ayant une vraie ville en Amérique, où ils pêchent les éponges. Nous trouvons sous un joli arbre rond, couvert de petites baies jaunes, une source assez infecte, en compagnie d'une énorme truie noire.

Το βράδυ με πηγαίνουν σε ένα ξό(δ)ι. Οι γονείς και οι φίλες μιας νεαρής Χαλκητίσσης που είχε πεθάνει από φυματίωση στην Αθήνα έχουν μαζευτεί στο σπίτι της για να την θρηνήσουν. Διασχίζουμε ακανόνιστα καλντερίμια, στρωμένα με ακανόνιστες πέτρες. Μπροστά απ' το σπίτι, σ' ένα είδος βεράντας, κάθονται πολλοί άνθρωποι, και μέσα από το σπίτι βγαίνει ένας θόρυβος ανάμεικτος με θρήνους. Η θεία και οι εξαδέλφες της νεκρής κοπέλας αυτοσχεδιάζουν εναλλάξ διστιχα, πότε στον σκοπό του *Καλαερφίστικου* και πότε στον παραδοσιακό σκοπό των *μοιρολογιών*, και οι άλλες γυναίκες τα επαναλαμβάνουν εν χορώ. Ένα υπόκωφο σφυροκόπημα δίνει τον ρυθμό στα τραγούδια τους· με τρόπο μαθαίνω ότι πρόκειται για τα χτυπήματα που δίνουν μόνες τους στους γλουτούς και το στήθος τους. Με τα πιο σπαρταχτικά μοιρολόγια ξεσπούν μακρόσυρτες οίμωγες, *άχου άχου*, που μοιάζουν με αλυστήματα, αφύσικοι θρήνοι που αγγίζουν τα όρια ανάμεσα στο τραγικό και το γελοίο. Μαυροντυμένα κορίτσια μας κερνούν λικέρ, καφέ. Στις 11 η ώρα αρχίζω να μην αντέχω πια και ζητώ να φύγω, παρότι αυτοί οι θρήνοι θα διαρκέσουν μέχρι το πρωί, με τους σκοπούς να εναλλάσσονται (*της Μαρουλίτσας και της Αυγής*).

Σάββατο 19 Ιουλίου

Το πρωί, δυο τραγουδιστάδες έρχονται να μας πουν τον *Καλαερφίστικο* και τον σκοπό της *Αυγής*. Το απομεσήμερο, αφού αποχαινωθούμε για τα καλά στα καφενεία του λιμανιού, πηγαίνουμε να δούμε μια γριά 90 χρονών, τη Μπιλλιώ Ροζάλη, που έχει ακόμη τα μάτια της, τα δόντια, τα αυτιά, τη γλώσσα και κυρίως τη μνήμη της και η οποία, με τη βοήθεια της ανιψιάς της, μας λέει πολλά τραγούδια.

Κυριακή 20 Ιουλίου

Το πρωί πηγαίνω στην εκκλησία, όπου είναι δεξιός ψάλτης ο γιος του οικοδεσπότη μου με την όμορφη φωνή. Οι γυναίκες συνωστίζονται στο βάθος της εκκλησίας, πίσω από ένα ξύλινο χώρισμα. Απλώνουν το χέρι και δίνουν τον οβολό τους στους έφορους της εκκλησίας, που είναι πολύ απασχολημένοι μπροστά στο παγκάρι, για να τους ανάψουν τις λαμπάδες τους. Αρκετά όμορφο τέμπλο, παπάδες ανάξιοι λόγου. Μετά τον καθιερωμένο καφέ ή την γκαζόζα με το πικρό νερό της στέρνας, επιστρέφουμε στο σπίτι της Μπιλλιώς και μας ξαναλέει τραγούδια. Το απογευματάκι, σέρνω τον Γιάννη στο *Χωριό* που δεσπόζει πάνω από το λιμάνι. Μονοπάτι τρομακτικά πετρώδες, που υψώνεται σε μια μικρή περιοχή με λόφους και κοιλάδες ανάμεσα στο γυμνό βουνό με τα διάσπαρτα λευκά μοναστηράκια και τον βράχο που καταλήγει στο κάστρο των Ιπποτών, των Βενετσιάνων, όπως τους αποκαλούν στα νησιά. Μέσα σε πέτρινες μάντρες που φτιάχνουν παράξενα σχέδια, αληθινά κυκλώπεια στρογγυλά μάτια, φυτρώνουν συκιές με γλυκά σύκα, αμυγδαλιές και ελιές. Στα μισά του δρόμου, κοντά σ' ένα σύγχρονο πατητήρι, ένα πηγάδι (σ' όλο το νησί δεν υπάρχουν παρά μόνον τρία) με δροσερό και ελαφρύ νερό, που το απολαμβάνουμε με τον ίδιο σεβασμό όπως ένα καλό μποζολέ στα μέρη μας. Ο τόπος βράζει ανάμεσα σ' αυτές τις πέτρες και φτάνουμε αρκετά ιδρωμένοι στο χωριό, σ' ένα διάσελο που βλέπει τη θάλασσα κι από τις δυο πλευρές. Τα σπίτια, ακουμπισμένα στον βραχώδη λόφο του κάστρου, έχουν τα περισσότερα ρημάξει, αφού πολλοί έχουν εγκαταλείψει το χωριό για να κατέβουν στο λιμάνι, που κι αυτό σιγά σιγά αδειάζει ολόκληρη παροικία έχουν χτίσει οι Χαλκίτες στην Αμερική δουλεύοντας ως σπογγαλιείς. Κάτω από ένα όμορφο φουντωτό δέντρο, φορτωμένο με μικρούς κίτρινους σαρκώδεις καρπούς, βρίσκουμε μια πηγή αρκετά μολυσμένη και δίπλα μια πελώρια μαύρη γουρούνα.

Puis nous poussons jusqu'à un petit monastère fondé par les C. d'Amérique, où les nièces de l'Ἀριάδεια et petites filles de Μαρουλίτσα, les deux célèbres chanteuses, allument les veilleuses. La vue est très belle sur la mer, sur les deux ports de Chalkis que sépare une presqu'île où s'élèvent des moulins à vent ruinés.

Nous redescendons en compagnie d'un muet fort bavard, et passons par la grève où sont rassemblés élégants et élégantes de Chalkis, sur les galets, par un petit monastère de Kalogridis, par le cimetière, et rencontrons le fossoyeur qui court chercher une toile pour emballer un mort, crevé de la veille sans que personne s'en doute et qui est déjà à moitié décomposé. Il avait abandonné sa femme et ses enfants qui le lui rendirent bien, et il jouait le peu d'argent que lui donnaient ses concitoyens. Avec la retentissante querelle d'une femme, il forme le sujet des conversations de la soirée sur le quai.

Lundi 21 juillet

Départ de bonne heure, 7 h., avec la gazoline. Le Dr sans rancune m'apporte une fleur de φούλλι parfumée. Et par une mer tranquille, nous sortons du petit port, avec ses maisons blanches, roses et bleues, ses 3 arbres du quai, du château des chevaliers sur son cône aigu, de l'île rosée, avec ses rares taches vertes, nous croisons quelques voiles orangées, approchons de Rhodes, qui me paraît extrêmement boisée par contraste ; je photographie le Kastello, qui se détache sur l'Attairos lilas clair et nous entrons dans le port rocheux de Copria. Des paysans en braies, des femmes criardes y ont descendu des légumes, tomates et concombres, qu'on charge sur une barque pour Chalkis. Bain délicieux, cure de soleil puis transpirée, sous un soleil implacable qui ne laisse plus une ombre sur les rochers.

Carpathos

Mercredi 23 juillet

Après un jour de réfection et de préparatifs à Rhodes, je pars au matin par la Calitea. Sur le pont, des Grecs seulement, des îles où touchera le bateau et un commis voyageur italien qui monte à Chalki. Mer assez tranquille, et pourtant le bateau, construit paraît-il pour le Danube, danse sur son fond plat. On tourne le cap N. de l'île qui défile devant nous, avec les chaînes successives du Filerimo boisé que continue le Paradiso pelé, du Prophète Elie et de l'Attairos. Dans le lointain Symi, la côte bleutée d'Asie mineure. Nous pointons sur Chalki ; dans le petit port de laquelle fréquentent les mêmes oisifs, puis nous marchons vers l'O., pour gagner Tilos. Un îlot rocheux, lame découpée, la précède, dont le soleil modèle les granits. L'île elle-même est aussi entièrement aride, sur les côtes où se brise la mer.

Συνεχίζουμε τον δρόμο μας ώσπου φτάνουμε σ' ένα μοναστηράκι, δωρεά των Χαλκιτών της Αμερικής, όπου οι ανιψιές της *Αριάδνας* και οι εγγονές της *Μαρουλίτσας*, των πιο ξακουστών τραγουδιστριών της Χάλκης, πηγαίνουν και ανάβουν τα καντήλια. Πανέμορφη θέα στη θάλασσα, στα δύο λιμάνια της Χάλκης που χωρίζονται μ' ένα ακρωτήριο πάνω στο οποίο ορθώνονται ερειπωμένοι ανεμόμυλοι.

Ξανακατεβαίνουμε συντροφιά μ' έναν πολύ φλύαρο μουγγό, και περνάμε από την ακροθαλασσιά, όπου κάθονται στολισμένοι πάνω στα βότσαλα όλοι οι νέοι και οι νέες της Χάλκης, ύστερα περνάμε από ένα μικρό μοναστήρι, του Καλογριδίου, από το νεκροταφείο, όπου συναντάμε τον νεκροθάφτη που τρέχει να βρει ένα ύφασμα για να σαβανώσει έναν νεκρό, πεθαμένο από την προηγούμενη χωρίς κανείς να τον νοιαστεί και ο οποίος είναι ήδη σε αποσύνθεση. Είχε εγκαταλείψει τη γυναίκα του και τα παιδιά του, που τον πλήρωσαν με το ίδιο νόμισμα, κι έπαιζε τα λίγα λεφτά που του έδιναν οι συμπολίτες του. Ο νεκρός και ο τρικούβεργτος καυγάς μιας γυναίκας, αποτελούν το θέμα των συζητήσεων της βραδιάς στον μόλο.

Δευτέρα 21 Ιουλίου

Αναχώρηση πρωί πρωί, στις 7 η ώρα, με τη βενζίνα. Ο γιατρός, δίχως ίχνος μνησικαχίας, μου φέρνει ένα μυρωδάτο φούλι. Και με μια θάλασσα λάδι, βγαίνουμε από το μικρό λιμάνι με τα λευκά, ροζ και μπλε σπίτια του, τα τρία δέντρα του στον μόλο, το ιπποτικό κάστρο πάνω στον αιχμηρό του κώνο, από το ρόδινο νησί με τις αραιές κηλίδες πρασινάδας. Καθώς πλησιάζουμε στη Ρόδο, που σε αντίθεση με τη Χάλκη μου φαίνεται εξαιρετικά δασώδης, συναντάμε πορτοκαλόχρωμα ιστιοφόρα. Φωτογραφίζω την Κάστελλο να ξεχωρίζει πάνω στο ανοιχτό βιολετί χρώμα του Αττάυρου, και μπαίνουμε στο βραχώδες λιμανάκι της Κοπριάς. Χωριάτες με βράκες, γυναίκες που διαλαλούν τα λαχανικά τους, τις ντομάτες και τ' αγγούρια τους και τα φορτώνουν σε μια βάρικα για τη Χάλκη. Υπέροχο μπάνιο, ηλιοθεραπεία ώσπου ιδρώνω, κάτω από έναν αδυσώπητο ήλιο που δεν αφήνει πια ούτε μια σκιά πάνω στα βράχια.

Κάρπαθος

Τετάρτη 23 Ιουλίου

Ύστερα από μια μέρα περισυλλογής και προετοιμασιών στη Ρόδο, φεύγω την Τετάρτη 23 Ιουλίου το πρωί με το *Καλλιθέα*. Στη γέφυρα μόνον Έλληνες από τα νησιά όπου θα πιάσει το καράβι και ένας Ιταλός περιοδευών αντιπρόσωπος που θα επιβιβαστεί στη Χάλκη. Θάλασσα αρκετά ήσυχη, κι ωστόσο το καράβι, φτιαγμένο κατά πως φαίνεται για τον Δούναβη, χοροπηδάει πάνω στον επίπεδο πυθμένα του. Καβατζάρουμε το βόρειο ακρωτήριο του νησιού και μπροστά μας παρελαύνουν οι διαδοχικές οροσειρές του: ο δασώδης Φιλέρημος με το φαλακρό Παραδείσι να ακολουθεί, ο Προφήτης Ηλίας και ο Αττάυρος. Στο βάθος η Σύμη, τα γαλαζωπά μικρασιατικά παράλια. Βάζουμε πλώρη για τη Χάλκη, και στο λιμανάκι της βλέπουμε τους ίδιους χασομέρηδες που συχνάζουν πάντα εκεί, ύστερα προχωράμε προς τα δυτικά για να φτάσουμε στην Τήλο: προπομπός της μια βραχονησίδα, δαντελωτή λάμα, με τον ήλιο να τονίζει τις γρανιτένιες της γραμμές. Άγονες και οι ακτές του ίδιου του νησιού, εκεί που σκάει το κύμα.

Seule l'anse de Livadia (quelle exagération) a quelques amandiers, au pied de rochers pelés. Sur le débarcadère, toute l'île est massée, femmes surtout, dont je ne puis pas bien, à distance, distinguer le costume. Dans des barques autour du bateau, des enfants malingres.

Nous reprenons par le chenal entre Tilos et Chalci, tandis que le soleil descend et projette de plus profondes ombres. Un Grec de Constantinople qui vend des tapis de jute garantis 3 mois me fait la conversation avec une impudence orientale. Il déteste les Français qui se conduisaient paraît-il particulièrement mal dans l'armée d'Orient, tandis que les Allemands étaient d'une conduite exemplaire. Sur le port, des femmes de Kasos continuent de rejeter, des enfants aussi, tandis qu'un groupe de jeunes Karpathiens, dont un ami de Protopsalte chante des mandinades accompagné d'une mandoline. Tandis que Symi et Rhodes s'éloignent et que se dessinent plus nettement les sommets successifs de Karpathos ils ébauchent une sousta très gracieuse, mais le cameriere monte les faire cesser. Le soleil glisse doucement dans la mer, une buée rose se suspend à l'horizon, et puis les étoiles s'allument, qui se balancent au dessus de ma tête en sens inverse de l'étoile plus rouge de notre bateau.

Préparatifs de nuitée sur le pont ; un vieux marin de Kasos s'entend spécialement à tendre des tentes sur ses petits enfants. Elles ne sont pas inutiles ; un vent frais s'est levé, et il tombe une bruine assez abondante. Nous arrivons vers 11 h. seulement dans le port de Pigadia. Barques agitées sur la mer sombre. Débarquement sur un quai obscur. Maréchal des carabiniers ivre qui contrôle les bagages. Pagaille orientale. Je finis par me trouver dans une auto qui fait le service d'Aperi où j'ai une recommandation, mais comme il manque de places, je me laisse persuader qu'il est bien tard pour aller frapper à la porte d'un inconnu, et ressors pour échouer dans un café, où, lentement, dans un magazi voisin, s'élabore mon lit pour la nuit. Une planche, une couverture, un oreiller. J'ai l'imprudence de soulever ce dernier pour glisser mon mouchoir et trouve une paire de chaussettes soigneusement dissimulée. Je passe la majeure partie des quelques heures de repos à tanguer sur ma planche et à me gratter. A 6 h., quand je commence à m'endormir, mon hôte me réveille. Cela me permet du moins d'aller m'étendre sur les rochers au fond du golfe. La mer est d'un bleu vert profond. Pigadia est dominée par un rocher calcaire tabulaire, qui porte un monastère. Au fond du golfe, un peu de verdure, et puis des montagnes abruptes, assez semblables aux Aravis, dans les combes desquelles s'accrochent de blancs villages.

Je passe inutilement à la Caserne ; devant la porte, des femmes attendent impatiemment le courrier bimensuel. Au café, je trouve un batelier qui se prépare à aller à Olymbos, avec lequel je ferai route, malgré le gros temps.

Μόνο ο κολπίσκος των Λιβαδιών (τι υπερβολή!) έχει μερικές αμυγδαλιές, στα ριζά των φαλακρών του βράχων. Στην αποβάθρα, συναθροισμένο όλο το νησί, κυρίως γυναίκες, αλλά λόγω της απόστασης δεν μπορώ να διακρίνω καλά τις φορεσιές τους. Στις βάρκες γύρω από το καράβι, καχεκτικά παιδιά.

Συνεχίζουμε το ταξίδι μέσω του διαύλου Τήλου Χάλκης, με τον ήλιο να δύει και να ρίχνει πιο σκούρες σκιές. Ένας Έλληνας από την Κωνσταντινούπολη, που πουλάει ψάθινα χαλιά με εγγύηση 3 μηνών, μου πιάνει την κουβέντα με ανατολίτικη αναίδεια. Απεχθάνεται τους Γάλλους, που στη Στρατιά της Ανατολής φαίνεται πως συμπεριφέρονταν ιδιαιτέρως άσχημα, ενώ οι Γερμανοί είχαν υποδειγματική συμπεριφορά. Πάνω στη γέφυρα, γυναίκες από την Κάσο εξακολουθούν να κάνουν εμετό, το ίδιο και μερικά παιδιά, ενώ μια ομάδα νέων Καρπαθίων, ανάμεσά τους κι ένας φίλος του Πρωτοψάλτη⁴², τραγουδούν μαντινάδες με τη συνοδεία μαντολίνου. Με τη Σύμη και τη Ρόδο να απομακρύνονται και τις διαδοχικές βουνοκορφές της Καρπάθου να διαγράφονται πιο καθαρά, αρχίζουν μια πολύ χαριτωμένη σούστα, αλλά ανεβάνει ο καμαρότος και τους λέει να σταματήσουν. Ο ήλιος γλιστράει γλυκά μέσα στη θάλασσα, ένα ρόδινο ατμός αιωρείται στον ορίζοντα, και ύστερα ανάβουν τα αστέρια, που ταλαντεύονται πάνω από το κεφάλι μου στην αντίθετη κατεύθυνση από το πιο κόκκινο αστέρι του καραβιού μας.

Προετοιμασίες για διανυκτέρευση πάνω στη γέφυρα· ένας γερο ναυτικός από την Κάσο πασχίζει να απλώσει αντίσκηνα πάνω απ' τα εγγόνια του. Και όχι ασκόπως· σηκώνεται ένα δροσερό αεράκι και αρχίζει να πέφτει ένα φιλόβροχο αρκετά πυκνό. Τελικά κατά τις 11 φτάνουμε στο λιμάνι των Πηγαδιών. Βάρκες πηγαινοέρχονται στη σκοτεινή θάλασσα. Αποβίβαση σε μια σκοτεινή αποβάθρα. Ένας μεθυσμένος ενωμοτάρχης των καραμπινιέρων ελέγχει τις αποσκευές. Ανατολίτικη βαβούρα. Καταλήγω μέσα σ' ένα αυτοκίνητο που εξυπηρετεί τη συγκοινωνία για το Απέρι, όπου έχω μια σύσταση, αλλά οι θέσεις είναι περιορισμένες κι έτσι τους αφήνω να με πείσουν ότι είναι πολύ αργά για να χτυπήσω την πόρτα ενός αγνώστου και ξαναβγαίνω, για να προσαράξω σ' ένα καφενείο όπου, σιγά σιγά, σ' ένα διπλανό μαγαζί κατασκευάζεται το κρεβάτι μου για τη νύχτα. Μια σανίδα, μια κουβέρτα, ένα μαξιλάρι. Κάνω την απερισκεψία να το σηκώσω για να γλιστρήσω από κάτω το μαντήλι μου και βρίσκω, προσεκτικά κρυμμένο, ένα ζευγάρι κάλτσες. Περνάω το περισσότερο μέρος των λιγοστών ωρών ανάπαυσης που μου μένουν στριφογυρίζοντας πάνω στο σανίδι μου, και συνεχώς ξύνομαι. Στις έξι η ώρα, όταν αρχίζει να με παίρνει ο ύπνος, με ξυπνάει ο οικοδεσπότης μου. Έτσι μπορώ τουλάχιστον να πάω να ξαπλώσω στα βράχια, στο βάθος του κόλπου. Η θάλασσα έχει ένα βαθύ πρασινογάλαζο χρώμα. Πάνω απ' τα Πηγάδια δεσπόζει ένας τραπεζοειδής ασβεστώδης βράχος, μ' ένα μοναστήρι. Στον μυλό του κόλπου λίγη πρασινάδα κι ύστερα απόκρημνα βουνά, που μοιάζουν αρκετά με την οροσειρά των Αραβίς⁴³, και στις ρεματιές τους γαντζωμένα λευκά χωριουδάκια.

Περνάω από την Καζέρμα, αλλά του κάκου· μπροστά από την πόρτα, γυναίκες περιμένουν ανυπόμονα το ταχυδρομείο, που έρχεται κάθε δυο μήνες. Στο καφενείο βρίσκω έναν βαριάρη που ετοιμάζεται να πάει στην Όλυμπο και αποφασίζω να πάω μαζί του, παρά τον παλιόκαιρο.

⁴² Αναφορά ενδεχομένως στον Μανόλη Πρωτοψάλτη, βιβλιοφύλακα στην Εθνική Βιβλιοθήκη.

⁴³ Οροσειρά των γαλλικών Άλπεων, κοντά στη Γενεύη, ανάμεσα στην Άνω Σαβοΐα και την Σαβοΐα.

Pour passer le temps, je monte au soi disant monastère sur sa roche tabulaire ; c'est une simple ferme. Sur le versant qui regarde la mer, des terraces retenues par des pierres où l'on a moissonné le blé ou l'avoine ; et dans chaque champ, et non rassemblés comme dans les villages de Rhodes, une petite aire, partiellement cimentée. Ainsi peu à peu il est 11 h.1/2 ; mon marchand de tapis Γιώργος a la charité de me conduire pour trouver du pain ; personne n'en a dans le village et il n'y a pas de four public. Nous finissons par déjeuner pas mal dans un café ouvert sur la mer. Γιώργος nous expose sa théorie des *δασείαις* et des *περισπωμένες* qu'il veut définitivement supprimer ; mais il est contre l'alphabet latin ; une écriture phonétique avec l'alphabet grec est ce qu'il préconise et met en pratique. L'après midi, mon batelier vient avec un boucher de Menetes, et me chante quelques *συρματικά*. Puis je repasse à la Caserne et vais me baigner sur la magnifique plage de sable qui forme tout le fond de la baie de Pigadia. Le soleil détache les différents plans des montagnes.

Le soir, je me régale avec Γιώργος de légumes cuits à l'huile, puis des chansons de Νικόλας, puis du vin (bigrement doux et fort) du boucher de Menetes. Avec tout ça il est 11 h. et le magazi de Χατζή est fermé. Aussi accepté je l'invitation de Γ. de partager son gîte. Il me semble vivre un roman de Panaït⁴⁴. Le brave homme me donne son lit et s'arrange une couchette avec les couvertures et les étoffes qu'il vend.

Vendredi 25 juillet

Lever avec le soleil tandis que mon hôte dort lourdement ; je descends sur le quai; gros bourrelet blanc de nuages sur les montagnes qui dominent les blancs villages d'Aperi et de Volada. Eau immatérielle du matin. Café devant le magazi du Χατζή dimarque. La question : « est ce vrai qu'en Suisse, une année, on a fermé les prisons ? » se change en « Est ce vrai qu'en Suisse pendant une année les tribunaux n'ont pas fonctionné ? »

Une heure passe, à la grecque, tandis que s'ouvrent les magasins. Et l'on s'embarque dans la petite barque à rames du Kapitan Nicola, au pied raide qui le fait boiter. Il y a un Dr de Volada, bien en formes, Χιώτης, un Olympiote qui a passé beaucoup d'années à l'étranger, sa femme, plus richement habillée que ses compagnes : une veuve au visage rusé et énergique, une maman avec sa fille, un bébé d'un an et demi, dont le bras est en écharpe, sa mère le lui ayant démis en la rudoyant, et 3 jeunes filles, l'une avec des yeux légèrement guigne à gauche, l'autre avec de beaux yeux, la 3e avec un jeune sourire et des manières de jeune sauvage coquette. En outre 2 petits mousses aux petits yeux brillants. Nous suivons d'abord la grève de tout près, fort lentement ; puis longeons des falaises rocheuses que dominent des pins d'un vert très clair sur le ciel clair. Nous doublons un premier cap et trouvons une bonasse et une *κάψα* terribles. Nous grillons sous une paroi rocheuse et finissons par entrer dans une grotte marine à l'eau d'un bleu transparent. Nous y faisons un petit repas, de raisins lavés dans l'eau de mer, de galettes graisseuses, de sardines, de fromage, le tout mangé avec leurs doigts par toutes ces dames.

⁴⁴ Panaït Istrati, écrivain roumain.

Για να περάσει η ώρα, ανεβαίνω στο υποτιθέμενο μοναστήρι πάνω στον τραπεζοειδή βράχο· είναι μια απλή αγροικία. Στην πλαγιά που απενίζει τη θάλασσα, πεζούλες από ξερολιθιές με θερισμένα στάρια ή βρόμη· και σε κάθε χωράφι ένα αλωνάκι, στρωμένο εν μέρει με τσιμέντο, όχι όπως στα χωριά της Ρόδου όπου τ' αλώνια είναι συγκεντρωμένα όλα μαζί. Έτσι σιγά σιγά η ώρα πάει έντεκα και μισή· ο έμπορος των χαλιών, ο Γιώργος, προθυμοποιείται να με πάει να βρω λίγο ψωμί, αλλά κανείς δεν έχει στο χωριό και δημόσιος φούρνος δεν υπάρχει. Καταλήγουμε να φάμε αργιετά καλά σ' ένα καφενείο που βλέπει στη θάλασσα. Ο Γιώργος μάς εκθέτει τη θεωρία του για τις *δασείες* και τις *περισπωμένες*, που θέλει να καταργηθούν οριστικά· αλλά είναι αντίθετος με το λατινικό αλφάβητο· εκθειάζει τη φωνητική γραφή με το ελληνικό αλφάβητο, και αυτήν χρησιμοποιεί. Το απόγευμα, ο βαρκάρης μου έρχεται μ' έναν χασάπη από τις Μενετές, και μου τραγουδάει μερικά *συρματικά*. Ύστερα, ξαναπερνά από την Καζέρμα και πηγαίνω να κολυμπήσω στη θαυμάσια αμμουδιά που απλώνεται μέχρι το βάθος στον κόλπο των Πηγαδίων. Ο ήλιος κάνει τα διαφορετικά επίπεδα των βουνών να ξεχωρίζουν.

Το βράδυ απολαμβάνουμε με τον Γιώργο ένα πιάτο λαδερά, ύστερα τα τραγούδια του Νικόλα, ύστερα το κρασί του χασάπη από τις Μενετές (διαβολεμένα γλυκό και δυνατό). Μ' όλα αυτά η ώρα έχει πάει 11, και το μαγαζί του Χατζή έχει πια κλείσει. Οπότε αποδέχομαι την πρόσκληση του Γ. να μοιραστούμε το σπιτικό του. Μου φαίνεται σαν να ζω σε μυθιστόρημα του Παναΐτ⁴⁵. Ο καλός άνθρωπος μου δίνει το κρεβάτι του κι εκείνος βολεύεται σ' ένα αυτοσχέδιο κρεβατάκι που φτιάχνει με τις κουβέρτες και τα υφάσματα που πουλάει.

Παρασκευή 25 Ιουλίου

Εύπνημα με το χάραμα, ενώ ακόμη ο οικοδεσπότης μου κοιμάται βαριά· κατεβαίνω στον μόλο· μεγάλη λευκή στεφάνη από σύννεφα ζώνει τα βουνά που δεσπόζουν πάνω από τα λευκά χωριά του Απερίου και της Βωλάδας. Άυλο διαυγές πρωινό. Καφές έξω από το μαγαζί του Χατζή, του δημάρχου. Το ερώτημα: «Είναι αλήθεια ότι στην Ελβετία, μια χρονιά, είχαν κλείσει τις φυλακές;» αλλάζει και γίνεται: «Είναι αλήθεια ότι στην Ελβετία επί ένα χρόνο δεν λειτουργούσαν τα δικαστήρια;»

Περνάει μια ώρα, α λα ελληνικά, ενώ σιγά σιγά τα μαγαζιά ανοίγουν. Και επιβιβάζομαστε στη μικρή κωπήλατη βάρικα του καπετάν Νικόλα, που κουτσαίνει λόγω του αγκυλωμένου ποδιού του. Επιβάτες ένας γιατρός από τη Βωλάδα, εύσωμος, ο Χιώτης, ένας Ολυμπίτης που έχει περάσει πολλά χρόνια στα ξένα, η γυναίκα του, πιο καλοντυμένη από τις φίλες της: μια χήρα με πρόσωπο πονηρό και δυναμικό, μια μαμά με την κόρη της, ένα μωρό ενάμιση χρονών που έχει το χέρι του σε νάρθηκα, αφού του το εξάρθρωσε τραβोलογώντας το η μητέρα του, και τρία κοριτσόπουλα: το ένα με μάτια που ελαφρώς αλληθωρίζουν προς τα αριστερά, το δεύτερο με όμορφα μάτια και το τρίτο μ' ένα ελαφρύ χαμόγελο και καμώματα νεαρής άγριας κοκέτας. Κι επιπλέον, δυο μικροί μούτσοι με μικρά λαμπερά μάτια. Στην αρχή πηγαίνουμε γιαλό γιαλό, πολύ αργά· ύστερα, παράλληλα προς τις βραχώδεις κι απόκρημνες ακτές, στις οποίες δεσπόζουν ανοιχτοπράσινα πευκόδεντρα πάνω στον καθαρό ουρανό. Καβατζάρουμε το πρώτο ακρωτήριο και βρίσκουμε τρομερή μπουνάτσα και *κίμπα*. Ψηνόμαστε κάτω από τη βραχώδη πλαγιά και τελικά μπαίνουμε μέσα σε μια θαλάσσια σπηλιά με διάφανα γαλάζια νερά. Εκεί, τρώμε λίγα σταφύλια πλυμένα με θαλασσινό νερό, λαδερά παξιμάδια, σαρδέλες, τυρί, κι όλα αυτά οι κυρίες τα πιάνουν με τα δάχτυλα.

⁴⁵ Αναφορά στον Παναΐτ Ισράτι, τον Ρουμάνο συγγραφέα.

Quand nous repartons, nous ne tardons pas à être pris par le vent en poupe et les rameurs ont à faire. Pour alléger le bateau et pour ne pas être mouillées, 4 de ces dames se font déposer sur un rocher au pied d'une falaise abrupte. Comme de vraies amazones, elles jettent en l'air leurs bottes jaunes, retroussent leurs robes blanches et bleues sur leurs pantalons blancs et se mettent à varapper dans les rochers, la maman en queue, sa fille roulée dans un baluchon sur l'épaule.

Pendant ce temps, les deux petits mousses se cramponnent à leurs rames et font des grimaces d'effort. Χιώτης les encourage de la voix : Παλληκάρια μου, καπετανάτσια μου. Γειά σου κοπελλιάρη et échange avec le Καπετάν Νικόλα des rimes primitives. Χιώτης va les renforcer et je prends le timon. Nous tournons de petits caps rocheux, passons des petites μπογάζια où s'engouffre le courant. Sur les parois au dessus de nous continuent de courir les 4 amazones, Michanikou en tête, ses vêtements gris de veuve haut retroussés, Μαγκαφού derrière elle. Nous les retrouvons dans une petite anse sablée où nous mangeons des raisins et buvons une eau fade et tiède.

Le vent tombe un peu, mais se relève avec une grande violence et fait courir des moutons sur la mer. Il nous faut doubler un petit cap rocheux et le passage s'annonce difficile. Un écueil, séparé comme un clocher, barre notre route. Cinq fois, nous essayons de passer dans l'étroit chenal qui le sépare de la côte et nous nous éraflons les doigts contre les rochers où nous essayons de nous cramponner pour lutter contre le vent et le courant. Enfin, après un premier essai infructueux, nous passons par le large, mais les 2 pauvres gosses n'ont plus visage humain et Χιώτης a les mains gonflées d'ampoules. Un vieux aux rares cheveux blancs est venu par la côte à notre rencontre. Il nous accueille sur un rocher où le vent nous laisse à peine aborder d'un καλώς ώρίσατε et vient remplacer Μπάσσο (Βασίλης), le plus petit des mousses. Grâce à lui, nous passons la série de petits caps qui nous séparent encore de la baie de St Nicolas, où se trouve une petite chapelle dont notre aide est caloyer. Après avoir roulé sa bosse de Castellorizo dans les colonies portugaises d'où il a rapporté un accent étranger, il a échoué avec une femme de mauvaise vie, me dit le Dr, dans cette petite anse où il a ses vignes et sa barque.

Un peu reposés, rafraichis, je vais me baigner tandis que le soleil se couche derrière les montagnes abruptes qui nous dominent. Puis j'assiste à une pêche à la dynamite. Νικόλα lance la mèche, une explosion qui soulève une colonne d'eau, puis le Portugais se dévêt, et glisse dans l'eau d'où il rapporte les poissons dans sa bouche. Νικόλα les écaille et les ouvre tout vivants. Somptueux repas sous la treille du « moine », arrosé de mastiques. La nuit, les uns la passent sur la grève, le Dr et moi sur la couche du Portugais.

Samedi 26 juillet

Lever avant le soleil. Couleurs mystérieuses de l'aube, comme non affirmées encore. La barque est prête, les femmes toussent un peu, prises par le serein. Mer tranquille sur laquelle se lève le soleil. A l'horizon, dépassent les sommets de Rhodes et de Chalki. Nous passons un dernier cap et mettons à la voile dans une anse tranquille.

Όταν ξαναφεύγουμε, δεν αργεί να σηκωθεί ένας ούριος άνεμος και οι κωπηλάτες πίνουν δουλειά. Για να αλαφρύνουν το καράβι και για να μη βραχούν, τέσσερις απ' τις γυναίκες κατεβαίνουν σ' ένα βράχο στα ρίζα μιας απόκρημνης ακτής. Σαν αληθινές αμαζόνες, πετούν στον αέρα τις κίτρινες μπότες τους, ανασηκώνουν τα άσπρα και μπλε φουστάνια τους πάνω από τις λευκές τους βράκες, και αρχίζουν να αναρριχώνται στα βράχια, τελευταία η μαμά με την κόρη της τυλιγμένη σαν μπογαλάκι στον ώμο.

Εντωμεταξύ, οι δύο μικροί μούτσοι γραπώνονται πάνω στα κουπιά τους και μορφάζουν από την προσπάθεια. Ο Χιώτης τους εμψυχώνει λέγοντάς τους: *Παλληκάρια μου, καπετανάτσια μου. Γεια σου κοπελλιάρη* και ανταλλάσσει με τον *Καπετάν Νικόλα* απλοϊκές ρίμες. Ο Χιώτης πηγαίνει να τους ενισχύσει κι εγώ παίρνω το τιμόνι. Καβατζάρουμε μικρά βραχώδη ακρωτήρια, περνάμε από μικρά *μπουγάζια* όπου το ρεύμα γίνεται ορμητικό. Στις βουνοπλαγιές, από πάνω μας, οι τέσσερις αμαζόνες εξακολουθούν να τρέχουν. Η Μηχανικού μπροστά, με τα γκριζα ρούχα της χήρας ανασηκωμένα ψηλά, η *Μαγκαφού* ξοπίσω της. Τις ξαναβρίσκουμε σ' έναν μικρό αμμώδη ορμίσκο, όπου τρώμε σταφύλια και πίνουμε ένα άγευστο, χλιαρό νερό.

Ο αγέρας κοπάζει λιγάκι, αλλά ξανασηκώνεται πολύ ορμητικός και η θάλασσα γεμίζει προβατάκια. Πρέπει να καβατζάρουμε ένα μικρό βραχώδες ακρωτήριο και το πέρασμα προμηνύεται δύσκολο. Ένας σιόπελος, που ξεχωρίζει σαν καμπαναριό, φράζει τον δρόμο μας. Πέντε φορές επιχειρούμε να περάσουμε από το στενό πέρασμα που τον χωρίζει από την ακτή, κι όπως παλεύουμε να μη μας παρασύρει ο αέρας και το ρεύμα, αρπαζόμαστε από τα βράχια και γρατζουνάμε τα δάχτυλά μας. Τελικά, ύστερα από μια άγονη προσπάθεια, περνάμε απ' τ' ανοιχτά, αλλά οι φουκαράδες οι πιτσιρικάδες έχουν αποκάμει και τα χέρια του Χιώτη είναι γεμάτα φουσκάλες. Ένας γέρος με αραιά λευκά μαλλιά έρχεται από την ακτή να μας προϋπαντήσει. Μας υποδέχεται σ' έναν βράχο, όπου ο άνεμος ίσα που μας επιτρέπει να πλησιάσουμε, μας λέει *καλώς ορίσατε* και αντικαθιστά τον Μπάσσο (Βασίλης), τον πιο μικρό μούτσο. Χάρη σ' αυτόν, περνάμε τα διάφορα μικρά ακρωτήρια που μας χωρίζουν ακόμη από τον όρμο του Αγίου Νικολάου με το μικρό εκκλησάκι, όπου καλογερεύει ο βοηθός μας. Αφού ταξίδεψε στα πέρατα του κόσμου, απ' το Καστελόριζο μέχρι τις πορτογαλέζικες αποικίες, απ' όπου του έχει μείνει και η κάπως ξενική προφορά, κατέληξε με μια γυναίκα αμφιβόλου φήμης, που λέει ο γιατρός, σ' αυτόν τον μικρό ορμίσκο με τα αμπέλια και τη βάρια του.

Ξαποσταίνουμε και μόλις συνερχόμαστε λιγάκι, πηγαίνω να κολυπήσω ενώ ο ήλιος βασιλεύει πίσω από τα απόκρημνα βουνά που δεσπόζουν από πάνω μας. Ύστερα παρακολουθώ ένα ψάρεμα με δυναμίτη. Ο Νικόλας πετάει το φυσίγγι, μια έκρηξη προκαλεί μια κολόνα νερού, ύστερα ο Πορτογάλος ξεντύνεται και γλιστράει μέσα στο νερό, απ' όπου ξαναβγαίνει κρατώντας τα ψάρια μέσα στο στόμα. Ο Νικόλας τα ξελεπίζει και τα ανοίγει ολοζώντανα. Πολυτελές γεύμα, ποτισμένο με μαστίχα, κάτω από την κληματαριά του «καλόγερου». Το βράδυ, άλλοι το περνούν στην αμμουδιά, ο γιατρός κι εγώ στο στρώμα του Πορτογάλου.

Σάββατο 26 Ιουλίου

Σηκώνομαι αξημέρωτα. Μυστηριώδη χρώματα της αυγής, συγκεχυμένα ακόμη. Η βάρκα είναι έτοιμη, οι γυναίκες βήχουν λιγάκι, κρυωμένες από το αδιάλειπτο της νύχτας. Ήσυχη θάλασσα, και πάνω της ανατέλλει ο ήλιος. Στο βάθος του ορίζοντα φαίνονται οι βουνοκορφές της Ρόδου και της Χάλκης. Περνάμε ένα τελευταίο ακρωτήριο και μπαίνουμε με το πανί σ' έναν ήρεμο ορμίσκο.

Les falaises sont moins abruptes, des pins recouvrent les pentes de la montagne, le sol est moins rosé, gris et ocre. La petite chapelle du Prophète Elie se détache sur le ciel au sommet du mont rocheux qui domine Olymbos. Le vent tombe et l'on doit continuer à la rame. Le capitaine Nicolas perd une cartouche de dynamite pour un seul poisson. Nous doublons encore un cap très rouge, pour entrer dans une petite anse, que domine au Nord une montagne aride. Au fond de la baie, le petit village de Γιαφάνι, le port d'Όλυμπος. Il y fait passablement chaud et je m'y laisse abrutir dans un café. Déjeuner chez un κουμπάρος du Dr qui a une belle maison à 2 étages avec σουφᾶ sculptés en bois. La femme file une laine noire et 2 jeunes parentes me distraient ; l'une, une enfant de 13 à 14 ans a un petit air sérieux et brode sans lever les yeux, l'autre, plus âgée, tricote une broderie circulaire dont je ne saisis pas l'utilisation, et prend part à une vive discussion sur des questions de dot et d'héritage.

Elles ont des visages très réguliers, assez nobles, avec quelque chose d'un peu israélite. Je fais la sieste au 1er puis assiste au café à d'interminables parties de cartes. Bain sur la grève avec le Dr, à l'ombre des rochers ; café d'adieu pendant que des femmes discutent avec cris et larmes pour un pot de beurre cassé, et départ pour Olymbos, moi devant précédant le cheval du Dr. Nous remontons une ravissante vallée aux pentes boisées de pins et au fond de laquelle, au bord d'un ruisseau tari par places, et glissant ailleurs sur des calcaires polis, fleurissent des bouquets de lauriers roses, croissent des oliviers, des figuiers. On débouche sur un espace découvert d'où apparaît la mer, puis le chemin passe un petit col. La nuit est presque tombée ; soudain, dans l'échancrure d'une vallée latérale qui court parallèlement à la chaîne de montagnes, apparaît, se détachant sur le ciel sombre, une extraordinaire pyramide grise et couleur de rouille où s'étage, avec des gris, des bleus, d'estampe japonaise, un village épars. Sur une crête, les silhouettes bizarres des moulins à vent. Au dessus du village dépasse, une curieuse molaire rocheuse, d'une chaîne postérieure. Et une première étoile, d'un or pale, brille sur la crête de la montagne dans un ciel encore rosé.

Je trouve sur la route des paysans en braies qui rentrent pour le dimanche d'Άβλώνα où sont les aires d'Olymbos. Des femmes aussi cheminent sur la route et nous montons ensemble le sentier abrupt qui grimpe sur la colline d'Olymbos. Soudain, quand nous touchons la crête des moulins à vent, un violent courant d'air nous frappe et on découvre la mer, la côte occidentale de l'île, au dessus de laquelle Olymbos est comme suspendue. Par des rues pavées où guignent des rochers gris et noirs, nous gagnons les cafés où je fais la connaissance du Dr. Puis je suis invité à dîner par un ami du Dr Manolakis dans une superbe maison neuve, avec quantité de belles boiseries sculptées, des assiettes peintes sur un rayon. La femme de l'hôte, un commerçant assez quelconque, est une mignonne petite fille de 16 ans, Μαγκαφούλα, avec de grands yeux en amande. Le soir, dans un autre café, je fais la connaissance du maître d'école, Χαλκιᾶς, très sympathique.

Οι ακτές είναι λιγότερο απόκρημνες, πεύκα καλύπτουν τις πλαγιές του βουνού· το χρώμα, όχι τόσο ρόδινο πια, είναι φαιοκίτρινο. Το εκκλησάκι του Προφήτη Ηλία προβάλλει πάνω στον ουρανό, στην κορυφή του βραχώδους βουνού που δεσπόζει της Ολύμπου. Ο αγέρας κοπάζει και πρέπει να συνεχίσουμε με τα κουπιά. Ο καπετάν Νικόλας χάνει ένα ολόκληρο φυσιγγί δυναμίτιδας για ένα μόνο ψάρι. Καβατζάρουμε ένα ακόμη κατακόκκινο ακρωτήρι, για να μπούμε σ' έναν μικρό ορμίσκο, που στη βορινή πλευρά του υψώνεται ένα άγονο βουνό. Στον μυχό του κόλπου, το μικρό χωριό *Γιαφάνι* (Διαφάνι), το επίνειο της Ολύμπου. Κάνει αρκετή ζέστη και αποβλακώνομαι σ' ένα καφενείο. Μεσημεριανό φαγητό στο σπίτι ενός *κουμπάρου* του γιατρού που έχει ένα όμορφο διώροφο σπίτι με ξυλόγλυπτο *σουφά*. Η γυναίκα του κλώθει ένα μαύρο μαλλί και δύο νεαρές συγγενισσές της αποσπούν την προσοχή μου· η μία, ένα παιδί 13 ή 14 χρονών, έχει πάρει ένα ύφος τάχα σοβαρό και κεντάει χωρίς να σηκώνει τα μάτια, η άλλη, η πιο μεγάλη, πλέκει ένα κυκλικό πλεχτό που δεν μπορώ να καταλάβω σε τι μπορεί να χρησιμεύει, και συμμετέχει σε μια ζωντανή συζήτηση για ζητήματα προίκας και κληρονομιάς.

Τα χαρακτηριστικά του προσώπου τους είναι αρμονικά, αρκετά ευγενικά, κι έχουν λίγο κάτι το ισραηλίτικο. Κάνω τη μεσημεριανή μου ανάπαυση στον πρώτο όροφο και ύστερα παρακολουθώ στο καφενείο ατελείωτες παρτίδες χαρτιά. Μπάνιο στην αμμουδιά με τον γιατρό, στη σιαά των βράχων· αποχαιρετιστήριο καφέ, ενόσω οι γυναίκες τσακώνονται με κλάματα και φωνές για ένα σπασμένο βάζο βούτυρο, και αναχώρηση για την Όλυμπο, εγώ μπροστά κι από πίσω το άλογο του γιατρού. Ανηφορίζουμε μια πανέμορφη κοιλάδα με δασώδεις πλαγιές όλο πεύκα, και στο βάθος, στις όχθες ενός ρυακιού που αλλού είναι ξερό κι αλλού κυλάει πάνω σε γυαλιστερούς ασβεστόλιθους, ανθίζουν συστάδες από ροδοδάφνες, θάλλουν ελιές και συκιές. Βγαίνουμε σ' ένα ξέφωτο απ' όπου φαίνεται η θάλασσα κι ύστερα το μονοπάτι περνάει από ένα μικρό διάσελο. Έχει σχεδόν σκοτεινιάσει· ξάφνου, στο βαθύλωμα μιας πλαϊνής κοιλάδας που τρέχει παράλληλα με την οροσειρά, εμφανίζεται, ξεχωρίζοντας πάνω στον σκοτεινό ουρανό, μια εξωπραγματική πυραμίδα στα χρώματα της στάχτης και της σκουριάς που επάνω της απλώνεται ιλιμακιωτά, με τα γκριζογάλανα χρώματα των γιαπωνέζικων χαρακτικών, ένα αραιοχτισμένο χωριό. Σε μια κορυφογραμμή, οι παράξενες μορφές μερικών ανεμόμυλων. Πάνω απ' το χωριό προεξέχει ένας περίεργος βραχώδης όγκος σαν δόντι, η κορυφή μιας οροσειράς που βρίσκεται από πίσω του. Και το πρώτο αστέρι, μ' ένα απαλό χρυσαφί χρώμα, λάμπει στη ράχη του βουνού πάνω στον τριανταφυλλί ακόμη ουρανό.

Στον δρόμο βρίσκω χωρικούς με βράχες που επιστρέφουν για την Κυριακή από την Αυλώνα, όπου βρίσκονται τα αλώνια της Ολύμπου. Γυναίκες βαδίζουν επίσης στον δρόμο και ανηφορίζουμε μαζί το απότομο μονοπάτι που σκαρφαλώνει στο βουνό της Ολύμπου. Ξάφνου, όταν φτάνουμε στην κορυφογραμμή με τους ανεμόμυλους, μας χτυπάει ένα άγριο ρεύμα αέρα και τότε ανακαλύπτουμε τη θάλασσα, στη δυτική ακτή του νησιού, πάνω από την οποία θαρρείς και κρέμεται η Όλυμπος. Από πλακόστρωτα σοκάκια, που τα παραμονεύουν σταχτιοί και μαύροι βράχοι, φτάνουμε στα καφενεία όπου κάνω τη γνωριμία του γιατρού. Ύστερα με καλεί σε δείπνο ένας φίλος του γιατρού Μανωλάκης, σ' ένα πανέμορφο καινούργιο σπίτι με πολλές ξυλόγλυπτες διακοσμήσεις και ράφια με ζωγραφιστά πιάτα. Η σύζυγος του οικοδεσπότη ενός μάλλον αδιάφορου καταστηματάρχη, είναι ένα χαριτωμένο 16χρονο κορίτσι, η *Μαγκαρούλα*, με μεγάλα αμυγδαλωτά μάτια. Το βράδυ, σ' ένα άλλο καφενείο, κάνω τη γνωριμία του συμπαθέστατου δάσκαλου του σχολείου, του *Χαλκιά*.

Dimanche 27 juillet

Fête de maman. Le Dr qui a dormi d'un trait me réveille à 5 h.1/2 ; vue sur la vallée supérieure d'Olymbos, au fond de laquelle, entre des murs de pierres, verdissent quelques jardins et sur les pentes abruptes de laquelle s'accrochent de blancs monastères. Avec M. X. nous descendons à celui de St Panteleimon dont c'est la fête. Un pappas officie derrière une iconostase dont les portes sont plus petites que lui. X. et un maçon font les chantres, fort bien. Quelques enfants et des βρακοφόροι. Par la porte ouverte de la petite chapelle, je regarde de temps en temps le village, les vallées, un palmier paradoxal. Je m'esquive avant la distribution de l'ἀντίδωρον, mais n'échappe pas à celle d'un drôle de glyko, d'affreuses boulettes farineuses nageant dans du miel, et du verre de mastic. Le spectacle du moins est fort joli avec un pré autour de la petite chapelle, avec les femmes et les petites filles en costume et le fez rouge souple d'un vieux βρακοφόρος.

Nous rentrons : nouvelle séance au café, puis visite aux carabiniers, et enfin, nous commençons le travail avec M. X. Après le déjeuner, je vais prendre ces notes sur le chemin de la source. Des nuées courent sur les chaînes de montagnes, soleil blanc qui convient à ce paysage de schistes gris tachés de buissons couleur de rouille. Nous faisons du bon travail, un peu gênés par le brave Dr Γεράκης qui veut nous aider avec un petit harmonium portable, et veut absolument que le συρματικός soit la mélodie homérique, en quoi il n'a peut être pas si tort. Un ouvrier, le maître d'école sentent très profondément la musique et les paroles : par quelques exemples ils me font comprendre quelle peut être la valeur des distiques quand dans un γλέντι les chanteurs s'en servent pour exprimer allégoriquement leurs sentiments.

Ils me disent aussi l'ordonnance des noces. Les invités s'asseyent à différentes tables selon leur rang, et attendent pour manger que le protopappas ait dit la bénédiction. Puis le κεραστής verse à boire au protopappas qui sur le mode ecclésiastique adresse des vœux aux mariés. Puis le 2e pappas leur chante aussi des louanges ; puis le 3e s'adresse au 2e avant que celui ci boive, et ainsi de suite en descendant jusqu'à la basse table. Puis le protopappas dit au prototragoudiste assis généralement à la 2e table : «Νὰ σ' εὐρω» et celui ci entonne sans accompagnement «Ἄρκοντες τρώῃ καὶ πίνουσιν»; dès ce moment chacun dit son chant accompagné par les musiciens.

Vers le soir, un peu abruti, je vais m'asseoir sur le balcon d'un café où je complète les paroles. Le maître d'école m'invite à dîner et me cuisine lui même un bon repas. Ensuite, j'assiste à d'interminables parties de cartes ; je sors un moment pour m'accroupir dans une ruelle à l'absente clarté des étoiles, au dessus du mugissement de la mer. Un bruit dans le chemin m'inquiète ; ce n'est qu'un préposé à la voirie en soies noires et grises attiré par ma présence. Je m'explique alors comment les rues ne sont pas plus couvertes d'étrons, mais je suis dégouté un peu de la viande de cochon d'Olymbos.

Κυριακή 27 Ιουλίου

Γιορτή της μητέρας. Ο γιατρός, που το βράδυ είχε αποκοιμηθεί στο άψε σβήσε, με ξυπνάει στις πεντέμισι το πρωί· θέα στην απάνω κοιλάδα της Ολύμπου. Στο βάθος, ανάμεσα σε πέτρινα τοιχάκια, πρασινίζουν περιβόλια, και στις απόκρημνες πλαγιές κρέμονται λευκά μοναστήρια. Με τον κ. Χ⁴⁶, κατεβαίνουμε στο μοναστήρι του Αγίου Παντελεήμονα που γιορτάζει. Ένας παπάς λειτουργεί πίσω από ένα τέμπλο με κοντές πόρτες, πιο χαμηλές κι από τον ίδιο. Ο Χ. κι ένας χτίστης εκτελούν χρέη ψάλτη και είναι πάρα πολύ καλοί. Παιδιά, και βρακοφόροι. Από την ανοιχτή πόρτα της μικρής εκκλησίας κοιτάζω που και που το χωριό, τις κοιλάδες, έναν παράδοξο φοίνικα. Φεύγω διακριτικά προτού μοιράσουν το *αντίδωρο*, αλλά δεν αποφεύγω το ποτηράκι της μαστίχας και ένα παράξενο γλυκό, κάτι απαίσιες αλευρώδεις μπαλίτσες που κολυμπούν στο μέλι. Το θέαμα είναι αν μη τι άλλο πανέμορφο, μ' ένα λιβάδι γύρω από το μικρό παρεκκλήσι, τις γυναικίες και τα κοριτσάκια με τις παραδοσιακές φορεσιές και το μαλακό κόκκινο φέσι ενός γέρου βρακοφόρου.

Επιστρέφουμε και ξαναδίνουμε το παρών στο καφενείο, ύστερα επίσκεψη στους καραμπινιέρους, κι επιτέλους αρχίζουμε να δουλεύουμε με τον κ. Χ. Μετά το μεσημεριανό, θα πάρω αυτές τις σημειώσεις στο δρόμο για την πηγή. Σύννεφα τρέχουν πάνω στις ράχες των βουνών, λευκός ήλιος ταιριαστός στο τοπίο με τους γκριζούς σχιστόλιθους και τους σκόρπιους θάμνους στο χρώμα της σκουριάς. Κάνουμε καλή δουλειά, αν και μας ενοχλεί λιγάκι ο καλός γιατρός Γεράκης, που θέλει να μας βοηθήσει μ' ένα μικρό φορητό αρμόνιο και ο οποίος θεωρεί απολύτως βέβαιο ότι ο συρματικός είναι ομηρική μελωδία, πράγμα για το οποίο μπορεί να μην έχει και τόσο άδικο. Ένας εργάτης κι ο δάσκαλος του χωριού νιώθουν πολύ βαθιά τη μουσική και τα λόγια: με μερικά παραδείγματα μου δίνουν να καταλάβω την αξία των δίστιχων που χρησιμοποιούν οι τραγουδιστές σ' ένα *γλέντι* για να ειφράσουν αλληγορικά τα συναισθήματά τους.

Μου περιγράφουν επίσης το τελετουργικό των γάμων. Οι καλεσμένοι κάθονται σε διάφορα τραπέζια, κατά την κοινωνική τους τάξη, και για να φάνε περιμένουν την ευλογία του πρωτοπαπά. Ύστερα ο *κεραστής* βάζει στον πρωτοπαπά να πιει κι εκείνος ψάλλει ένα εκκλησιαστικό τροπάριο ευλογώντας τους νεόνυμφους. Ύστερα δίνει τις ευχές του μ' ένα τροπάριο ο δεύτερος παπάς και προτού πιει δίνει τον λόγο στον τρίτο, και ούτω καθεξής μέχρι τον χαμηλότερο στη ιεραρχία. Τότε ο πρωτοπαπάς λέει στον πρωτοτραγουδιστή, που κάθεται συνήθως στο δεύτερο τραπέζι: «*Να σ' εύρω*», κι εκείνος τραγουδάει χωρίς υπόκρουση των οργάνων «*Άρκοντες τρων και πίνουν*»· κι από κει κι ύστερα ένας ένας λέει τη μαντινάδα του συνοδεία των μουσικών.

Κατά το βραδάκι, λιγάκι καταπονημένος, πηγαίνω και κάθομαι στο μπαλκόνι ενός καφενείου και συμπληρώνω τους στίχους. Ο δάσκαλος με καλεί να φάμε μαζί το βράδυ και μου μαγειρεύει μόνος του ένα ωραίο φαγητό. Ύστερα, παρακολουθώ ατελείωτες παρτίδες χαρτιά· βγαίνω μια στιγμή και κάθομαι ανακούρικουδα σ' ένα σοκάκι όπου δεν φτάνει το φως των αστεριών, με τη θάλασσα από κάτω να βρυχάται. Ένας ήχος στο δρόμο με αναστατώνει· δεν είναι παρά ο υπεύθυνος της οδικής καθαριότητας, ένας χοίρος με τις μαύρες και γκριζές γουρουνότριχες του, που η παρουσία μου του τράβηξε την προσοχή. Τότε καταλαβαίνω γιατί οι δρόμοι δεν είναι γεμάτοι ακαθαρσίες, αλλά αηδιάζω κάπως το χοιρινό κρέας της Ολύμπου.

⁴⁶ Εννοεί τον δάσκαλο Χαλιιά.

Lundi 28 juillet

Lever matinal à l'ordinaire, déjeuner avec le curieux beurre bouilli de Karpathos, puis je travaille à recopier mes chansons. Séance de prestigitation du Docteur qui coupe des têtes de petits enfants et des doigts à des Olymbites. Je reste à Olymbos jusqu'au mercredi matin, passant à mon gré trop de temps dans les cafés à regarder le Dr et le maître d'école jouer aux cartes ou au trictrac. Le second m'aide beaucoup, ayant une bonne voix et des notions de musique. Nous descendons un jour sur les ardoises et les pavés des « rues » d'Olymbos chez un vieux, en costume tissé de grosse laine brune, qui était de son temps un chanteur réputé. Il chante encore un peu, mais nous sommes interrompus par un carabinier qui vient chercher des témoins, la fille du vieux ayant été mise à mal par le Dr. Γεράκης et plainte ayant été portée.

Curieuse atmosphère dans ce village, très Ramuz, avec sa disposition qui fait que l'on voit tous les gens, les femmes sur le chemin de la source, leur cruche sur l'épaule, ou portant sur la tête des pierres pour la construction d'une maison; les ruelles où passent les mulets chargés de sacs, où dorment les cochons gris et noirs, les cafés voisins où les gens se recherchent ou s'évitent, le sommet de la colline avec l'église et le poste des carabiniers; les petites et les grandes haines qu'on entrevoit. Et les moulins dégringolant sur leur pente, tandis que la mer monte à l'horizon.

Mercredi 30 juillet

Symphonie interminable de 3 h. de temps, le maître d'école ne voulant pas me laisser payer ce que réclame l'agoyate. Enfin, après une photo officielle, je pars, accompagné sur le chemin par mes hôtes. Chemin suspendu au dessus de la mer, au flanc du Prophète Elie, éboulis ardoiseux. Puis on gagne la crête, dans un beau bois de pins τοῦ Ἰγενή τ' ἀνήφορο. Vue sur les deux versants de l'île, les 2 mers, les rivages que nous avons suivis en barque. Mon mulet qui veut gagner un μετόχι où il a coutume d'aller se lance sur la pente, et le vent violent m'enlevant mon chapeau et mes lunettes, c'est à grand peine que je parviens à rattraper le licol et à stopper mon cheval à l'instant où j'allais être jeté à terre ou enlevé par des arbres. Pour me reconforter, mon agoyate me raconte l'histoire d'une jeune fille, partie seule afin de recueillir des olives près du monastère de [...]; un pâtre, à demi sauvage, voulant la violer, et comme, honnête, elle résistait, il lui enfonça 5 à 6 fois la pointe de fer de son bâton dans le crâne. Dans une hutte de pierres sèches, près de laquelle nous passons, habitent encore ses parents. Et à notre droite, une montagne qui surplombe la mer presque à pic a vu un autre drame. Un berger que sa femme trompait la poursuivait jusqu'au rebord de l'abîme et la contraignit à sauter au bas du rocher. Il fallut encorder un berger pour retrouver son cadavre.

Δευτέρα 28 Ιουλίου

Πρωινό ξύπνημα ως συνήθως, πρόγευμα με το περίεργο βραστό βούτυρο της Καρπάθου, ύστερα αντιγράφω τα τραγούδια μου. Ταχυδακτυλουργική παράσταση του γιατρού που κόβει κεφάλια μικρών παιδιών και δάχτυλα Ολυμπιτών. Μένω στην Όλυμπο μέχρι την Τετάρτη το πρωί, περνώντας κατά τη γνώμη μου υπερβολικά πολύ χρόνο στα καφενεία να κοιτάζω τον γιατρό και τον δάσκαλο να παίζουν χαρτιά ή τάβλι. Ο δάσκαλος με βοηθάει πολύ. Έχει καλή φωνή και στοιχειώδεις γνώσεις μουσικής. Μια μέρα, κατεβαίνουμε από τους στρωμένους με σχιστόλιθους και πλάκες «δρόμους» της Ολύμπου στο σπίτι ενός γέρου, που φοράει μια φορεσιά από χοντρό σκούρο μαλλί και ο οποίος στα νιάτα του ήταν ξακουστός τραγουδιστής. Ακόμη τραγουδάει λίγο, αλλά μας διακόπτει ένας καραμπινιέρος που έρχεται να ψάξει για μάρτυρες, αφού ο γιατρός Γεράκης είχε κακοποιήσει την κόρη του γέρου και του έχουν υποβάλλει μήνυση.

Παράξενη η ατμόσφαιρα αυτού του χωριού, πολύ Ραμύζ⁴⁷, με τα σπίτια του τοποθετημένα έτσι ώστε να μπορεί κανείς να παρακολουθεί τα πάντα: τις γυναίκες που πηγαίνουν στην πηγή με τη στάμνα τους στον ώμο ή που κουβαλάνε στο κεφάλι πέτρες για το χτίσιμο των σπιτιών, τα σοκάκια απ' όπου περνούν τα μουλάρια φορτωμένα με σακιά ή όπου κοιμούνται τα σταχτιά και μαύρα γουρούνια, τα διπλανά καφενεία όπου ψάχνει ο ένας να βρει τον άλλον ή να τον αποφύγει, την κορφή του λόφου με την εκκλησία και το γραφείο των καραμπινιέρων, τα μικρά και τα μεγάλα μίση που υποβόσκουν. Και τους μύλους που ροβολούν στην πλαγιά τους, ενώ η θάλασσα ανεβαίνει στον ορίζοντα.

Τετάρτη 30 Ιουλίου

Ατελείωτη διαπραγμάτευση τριών ωρών, αφού ο δάσκαλος δεν θέλει να μ' αφήσει να πληρώσω όσα ζητάει ο αγωγιάτης. Τελικά, αφού βγάλουμε μια επίσημη φωτογραφία, φεύγω, με τους οικοδεσπότες μου να με ξεπροβοδίζουν στο δρόμο. Μονοπάτι που κρέμεται πάνω από τη θάλασσα στις πλαγιές του Προφήτη Ηλία, σχιστολιθικές κατολισθήσεις. Ύστερα φτάνουμε στη ράχη του βουνού, σ' ένα όμορφο πευκόδασος [...] του Γιενή⁴⁸ *τ'ανήφορο*. Πανόραμα και στις δύο πλευρές του νησιού, στις δυο θάλασσες, στις ακτές που ακολουθήσαμε με τη βάρικα. Το μουλάρι μου, που θέλει να φτάσει σ' ένα *μετόχι* όπου έχει το συνήθιο να πηγαίνει, ρίχνεται στην πλαγιά, και καθώς ο σφοδρός άνεμος μου παίρνει το καπέλο και τα γυαλιά, καταφέρνω με μεγάλη δυσκολία να πιάσω το καπίστρι και να το σταματήσω τη στιγμή που θα μ' έριχνε καταγής ή που θα βρισκόμουν κρεμασμένος σε κανένα δέντρο. Για να με καθησυχάσει, ο αγωγιάτης μού διηγείται την ιστορία μιας κοπέλας που πήγε μόνη της να μαζέψει ελιές κοντά στο μοναστήρι του [...] ⁴⁹ ένας ημιάγριος βοσκός θέλησε να την βιάσει, εκείνη όμως, τίμια, του αντιστάθηκε, οπότε της έμπηξε στο κρανίο 5 ή 6 φορές τη σιδερένια μύτη της γκλίτσας του. Περνάμε δίπλα από μια καλύβα με ξερολιθιές, όπου ακόμη μένουν οι γονείς της. Και στα δεξιά μας, ένα βουνό που υψώνεται κάθετα πάνω από τη θάλασσα είδε ένα άλλο δράμα. Ένας βοσκός που τον απατούσε η γυναίκα του την κυνήγησε μέχρι το χείλος του γκρεμού και την εξανάγκασε να πηδήξει κάτω στα βράχια. Για να βρουν το πτώμα της, χρειάστηκε να κατεβάσουν με σχοινί έναν βοσκό.

⁴⁷ Ραμύζ, Σαρλ Φερντινάν. Ελβετός μυθιστοριογράφος, στα έργα του οποίου κεντρική θέση καταλαμβάνει ο ηρωικός αλλά και συχνά τραγικός αγώνας των ανθρώπων του βουνού ή του κάμπου ενάντια στις δυνάμεις της φύσης και στη δύναμη του μύθου.

⁴⁸ Ενωσί του Διγενή.

⁴⁹ Πιθανότατα να πρόκειται για το μοναστήρι του Αγίου Μηνά.

Nous croisons quelques Olymbites, qui nous regardent curieusement. Merveilleuse ballade sur ces crêtes, dans le vent frais. Nous gravissons le Κυμαράς, bien nommé, car les arbousiers aux feuilles luisantes y poussent en grand nombre. Nous faisons halte près d'une petite source, ce qui me dispense de boire à la gourde de cuir goudronné de mon agoyate. Le sentier s'élève encore, dans des bruyères et des θυμάρια. Mon agoyate me fait descendre à un endroit où le chemin tourne dans des rochers et où le despote, paraît-il, est tombé sur la tête. Nous redescendons sur une crête plus aride, et mon agoyate me chante des *συρματικά*. Un petit col d'où l'on descend à gauche sur Spoa, à droite sur Mesochori. C'est ce dernier chemin que nous prenons. Nous passons près de vignes, entre des murs d'étables à moutons avec des pâtres à demi sauvages, et bientôt, nous arrivons au village, au pied d'une paroi de rochers rougeâtres ; à l'entrée, une source sort sous une église de la Panagia, et son eau fait croître des arbres fruitiers (grenadiers dont les fruits se teintent de rouge, figuiers, mandariniers, orangers, bananiers même). Dans un joli café, sous la treille duquel brille la mer, me reçoivent des jeunes gens qui, après les Olymbites, me semblent d'une culture profonde. Ils me conduisent au coucher du soleil sur le promontoire rocheux de Σκοπή suspendu en avant du village au dessus de la mer. Le soleil y descend et y glisse lentement laissant un long rayonnement sur l'horizon.

Les Georgiadis me reçoivent. Jolie cour, vue sur les toits plats du village et sur la mer. Je loge dans la grande salle, partagée en 2 dans la profondeur par la μεσιά; dans le fond, le σουφά surélevé, orné de couvertures de laines tissées et brodées sur le métier, et d'étoffes d'une soie jaune, raide de broderies. Une grande dentelle décore le pilier central. De jolies petites armoires à marqueterie géométrique sont encastrées dans le mur.

Je me fais mal au ventre avec des raisins, et souffre à nouveau du système des w.c. à cochons noirs. Le matin, promenade avec mon jeune hôte, qui manque de toute originalité, jusque à des moulins à eau minuscules qui se succèdent dans un petit vallon boisé, chacun appartenant à une famille. Nous faisons la causette à une maîtresse d'école bicle et kriptocommuniste, qui surveille le labour de son champ. Puis nous rentrons et je note quelques chansons que me dit la sœur cadette de mon hôte, avec des traits fins et mélancoliques, le type de la seconde fille, la première née ayant pris avec la dot de sa mère l'assurance de la richesse. Vers midi, par une bonne tiède, nous allons voir travailler à une citerne le père de mon hôte, et ses ouvriers, à l'ombre d'un bananier.

L'après midi, selon l'usage, après la sieste, j'assiste à des parties de jacquet dans le café de Moschonas, le plus cultivé des 6 maîtres d'école de Mesochori. Vers le soir, nous allons trouver une brave vieille, vivante et rieuse, qui me dicte quelques chansons. Et le soir, je note quelques chants encore dans la famille Georgiadis.

Διασταυρωνόμαστε με μερικούς Ολυμπίτες που μας κοιτάζουν περίεργα. Θαυμάσιος περίπατος πάνω σ' αυτές τις ράχες, στον δροσερό αέρα. Σκαρφαλώνουμε τον *Κυμαρά*, φημισμένος για τις πολλές κουμαριές του με τα αστραφτερά φύλλα. Κάνουμε στάση κοντά σε μια μικρή πηγή, κι έτσι δεν αναγκάζομαι να πω από το πισσαρισμένο δερμάτινο ασκί του αγωγιάτη μου. Το μονοπάτι ανηφορίζει ακόμη πιο πάνω, μέσα στα ρείκια και τα *θυμάρια*. Ο αγωγιάτης μου λέει να ξεπεζέψω σ' ένα σημείο όπου ο δρόμος στρίβει ανάμεσα από βράχια και όπου απ' ό,τι φαίνεται ο δεσπότης έπεσε με το κεφάλι. Ξανακατεβαίνουμε σε μια πιο άγρονη ράχη, και ο αγωγιάτης μου τραγουδάει μερικά *συρματικά*. Ένα μικρό διάσελο· αριστερά ο δρόμος κατεβαίνει για το Σπόα και δεξιά για το Μεσοχώρι. Παίρνουμε το μονοπάτι για το Μεσοχώρι και περνάμε δίπλα από αμπελώνες, ανάμεσα από τοίχους μαντριών με ημιάγριους βοσκούς, και σύντομα φτάνουμε στο χωριό, στους πρόποδες μιας πλαγιάς με κοκκινωπά βράχια· στην είσοδο, μια πηγή αναβλύζει κάτω από μια εκκλησία της Παναγίας, και χάρη στο νερό της ευδοκιμούν διάφορα καρποφόρα δέντρα (ροδιές με καρπούς βαμμένους κόκκινους, συκιές, μανταρινιές, πορτοκαλιές, μέχρι και μπανανιές). Σ' ένα όμορφο καφενείο με μια κρεβατίνα που από κάτω της στραφταλίζει η θάλασσα, με υποδέχεται μια παρέα νέων που μετά τους Ολυμπίτες μου φαίνονται βαθιά καλλιεργημένοι. Με πηγαίνουν να δούμε το ηλιοβασίλεμα από το βραχώδες ακρωτήριο Σκοπή, που κρέμεται πάνω από τη θάλασσα μπροστά στο χωριό. Ο ήλιος χαμηλώνει και γλιστράει σιγά σιγά, αφήνοντας μια παρατεταμένη λάμψη στον ορίζοντα.

Με υποδέχονται οι Γεωργιάδηδες. Όμορφη αυλή, θέα στις επίπεδες στέγες του χωριού και στη θάλασσα. Θα μείνω στη μεγάλη αίθουσα που χωρίζεται κατά μήκος στη μέση από τη *μεσιά*· στο βάθος, ο υπερυψωμένος *σουφάς*, στολισμένος με μάλλινα στρωσίδια, υφασμένα και κεντημένα στον αργαλειό, και κίτρινα μεταξωτά υφάσματα, αλύγιστα από τα πολλά κεντήματα. Μια μακριά δαντέλα στολίζει τον κεντρικό στύλο. Όμορφα μικρά ξυλόγλυπτα ντουλάπια με γεωμετρικά σχέδια είναι ενσωματωμένα στον τοίχο.

Με πιάνει κοιλόπονος από τα πολλά σταφύλια, και υφίσταμαι και πάλι το σύστημα της τουαλέτας με τα μαύρα γουρούνια. Το πρωί, περίπατος με τον νεαρό, κάπως άχρωμο οικοδεσπότη μου ως τους μικροσκοπικούς νερόμυλους που είναι παραταγμένοι ο ένας δίπλα στον άλλον σε μια δεντρόφυτη μικρή κοιλάδα· κάθε νερόμυλος ανήκει σε μια οικογένεια. Πιάνουμε κουβεντούλα με μια αλλήθωρη δασκάλα, κρυφοκομμουνίστρια, που επιβλέπει το όργωμα του χωραφιού της. Ύστερα επιστρέφουμε και σημειώνω μερικά τραγούδια που μου λέει η μικρή αδελφή του οικοδεσπότη μου, με τα λεπτά και μελαγχολικά χαρακτηριστικά, χαρακτηριστικός τύπος δεύτερης κόρης, αφού η πρωτότοκη μαζί με την προίκα της μητέρας της αποκτά και την αυτοπεποίθηση του πλούτου. Κατά το μεσημεράκι, μες στον λιοπύρι, πηγαίνουμε να δούμε τον πατέρα του οικοδεσπότη μου και τους εργάτες του που δουλεύουν σε μια στέρνα, στη σκιά μιας μπανανιάς.

Το απόγευμα, ως είθισται ύστερα από τη μεσημεριανή ανάπαυση, παρακολουθώ μερικές παρτίδες τάβλι στο καφενείο του Μοσχονά, του πιο καλλιεργημένου από τους έξι δασκάλους του Μεσοχωρίου. Προς το βραδάκι, πηγαίνουμε και βρισκουμε μια καλή γριούλα, ζωντανή και γελαστή, που μου υπαγορεύει μερικά τραγούδια. Και το βράδι, σημειώνω μερικά ακόμη τραγούδια στην οικογένεια Γεωργιάδη.

Vendredi 1er août

Nous retournons chez notre vieille ; sa fille, une charmante fille aux traits un peu fatigués, m'aide aussi par sa jolie voix ; mais après 1h.1/2 de supplications il me faut me résoudre à ne pas entendre les *καλημεριστά* et les *στεκάμενα*, une vieille voisine se refusant obstinément à faire le *ταίρι*, la seconde voix de ces chants bizarres, auxquels l'ison tenu à distance de seconde donne leur couleur. Le soir, dans un café encore endormi, je note 2 ou 3 airs que me dit *Γιάγκος Μαργέτης*, un brave commerçant borgne, et je *κερνάω* les gens en l'honneur du 1er VIII.

Samedi 2 août

Départ retardé par des adieux répétés, sur un mulet conduit par l'ex maire, qui me rappelle de façon inquiétante *Ambaris* (?) de funeste mémoire. Chaleur au pied de parois qui la concentrent, malgré des bois de pins ; ailleurs des crêtes nues, des cases de bergers. Nous passons près d'un monastère au fond d'une combe ; elle s'élargit au bord de la mer ; comme un immense delta, pierreux et coupé de murs ; malgré le nom de *Lefko* que porte le lieu, il est plutôt ocre et rouge. Des rochers plus résistants y forment un petit port et une île tabulaire, où se trouvent les ruines d'un château byzantin.

Nous arrivons dans des bois de pins et redescendons jusqu'au bord de la mer. De là, montée extrêmement abrupte sur des pentes stériles jusqu'à *Pyli*, où nous déjeunons d'une salade dans un café. Beaucoup de verdure tout autour du village. Par une bonne cuite, nous faisons une dernière montée jusqu'à une crête, où sur 4 moulins, un seul fait encore tourner ses ailes : la meunière nous donne des pommes, qui ne poussent dans toute l'île que dans le village d'*Othos*, où nous ne tardons pas à arriver. Il est dans une très belle position, dans un large repli de la montagne tout près de crêtes qui laissent y parvenir abondamment le ponente. Devant lui, un pays modelé, qui descend jusqu'à la baie de *Pigadia*. Beaucoup d'arbres fruitiers, de vignes.

Nous y faisons halte au café où par extraordinaire personne ne m'offre le café, en attendant d'aller trouver *M. Μιχαηλίδης* que je ne connais pas, mais qui a publié une série de chants populaires. C'est un grand Monsieur, aux cheveux déjà rares, et aux yeux très bleus, qui me reçoit aimablement, ainsi que sa femme, courte et rondelette ; je ne vois que 3 de leurs enfants, 2 jeunes gens fort sympathiques et une mignonne fillette. 2 musiciens viennent, un joueur de lyre (*Costoulia*) et un de luth, qui me permettent de noter quelques airs.

Dimanche 3 août

Après une excellente nuit sur le soufa et quelques recopiations, nous allons M. M. et moi chez des parents, qui nous chantent toute une série de chansons du type des *Καλημεριστά*, de l'escarpolette et des *Στετά* du mariage.

Παρασκευή 1^η Αυγούστου

Επιστρέφουμε στη γριούλα μας. Η κόρη της, ένα γοητευτικό κορίτσι με λιγάκι ταλαιπωρημένα χαρακτηριστικά, με βοηθάει κι αυτή με την όμορφη φωνή της. Αλλά ύστερα από μιάνιση ώρα παρακάλια, πρέπει να το πάρω απόφαση ότι δεν πρόκειται να ακούσω τα *καλημεριστά* και τα *στεκόμενα* αφού μια γριά γειτόνισσα αρνείται πεισματικά να κάνει το *ταίρι*, τη δεύτερη φωνή σ' αυτά τα παρὰξένα τραγούδια, που παίρνουν το χρώμα τους από τον ισοκράτη σε διάστημα 2^{ας}. Το απόγευμα, σ' ένα καφενείο κοιμισμένο ακόμη, σημειώνω 2 ή 3 σκοπούς που μου λέει ο *Γιάγκος Μαργέτης*, ένας ευγενικός μονόφθαλμος έμπορος, κι εγώ *κερνάω* τους θαμώνες προς τιμήν της 1^{ης} Αυγούστου⁵⁰.

Σάββατο 2 Αυγούστου

Καθυστερημένη αναχώρηση λόγω των επανειλημμένων αποχαιρετισμών, πάνω σ' ένα μουλάρι με οδηγό τον πρώην δήμαρχο, που μου θυμίζει ανησυχητικά τον *Ambatis*, θλιβερή ανάμνηση. Η ζέστη συσσωρεύεται στα ριζά των πλαγιών, παρὰ τα πευκοδάση· αλλού, γυμνές ράχες, καλύβες βοσκών. Περνάμε δίπλα από ένα μοναστήρι, στο βάθος ενός λαγκαδιού που εκτείνεται ως την ακροθαλασσιά σαν τεράστιο δέλτα, πετρώδες, χωρισμένο με ξερολιθιές. Παρότι η περιοχή λέγεται Λευκός, τα χρώματά της είναι μάλλον η ώχρα και το κόκκινο. Πιο ανθεκτικά βράχια διαμορφώνουν εκεί ένα μικρό λιμάνι και ένα τραπεζοειδές νησί όπου βρίσκονται τα ερείπια βυζαντινού κάστρου.

Περνάμε από πευκοδάση και ξανακατεβαίνουμε στην ακρογιαλιά. Από εκεί, εξαιρετικά απότομη ανάβαση σε άγονες πλαγιές ως το χωριό Πυλές, όπου τρώμε μια σαλάτα σ' ένα καφενείο. Πολύ πράσινο γύρω από το χωριό. Μεσ στο λιοπύρι, επιχειρούμε μια τελευταία ανάβαση σε μια κορυφογραμμή όπου απ' τους τέσσερις μύλους, μόνο του ενός γυρίζει η φτερωτή: η μυλωνού μας δίνει μήλα, που σ' όλο το νησί δεν ευδοκιμούν παρὰ μόνο στο χωριό Όθος, όπου δεν αργούμε να φτάσουμε. Βρίσκεται σε μια πανέμορφη τοποθεσία, σε μια μεγάλη πτυχή του βουνού, πολύ κοντά στις κορυφογραμμές όπου φυσάει αδιάλειπτα ο πουνέντες. Μπροστά από το χωριό, ένα τοπίο ανάγλυφο κατεβαίνει μέχρι τον όρμο των Πηγαδιών. Πολλά καρποφόρα δέντρα, αμπέλια.

Κάνουμε μια στάση σ' ένα καφενείο όπου περιέργως κανείς δεν με *κερνάει* καφέ, περιμένοντας να πάει κάποιος να βρει τον κύριο *Μιχαηλίδη*⁵¹, που δεν τον γνωρίζω αλλά έχει δημοσιεύσει ένα βιβλίο με δημοτικά τραγούδια. Είναι ένας ψηλός κύριος, με αραιά ήδη μαλλιά και καταγάλανα μάτια, που με υποδέχεται ευγενικά, το ίδιο και η γυναίκα του, μια κοντούλα και στρουμπουλή κυρία: συναντώ μόνο τρία απ' τα παιδιά τους, δύο συμπαθέστατους νεαρούς και ένα νόστιμο κοριτσάκι. Έρχονται δύο μουσικοί, ένας λυράρης (Κωστούλιας) και ένας λαουτιέρης, που μου επιτρέπουν να σημειώσω μερικούς σκοπούς.

Κυριακή 3 Αυγούστου

Ύστερα από έναν εξαιρετικό ύπνο στον σουφά και αφού καθαρογράψω μερικά τραγούδια, πηγαίνουμε με τον κύριο Μ. σε κάποιες συγγένισσές του, που μας τραγουδάνε ένα σωρό τραγούδια: *Καλημεριστά*, της κούνιας και μερικά *Στετά* του γάμου.

⁵⁰ 1^η Αυγούστου, εθνική εορτή της Ελβετίας.

⁵¹ Πρόκειται για τον Μιχαήλ Μιχαηλίδη Νουάρο (1879 1954), γνωστό φιλόλογο, ιστορικό και λαογράφο της Καρπάθου.

Je les chante avec l'une d'entre elles et l'impression est vraiment très curieuse de ces frottements à distance de seconde où, si l'on peut dire, il faut constamment que les 2 voix se sentent les coudes. L'après midi, sieste, puis reprise du travail du matin. Le soir, grande réception, organisée pour moi, avec instruments et chanteurs. Je commence à apprendre la sousta de Karpathos, extrêmement gracieuse, mais admire surtout le Ζερβός qui a vraiment un élan merveilleux. Trois jeunes gens, dont Ψηλός, avec un peu une figure de dégénéré, grand γλεντιζής mais sympathique, un « Américain » aux tons graves et au petit ventre, improvisant des τραγούδια se répondant l'un à l'autre. L'art consiste à entonner la réponse à peine l'autre a t il terminé sa mandinade. Les reprises ont en partie pour but de permettre à l'improvisateur de trouver ses mots.

Nous couchons vers 3 h. du matin, aussi est il 10 11 h. quand je me lève, et je n'ai le temps avant le déjeuner que de noter 2 ou 3 chants de Psilos. Puis nous partons, par la chaleur et la brise, et un petit col passé, apparaît caché dans un vallon et dans des arbres le blanc village de Volada. Presque uni à lui, Aperi, à l'issue de cette vallée et accroché aux pentes des collines qui l'entourent. Nous allons de café en café, trouvons notre hôte ; j'assiste à une interminable partie de poker bière entre Psilos et des Grecs d'Amérique, aux ventres considérables sur lesquels brillent des dollars enchaînés. Un Dr dont le talent de violoniste est célèbre dans toute l'île vient faire ma connaissance, et m'emmène chez lui, où nous jouons et comment des sonates de Mozart et le Concerto de Beethoven, sur 2 violons ! Sa suffisance me suffit, et je suis heureux de retrouver la cordiale simplicité de mon hôte, qui a la délicatesse de ne pas m'imposer son français approximatif, mais que son abonnement aux Annales tient au courant des choses d'Europe. Sa femme est une grosse paysanne réjouie et leurs 5 enfants sont remarquablement bien élevés.

Mardi 5 août

Nous descendons avec mon hôte, par les chemins raides et pierreux, et faisons visite au Métropolite. Je ne sais si c'est pour avoir été prévenu contre lui, mais il me fait l'impression d'un faux bonhomme, ignare. Il me fait une sortie contre les Européens, l'Eglise de Rome, que je reçois avec sang froid. Nouvelle séance de café ; je ne suis pas fâché d'y voir arriver les 2 gentils Μιχαηλίδης. Ainsi les heures passent à l'orientale, attendant le lyriste coiffeur, puis le joueur de luth, qui ont disparu quand arrivent les chanteurs. Nous cuisons ferme en remontant déjeuner. L'après midi, en fait de chanteurs, nous descendons faire un bain délicieux dans la baie de Pigadia. Au retour, un petit γλέντι finit par s'organiser et je suis en train de noter des mantinades inspirées de mastique quand une dispute entre le maire et un chauffeur d'auto vient faire interdire la suite de ces musiques.

Τα τραγουδάω μαζί με μια απ' αυτές και είναι αληθινά παράξενη η εντύπωση αυτής της συνήχησης σε διάστημα 2ας, όπου, αν μπορούμε να το πούμε, πρέπει συνεχώς οι δύο γυναίκες να τραγουδούν αγιαλισμένες. Το απομεσήμερο ξεκινάει και ύστερα ξαναπιάνω τη δουλειά του πρωινού. Το βράδυ, μεγάλη γιορτή, οργανωμένη για μένα, με όργανα και τραγουδιστές. Αρχίζω να μαθαίνω την εξαιρετικά χαριτωμένη *σούστα* της Καρπάθου, αλλά θαυμάζω κυρίως τον Ζερβό, που έχει αληθινά θαυμάσια ορμή. Τρεις νεαροί, ανάμεσά τους και ο Υψηλός⁵², με πρόσωπο λιγάκι έκφυλο, μεγάλος γλεντιστής αλλά συμπαθής, κι ένας «Αμερικάνος» με βαριά φωνή και κοιλίτσα, αυτοσχεδιάζουν *τραγούδια*, απαντώντας ο ένας στον άλλον. Όλη η τέχνη συνίσταται στο να τραγουδήσεις την απάντηση προτού ο άλλος προλάβει να τελειώσει τη μαντινάδα του. Σκοπός των επαναλήψεων είναι, εν μέρει, να μπορέσει ο αυτοσχεδιαστής να βρει τα λόγια του.

Πλαγιάζουμε κατά τις 3 η ώρα το πρωί, οπότε η ώρα έχει πάει 10 ή 11 όταν σηκώνομαι, και πριν από το μεσημεριανό δεν προλαβαίνω να σημειώσω παρά μόνο δυο τρία τραγούδια του Υψηλού. Ύστερα φεύγουμε, με τη ζέστη και το αεράκι, και μόλις περνάμε ένα μικρό διάσελο εμφανίζεται κρυμμένο σε μια μικρή κοιλάδα, ανάμεσα στα δέντρα, το λευκό χωριό της Βωλάδας. Σχεδόν ενωμένο μαζί του, στην έξοδο αυτής της μικρής κοιλάδας, το Απέρι κρέμεται στις γύρω πλαγιές. Πηγαίνουμε από καφενείο σε καφενείο, βρίσκουμε τον οικοδεσπότη μας. Παρακολουθώ μια ατελείωτη παρτίδα πόκερ μπύρας ανάμεσα στον Υψηλό και κάτι Έλληνες της Αμερικής με σεβαστές κοιλιές, πάνω στις οποίες λαμπυρίζουν δολάρια δεμένα το ένα κοντά στο άλλο. Ένας γιατρός, ξακουστός σ' όλο το χωριό για το ταλέντο του στο βιολί, έρχεται να με γνωρίσει, και με πηγαίνει στο σπίτι του, όπου παίζουμε γύρευε πώς σονάτες του Μότσαρτ και το Κονσέρτο του Μπετόβεν, σε δύο βιολιά! Αποκαμωμένος από την έπαρσή του, ξαναβρίσκω με χαρά την εγκάρδια απλότητα του οικοδεσπότη μου, που έχει τη λεπτότητα να μη μου επιβάλλει τα μέτρα γαλλικά του, αν και η συνδρομή του στο γαλλικό περιοδικό *Les Annales* τον κρατάει ενήμερο για την ευρωπαϊκή επικαιρότητα. Η γυναίκα του είναι μια παχουλή χαρούμενη χωριάτισσα και τα πέντε παιδιά τους έχουν εξαιρετική ανατροφή.

Τρίτη 5 Αυγούστου

Από κακοτράχαλα και απότομα μονοπάτια, κατεβαίνουμε με τον οικοδεσπότη μου για να επισκεφτούμε τον Μητροπολίτη. Δεν ξέρω αν είναι επειδή με είχαν προκαταβάλει εναντίον του, αλλά μου δίνει την εντύπωση πως είναι ένα υποκριτικό ανθρωπάκι, ένας αδαής. Καταφέρεται εναντίον των Ευρωπαίων, εναντίον της εκκλησίας της Ρώμης, αλλά τον αντιμετωπίζω με ψυχραιμία. Καινούργια μάζωξη στο καφενείο, οπότε με ανακούφιση βλέπω τους δύο νεαρούς γιους του Μιχαηλίδη να καταφτάνουν. Κάπως έτσι, ανατολίτικα, περνούν οι ώρες, περιμένοντας να έρθει ο λυράρης κουρέας, ύστερα ο λαουτιέρης, που είχαν εξαφανιστεί όταν ήρθαν οι τραγουδιστές. Ανεβαίνοντας για να φάμε, ψηνόμαστε μες στο λιοπύρι. Το απόγευμα, ελλείψει των τραγουδιστών, κατεβαίνουμε και κάνουμε ένα απολαυστικό μπάνιο στον όρμο των Πηγαδιών. Όταν επιστρέφουμε, οργανώνεται ένα μικρό γλέντι, και την ώρα που έχω βαλθεί να σημειώνω μαντινάδες εμπνευσμένες από τη μαστίχα, τσακώνεται ο δήμαρχος με τον οδηγό ενός αυτοκινήτου και οι μουσικές μας παίρνουν τέλος.

⁵² Υψηλός, ονομαστός μαντιναδόρος.

Mercredi 6 août

Jour du Sauveur, Je descends avec un brave oncle d'Amérique à l'église dont c'est la fête, honteux de mes vêtements de voyage, tant sont mis tous ces Apérites. Service nul, et grand bruit de monnaie. Ensuite devant l'église, ces MM proclament à haute voix les sommes dont ils font cadeau à l'église, grignotent leur ἀντίδωρον, et paient quelque chose pour baiser une croix et boire un verre de mastic. La cérémonie terminée, chaque maison de la paroisse tient table ouverte et le Χατζημανώλης m'emmène chez des amis où se trouve le maire et la mairesse, un collier de perles, et un autre de sequins et de dollars au cou, qui paraissent être sa seule richesse. Déjeuner terriblement abondant, d'aubergines farcies, de bamies, de scares, de salades, d'aubergines bouillies, arrosé de vin. Conversation extra languissante.

Nous partons dès le raisin mangé et passons en face dans la maison de Psilos, où joue avec un joueur de luth son oncle Λαχανᾶς, lyriste. Psilos et un maître d'école jovial improvisent des mantinades; j'en risque une et je dois reconnaître que ces longs temps de voix qui commandent l'attention, cette liberté de la mélodie, le plaisir d'entendre ses paroles reprises en chœur, mêlés aux fumées du vin et du tabac échauffent et enthousiasment le cerveau. Ravissante sœur de Ψ. à la beauté un peu inquiétante. Puis toute la parea s'ébranle pour un autre logis ; nous nous arrêtons surtout dans celle de M. Orfanidis, jeune marié, à qui l'on souhaite un fils de cent façons diverses, où je risque aussi une μαντινάδα :

Οὔτε φωνή, μήτε μυαλό, μήτε γλῶσσα θέν' ἔχω
Καὶ τῆς καρδιάς τὰ πράματα μόν' αὐτὰ τὰ κατέχω.

Puis l'on danse, et constamment circule le vin et les fragments de poissons ou d'aubergines que la maîtresse de maison vous tend à bout de fourchettes. La parea est pas mal tappée mais n'en continue pas moins ses visites, de maison en maison.

Comme je n'aime pas beaucoup les gens mi ivres, je suis enchanté de la proposition de Ψηλός de monter à Othos. La marche nous dégrise un peu ; nous faisons halte à Volada où Ψηλός a des amis et une amoureuse, et arrivons à Othos quand le soleil l'a déjà quitté, et ne brille plus que sur la mer et la colline qui domine Pigadia. Le γλέντι a lieu alors chez les Μιχαηλίδης, où une dame boulotte fait merveille dans le kalamatianos et où j'esquisse le Καρπαθιακός. Puis nouvelles visites, nouvelles rasades, qui me prédisposent à improviser encore une mantinade avant de m'éclipser à l'anglaise. Je cours sur les cailloux du chemin, un peu gris, tandis que la lune fait luire comme de l'argent le golfe de Pigadia. Je passe Volada où résonnent la lyre et des voix, et retrouve nos gentils hôtes qui prennent le frais sur leur terrasse.

Τετάρτη 6 Αυγούστου

Γιορτή του Σωτήρος. Κατεβαίνω μ' έναν καλοσυνάτο θείο από την Αμερική στην εκκλησία που γιορτάζει και, βλέποντας όλους τους Απερίτες με τα καλά τους, ντρέπομαι για την ταξιδιωτική μου αμφίεση. Λειτουργία ασήμαντη και πολύς θόρυβος από τα νομίσματα. Ύστερα μπροστά στην εκκλησία, οι κύριοι διαλαλούν φωναχτά τα ποσά της δωρεάς τους⁵³, μασουλάνε το *αντίδωρό* τους και δίνουν τον οβολό τους για να φιλήσουν τον σταυρό και να πιούν ένα ποτηράκι μαστίχα. Μόλις τελειώνει αυτή η ιεροτελεστία, όλα τα σπίτια της ενορίας ανοίγουν τις πόρτες τους και προσφέρουν φαγητό και ο *Χατζημανώλης* με πηγαίνει στο σπίτι κάποιων φίλων του όπου βρίσκεται ο δήμαρχος και η δημαρχίνα, με ένα μαργαριταρένιο κολιέ κι ένα άλλο με φλουριά και δολάρια στον λαιμό, μονάκριβος πλούτος της θαρρείς. Πλουσιοπάροχο τραπέζι, μελιτζάνες γεμιστές, μπάμιες, σιάρκοι, σαλάτες, μελιτζάνες βραστές ραντισμένες με κρασί. Συζήτηση εξαιρετικά άτονη.

Μόλις τρώμε το σταφύλι, φεύγουμε και περνάμε απέναντι στο σπίτι του Υψηλού, όπου παίζει μ' ένα λαουτιέρη ο θείος του ο *Λαχανάς*, ο λυράρης. Ο Υψηλός και ένας πρόσχαρος δάσκαλος αυτοσχεδιάζουν μαντινάδες· αποτολμώ κι εγώ μία και πρέπει να αναγνωρίσω ότι αυτά τα μακρόσυρτα επιφωνήματα που επιβάλλουν την προσοχή, αυτή η ελευθερία της μελωδίας, η ευχαρίστηση να ακούς τα λόγια σου να τα επαναλαμβάνουν οι άλλοι εν χορώ, σε συνδυασμό με τις αναθυμιάσεις του κρασιού και του καπνού, εξάπτουν και ενθουσιάζουν το μυαλό. Γοητευτική η αδελφή του Υψηλού, με μια ομορφιά κάπως ανησυχητική. Ύστερα όλη η παρέα ξεκινάει για ένα άλλο σπίτι· σταματάμε κυρίως στο σπίτι του κυρίου Ορφανίδη, που είναι νιόπαντρος και του ευχόμαστε να αποκτήσει γιο με εκατό διαφορετικούς τρόπους, οπότε αποτολμώ κι εγώ μια μαντινάδα:

*Ούτε φωνή, μήτε μυαλό, μήτε γλώσσα θεν έχω
Και της καρδιάς τα πράγματα μόν' αυτά τα κατέχω*

Ύστερα χορεύουμε, πίνοντας διαρκώς κρασί και τρώγοντας κομματάκια ψαριού ή μελιτζάνες που μας προσφέρει η σπιτονοικοκυρά στην άκρη του πιρουνιού. Η παρέα έχει μεθύσει για τα καλά, αλλά δεν παύει να συνεχίζει τις επισκέψεις από σπίτι σε σπίτι.

Δεν μου πολυαρέσουν οι μισομεθυσμένοι άνθρωποι, οπότε χαίρομαι πολύ με την πρόταση του Υψηλού να ανηφορίσουμε στο χωριό Όθος. Το περπάτημα μας ξεμεθάει λιγάκι· κάνουμε μια στάση στη Βωλάδα, όπου ο Υψηλός έχει φίλους και μια ερωμένη, και φτάνουμε στο Όθος όταν ο ήλιος έχει ήδη χαμηλώσει και λάμπει πάνω απ' τη θάλασσα και τον λόφο που δεσπόζει στα Πηγάδια. Το *γλέντι* μεταφέρεται τώρα στο σπίτι του *Μιχαηλίδη*, όπου μια κοντόχοντρη κυρία κάνει θαύματα στον καλαματιανό και όπου σκιαγραφώ τον *Καρπαθιακό*⁵⁴. Ύστερα κι άλλες επισκέψεις, κι άλλα ξέχειλα ποτήρια με κρασί, που με προδιαθέτουν να αυτοσχεδιάσω ακόμη μια μαντινάδα, προτού εξαφανιστώ σαν κλέφτης. Πιωμένος λιγάκι, τρέχω πάνω στα χαλίκια του μονοπατιού, ενώ το φεγγάρι κάνει τον κόλπο των Πηγαδίων να αστράφτει σαν ασήμι. Περνάω τη Βωλάδα, όπου αντηχούν η λύρα και οι φωνές, και ξαναβρίσκω τους ευγενικούς οικοδεσπότες μου να δροσίζονται στη βεράντα τους.

⁵³ Πρόκειται για το έθιμο της Ύψωσης των τιμών εικόνων, όπου μαζεύεται ένα χρηματικό ποσό για τη στήριξη της κάθε ενορίας.

⁵⁴ Δεδομένου ότι καρπαθιακός χορός δεν υπάρχει, ίσως να εννοεί τον πάνω χορό Καρπάθου ή τη σούστα Καρπάθου.

Jeudi 7 août

Les mélanges de vins et de mézets, l'excitation de la fête me font passer une nuit détestable. Pour m'en [...] je dois manger 3 œufs au plat. En descendant nous passons saluer le métropolite, et l'auto nous descend à Pigadia; j'y retrouve le bagout de Giorgos, le verre à mastique de Miaoulis, le triste sourire du Χατζή δήμαρχος. Et je m'embarque sur le Καλλιθέα, où je puis enfin mettre à jour ces notes.

(Suit une dernière page avec quelques notes et des noms)

Dimanche 10 août

Après 2 journées bourrées de courses, de correspondance, je pars par le Callitea à 7h. du matin. Le μπονέντης souffle sur la ville, et des nuées glissent dans le ciel. Par ce temps légèrement couvert, la ville neuve des Italiens semble plus en harmonie ; on croirait voir un Canaletto un peu estompé. Je retrouve le pont de la Callitea, le cameriere avec lequel je suis brouillé, les femmes et les enfants qui rejettent ; il y manque la musique des Karpathiens.

Nous croisons vers Symi, qui me paraît moins uniquement sèche qu'à mon premier passage ; le port est fort joli, avec ses chantiers navals, ses ruelles escarpées, dont celles qui conduisent aux chapelles sont plantées de cyprès, et ses maisons propres, à petits frontons peints de jaune ou d'un blanc bleuté. Longeant de très près la côte d'Anatolie, nous gagnons Nisyros, à laquelle je m'efforce de trouver une forme volcanique ; elle a effectivement des pentes régulières, bien moins raides que celles du Stromboli ; mais qui s'échancrent comme en un cratère. Une haute montagne, le St Elie peut en être le cône d'éruption. Végétation abondante, arbres fruitiers et vignes sur des terrasses. Les gens qui montent et descendent du bateau sont gras et souriants. Il y a en effet 2 établissements de bains à Nisyros qui m'ont l'air de rappeler les Fressbädli du Canton de Bâle.

Nous revenons sur nos pas, en longeant une paroi assez à pic de l'île de Cos, pour tourner la Pointe de l'île et arriver devant sa capitale. Le soleil descend derrière le château, et, comme à Rhodes, le coup de canon et la sonnerie de clairon annoncent la descente du drapeau du sommet du palais du gouverneur, œuvre un peu informe de Di Fausto. La nuit tombe vite ; la lune, décroissante déjà, se lève, et je somnole tandis que nous touchons Calymno; je dors jusqu'au matin, nourri de tomates et de figues fraîches, et vers 4 h. ½ nous sommes en vue d'

Astypalea

dont les collines sèches aux lignes simples se profilent sur le ciel. Le soleil se lève quand nous arrivons dans le port où mouillent quelques voiliers. D'un castro dans les murs duquel s'ouvrent des fenêtres, dégringole une ligne de maisons blanches jusqu'au port.

Πέμπτη 7 Αυγούστου

Ο συνδυασμός κρασιού και μεζέδων, η ένταση της γιορτής με κάνουν να περάσω μια απάισια νύχτα. Για να συνέλθω πρέπει να φάω 3 αυγά μάτια. Κατεβαίνοντας περνάμε να χαιρετίσουμε τον μητροπολίτη, και το αυτοκίνητο μας κατεβάζει στα Πηγάδια· εκεί βρίσκω τη φλυαρία του Γιώργου, τα ποτηράκια μαστίχας του Μιαούλη, το θλιμμένο χαμόγελο του Χατζή, του δημάρχου. Και επιβιβάζομαι στο *Καλλιθέα*, όπου μπορώ επιτέλους να ολοκληρώσω αυτές τις σημειώσεις.

(Ακολουθεί μια σελίδα με μερικές σημειώσεις και ονόματα)

Κυριακή 10 Αυγούστου

Υστερα από δυο μέρες γεμάτες τρεξίματα και αλληλογραφία, αναχωρώ με το *Καλλιθέα*, στις 7 η ώρα το πρωί. Φυσάει *ποννέντης* στην πόλη και σύννεφα γλιστρούν στον ουρανό. Αυτός ο ελαφρώς συννεφιασμένος καιρός φαίνεται να ταιριάζει καλύτερα στη νέα πόλη των Ιταλών. Θα νόμιζε κανείς ότι βλέπει έναν Καναλέτο⁵⁵, κάπως πιο άτονο. Στη γέφυρα του *Καλλιθέα*, ξαναβρίσκω τον *cameriere* που με είχε εκνευρίσει, τις γυναίκες και τα παιδιά που ξερνούν· μόνο η μουσική των Καρπάθιων λείπει.

Παραπλέουμε τη Σύμη, που δεν μου φαίνεται τόσο ξεχωριστά άγονη όσο την πρώτη φορά που την είδα· το λιμάνι είναι πανέμορφο, με τα καρνάγια του, τ' απότομα δρομάκια του, που όσα οδηγούν σ' εκκλησιές είναι φυτεμένα με κυπαρίσσια, και τα πεντακάθαρα σπίτια του με τα μικρά αετώματά τους βαμμένα κίτρινα ή λευκά, με μια χροιά γαλάζιου. Πλέοντας πολύ κοντά στις ακτές της Ανατολίας, φτάνουμε στη Νίσυρο, που όσο και να πασχίζω δεν μπορώ να διακρίνω την ηφαιστειακή της μορφή· πράγματι οι πλαγιές της είναι κανονικές, όχι τόσο απότομες όσο του Στρόμπολι, κι ωστόσο βαθαίνουν σ' ένα είδος κρατήρα. Ένα ψηλό βουνό, ο Προφήτης Ηλίας, μπορεί να είναι ο κώνος της έκρηξης του ηφαιστείου. Αφθονη βλάστηση, οπωροφόρα δέντρα και αμπέλια στις πεζούλες. Οι άνθρωποι που επιβιβάζονται και αποβιβάζονται είναι παχουλοί και χαμογελαστοί. Στη Νίσυρο υπάρχουν δύο εγκαταστάσεις με λουτρά, που μου θυμίζουν τα *Fressbädli*⁵⁶ του Καντονιού της Βασιλείας.

Γυρίζουμε προς τα πίσω, παραπλέοντας σε μια αριετή κάθετη πλαγιά της Κω, για να καβατζάρουμε την άκρη του νησιού και να φτάσουμε στην πρωτεύουσά του. Ο ήλιος γέρνει πίσω από το κάστρο, και, όπως στη Ρόδο, η κανονιά και ο ήχος της σάλπιγγας αναγγέλλουν την υποστολή της σημαίας στην κορυφή του Διοικητηρίου, έργο κάπως βαρύ του Ντι Φάουστο. Σκοτεινιάζει γρήγορα· το φεγγάρι, στη χάση του ήδη, ανατέλλει, και με παίρνει ο ύπνος καθώς πλησιάζουμε στην Κάλυμνο· κοιμάμαι μέχρι το πρωί, τρώω ντομάτες και φρέσκα σύκα, και κατά τις τέσσερις και μισή αντικρίζουμε την

Αστυπάλαια

με τις απλές γραμμές των άνυδρων λόφων της να διαγράφονται στον ουρανό. Ο ήλιος ανατέλλει όταν φτάνουμε στο λιμάνι όπου είναι αγκυροβολημένα μερικά ιστιοφόρα. Από ένα κάστρο που στα τείχη του ανοίγονται παράθυρα, πλήθος λευκά σπίτια κατρακυλούν ως το λιμάνι.

⁵⁵ Καναλέτο (πραγματικό όνομα Giovanni Antonio Canal, 17 Οκτωβρίου 1697-19 Απριλίου 1768). Διάσημος Βενετός ζωγράφος της εποχής του ροκοκό, ο οποίος διακρίθηκε ιδιαίτερα στη ζωγραφική τοπίων.

⁵⁶ Δημόσια λουτρά.

Café au port, montée sur une rampe pavée, et présentations dans le café du célèbre Ἡλίας; grande discussion avec un morveux καθαρευουσιάνος sur le γλωσσικὸ ζήτημα. Puis je vais me reposer un peu dans une jolie chambre qui domine presque à pic le port, et les chaînes du Sud de l'Ile. En sortant pour me promener, je tombe sur un jeune étudiant en médecine, auquel j'avais offert de mon vin sur le bateau en descendant. Il se fait mon guide et me mène au κάστρο, en passant par des rues pavées fort propres, entre des maisons blanches et des rangées de petites chapelles privées. Au pied du castro, une nouvelle école, très vaste relativement, cadeau des Astypaliotes d'Amérique. Puis nous traversons l'enceinte par un passage voûté aux voûtes non engagées dans la maçonnerie, qui supporte une église de la Vierge. Les murs sont faits en partie de beaux blocs dorés d'appareil hellénique. A l'intérieur, ruines et décombres ; les pluies, les tremblements de terre ont fait s'écrouler les $\frac{3}{4}$ des maisons ; on passe dans des ruelles étroites, encombrées d'arches et d'escaliers et sur lesquelles se suspendent des balcons de bois. Presque toutes les maisons ouvrent d'un côté dans la muraille même, assez peu résistante sur le côté Est, plus massive à l'Ouest. Par places, les 3 fleurs de lys des Querini. Plus aucun costume, ce qui me déçoit beaucoup.

Nous descendons, en passant près des moulins, dont 3 seulement fonctionnent encore, par un chemin pierreux, à Livadia, au débouché d'une petite vallée, très bien cultivée, avec des jardins d'aubergines et autres légumes, des vignes, des figuiers, des grenadiers. Nous trouvons dans un petit café le brave Astypaliote du bateau de descente, jouant aux cartes, puis allons trouver un joueur de lyre, pauvre vieux avec des yeux rouges et de nombreux enfants, qui nous joue, assez mal d'ailleurs, une σούστα sur une lyre de cyprés, bizarrement accordée fa do sol ré, accord bâtard résultant de celui de la lyre à 3 cordes. Il nous offre des figues, puis c'est le tour du fermier et enfin des tantes de mon compagnon, qui habitent sur un petit promontoire dominant la plaine et la plage, auprès d'une petite église de l'Annonciation. Nous rentrons par le bord de la mer, et faisons la causette au bord du chemin avec d'autres jeunes gens.

Mardi 12 août

Lever vers 7 h. après une nuit excellente. La lumière est magnifique, et l'opposition du gris taché de buissons roux de la terre avec le bleu profond, moucheté de blanc, de la mer. Causette au café avec un papas retour d'Amérique, puis promenade au Kastro. Un petit gamin me conduit dans les églises, toutes assez semblables, avec des iconostases richement sculptées ; dans celle de la Portaïtissa, du siècle passé probablement, bizarres motifs renaissance, de têtes de lions, de médailles d'empereurs, de têtes d'Alexandre, et belle icône de la Madone. Je monte sur le toit, dans l'espoir de faire une photo du Kastro, dont les murs, percés de fenêtres, hérissés de balcons de bois, sont très curieux, surtout celui de la face Est qui continue la pierre du roc, où s'ouvrent des grottes ; exactement comme à l'Acropole. Et au pied des murs, c'est la grande étendue de la mer, où pointent quelques îlots.

Καφές στο λιμάνι, ανάβαση από μια λιθόστρωτη ανηφοριά, και παρουσιάζομαι στο καφενείο του περιήρημου *Ηλία* μέγας τσακωμός μ' ένα μυζιάρικο, *καθαρευουσιάνο*, για το *γλωσσικό ζήτημα*. Ύστερα πηγαίνω να ξεκουραστώ λιγάκι σ' ένα όμορφο δωμάτιο που δεσπόζει σχεδόν κάθετα πάνω από το λιμάνι και τις νότιες οροσειρές του νησιού. Βγαίνοντας για να κάνω έναν περίπατο, πέφτω πάνω σ' έναν νεαρό φοιτητή της ιατρικής, που τον είχα συναντήσει στο πλοίο όταν κατέβαινα στη Ρόδο και του είχα προσφέρει να πιει απ' το κρασί μου. Αναλαμβάνει να μου κάνει τον οδηγό και με πηγαίνει στο *κάστρο*, περνώντας από πεντακάθαρους λιθόστρωτους δρόμους, ανάμεσα σε λευκά σπίτια κι ένα σωρό ιδιωτικά εκκλησάκια. Στα ριζά του κάστρου, ένα καινούργιο σχολείο, πολύ μεγάλο σχετικά, δωρεά των Αστυπαλιτών της Αμερικής. Ύστερα διασχίζουμε το τείχος από ένα θολωτό πέραςμα με σταυροθόλια, που υποβαστάζει μια εκκλησία αφιερωμένη στην Παναγία. Τα τείχη είναι χτισμένα με όμορφους χρυσοκίτρινους λίθους από αρχαία τοιχοδομία. Στο εσωτερικό, ερείπια και μπάζα με τις βροχές και τους σεισμούς γκρεμίστηκαν τα τρία τέταρτα των σπιτιών· περνάμε από στενοσόκακα, παραφορτωμένα με καμάρες και σιάλες, πάνω από τα οποία κρέμονται ξύλινα μπαλκόνια. Από τη μια τους πλευρά σχεδόν όλα τα σπίτια έχουν ανοίγματα πάνω στο ίδιο το τείχος, που στην ανατολική πλευρά του δεν φαίνεται τόσο ανθεκτικό, ενώ στη δυτική είναι πιο στιβαρό. Σε διάφορα σημεία, οι τρεις κρήνοι των Κουερίνι. Καμιά παραδοσιακή φορεσιά πια, κι αυτό με απογοητεύει πολύ.

Περνώντας δίπλα από τους μύλους, που μόνο τρεις λειτουργούν ακόμη, κατηφορίζουμε από ένα κακοτράχαλο μονοπάτι στα Λιβάδια, στην εκβολή μιας μικρής αλλά πολύ εύφορης κοιλάδας: μποστάνια με μελιτζάνες και κάθε λογής λαχανικά, αμπέλια, συκιές, ροδιές. Σ' ένα καφενεδάκι βρίσκουμε τον καλό Αστυπαλίτη που είχα συναντήσει στο καράβι για τη Ρόδο να παίζει χαρτιά κι ύστερα πηγαίνουμε να βρούμε έναν λυράρη, έναν πολύτεκνο, φτωχό γέρο με κόκκινα μάτια που μας παίζει μια σούστα, αν και όχι τόσο καλά, σε μια λύρα κατασκευασμένη από ξύλο κυπαρισσιού, κουρδισμένη κατά περίεργο τρόπο σε φαντοσική ρε, μια μικτή συγχορδία που προέρχεται από το κούρδισμα της τριχορδης λύρας. Μας προσφέρει σόνα, ύστερα είναι η σειρά του αγρότη και τέλος των θειάδων του φίλου μου, που μένουν σ' έναν μικρό κάβο ψηλά πάνω από την πεδιάδα και την παραλία, κοντά σε μια εκκλησία του Ευαγγελισμού. Επιστρέφουμε από τον γιάλο και στην άκρη του δρόμου πιάνουμε την κουβεντούλα με κάποιους άλλους νεαρούς.

Τρίτη 12 Αυγούστου

Έγερση κατά τις επτά η ώρα, ύστερα από ένα εξαιρετικό ύπνο. Το φως είναι θαυμάσιο, το ίδιο και η αντίθεση ανάμεσα στη σπαρμένη με πυρόξανθους θάμνους σταχτιά γη και τη βαθυγάλανη θάλασσα με τις λευκές πιτσιλιές. Κουβεντούλα στο καφενείο μ' έναν παππά που έχει επιστρέψει από την Αμερική, ύστερα περίπατος στο Κάστρο. Ένα πιτσιρίκος με πηγαίνει να δω τις εκκλησιές· μοιάζουν όλες μεταξύ τους, με τα πλούσια ξυλόγλυπτα τέμπλα τους. Στην εκκλησία της Παναγιάς της Πορταϊτίσσης, του περασμένου αιώνα πιθανότατα, παράξενα αναγεννησιακά μοτίβα, κεφαλές λεόντων, προτομές αυτοκρατόρων σε μετάλλια, η κεφαλή του Μεγάλου Αλέξανδρου, και μια όμορφη εικόνα της Παναγίας. Ανεβαίνω στη στέγη, με την ελπίδα να πάρω φωτογραφία το Κάστρο, που τα τείχη του, τρυπημένα απ' τα παράθυρα, σπαρμένα με τα ξύλινα μπαλκόνια, είναι πολύ περίεργα, κυρίως αυτά της ανατολικής πλευράς που αποτελούν συνέχεια της πέτρας του βράχου με τα σπήλαια, ακριβώς όπως στην Ακρόπολη. Και στα ριζά των τειχών η απεραντοσύνη της θάλασσας, με μερικές νησίδες να ξεμυτίζουν εδώ κι εκεί.

Je rentre écrire dans ma chambre que le vent bat comme un navire, faisant une musique très puissante. L'après midi, après la sieste, commandée plus par l'inactivité que par la chaleur, je descends me baigner avec les "étudiants", 4 ou 5 jeunes gens entre 16 et 20 ans, d'une culture assez restreinte, et où je cherche vainement des rapports d'ami à ami. Nous nous baignons sur une petite plage assez sale, tandis que les caïques se balancent dans le port. Puis nous allons voir se coucher le soleil du haut d'un promontoire où broutent des chèvres, et qui domine les nombreux découpages de la baie de la Maltesana. Le soir, j'ai dans ma chambre un λαουτιέρης aveugle et Πήγας, le joueur de lyre, ce qui amène bientôt un grand concours de non invités. J'en suis presque pour mes frais car mes 2 braves ne savent pas grand chose de bon, et jouent si mal que ce n'est pas une réjouissance. Jusqu'au maréchal des carabiniers qui vient assister au concert. Nous finissons par nous transporter au café, où seul le gros Ήλιος a le courage de conduire une σούστα assez tranquille. Je regrette mes braves sauvages de Karpathos, qui, pour mon travail, valaient mieux que ces braves gens mous et craintifs, en qui il se peut bien qu'il y ait des gouttes de sang vénitien introduit par les Querini.

Mercredi 13 août

Après quelques griffonnages, je descends à la Caserne au bord du port, où me mande le maréchal. En remontant, je trouve le papa Γιάννης et le capitaine d'un caïque de Chalki qui part pour Cos. J'ai été si déçu de ma musique de la veille que je décide de partir avec lui et vais faire viser mes papiers à la Caserne. Puis pour ne pas être venu absolument pour rien, je pars à la course pour Livadia, afin d'y retrouver une vieille κλάφτρα, Βεργετώ. Elle vit dans sa vigne, avec une fille et un arrière petit fils, cuisant son café sur un foyer entre deux pierres. Malgré ses lèvres gonflées, les dents qui lui manquent, elle me dit quelques moirologues, vraie Parque pleurant sur sa propre déchéance. Son dialecte me donne pas mal de difficultés. La cafetière de la baraque voisine me dit elle aussi quelques chansons et il est 2 heures quand je remonte à Astypalaia, où le beau caïque vert du Chalkite a mis à la voile depuis 2 h.

Faisant bon jeu à mauvaise fortune, je me régale des μπάμιες d'Ήλιος, et passe mon après midi à mettre en ordre mes chansons. Vers le soir, je vais retrouver Κωστόπουλος et son cousin au pied d'une petite chapelle sur la route de Livadia, et le soir, je pars, de vive nuit, pour gagner un moulin qui me tente ; je m'écorche mes espadrilles aux cailloux, aux αστοιβές épineuses, mais finis pas aboutir au moulin ruiné, que battent les vents. La mer est une étendue sombre, où se détache en plus sombre encore la colline du Kastro avec ses quelques lumières. Tandis que je désespère de voir paraître la lune pour éclairer ma descente dans les combes de schistes, un rougeoiement apparaît à l'horizon ; puis jaunissant à mesure qu'elle s'élève, la lune, déjà décroissante, apparaît ; elle fait glisser sur les eaux un pâle rayon laiteux, qui fait ressortir en noir les îlots rocheux au large du port. Je redescends en me trompant de chemin.

Επιστρέφω να γράψω στο δωμάτιό μου που το χτυπάει ο αγέρας σαν να είναι καράβι, δημιουργώντας μια μουσική πολύ δυνατή. Το απόγευμα, ύστερα από την αναγκαστική μεσημεριανή ανάπαυση λόγω της γενικής απραξίας μάλλον παρά λόγω της ζέστης, κατεβαίνω να κολυμπήσω με τους «φοιτητές», τέσσερις ή πέντε νέους από δεκαέξι έως είκοσι χρονών, αρκετά περιορισμένης καλλιέργειας, και όπου άδεια ψάχνω να καταλάβω τις φιλίες ανάμεσά τους. Κολυμπάμε σε μια αρκετά βρώμικη ⁵⁷μικρή παραλία, ενώ τα καΐκια λικνίζονται μες στο λιμάνι. Ύστερα πηγαίνουμε να δούμε το ηλιοβασίλεμα από την κορυφή ενός κάβου όπου βόσκουν κατσίκια και ο οποίος δεσπάζει στις δαντελωτές ακτές του όρμου της Μαλτεζάνας. Το βράδυ, έχω στο δωμάτιό μου έναν τυφλό *λαουτιέρη* και τον *Ρήγα*, τον λυράρη, οπότε αρχίζουν να καταφθάνουν σιγά σιγά ένα σωρό απρόσκλητοι επισκέπτες. Μάταιος κόπος, αφού αυτοί οι δυο καλοί άνθρωποι δεν ξέρουν σπουδαία πράγματα και παίζουν τόσο άσχημα που δεν είναι ευχάριστο. Μέχρι και ο ενωμοτάρχης των καραμπινιέρων έρχεται να παρακολουθήσει τη συναυλία. Τελικά μεταφερόμαστε στο καφενείο, όπου μόνο ο χοντρός *Ηλίας* έχει το θάρρος να οδηγήσει μια αρκετά ήρεμη *σούστα*. Αναπολώ τους καλούς άγριους της Καρπάθου, που, για τη δουλειά μου, άξιζαν περισσότερο απ' ό,τι αυτοί οι καλοί, μαλθακοί και φοβισμένοι άνθρωποι, που δεν αποκλείεται στις φλέβες τους να κυλούν σταγόνες από το βενετσιάνικο αίμα των Κουερίνι.

Τετάρτη 13 Αυγούστου

Μουτζουρώνω μερικές σημειώσεις και κατεβαίνω στην Καζέρμα, στην άκρη του λιμανιού, που μου μήνυσε να πάω ο αστυνομικός διευθυντής. Ξανανεβαίνοντας, βρίσκω τον παππά *Γιάννη* και τον καπετάνιο ενός καΐκιού από τη Χάλκη που φεύγει για την Κω. Απογοητευμένος από τη μουσική της προηγούμενης βραδιάς, αποφασίζω να φύγω μαζί του και πηγαίνω στην Καζέρμα να μου θεωρήσουν τα χαρτιά μου. Ύστερα, για να μη φύγω με εντελώς άδεια χέρια, πηγαίνω τρέχοντας στα Λιβιάδια, με σκοπό να ξαναβρώ μια γερόντισσα μοιρολογίστρα, την *κλάφτρα Βεργέτω*. Μένει στ' αμπέλι της, με μια κόρη κι έναν δισέγγονό της, και ψήνει τον καφέ της σε μια φωτιά ανάμεσα σε δυο πέτρες. Παρά τα πρησμένα της χείλη και τα δόντια που της λείπουν, μου λέει μερικά μοιρολόγια, αληθινή Μοίρα που κλαίει για το ριζικό της. Η διάλεκτός της μου δημιουργεί μεγάλη δυσκολία. Η καφετζού στο διπλανό χαμόσπιτο μου λέει κι εκείνη μερικά τραγούδια και η ώρα έχει πάει 2 όταν ανεβαίνω στην Αστυπάλαια, όπου το όμορφο πράσινο καΐκι του Χαλίτη έχει σηκώσει πανιά δυο ώρες πριν.

Κάνοντας την ανάγκη φιλοτιμία, απολαμβάνω ένα πιάτο μπάμιες στου Ηλία και περνάω το απομεσήμερό μου βάζοντας σε τάξη τα τραγούδια μου. Κατά το βραδάκι, πηγαίνω να ξαναβρώ τον *Κωστόπουλο* και τον ξάδελφό του σ' ένα εκκλησάκι στο δρόμο για τα Λιβιάδια και το βράδυ, αφού έχει νυχτώσει για τα καλά, ξεκινάω για να πάω σ' έναν μύλο που μου έχει κεντρίσει την περιέργεια· κακοποιώ τα πάνινα παπούτσια μου στα χαλίκια, στις αγιαθωτές αστοιβές, αλλά καταφέρνω να φτάσω στον ερειπωμένο και ανεμοδαρμένο μύλο. Η θάλασσα είναι μια σκοτεινή έκταση, κι από πάνω ξεχωρίζει ακόμη πιο σκοτεινός ο λόφος του Κάστρου με τα λιγοστά φωτάκια του. Όταν έχω πάψει πια να ελπίζω ότι θα βγει το φεγγάρι για να φωτίσει την κάθοδό μου μέσα απ' τα λαγκάδια με τους σχιστόλιθους, μια κόκκινη ανταύγεια εμφανίζεται στον ορίζοντα· ύστερα, κιτρινίζοντας καθώς ανεβαίνει, εμφανίζεται το φεγγάρι, στη χάση του ήδη· αφήνει να γλιστρήσει πάνω στα νερά μια χλομή γαλακτώδης αχτίδα, που κάνει τις βραχονησίδες στ' ανοιχτά του λιμανιού να φαντάζουν μαύρες. Ξανακατεβαίνω παίρνοντας λάθος δρόμο.

⁵⁷ Στον γιαλό του λιμανιού είχαν χτίσει οι Ιταλοί δημόσιες τουαλέτες, απ'όπου οι αναθαρσίες έβγαιναν απευθείας στη θάλασσα.

Jeudi 14 août

De mon lit, je regarde se lever le soleil sur le mur tandis que les caïques sortent du port pour aller à la pêche. Je passe ma matinée à essayer vainement de faire un article sur Chalkis. Chez 'Ηλίας, mon cafetier, grand mouvement car il est aussi coiffeur et que les gens se font beaux pour la fête. Vers 5 h., je me rends à l'église où Papageorgiou me fait une place au lutrin du 2^e chantre qu'il occupe. Cérémonie sans aucune grandeur, voix affreuses et improvisations fantaisistes, nos deux chantres n'ayant que l' Ἀναστασιματάριον.

Dans un café, je trouve un vieux berger aux jambes tordues de rhumatismes, que j'emmène dans ma chambre pour qu'il me dise quelques chansons. Outre un παίνεμα, il me parle de sa vie. Jusqu'à tout dernièrement, toutes les terres appartenaient à quelques familles, qui les donnaient à ferme à de pauvres bougres qui devaient, outre un loyer, leur donner une part des récoltes. Pour ceux-ci, l'arrivée de l'Italie a été plutôt un bien, le gouverneur ayant fait répartir les terres et sachant profiter de l'irritation très douce et passive d'ailleurs de ces Hilotes. Un "aristocrate" qui s'est invité pour assister au concert me dit avec un beau cynisme que la caisse de l'église ne donnait jamais rien à un de ces pauvres bougres, son conseil n'ayant pas à les craindre; maintenant qu'ils élisent le maire, les hommes politiques les soignent un peu. Joli monde ! Je suis un peu de l'avis de Αγγελίνα, la cafetière de Livadia, qui me dit : λένε ὅτι δὲν ἔχει φίδια στήν Ἀστροπαλιά, μὰ ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι ἐψιαστε τὰ φίδια. Vers 10 h., je vais dans la cour de la Métropole où il y a danse. Beaucoup de monde sur les escaliers ; le spectacle serait joli s'il y avait des costumes ; ainsi c'est terne et miteux, comme musique aussi. Sur la terrasse supérieure où je vais, on danse à la τσαμπούνα, 5 notes seulement, de la à mi, dont les deux extrêmes forment une pédale intermittente. Peu de bons danseurs et façon de danser assommante qui rappelle un peu la trata mégarienne. Devant, le κάβος, puis une jeune fille, puis un jeune homme qui seuls dansent, puis suit une queue de jeunes filles avec un jeune homme qui ferme la marche, qui ne font que se promener d'un pas languissant. Le jeune homme de tête doit prendre successivement toutes les jeunes filles, et donner pour chacune un franc au musicien : charmant passe-temps. A 1h.½ j'en ai plein la pipe.

Vendredi 15 août

On frappe à ma porte pour que je ne manque pas l'église ; il est vrai que c'est un régal d'entendre estropier ces beaux tropaïres, puis l'on me fait photographier une procession miteuse autour du Kastro avec les images et les prêtres qui bourdonnent quelque chose. Vers 11 h., je vais dîner chez M. Παπαγιαννάς, avec les Αντάρτης, ses 2 neveux, qui ont des têtes assez aristocratiques. Sa vieille mère, édentée, ne peut me dire une seule chanson ; d'autres vieilles ne me disent que des paroles sans grand intérêt. Misère. Ce qu'il y a de mieux à faire, c'est la sieste. Après, séance au café. Discussion interminable sur les responsables de la non-organisation de la fête. Puis mon καθαρευ[ουσιάνος] m'emmène manger des raisins dans sa vigne. Le soir, j'assiste à une partie de jacquet où l'un des maîtres d'école démontre au tailleur qu'il est incapable de se rendre compte s'il triche ou non.

Πέμπτη 14 Αυγούστου

Από το κρεβάτι μου κοιτάζω τον ήλιο να ανατέλλει πάνω στον τοίχο, ενώ τα καϊκία βγαίνουν από το λιμάνι για να πάνε για ψάρεμα. Περνάω το πρωινό μου προσπαθώντας μάταια να γράψω ένα άρθρο για τη Χάλκη. Στου *Ηλία*, του καφετζή μου, μεγάλη κίνηση επειδή είναι και κουρέας, και οι άνθρωποι καλλωπίζονται για τη γιορτή. Κατά τις 5 η ώρα πηγαίνω στην εκκλησία και ο Παπαγεωργίου μου κάνει χώρο στο αναλόγιο του δεύτερου ψάλτη όπου κάθεται. Τελετή χωρίς καμία μεγαλοπρέπεια, φριχτές φωνές και επιπόλαιοι αυτοσχεδιασμοί, αφού οι δυο ψάλτες μας δεν έχουν παρά το *Αναστασιματάριον*.

Σ' ένα καφενείο βρίσκω έναν γέρο βοσκό με τα πόδια παραμορφωμένα από τους ρευματισμούς και τον φέρνω στο δωμάτιό μου για να μου πει μερικά τραγούδια. Εκτός από ένα *παίνεμα*, μου μιλάει και για τη ζωή του. Μέχρι πολύ πρόσφατα, όλα τα κτήματα ανήκαν σε ελάχιστες οικογένειες, οι οποίες τα εκμίσθωναν για εκμετάλλευση σε διάφορους φουκαράδες που έπρεπε, εκτός από το ενοίκιο, να τους δίνουν κι ένα μέρος της σοδειάς. Γι' αυτούς, η άφιξη των Ιταλών ήταν μάλλον καλή, αφού ο κυβερνήτης μοίρασε τα κτήματα, εκμεταλλευόμενος την ηπιότητα και παθητική αντίδραση αυτών των νησιωτών. Ένας «αριστοκράτης» που αυτοπροσκήληθηκε να παραστεί στη συναυλία, μου λέει πολύ κυνικά ότι το ταμείο της εκκλησίας δεν έδινε ποτέ τίποτε σ' αυτούς τους φουκαράδες, αφού το συμβούλιό της δεν είχε λόγο να τους φοβάται· τώρα όμως που εκλέγουν τον δήμαρχο, οι πολιτικοί τους φροντίζουν λιγάκι. Όμορφος κόσμος! Συμφωνώ κάπως με τη γνώμη της *Αγγελίνας*, της καφετζούς των Λιβαδιών, που μου είπε: «Λένε ότι δεν έχει ψίδια στην Αστροπαλιά, μα τα ψίδια είμαστε εμείς, οι άνθρωποι». Κατά τις 10 η ώρα πηγαίνω στο προαύλιο της Μητρόπολης όπου γίνεται ο χορός. Πολύς κόσμος στα σκαλιά· το θέαμα θα ήταν όμορφο αν είχε φορεσιές· έτσι, είναι ανούσιο και μίζερο, το ίδιο και η μουσική. Πηγαίνω στο άνω προαύλιο όπου χορεύουν με τον ήχο της τσαμπούνας, που έχει μελωδική έκταση πέντε μόνο νότες, από το λα έως το μι, από τις οποίες οι δύο ακριανές συνοδεύουν ανά διαστήματα τη μελωδία μ' έναν ισοκράτη. Λίγοι οι καλοί χορευτές και ο χορός αποκοιμιστικός, θυμίζει λιγάκι τη μεγαρίτικη τράτα. Μπροστά ο *κάβος*, ύστερα μια *κοπέλα* κι ύστερα ένας *νεαρός*, οι μόνοι που χορεύουν, ύστερα ακολουθεί μια σειρά από *κοπέλες* μ' έναν *νεαρό* να κλείνει την αλυσίδα, οι οποίοι το μόνο που κάνουν είναι να περπατούν μ' ένα άτονο βηματισμό. Ο επικεφαλής *νεαρός* πρέπει να πάρει διαδοχικά όλες τις *κοπέλες* και να δώσει για κάθε μία ένα φράγιο στον μουσικό: γοητευτικό χόμπι. Ύστερα από μιάμιση ώρα έχω πια αποκάμει.

Παρασκευή 15 Αυγούστου

Μου χτυπούν την πόρτα για να μην χάσω την εκκλησία. Είναι γεγονός πως είναι αληθινή απόλαυση να ακούς κατακρεουργημένα αυτά τα όμορφα τροπάρια, ύστερα με βάζουν να φωτογραφήσω μια αξιοθρήνητη λιτανεία γύρω από το Κάστρο με τις εικόνες και τους ιερείς κάτι να μουρμουρίζουν. Κατά τις 11 η ώρα, πηγαίνω να φάω στο σπίτι του κυρίου *Παπαγιαννά* με τους *Αντάρτηδες*, τους δύο ανιψιούς του με το αρκετά αριστοκρατικό πρόσωπο. Η γιαγιά μητέρα του, φαφούτα, δεν μπορεί να μου πει ούτε ένα τραγούδι· κάποιες άλλες γερόντισσες δεν μου λένε παρά μόνο στίχους, χωρίς μεγάλο ενδιαφέρον. Μιζέρια. Το καλύτερο που έχω να κάνω είναι να πάω για τη μεσημεριανή μου ανάπαυση. Ύστερα, συνεδρίαση στο καφενείο. Ατελείωτη συζήτηση για τους υπευθύνους της ανοργανωσιάς της γιορτής. Έπειτα ο καθαρευουσιάνος μου με πηγαίνει να φάω σταφύλια στο αμπέλι του. Το βράδυ, παρακολουθώ μια παρτίδα τάβλι όπου ένας από τους δασκάλους αποδεικνύει στον ράφτη ότι είναι ανίκανος να καταλάβει αν τον κλέβει ή όχι.

Samedi 16 août

Mon caleçon de bain et l'Iliade en mains, je descends sur la plage de Livadia et use de l'un et de l'autre. Puis je vais retrouver κυρά Αγγελίνα, dans son petit café de roseaux, et elle me dit quelques chansons quand ses clients de passage se sont enfin éloignés. Il est 2 h. quand je remonte manger la cuisine de κυρ-Ήλία. Vers le soir, je monte plus haut que le vieux moulin, à l'heure où le soleil se couche. Je découvre de là une île que je n'avais pas encore vue, Anaphi je crois⁵⁸, avec des parois abruptes. Le reflet de la mer la teinte de lilas pâle, puis, tandis que disparaît le soleil, elle bleuit peu à peu.

Dimanche 17 août

Pour secouer l'inactivité de cette île, je pars vers 6 heures, l'estomac léger, pour un sommet calcaire qui me tente depuis quelques jours ; je descends à Livadia, remonte le lit sablonneux de torrent chemins, entre les vignes et les figuiers que j'examine en vain. Puis dépassant la limite des jardins, et craignant les αστοιβές que broutent des chèvres au palais de fer, je grimpe en suivant un fond de torrent aux pierres polies où, dans quelques gouilles, sautent des crapauds et s'abreuvent des oiseaux. Quelques lauriers roses parfument l'atmosphère. Je me trouve enfermé entre des chaînes toutes brunâtres, sans autre végétation que quelques buissons épineux. Mes espadrilles et mes pieds en voient de rudes. J'arrive enfin à un petit col avec une μάνδρα abandonnée, d'où apparaissent une ferme et quelques arbres, malheureusement dans la direction opposée à celle de mon sommet ; une petite source où je bois à la chien me remet un peu, et après une dernière grimpée dans des calcaires blancs, qui rappellent nos lapias⁵⁹, j'arrive à mon sommet, τὰ Φτερά, où je me sèche étendu sur des crottes de chèvres.

C'est le plus haut de l'île, qui apparaît tout entière, avec la colline grise que couronne le Castro, ses ports bien marqués, ses quelques champs et ses monastères. Des îlots l'entourent de tous côtés, entre autres 2 petites îles bien nommées, Ποντικοῦσα et Ὀφιδοῦσα, d'après leur forme. A l'horizon, les autres îles du Dodécanèse et les Cyclades orientales. Vers la Crète, on ne voit qu'une frange de nuages blancs que le vent peu à peu rapproche de moi. Je redescends vers l'Ouest, mettant en fuite des chèvres, des moutons et des perdrix, et arrive à une hutte de bergers, en pierres sèches, un chat noir aux yeux jaunes est assis dans la fenêtre, des poules y picorent dans la μάντρα. L'une d'elles se lève d'une petite niche dans le mur où elle a déposé un œuf sur un coussin ; je le gobe et laisse 50 cts à la place.

⁵⁸ C'est Amorgos (note de Samuel Baud Bovy).

⁵⁹ Dalles de calcaire coupées de longue rigoles.

Σάββατο 16 Αυγούστου

Με το μπανιερό μου και την Ιλιάδα στο χέρι, κατεβαίνω στην παραλία των Λιβαδιών, όπου κάνω χρήση και των δυο. Ύστερα πηγαίνω να ξαναβρώ την *Kyρά Αγγελίνα* στο μικρό καλαμένιο καφενείο της και όταν φεύγουν επιτέλους οι περαστικοί πελάτες της μου λέει μερικά τραγούδια. Η ώρα έχει πάει δύο όταν ξανανεβαίνω για να φάω τα μαγειρευτά του κυρ Ηλία. Προς το βραδάκι, ανεβαίνω πιο ψηλά από τον παλιό μύλο, την ώρα που ο ήλιος δύει. Από κει ανακαλύπτω ένα νησί που δεν το είχα ξαναδει, την Ανάφη νομίζω⁶⁰, με τις απόκρημνες πλαγιές της. Η αντανάκλαση της θάλασσας τη βάφει μ' ένα απαλό βιολετί χρώμα που, καθώς ο ήλιος χάνεται σιγά σιγά, γίνεται γαλαζωπό.

Κυριακή 17 Αυγούστου

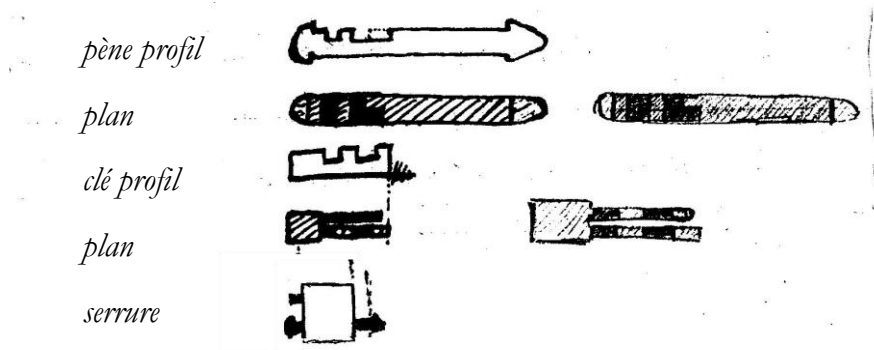
Για να διαταράξω την απραξία του νησιού, φεύγω κατά τις 6 η ώρα, με το στομάχι ελαφρύ, για μια ασβεστολιθική κορυφή που μου έχει κεντρίσει το ενδιαφέρον από μέρες· κατεβαίνω στα Λιβάδια, ανηφορίζω από την αμμώδη κοίτη του χειμαρρου μονοπατιού, ανάμεσα από τ' αμπέλια και τις συκιές, όπου άδικα ψάχνω να βρω κανένα σύκο. Ύστερα, προχωρώντας πέρα από τα περιβόλια, και με το φόβο των αστοιβών που τις μασουλάνε οι κατσίκες με τον σιδερένιο ουρανίσκο, σκαρφαλώνω ακολουθώντας την κοίτη ενός χειμάρρου με λείες πέτρες και νερόλακκους όπου αναπηδούν βατραχάκια και ποτίζονται τα πουλιά. Ροδοδάφνες αρωματίζουν τον αέρα. Βρίσκομαι φυλακισμένος ανάμεσα σε καφετί οροσειρές, χωρίς καμία άλλη βλάστηση πέρα από μερικούς ακανθώδεις θάμνους. Τα πάνινα παπούτσια μου και τα πόδια μου δεινοπαθούν. Φτάνω επιτέλους σ' ένα μικρό διάσελο με μια εγκαταλελειμμένη *μάντρα*, απ' όπου βλέπω ένα κτήμα και μερικά δέντρα, δυστυχώς στην αντίθετη κατεύθυνση από την κορυφή μου· μια μικρή πηγή, όπου σκύβω σαν σκυλί και πίνω νερό, με συνεφέρνει κάπως, και ύστερα ένα τελευταίο σκαρφάλωμα στα λευκά ασβεστολιθικά βράχια που θυμίζουν τις δικές μας «*larias*»⁶¹ και φτάνω στην κορυφή μου, στα Φτερά, όπου ξαπλώνω να στεγνώσω πάνω στις βερβελιές των κατσικιών.

Είναι η πιο ψηλή κορυφή του νησιού, το οποίο φαίνεται απ' άκρη σ' άκρη, με τον σταχτί λόφο του στεφανωμένο από το Κάστρο, τα όμορφα λιμάνια του, τα λιγοστά χωράφια και τα μοναστήρια του. Ολόγυρα νησίδες κι ανάμεσά τους δύο νησάκια που, εύστοχα, λέγονται Ποντικούσα και Οφιδούσσα, λόγω της μορφής τους. Στο βάθος του ορίζοντα, άλλα νησιά της Δωδεκανήσου και των ανατολικών Κυκλάδων. Προς τη μεριά της Κρήτης, δεν φαίνεται παρά ένας θύσανος από λευκά σύννεφα που ο αγέρας τα φέρνει σιγά σιγά προς το μέρος μου. Ξανανακατεβαίνω προς τα δυτικά, τρέποντας σε φυγή τις κατσίκες, τα αρνιά και τις πέρδικες, και φτάνω σε μια καλύβα βοσκών καμωμένη με ξερολιθιές, όπου μια μαύρη γάτα με κίτρινα μάτια κάθεται στο παράθυρο και οι κότες τσιμπολογούν μέσα στη *μάντρα*. Μια απ' αυτές σηκώνεται από μια μικρή φωλιά χωμένη στον τοίχο, αφήνοντας ένα αυγό πάνω σ' ένα στρωματάκι· το ρουφάω και αφήνω στη θέση του 50 σεντς.

⁶⁰ Είναι η Αμοργός (σημείωση του Σαμουέλ Μπω Μποβύ).

⁶¹ Βαθιές αύλακες που σχηματίζονται κατά τη διάλυση ασβεστολιθών και δολομιτών λόγω της διαλυτικής δράσης του νερού.

Puis je suis attiré par la serrure, celle là même que Dowkins était si fier d'avoir découvert à Olymbos. Le pêne en est un long morceau de bois à encoches, dans lesquelles s'adaptent des morceaux de bois placés à l'intérieur de la serrure, et que soulève une clé de bois ; je dessine l'un et l'autre,



L'intérieur de la hutte est extrêmement primitif, avec des chaudrons dont je ne vois où ils se chauffent. Des outres de peau sont suspendues aux poutres. Je me fais un peu l'effet d'Ulysse en visite chez Polyphème et les petits cratères de l'aire dallée bordée de pierres de champ et des enclos de pierre pour les moutons me paraissent l'œil du Cyclope. Aussi un aboi de chien me fait détalier. Je redescends sur le haut de la petite vallée de Livadia et je touche à une petite chapelle quand je m'entends siffler. Polyphème se dessine sur la crête de la montagne ; je n'arrive pas à comprendre ce qu'il me veut, et le soir, je le retrouverai dans un café du village, me reprochant de n'être pas remonté boire son lait. Je remonte sur la crête opposée, en me désaltérant à un petit puits sous les lauriers roses, et je fais une longue tirée sur la crête, par une forte chaleur pour venir retrouver la cuisine d'Elias.

Sieste, puis on m'invite à un baptême, à 2 baptêmes plutôt, dans l'église de la Portaitissa, dont on me raconte la fondation miraculeuse par St. Anthime l'aveugle, dont le παππά-Γιάννης me donne la biographie. La cérémonie ne diffère qu'à peine de celle d'Ἀφάντου, sauf à la fin, où deux robustes compères soulèvent les ou le parrain, tandis que tous les assistants, pappas compris, crient Ἄξιος, Ἄξιος jusqu'à ce qu'il τάξει quelque chose. L'un des 2 parrains du premier bébé, de Symi, est furieux de cet usage auquel il ne s'attendait pas et reste longtemps entre ciel et terre. Le parrain du 2e bébé, un formidable type de 85 ans, très brave avec son bébé dans les bras et son cierge, promet aux souleveurs deux mesures de paille. Après chaque cérémonie, on se rend dans la demeure des parents pour les vœux et le γλυκό d'usage. En rentrant, nous nous arrêtons dans un café où je tente de noter quelques chansons.

Ύστερα, την προσοχή μου τραβάει η κλειδαριά, ίδια με κείνη που με τόση περηφάνεια έλεγε ο Dowkins ότι είχε ανακαλύψει στην Όλυμπο. Το γλωσσίδι της είναι ένα μακρύ κομμάτι ξύλου με εγκοπές, στις οποίες θηλυκώνουν κομμάτια ξύλου που βρίσκονται στο εσωτερικό της κλειδαριάς, και αναστηλώνεται μ' ένα ξύλινο κλειδί· τα σχεδιάζω και τα δυο.

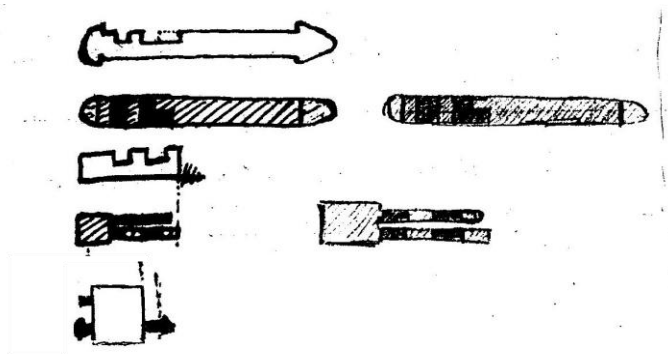
γλωσσίδι πλάγια όψη

κάτοψη

κλειδί πλάγια όψη

κάτοψη

κλειδαριά



Μέσα η καλύβα είναι εξαιρετικά πρωτόγονη κι έχει διάφορα καζάνια τα οποία δεν βλέπω πού μπορεί να τα βάζουν για να βράσουν. Απ' τα δοκάρια της οροφής κρέμονται δερμάτινα ασιδιά. Μου δημιουργείται ελαφρώς η εντύπωση πως είμαι ο Οδυσσέας όταν επισκέπτεται τον Πολύφημο, και οι μικροί κρατήρες του πλακόστρωτου αλωνιού, που έχει ολόγυρα ξερολιθιές και πέτρινες στάνες για τα πρόβατα, μου φαίνονται σαν το μάτι του Κύκλωπα. Οπότε το γαύγισμα ενός σκύλου με κάνει να το βάλω στα πόδια. Ξανακατεβαίνω στην κορυφή της μικρής κοιλάδας των Λιβαδιών κι όταν φτάνω σ' ένα μικρό ξωκκλήσι, ακούω κάποιον να μου σφυρίζει. Ο Πολύφημος διαγράφεται στη ράχη του βουνού· δεν καταφέρνω να καταλάβω τι με θέλει, το βράδυ όμως θα τον ξαναβρω σ' ένα από τα καφενεία του χωριού και θα με καίσει που δεν ξανανέβηκα για να πιώ γάλα. Ξανανεβαίνω στην αντικρινή ράχη, ξεδιψώ σ' ένα μικρό πηγάδι κάτω από τις ροδοδάφνες και διανύω μια μεγάλη απόσταση πάνω στη ράχη, μες στο λιοπύρι, για να επιστρέψω στα μαγειρευτά του Ηλία.

Μεσημεριανή ανάπαυση, ύστερα με καλούν σε μια βάπτιση, ή μάλλον σε δύο βαπτίσεις στην εκκλησία της Πορταϊτίσας, και μου αφηγούνται τη θαυματουργή ίδρυσή της από τον Όσιο Άνθιμο τον τυφλό, και ο παππά Γιάννης μου δίνει τη βιογραφία του. Η τελετή δεν διαφέρει σχεδόν καθόλου από την τελετή στ' Αφάντου, εκτός από το τέλος, όταν δύο ρωμαλέοι παλικαράδες σηκώνουν στα χέρια τον νονό ή τους νονούς, ενώ όλοι οι παριστάμενοι, συμπεριλαμβανομένου του παππά, φωνάζουν *Άξιος, Άξιος* μέχρι να τους τάξει κάτω. Ο ένας από τους δυο νονούς του πρώτου μωρού, που είναι από την Σύμη, είναι έξαλλος μ' αυτό το έθιμο που τον έπιασε εξ απήνης και μένει για πολύ ώρα μετέωρος στον αέρα. Ο νονός του δεύτερου μωρού, ένας καταπληκτικός τύπος ογδόντα πέντε ετών, πολύ καλός, με το μωρό του στην αγκαλιά και τη λαμπάδα του, υπόσχεται σ' αυτούς που τον έχουν σηκώσει ψηλά δυο μερίδες άχυρο. Ύστερα από κάθε τελετή, πηγαίνουν όλοι μαζί στο σπίτι των γονιών για τις ευχές και το καθιερωμένο γλυκό. Επιστρέφοντας, σταματάμε σ' ένα καφενείο όπου προσπαθώ να σημειώσω μερικά τραγούδια.

Lundi 18 août

La journée commence par une symphonie manquée avec le capitaine de Siphnos qui me demande 100 livres pour me mener à Côté. Me voici retenu encore dans l'île sans serpents. Vers le soir, après avoir tué le temps comme je peux avec les héros de l'Iliade, je vais me baigner sur la route de la Maltesana, sur une plage où le vent me fouette la figure de sable. Dans la rade de la M. a mouillé un petit vapeur, frété par des chasseurs anglais qui viennent tirer les perdrix de l'île.

Mardi 19 août

Je passe la matinée comme je peux à gribouiller des articles. Vers le soir, je descends me baigner à Livadi, et fais une longue halte au café d'Angelina à l'eau fraîche. Je remonte de nuit avec le Dr Logothetis qui me donne de vagues renseignements sur l'histoire de l'île. Son nom de Logothetis est une distinction accordée par le métropolite au premier notable (au plus riche s'entend) d'une commune. Le vent qui s'est levé avec une extrême violence dans la nuit du lundi au mardi continue à faire trembler ma chambre comme un bateau.

Mercredi 20 août

Dans l'espoir que le vent tombera vers midi je reste, pour rien, la matinée à Astipalaia. Et c'est vers 2 h. ½ que je me mets en route pour un monastère aperçu le dimanche, et que je crois être celui de St Jean. Je reprends la crête brune qui se termine par le vieux moulin et qui est joliment suspendue entre la vallée de Livadia et les deux mers qui resserrent l'isthme étroit d'Astipalaia. Je repasse par les μάντρες aux yeux de cyclope, et finis par redescendre à mon monastère. Il n'est pas du tout à l'invocation de St. Jean, mais de Ἀγία Αἰβύη. A gauche de l'église, à un niveau supérieur, dans une grotte naturelle, la chapelle de τῆς Ἀνεύρεσις; c'est là que, dans la paille que mangent les chevaux qui y étaient abrités, on a trouvé l'image de la Vierge qui se trouve à l'iconostase. Le gardien de l'église, un bon vieux qui fume le narghilé, sa femme, à qui je rappelle son fils absent depuis 15 ans en Amérique, leur fille, aux traits ravissants et aux cheveux opulents, me reçoivent fort gentiment dans leur petite maison adossée aux rochers : café à la crème, figues, et miel délicieux que le brave Nicolas (Γιάνναρος) vient de tirer de ses ruches.

Et la jeune fille m'offre sans me regarder des brins de son basilic et d'une autre plante dont les feuilles ont le parfum de la rose. C'est à regret que je reprends le chemin du retour ; longtemps mes amis d'une heure m'accompagnent de leurs mouchoirs et ils m'envoient un dernier adieu par la cloche de leur chapelle. Mes pauvres pieds souffrent dans les sandales neuves que je me suis achetées à la manufacture d'Astipalaia, et je trouve long le chemin pierreux qui me conduit parmi les troupeaux de chèvres et de moutons jusqu'à Livadia.

Δευτέρα 18 Αυγούστου

Η μέρα ξεκινάει με μια αποτυχημένη διαπραγμάτευση με τον καπετάνιο του *Σίφνος*, που μου ζητάει 100 λίρες για να με πάει στην Κω. Παραμένω λοιπόν αποκλεισμένος στο νησί που δεν έχει φίδια. Κατά το βραδάκι, αφού έχω σκοτώσει την ώρα μου όπως όπως με τους ήρωες της *Ιλιάδας*, πηγαίνω να κολυμπήσω στον δρόμο για τη Μαλτεζάνα, σε μια παραλία όπου φυσάει τόσο πολύ που η άμμος με μαστιγώνει στο πρόσωπο. Στον όρμο της Μαλτεζάνας είναι αγκυροβολημένο ένα μικρό ατμόπλοιο, ναυλωμένο από Άγγλους κυνηγούς που έχουν έρθει να κυνηγήσουν πέρδικες στο νησί.

Τρίτη 19 Αυγούστου

Περνάω το πρωινό όπως όπως, γράφοντας στο γόνατο μερικά άρθρα. Κατά το απογευματάκι, κατηφορίζω να κολυμπήσω στο Λιβάδι, και κάνω μια μεγάλη στάση στο καφενείο της Αγγελίνας με το δροσερό νερό. Ανηφορίζω όταν έχει σκοτεινιάσει με τον γιατρό Λογοθέτη που μου δίνει αόριστες πληροφορίες για την ιστορία του νησιού. Το όνομά του, Λογοθέτης⁶², είναι μια διάκριση την οποία παραχωρεί ο μητροπολίτης στον πιο σημαντικό (και πιο πλούσιο εξυπακούεται) πολίτη μιας κοινότητας. Ο αέρας που είχε σηκωθεί με ακραία βιαιότητα το βράδυ της Δευτέρας προς Τρίτη εξακολουθεί να κάνει το δωμάτιό μου να σκαμπανεβάζει σαν καράβι.

Τετάρτη 20 Αυγούστου

Με την ελπίδα ότι ο αέρας θα πέσει κατά το μεσημέρακι, χάνω όλο μου το πρωινό στη χώρα. Και κατά τις δυόμιση ξεκινώ για ένα μοναστήρι που είχα δει την Κυριακή, και που νομίζω ότι είναι το μοναστήρι του Άη Γιάννη. Ξαναπαίρνω την καστανή ράχη που καταλήγει στον παλιό μύλο και υψώνεται πανέμορφα ανάμεσα από την κοιλάδα των Λιβαδιών και τις δύο θάλασσες που ορίζουν τον στενό ισθμό της Αστυπάλαιας. Ξαναπερνάω από τις *μάντρες* με τα κυκλώπεια μάτια και τελικά κατηφορίζω προς το μοναστήρι μου. Δεν είναι αφιερωμένο στον Άη Γιάννη αλλά στην Αγία Λιβύη. Δεξιά από την εκκλησία, σ' ένα ψηλότερο επίπεδο, μέσα σε μια φυσική σπηλιά, το παρεκκλήσι της Ανεύρεσης όπου, ανάμεσα στ' άχυρα που έτρωγαν τα άλογα που απάγκιαζαν εκεί, βρέθηκε η εικόνα της Παρθένου του τέμπλου. Ο φύλακας της εκκλησίας, ένα καλό γεροντάκι που καπνίζει ναργιλέ, η γυναίκα του, που της θυμίζω τον γιο της, τον ξενιτεμένο δεικαπέντε ολόκληρα χρόνια στην Αμερική, και η κόρη τους με τα γοητευτικά χαρακτηριστικά και τα πλούσια μαλλιά, με υποδέχονται πολύ ευγενικά στο σπιτάκι τους που ακουμπάει πάνω στα βράχια: καφές με γάλα, σύκα, κι ένα νοστιμότατο μέλι που ο καλός Νικόλας (Γιάνναρος) μόλις έχει βγάλει από τα μελίσσια του.

Και το κορίτσι, χωρίς να με κοιτάζει, μου προσφέρει κλωνάρια από τον βασιλικό της και από ένα άλλο φυτό που τα φύλλα του μυρίζουν σαν τριαντάφυλλο. Με λύπη μου ξαναπαίρνω τον δρόμο του γυρισμού για πολλή ώρα οι καινούργιοι φίλοι μου με χαιρετούν κουνώντας μου το μαντήλι και μου στέλνουν ένα τελευταίο αντίο με την καμπάνα της εκκλησιάς τους. Τα δόλια τα πόδια μου υποφέρουν μες στα καινούργια πέδιλα που αγόρασα από τη βιοτεχνία της Αστυπάλαιας, και μου φαίνεται ατελείωτο το κακοτράχαλο μονοπάτι που με οδηγεί, μέσα από κοπάδια κατσικιών και αρνιών, στα Λιβάδια.

⁶² Επώνυμο που δηλώνει επάγγελμα και βαστάει από τα βυζαντινά χρόνια.

Jeudi 21 août

Je me réveille avant le soleil ; le vent est presque tombé ; toutes les petites barques, dans le port, comme délivrées s'enfuient sur l'eau sans nuance encore. Aussi, quand Ἡλίας vient frapper à ma porte, suis je vite debout. Le pope Γιάννης vient me souhaiter bon voyage ; je considère que cela réclame 50 liras pour son église, d'autant plus que Elie ne m'en demande que 10 par jour. Costopoulos qui a affaire au Γιαλό en prend aussi prétexte pour m'accompagner. Et je m'embarque ainsi sur le caïque du cap. Nicolas, le Σιφονιός, avec un ancien garçon d'hôtel, enrichi en Amérique, bon type assommant, et deux matelots, dont les yeux de l'un se croisent. Nous nous éloignons rapidement sur une mer assez calme, entre les nombreux îlots qui précèdent Astipalaia. Sur l'un paraît il les chats(?) ne peuvent vivre. Mon grec d'Amérique me complète l'histoire du français Buisson, qui fit sauter son navire dans la baie de Μαλτεσάνα pour ne point le rendre aux pirates. Un vieillard fut sauvé de l'équipage et recueilli par les habitants. Aussi, quand les Français, pour châtier les Astipalaiens, vinrent avec une flotte les bombarder, celui ci mit une voile blanche à un canot et alla leur démontrer l'innocence des habitants. Les Fr. alors débarquèrent, fêtés par les habitants, et élevèrent un monument à Buisson.

Nous longeons la partie ouest de l'île aux petits buissons verts qui contrastent avec les rousses ἀστοίβες de la partie est. Et puis nous sommes pris par les vagues du Πούλαρη et je me tiens bien tranquille dans mon coin. De temps à autre, je sors un œil pour voir passer quelque navire ou pour voir s'éloigner Astipalaia et se préciser les côtes de Nisiros, de Cos et de Kalymno. Vers 8 h., nous sommes pris par la bonasse entre Côt et Pserimos (Cappari) et j'ai tout loisir d'examiner la côte nord de Côt, dominée par une jolie chaîne bien dentelée, avec des moulins à vent aux bords de l'eau, de grands champs moissonnés, qui font des taches jaunes, un replat sablonneux, et vers l'Ouest devant la côte d'Asie mineure et l'ancien[ne] Halicarnasse, la silhouette des minarets et des moulins de Côt. Le soleil est près de se coucher derrière Pserimos et Kalymno quand se lève la brise du soir. Les voiles lentement s'animent, la mer devient d'un bleu foncé, métallique, avec seul le reflet jaune d'or du soleil qui descend, et disparaît bientôt, tandis que brunes, rousses ou bleues, les différentes îles s'ordonnent à leurs différents plans. Dans la nuit qui tombe rapidement, les moulins de

Cos

tournent encore, et nous entrons enfin dans le Mandrachio, creusé entre la jetée des moulins et le Castro aux murs bas et trapus des chevaliers. J'admire la précision des manœuvres de l'équipage, tous ces petits cordages dont chacun a son rôle. Il est trop tard pour débarquer et nous nous organisons pour la nuit, tandis que de la rive où nous touchons vient un bruit de voix, de gramophones et qu'une voix féminine orientale vient agacer les sens des hommes du port. Nuit excellente, point trop fraîche. Le soleil se lève dans un ciel de Constantinople, avec de petits nuages bruns et or. Mouvement des caïques qui s'éloignent, café sur le pont, en attendant que nous puissions débarquer avec nos bagages.

Πέμπτη 21 Αυγούστου

Ευπνάω αζημέρωτα· ο άνεμος έχει σχεδόν πέσει· όλες οι βαρκούλες στο λιμάνι, απελευθερωμένες πια, δραπετεύουν γλιστρώντας πάνω στο μουντό αιόμη νερό. Οπότε, όταν μου χτυπάει την πόρτα ο *Ηλίας*, πετάγομαι αμέσως όρθιος. Ο παππά *Γιάννης* έρχεται να μου ευχηθεί καλό ταξίδι· θεωρώ ότι αυτό σημαίνει 50 λίρες για την εκκλησία του, πόσο μάλλον αφού ο *Ηλίας* δεν μου παίρνει παρά μόνο 10 λίρες την ημέρα. Ο *Κωστόπουλος* επωφελείται από μια δουλειά που έχει στο *Γιαλό* για να με συνοδεύσει. Κι έτσι επιβιβάζομαι στο καΐκι του καπετάν *Νικόλα*, στο *Σιφουνιό*, μ' έναν πρώην σερβιτόρο ξενοδοχείου που πλούτισε στην Αμερική· καλός τύπος αλλά κουραστικός και δύο ναυτάκια. Ξεμακραίνουμε γρήγορα, με μια αρικτιά ήσυχη θάλασσα, περνώντας ανάμεσα απ' τις πολλές νησίδες έξω από την Αстуπάλαια. Σε μια απ' αυτές φαίνεται πως δεν μπορούν να ζήσουν γάτες. Ο Έλληνας της Αμερικής μου συμπληρώνει την ιστορία του Γάλλου Μπισόν, που πυρπόλησε το πλοίο του μέσα στον όρμο της *Μαλτεζάνας* για να μην το πιάσουν οι πειρατές. Ένας γέρος από το πλήρωμα σώθηκε και τον περιμάζεψαν οι κάτοικοι. Έτσι, όταν οι Γάλλοι, για να τιμωρήσουν τους Αстуπαλίτες, έφεραν έναν στόλο να τους βομβαρδίσει, ο γέρος ύψωσε ένα λευκό πανί σ' ένα βαρκάκι και πήγε και τους ενημέρωσε πως οι κάτοικοι ήταν αθώοι. Τότε οι Γάλλοι αποβιβάστηκαν, με τους κατοίκους να τους επευφημούν, και ανήγειραν ένα μνημείο στον Μπισόν.

Πλέουμε κατά μήκος της δυτικής πλευράς του νησιού με τα πράσινα θαμνάκια, που κάνουν αντίθεση με τις πυρρόχρωμες αστοιβές της ανατολικής πλευράς. Και ύστερα μας πιάνει φουρτούνα στ' ακρωτήρι *Πούλαρης* και λουφάζω στη γωνιά μου. Κάθε τόσο, ανοίγω το ένα μου μάτι για να δω ένα πλοίο που περνάει, ή την Αстуπάλαια ν' απομακρύνεται και τις αιτές της *Νισύρου*, της *Κω* και της *Καλύμνου* να διακρίνονται ολοένα πιο καθαρά. Κατά τις 8 η ώρα πιάνει μπουνάτσα ανάμεσα στην *Κω* και την *Ψέριμο* (*Κάπαρη*) κι έτσι μπορώ να περιεργαστώ με την άνεσή μου τη βορινή πλευρά της *Κω* πάνω από την οποία δεσπόζει μια όμορφη δαντελωτή οροσειρά, τους ανεμόμυλους στην ακροθαλασσιά, τα μεγάλα θερισμένα χωράφια που διαγράφονται σαν κίτρινες κηλίδες, ένα αμμόδες πλάτωμα και, ανατολικά, απέναντι από τα μικρασιατικά παράλια και την αρχαία Αλικαρνασσό, τις φηγούρες των μιναιρέδων και των μύλων της *Κω*. Ο ήλιος κοντεύει να δύσει πίσω από την *Ψέριμο* και την *Κάλυμνο*, όταν σηκώνεται το βραδινό αεράκι. Τα πανιά ζωντανεύουν σιγά σιγά, η θάλασσα παίρνει ένα βαθυγάλαζο χρώμα, μεταλλικό, που το διασπά μόνο η χρυσοκίτρινη αντανάκλαση του ήλιου που γέρνει και σύντομα εξαφανίζεται, ενώ τα διάφορα νησιά, καφετί, πυρόξανθα ή γαλάζια, διατάσσονται στα διαφορετικά τους επίπεδα. Μεσ στη νύχτα που πέφτει γρήγορα, οι μύλοι της

Κω

γυρίζουν αιόμη, και μπαίνουμε επιτέλους στο *Μανδράκι*, χωμένο ανάμεσα στην προβλήτα των μύλων και το Κάστρο των Ιπποτών με τα χαμηλά, ογκώδη τείχη. Θαυμάζω την ακρίβεια των χειρισμών του πληρώματος, όλα εκείνα τα μικρά σχοινιά, το καθένα με το δικό του ρόλο. Είναι πάρα πολύ αργά για να αποβιβαστούμε και οργανωνόμαστε για να περάσουμε τη νύχτα, ενώ από την όχθη όπου θα δέσουμε ακούγονται φωνές, γραμμόφωνα και μια γυναικεία ανατολίτικη φωνή που ερεθίζει τις αισθήσεις των ανδρών του λιμανιού. Εξαιρετική νύχτα, δίχως υπερβολική ψύχρα. Ο ήλιος ανατέλλει σ' έναν κωνσταντινουπολίτικο ουρανό, με καφετί και χρυσά συννεφάκια. Μεγάλη κινητικότητα των καϊκιών που απομακρύνονται, καφές στη γέφυρα, περιμένοντας να μπορέσουμε να αποβιβαστούμε με τις αποσκευές μας.

A 8 h, avec le canon et le drapeau qui s'élève sur la tour conique du palais du Gouvernement, nous pouvons débarquer. Pendant que le capitaine fait des formalités, je commence la brève visite de la ville. Dans les anciens fossés, les Italiens ont dressé des autels et de fragments de colonnes entre des palmiers et des massifs de fleurs, et ils sont en train de faire paver de petits cailloux fort jolis les chemins qui conduisent à la place du Platane. Celui ci est évidemment formidable, mais on n'en voit pas la forme, et quantité de marbres antiques ont dû être employés à étayer ses branches horizontales. De là, un pont avec des inscriptions turques conduit au château que gardent de petits soldats italiens. Ses deux murailles emboîtées sont construites en grande partie avec des pierres de taille antiques, provenant sans doute de l'Asclepeio. Sur la porte principale, une frise de masques de théâtre fait le plus curieux effet dans cette massive architecture militaire. Par places, les armes de Carmadini (XV^e s.) et des chevaliers de Rhodes.

Au mur intérieur, très bien conservés, les lys de France tenus par 2 anges, agenouillés l'un sur le soleil, l'autre sur la lune. L'entrée du château intérieur est toute couverte de colonnes antiques et d'inscriptions posées de travers. Tandis que je les lis, je suis rejoint par un soldat et un fasciste ; le premier me fait visiter la cour intérieure où l'on promène des prisonniers ; le second, le musée, où se trouvent une foule d'inscriptions, entre autres l'épithaphe d'un musicien, *ΔΙΛΙΤΗΤΙΚΟΥ | ΤΟΥ | ΜΟΥΣΟΠΟΙΟΥ | ΤΟΝΤΑΦΟΝ | ΜΗΣΚΥΛΑΕΤΕ*], et beaucoup de statues votives à *Δαμάτρι*, et une statue d'homme, dite Hippocrate, mais qui me paraît d'une époque postérieure.

Mon guide me fait acheter des publications d'un monsieur *Ζαπράφτης* et voyant que je m'y intéresse, m'apprend qu'il est son beau père et a une collection de chansons populaires. Tandis que nous faisons route pour aller le trouver, nous nous arrêtons sur la place du Platane, où il me présente à un ami qui m'invite à une noce à Asfendiou. M. *Ζαπράφτης* habite sur la vire des remparts, tranquille promenade plantée d'arbres. C'est un beau vieillard, atteint malheureusement de paralysie et qui parle en tremblant avec beaucoup de difficultés. C'est lui qui découvrit l'emplacement du sanctuaire d'Esculape. Sa fille m'offre un excellent *γλυκό*, fait de tomates confites. En les quittant, je descends une rue du bazar, avec des turbans et des vendeurs de limonades, et passe payer mon capitaine. Je vais de là à l'Albergo de Gelsomino, très bien, avec tous les officiers italiens. Bain rapide sur la plage.

Vers 3 h.1/2, vient me prendre mon nouvel ami, et nous montons en auto à l'*Ἀσκληπιεῖον*. Lui même y a fouillé. La situation rappelle un peu celle de l'*Ἡραῖον* d'Argos, avec 3 terrasses superposées, mais la plaine qui s'étend au pied est plantée d'oliviers et se continue par la mer. Au pied du sanctuaire, des bains, avec les petits piliers du tepidarium.

Στις 8 η ώρα, με το κανόνι και την έπαρση της σημαίας στον κωνικό πύργο του Διοικητηρίου, μπορούμε να αποβιβαστούμε. Ενόσω ο καπετάνιος ασχολείται με τις διατυπώσεις, αρχίζω μια σύντομη επίσκεψη στην πόλη. Στις αρχαίες τάφρους, οι Ιταλοί έχουν στήσει βωμούς και μέλη κίωνων, ανάμεσα σε φοίνικες και παρτέρια λουλουδιών, και έχουν αρχίσει να στρώνουν με πολύ όμορφα βοτσαλάκια τους δρόμους που οδηγούν στην πλατεία του Πλατάνου. Ο πλάτανος εξυπακούεται ότι είναι υπέροχος, αλλά η μορφή του δεν διακρίνεται και ένα πλήθος αρχαίων μαρμάρων υποβαστάζουν τα οριζόντια κλαδιά του. Από εκεί, μια γέφυρα με τούρνιακες επιγραφές οδηγεί στο Κάστρο, που το φρουρούν νεαροί Ιταλοί στρατιώτες. Οι δύο οχυρώσεις του, η μία μέσα στην άλλη, είναι χτισμένες σε μεγάλο βαθμό με αρχαίες λαξευμένες πέτρες, προερχόμενες το δίχως άλλο από το Ασκληπιείο. Στην κεντρική πύλη, μια ζωφόρος με θεατρικά προσωπεία προκαλεί μια πολύ παράξενη εντύπωση μέσα σ' αυτή την ογκώδη στρατιωτική αρχιτεκτονική. Κατά τόπους, οικόσημα των Καρμαντίνι (15^{ος} αιώνας) και των Ιπποτών της Ρόδου.

Στο εσωτερικό τείχος, καλοδιατηρημένοι, οι κρήνοι της Γαλλίας που τους κρατούν δύο γονυκλινείς άγγελοι, ο ένας στραμμένος προς τον ήλιο και ο άλλος προς τη σελήνη. Η είσοδος του εσωτερικού περιβόλου είναι εξ ολοκλήρου καλυμμένη με αρχαίους κίονες και επιγραφές τοποθετημένες εγκάρσια. Ενόσω τις διαβάξω, με πλησιάζουν ένας στρατιώτης και ένας φασίστας· ο πρώτος με πηγαίνει να επισκεφτώ τον εσωτερικό περιβόλο όπου βγάζουν για περίπατο τους φυλακισμένους και ο δεύτερος, το μουσείο, όπου βρίσκεται ένα πλήθος επιγραφών (ανάμεσά τους και η επιτύμβια επιγραφή ενός μουσικού: ΔΙΑΙΤΗΤΙΚΟΥ / ΤΟΥ / ΜΟΥΣΟΠΟΙΟΥ / ΤΟΝΤΑΦΟΝ / ΜΗ ΣΚΥΛΛΕΤΕ), πολλά αγάλματα αφιερωμένα στη Δήμητρα και ένα άγαλμα ανδρός, υποτίθεται του Ιπποκράτη, αλλά μου φαίνεται ότι είναι μεταγενέστερης εποχής.

Ο οδηγός μου με πείθει να αγοράσω τις δημοσιεύσεις ενός κυρίου Ζαρράφτη και, βλέποντας πως ενδιαφέρομαι, με πληροφορεί ότι είναι πεθερός του και ότι έχει μια συλλογή από δημοτικά τραγούδια. Στη διαδρομή, καθώς πηγαίνουμε να τον βρούμε, σταματάμε στην πλατεία του Πλατάνου και με συστήνει σ' ένα φίλο του που με καλεί σ' έναν γάμο στο Ασφενδιού. Ο κύριος Ζαρράφτης μένει πλάι στα τείχη, σε μια ήσυχη δενδρόφυτη λεωφόρο. Είναι ένας όμορφος γεράκος, αλλά δυστυχώς πάσχει από παράλυση και μιλάει με μεγάλη δυσκολία, τρέμοντας. Εκείνος ανακάλυψε τη θέση του ιερού του Ασκληπιού. Η κόρη του μου προσφέρει ένα εξαιρετικό γλυκό, φτιαγμένο από ντοματάκια βρασμένα σε σιρόπι. Αφήνοντάς τους, κατηφορίζω το δρόμο του παζαριού, με τα τουρμπάνια του και τους πωλητές λεμονάδας, και περνάω να πληρώσω τον καπετάνιο μου. Από εκεί πηγαίνω στο Albergo de Gelsomino⁶³, πολύ καλό, μαζί με όλους τους Ιταλούς αξιωματικούς. Γρήγορο μπάνιο στην παραλία.

Κατά τις τρεισήμισι η ώρα, έρχεται να με πάρει ο καινούργιος μου φίλος και ανηφορίζουμε με το αυτοκίνητο στο *Ασκληπιείο*. Έχει πάρει κι ο ίδιος μέρος στις ανασκαφές του. Η κατάσταση θυμίζει λιγάκι το *Ηραίον* του Άργους, με τα τρία αλληπάλληλα πλατώματα, αλλά η πεδιάδα που απλώνεται στους πρόποδες είναι κατάφυτη με ελιές και φτάνει ως τη θάλασσα. Στο χαμηλότερο επίπεδο του ιερού, θέρμες, με τους στυλίσκους του tepidarium⁶⁴.

⁶³ Πρόκειται για το ξενοδοχείο Γιασεμί, το σημερινό Ακταίον.

⁶⁴ Το *tepidarium*, η χλιαρή αίθουσα των ρωμαϊκών λουτρών που θερμαινόταν από υπόκαυστο.

Au dessus, une immense terrasse bordée de portiques, au fond de laquelle une vasque reçoit l'eau qui coule, à l'abri d'un Pan dans sa grotte (un peu "bonbonnière", ce Pan dans cet endroit ; peut être idée de M. R. Herzog), parmi des capillaires. Tout le long du mur, sous des figuiers, sourdent des eaux ; cela fait penser aux sources de l' Ἀσκληπιεῖον de l'Acropole. Un petit escalier conduit à la terrasse moyenne, où se groupent différents monuments ; le vieux temple, avec une curieuse fosse couverte de marbre, soi disant pour recevoir les offrandes des fidèles. Devant, un grand autel, dont il reste des caissons, et, à gauche, un autre temple, construit avec des débris plus anciens, et dont il reste quelques fragments de l'architrave, d'un travail admirable de soigné, qui rappelle celui de la μάρμαρα de Delphes. Contre le mur du fond, une exèdre, des figuiers, la source du sanctuaire et au centre, soutenu par des murs magnifiques, le grand escalier qui conduisait au temple neuf, dont il reste le pavage, luisant de marbre blanc, et le seuil en formidables blocs de calcaire noir. Des colonnes doriques, assujetties par 2 crochets dans les bords et non au centre, il ne reste que quelques tambours.

La vue est magnifique. On se trouve à mi hauteur, au flanc du Dicheon, profondément vallonné, et l'on a devant soi, toute la côte N. de l'île, avec ses oliviers, les taches jaunes des champs moissonnés, vertes du sésame et des vignes, et le blanc de Cò, dont on distingue les clochers et les minarets. Plus loin, la mer, la côte d'Asie mineure, les îles de Ψέριμος, et derrière, de Calymno, des écueils bizarres, des îles dans le lointain, vapeurs bleutées. Dans les ruines du sanctuaire, se promènent, voilées, des Turques aux habits noirs. Le gardien du petit musée, où il n'y a de curieux que des sortes de haltères antiques, des poids, et des instruments de médecine, nous offre des œillets et un café. Hélas, il n'a pas là sa fille, qui avait tant ravi mon journaliste allemand. Nous redescendons trop tôt à mon gré, mais cela me permet de mettre des lettres à la poste pour le départ du San Marco.

Samedi 23 août

Lever assez tardif. Je pars en promenade dans la ville murée, ou du moins dont les maisons ont remplacé les murs, et où l'on ne pénètre que par 4 portes. Rues étroites, pavées, tranquilles, avec de petites maisons blanches à terrasses, et par places de vieux murs, une fenêtre en ogive, des armoiries. Ailleurs, des passages couverts sous des voûtes turques, et, traversant la petite cité d'une porte à l'autre, la rue du Marché, avec de petits auvents abritant les marchandises et ombrée par places de treilles de vigne au feuillage frais. Je traverse ensuite le quartier musulman, avec ses mosquées où l'on accède par un escalier, le rez de chaussée étant occupé par des magasins, ses femmes voilées, emplissant leurs cruches aux fontaines encastrées dans les murs, ses bornes marchepieds à l'intention des cavaliers à la porte des maisons, et ses petits balcons de bois.

Από πάνω ένα πελώριο πλάτωμα με στοές ολόγυρα και, στο βάθος, μια δεξαμενή δέχεται το νερό που κυλάει ανάμεσα στα πολυτρίχια, κάτω από έναν Πάνα μες στην σπηλιά του (λιγάκι παραφορτωμένος αυτός ο Πάνας σ' ετούτο το μέρος· ιδέα ίσως του Χέρτσουκ⁶⁵). Κατά μήκος του τοίχου, κάτω από τις συκιές, αναβλύζουν νερά και το σύνολο μου θυμίζει τις πηγές του *Ασκληπιείου* της Ακρόπολης. Μια μικρή κλίμακα οδηγεί στο μεσαίο πλάτωμα, όπου βρίσκονται συγκεντρωμένα διάφορα μνημεία· ο αρχαίος ναός, μ' ένα παράξενο όρυγμα καλυμμένο με μάρμαρο, όπου υποτίθεται ότι έριχναν οι πιστοί την προσφορά τους. Μπροστά, ένας μεγάλος βωμός, που σώζεται το κρηπίδωμά του, και αριστερά ένας άλλος ναός⁶⁶ χτισμένος με πιο αρχαία συντρίμια, από τον οποίο δεν σώζονται παρά ορισμένα μέλη του επιστυλίου, καμωμένα με αξιοθαύμαστη φροντίδα και μια δεξιοτεχνία που θυμίζει τα μάρμαρα των Δελφών. Στον τοίχο του βάθους, μια εξέδρα, συκιές, η κρήνη του ιερού και στο κέντρο, με θαυμάσιους αναλημματικούς τοίχους, η μεγάλη κλίμακα που οδηγούσε στον νεότερο ναό, του οποίου σώζεται το λιθόστρωτο, από αστραφτερό λευκό μάρμαρο, και το κατώφλι με τα επιβλητικά συμπαγή αγκωνάρια από σκούρο ασβεστόλιθο. Από τις δωρικές κολόνες, που στηρίζονταν με δύο κρηπιδώματα στις άκρες και όχι στη μέση, δεν σώζονται παρά μερικοί σπόνδυλοι.

Η θεά είναι θαυμάσια. Βρισκόμαστε στα μισά του υψώματος, στις πλαγιές του Δίκαιου με τα βαθιά φαράγγια, και μπροστά μας απλώνεται όλη η βορινή πλευρά του νησιού, με τους ελαιώνες της, τις κίτρινες κηλίδες των θερισμένων χωραφιών της, τις πράσινες κηλίδες των χωραφιών του σουσαμιού και των αμπελιών και τη λευκή πόλη της Κω με τους μιναρέδες και τα καμπαναριά της. Πιο μακριά, τα μικρασιατικά παράλια, το νησί της Ψέριμου, κι από πίσω η Κάλυμνος, μερικοί περιέργοι σκόπελοι, άλλα νησιά στο βάθος, γαλαζωποί ατμοί. Στα ερείπια του ιερού, κάνουν τον περίπατό τους μαυροντυμένες Τουριάλες με φερετζέ. Ο φύλακας του μικρού μουσείου, που δεν έχει τίποτε το ενδιαφέρον εκτός από μερικούς αρχαίους αλτήρες, βάρη και ιατρικά εργαλεία, μας προσφέρει γαρύφαλλα και καφέ. Δυστυχώς, δεν είναι εκεί η κόρη του που είχε τόσο γοητεύσει τον Γερμανό δημοσιογράφο μου. Κατηφορίζουμε και πάλι, πάρα πολύ νωρίς κατά τη γνώμη μου, αλλά αυτό μου επιτρέπει να πάω τα γράμματα στο ταχυδρομείο για να προλάβουν την αναχώρηση του *Σαν Μάρκο*.

Σάββατο 23 Αυγούστου

Έγερση αργιτά αργά. Πηγαίνω να περιηγηθώ στην περικτεισμένη πόλη, ή μάλλον στην πόλη που τα σπίτια της έχουν αντικαταστήσει τα τείχη, όπου δεν μπορείς να μπεις παρά μόνο από τέσσερις πύλες. Στενά δρομάκια, λιθόστρωτα, ήσυχα, με λευκά σπιτάκια με βεράντες και, κατά τόπους, παλιά τείχη, ένα οξυκόρυφο παράθυρο, οικόσημα. Πιο πέρα, σκεπαστά περάσματα κάτω από τούρκικες καμάρες, και η οδός της Αγοράς, που διασχίζει τη μικρή πόλη από την μια πύλη έως την άλλη κι έχει μικρά στέγαστρα για να προστατεύονται τα εμπορεύματα και κατά τόπους σκιερές κληματαριές με ολόφρεσκα φύλλα. Διασχίζω έπειτα τη μουσουλμανική συνοικία με τα τζαμιά της, όπου η πρόσβαση γίνεται από μια σιάλα, αφού το ισόγειο είναι κατειλημμένο από αποθήκες, με τις γυναίκες της με τον φερετζέ που γεμίζουν τις στάμνες τους στις εντοιχισμένες κρήνες, με τα πεζούλια της για τους καβαλάρηδες κοντά στις πόρτες των σπιτιών, και τα μικρά ξύλινα μπαλκόνια της.

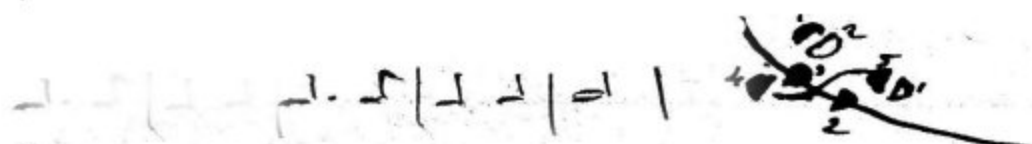
⁶⁵ Ρούντολφ Χέρτσουκ (1871-1943), Γερμανός αρχαιολόγος που αποκάλυψε το Ασκληπιείο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (1901-1905), ύστερα από υπόδειξη του Κώου ιστοριοδίφη Ιάκωβου Ζαρράφτη.

⁶⁶ Πρόκειται για τον ναό του Απόλλωνα, περίπτερος κορινθιακού ρυθμού, 2^{ου} αιώνα μ.Χ.

Sur les rues en dos d'âne, se balancent des paysans, en σαλιβάρια, entre 2 paniers de raisins. A la sortie de la ville, dans des champs, auprès d'une grande noria un très joli petit théâtre romain, avec toutes ses substructures intactes, qui me rappellent la crypte des églises romanes, de Tournus surtout. La scène elle-même est très complète, avec 2 escaliers latéraux, et les pylônes qui séparaient les portes. Derrière se creuse une sorte de petit fossé. Les gradins, en calcaire blanc, n'ont rien de spécial. Je redescends sur le Mandracchio et entre dans le Castro. Avec le gentil gardien fasciste, je me promène sur les murs extérieurs, où il me fait observer les bouches d'air des casemates. Partout, des fragments antiques, des triglyphes, des inscriptions. Nous pénétrons dans les casemates à l'odeur malsaine, qui ouvrent directement sur la muraille. Parmi les écussons des chevaliers, l'un des plus beaux est celui d'Amboise et de l'Ordre, avec la date 1512, et encadré de rinceaux de vigne, taillé dans un beau marbre antique. Sur la place du platane, autour du tronc monstrueux, des Grecs jouent au jacquet et boivent leur café. Je perds du temps à attendre le *μπολσεβίκο*, Γιώργης Τσαγγάρης qui doit me conduire à un mariage dans son village d'Άσφενδιοῦ. Nous ne partirons que le lendemain. Vers le soir je vais prendre un bain, au soleil couchant, dans une mer retournée par le vent.

Dimanche 24 août

Départ vers 2 h. avec mon bolchevik, un type curieux, aux cheveux rares, aux joues mal rasées, qui a perdu tout ce qu'il avait gagné en Russie. Une auto nous mène à Zipari, au pied d'Άσφενδιοῦ dont les blancs groupes de maisons apparaissent dans la verdure. Nous y montons à pied, par une robuste chaleur, avec halte dans une vigne familiale. Mon compagnon me mène dans la maison de ses sœurs, voisine de celle du mariage. Sol de terre battue avec les estrades en bois où l'on étendra les matelas. Les instruments se mettent à jouer dans la cour. Danse à 2 temps, nettement plus lente que la *σούστα*, et dite *Κωίτικο* ou plutôt *Σι[γ]ανό*.

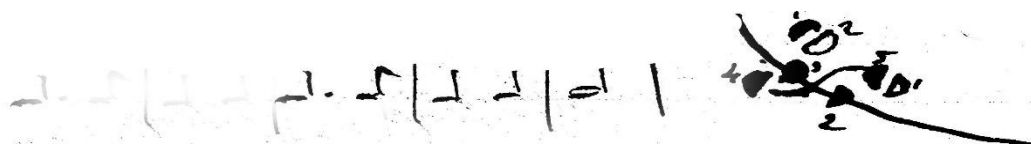


On transporte sur les lieux le père de la *νύφη*, un vieux papa paralytique. Giorgis va se soûler comme un Russe, c. à d. sans perdre son sang-froid, dans un café où il débat les questions électorales, ayant combattu l'ancien maire qui ne voulait ni écoles ni médecin. Nous revenons assister au bal, de la terrasse de sa maison. Le soleil se couche derrière Kalymno, et la lumière est d'une grande douceur. On nous emmène à un autre mariage, dans la cour d'une église, sur le pavé noir et blanc. Malheureusement, les gens, des riches, sont ennemis de mon Τσαγγάρης, du parti des *ξυπόλυτοι* et l'atmosphère est plutôt fraîche. Nous redescendons donc. Vers 10 h. 1/2 la *νύφη* commence à prendre part au bal avec le *γαμπρό*, et les danseurs lui chantent, en *χορός τραγουδιστός* des *παινέματα*. Les voix sont laides et les improvisations plutôt faibles. Aussi accepté-je volontiers de m'étendre un instant.

Στους δρόμους, χωρινοί με *σαλβάρια* τραμπαλίζονται πάνω στα γαϊδουράκια τους, καθισμένοι ανάμεσα σε δύο κοφίνια με σταφύλια. Στην έξοδο της πόλης, στα χωράφια, δίπλα σ' ένα μεγάλο μαγγανοπήγαδο ένα πανέμορφο μικρό ρωμαϊκό θέατρο με ανέπαφες τις υπόγειες στοές του, που μου θυμίζουν κρύπτες ρωμανικών εκκλησιών, κυρίως της Tourneus⁶⁷. Η σκηνή του είναι σε άψογη κατάσταση, με δύο πλαϊνές κλίμακες, και τις παραστάδες που χώριζαν τις θύρες. Πίσω ανοίγεται ένα είδος μικρής τάφρου. Το κοίλον, από λευκό ασβεστόλιθο, δεν έχει τίποτε το ιδιαίτερο. Ξανακατεβαίνω στο Μανδράκι και μπαίνω στο Κάστρο. Με τον ευγενικό φαρίστα φύλακα, περιπλανιέμαι στα εξωτερικά τείχη, όπου μου λέει να προσέξω τους αεραγωγούς των υπόγειων πυροβολείων. Παντού αρχαία μέλη, τριγλύφα, επιγραφές. Χωνόμαστε στα δυσώδη πυροβολεία, τα οποία ανοίγουν κατευθείαν στο τείχος. Ένας από τους πιο όμορφους ιπποτικούς θυρεούς των ιπποτών είναι αυτός του Τάγματος και του Ντ' Αμπουάζ, με ημερομηνία 1512, που περιβάλλεται από ελίσσόμενη κληματίδα, σκαλισμένη σ' ένα όμορφο αρχαίο μάραρο. Στην πλατεία του Πλατάνου, γύρω από τον τερατώδη κορμό, Έλληνες παίζουν τάβλι και πίνουν τον καφέ τους. Χάνω τον χρόνο μου περιμένοντας τον μπολσεβίκο Γιώργη Τσαγγάρη να με πάει σ' ένα γάμο στο χωριό του, το Ασφενδίου. Δεν θα φύγουμε παρά την επομένη. Κατά το βραδάκι πηγαίνω να κολυμπήσω, με τον ήλιο να δύει, σε μια θάλασσα ανταριασμένη από τον αγέρα.

Κυριακή 24 Αυγούστου

Αναχώρηση κατά τις 2 η ώρα με τον μπολσεβίκο μου, έναν παράξενο τύπο, με αραιά μαλλιά και μισοξυρισμένα μάγουλα, που έχασε όλα όσα είχε κερδίσει στη Ρωσία. Ένα αυτοκίνητο μας πηγαίνει στο Ζηπάρι, στα ριζά του Ασφενδιού, που τα λευκά σπίτια του εμφανίζονται κατά ομάδες μες στην πρασινάδα. Ανηφορίζουμε πεζή, μες στο λιοπύρι, κάνοντας στάση σ' ένα αμπέλι της οικογένειας. Ο σύντροφός μου με πηγαίνει στο σπίτι των αδερφάδων του, δίπλα από το σπίτι του γάμου. Πατητό χώμα για δάπεδο και ξύλινα βάρθρα όπου απλώνουν τα στρώματα. Τα όργανα αρχίζουν να παίζουν στην αυλή. Χορός σε δύο χρόνους, αισθητά πιο αργός από την σούστα, που λέγεται Κωϊτικός ή μάλλον Σι[γ]ανός.



Μεταφέρουν στο χώρο του γάμου τον πατέρα της νύφης, έναν γέρο παράλυτο παππά. Ο Γιώργης θα μεθύσει σαν Ρώσος, τουτέστιν χωρίς να χάσει την ψυχραιμία του, σ' ένα καφενείο όπου τσακώνεται για τις εκλογές, αφού είχε αγωνιστεί κατά του παλιού δημάρχου που δεν ήθελε ούτε σχολεία ούτε γιατρό. Επιστρέφουμε και παρακολουθούμε τον χορό από τη βεράντα του σπιτιού του. Ο ήλιος δύει πίσω από την Κάλυμνο, και το φως είναι πάρα πολύ γλυκό. Μας πηγαίνουν σ' έναν άλλον γάμο, στο προαύλιο μιας εκκλησίας, στο μαυροάσπρο βοτσαλωτό της. Δυστυχώς, οι άνθρωποι, κάποιοι πλούσιοι, είναι εχθροί του Τσαγγάρη μου, του κόμματος των *ξυπόλητων*, και το κλίμα είναι μάλλον ψυχρό. Οπότε κατηφορίζουμε και πάλι. Κατά τις δέκα και μισή η *νύφη* μπαίνει στον χορό μαζί με τον *γαμπρό* και της τραγουδούν εν χορώ *παινέματα*, χορεύοντας τον *τραγουδιστό*. Άσχημες φωνές και αυτοσχεδιασμοί μάλλον αδύναμοι. Έτσι, με ανακούφιση φεύγω και πάω να πλαγιαίσω για λίγο.

⁶⁷ Πόλη στο Σον ε Λουάρ της περιοχής της Βουργουνδίας, με φημισμένο καθεδρικό.

Au petit matin, παραξύπνημα. Le couple entre dans la maison avec les jeunes filles; on ferme la porte. De l'extérieur les jeunes gens en demandent l'ouverture et les jeunes filles leur répondent : elles n'ouvriront que lorsqu'ils commenceront les άσκημα. Immédiatement après, craignant je crois le bâton de la faction ennemie, mon hôte décampe avec sa femme russe et ses enfants, me laissant tout seul à me débrouiller comme je puis avec des musiciens que j'engage, avec des jeunes filles craintives, des vieilles muettes. Une seule femme, veuve aux traits très calmes et très beaux, me dit les airs de la balançoire et du berceau. Puis 2 joueurs d'instrument se soulent en me disant de vagues mantinades. Sieste puis causerie avec mes hôtesses, toutes 2 laides terriblement, dont l'une me conte les péripéties de son mariage et l'autre les difficultés qu'a une fille sans dot liquide à trouver un mari. Au coucher du soleil, je vais dans un café avec le vieux Πέτρος Χατζηπέτρον où a échoué le mariage du haut, qui continue à boire et à chanter.

Mardi 26 août

Départ au matin avec mon Πέτρος que j'ai imprudemment laissé se joindre à moi. Il me raconte ses talents de greffeur et de chasseur, tandis que, mon sac au dos, nous gagnons Πυλί par un chemin entre les vignes et par places les pins parfumés, à flanc de montagne. Vers 9 h. nous sommes à Πυλί. Nous y trouvons immédiatement un chanteur dans un café et l'emmenons à l'ombre d'un olivier, dans une vigne, près d'un de ces arbres ronds au feuillage sombre et aux petits fruits rouges qui mûrissent paraît-il à l'automne. L'endroit est beau, dominant le village, moins élevé qu'Asfendiou, à l'articulation des collines et de la plaine côtière. Les chansons s'extirpent une à une non sans peine, et sans grand résultat. Et puis j'ai une colique qui me jette constamment derrière les petits murs des vignes. L'après-midi, je vais faire une longue sieste sous mon arbre. Des mulets, des moutons paissent dans les champs moissonnés entre les vignes. Au café, je retrouve un chasseur de Calymno qui nous fait partager le soir l'unique perdrix qu'il a tirée. La soirée se passe à écrire des chansons. Oublié un vieux type, affreusement bavard et momier, lecteur de la Ζωή, au verbe intarissablement onctueux qui me dicte une στιχοπλακή alphabétique pour exhorter les hommes à se préparer à la mort. On nous étend une couverture sur les bancs étroits du café où il fait une terrible chaleur.

Mercredi 27 août

Après le café matinal et une dernière chanson nous nous embarquons dans une auto pour Kefalo, avec un ancien pâtre enrichi dans l'hôtellerie qui va avec sa femme passer quelques jours dans un monastère isolé. Nous quittons la zone du Dicheon et nous trouvons sur un plateau de peu de hauteur, tout sablonneux, avec un sable blanc, sur lequel je ne sais quels buissons font des taches brun violet. Grands champs de tabac, assez laids. Nous passons par Antimachia; vue très belle sur les deux mers, celle de Calymno et celle de Nisiro. Entre les deux, la presqu'île de Kefalo, avec ses montagnes aux pins verts. La route descend vers la rive S. et se termine sans façon, entre deux murs qu'ombragent des figuiers. C'est à pied, par une rude chaleur, qu'il nous faut gagner Kefalo.

Το ξημέρωμα, τα *παραξυπνήματα*. Το ζευγάρι αμπαρώνεται μες στο σπίτι με τα κοριτσόπουλα. Απ' έξω οι νεαροί ζητούν να τους ανοίξουν την πόρτα και τα κοριτσόπουλα τους απαντούν ότι δεν θα τους ανοίξουν μέχρι να αρχίσουν τα *άσκημα*. Αμέσως μετά, φοβούμενος νομίζω τη ράβδο της εχθρικής φατριάς, ο οικοδεσπότης μου το σκάει με την κοκκινομάλλα γυναίκα του και τα παιδιά τους, αφήνοντάς με ολομόναχο να τα βγάλω πέρα όπως μπορώ με τους μουσικούς που έχω επιστρατεύσει, με τα φοβισμένα κοριτσόπουλα και τις βουβές γριές. Μια μόνο γυναίκα, μια χήρα με πολύ ήρεμα και πολύ όμορφα χαρακτηριστικά, μου λέει σιωπούς της κούνιας και νανουρίσματα. Ύστερα δύο οργανοπαίχτες μεθούν λέγοντάς μου ασήμαντες μαντινάδες. Μεσημεριανή ανάπαυση, ύστερα κουβεντούλα με τις οικοδέσποινές μου, τρομερά άσχημες κι οι δυο· η μία μου αφηγείται τις περιπέτειες του γάμου της και η άλλη τις δυσκολίες που έχει μια κοπέλα να βρει γαμπρό αν δεν έχει λεφτά για προίκα. Το λιόγερμα, πηγαίνω με τον γέρο *Πέτρο Χατζηπέτρου* στο καφενείο όπου γινόταν ο γάμος και δεν καταφέραμε να μείνουμε, κι εκείνος ξαναπιάνει το ποτό και τραγουδι.

Τρίτη 26 Αυγούστου

Αναχώρηση το πρωί με τον *Πέτρο* μου, που απερίσκεπτα τον άφησα να έρθει μαζί μου. Μου αφηγείται τα κατορθώματά του στο μπόλιασμα των φυτών και στο κυνήγι, ενώ, με το σάκο μου στην πλάτη, οδεύουμε για το Πυλί από ένα μονοπάτι ανάμεσα σε αμπέλια και ευδιαστά πεύκα στην πλαγιά του βουνού. Κατά τις 9 η ώρα φτάνουμε στο Πυλί. Βρίσκουμε αμέσως έναν τραγουδιστή σ' ένα καφενείο και πηγαίνουμε στη σκιά ενός λιόδεντρου, μέσα σ' έναν αμπελώνα, δίπλα σ' ένα από κείνα τα φουντωτά δέντρα με το σκούρο φύλλωμα και τους μικρούς κόκκινους καρπούς που φαίνεται πως ωριμάζουν το φθινόπωρο. Η τοποθεσία είναι όμορφη, πάνω από το χωριό, που βρίσκεται πιο χαμηλά από το Ασφενδιού, εκεί που οι λόφοι συναντούν την παραλία πεδιάδα. Τα τραγούδια βγαίνουν ένα ένα, με το ζόρι, και χωρίς σπουδαία αποτελέσματα. Κι ύστερα με πιάνει ένας πόνος στην κοιλιά που με στέλνει διαρκώς πίσω από τα τοιχάκια των αμπελώνων. Το απομεινόμενο, αποκοιμιέμαι για πολλή ώρα κάτω από το δέντρο μου. Μουλάρια και πρόβατα βόσκουν στα θερισμένα χωράφια ανάμεσα στ' αμπέλια. Στο καφενείο ξαναβρίσκω έναν κυνηγό από την Κάλυμνο, που μοιράζεται μαζί μας το βραδινό του, τη μοναδική πέρδικα που έχει πιάσει. Η βραδιά περνάει γράφοντας τραγούδια. Λησμόνησα έναν φριχτά φλύαρο και μουμιοποιημένο γέρο, αναγνώστη της *Ζωής*, με λόγο διαρκώς μελιστάλαχτο που μου υπαγορεύει μια αλφαβητική *στιχοπλακή*, που προτρέπει τους ανθρώπους να προετοιμαστούν για τον θάνατο. Μας απλώνουν μια κουβέρτα στους στενούς πάγκους του καφενείου, όπου η ζέστη είναι αφόρητη.

Τετάρτη 27 Αυγούστου

Μετά τον πρωινό καφέ κι ένα τελευταίο τραγούδι παίρνουμε ένα αυτοκίνητο για την Κεφαλό, μαζί μ' έναν πρώην τσοπάνη που πλούτισε στα ξενοδοχειακά και πηγαίνει να περάσει μερικές μέρες με τη γυναίκα του σ' ένα απομονωμένο μοναστήρι. Αφήνουμε την περιοχή του όρους Δίκαιου και βρισκόμαστε σ' ένα χαμηλό αμμώδες οροπέδιο, με λευκή άμμο, όπου μερικοί άγνωστοι σε μένα θάμνοι αφήνουν τις σκουρές μενεξεδένιες κηλίδες τους. Μεγάλα καπνοχώραφα, αρκετά άσχημα. Περνάμε από την Αντιμάχεια· πανέμορφη θέα της θάλασσας κι από τις δυο πλευρές, προς την Κάλυμνο και προς τη Νίσυρο. Ανάμεσά τους η χερσόνησος της Κεφάλου, με τα πράσινα πευκόφυτα βουνά της. Ο δρόμος κατηφορίζει νότια και σταματάει απότομα, ανάμεσα σε δύο μαντρότοιχους που τους σκιάζουν συκιές. Για να φτάσουμε στην Κεφαλό, πρέπει να συνεχίσουμε πεζή, μες στην άγρια ζέστη.

Le village apparaît devant nous, sur une colline sablonneuse, que termine le mur d'un château détruit. Dans le haut, sont creusées dans le poudingue, plus compact et de grain plus fin que celui des falaises d'Aïre, de petites chambrettes rondes, où l'hiver s'abritent les bêtes et qui servent aussi de réduit, après avoir sans doute été habitées. A notre débouché dans le village, nous sommes accueillis par un grand diable, dont un œil est remplacé par une chair rouge, avec une petite excroissance au centre. Les clients du café où nous allons ne sont guère en meilleur état. Tous ont les yeux rouges, ou absents, ou abrités par des lunettes noires. Triste humanité où a pénétré le poison du progrès. Nous achetons des poissons que nous fait frire la femme de notre borgne, rieuse et encore jolie, malgré de nombreux enfants dont la bonne santé me rassure. Une vieille sourde s'efforce en vain de me chanter des στιχοπλακές; c'est déjà à grand peine que je puis en noter les paroles. Vers le soir, je fais un coup d'autorité et enlève mon sac du café du Χατζής, qui me déplaît et de plus a envie de me faire payer le soir un lyrareux dont je n'attends rien de bon. Dans le café où nous nous installons, des jeunes gens me chantent des mantinades de médiocre intérêt. Σεβαστός Μαρίνος, notre boiteux, nous a préparé des lits dans sa petite chambre, sur l'estrade près du foyer, tandis qu'il s'entasse avec tous ses gosses et son bébé dans son berceau suspendu sur la haute estrade qu'occupe l'ἀποκρέββατο. Nuit passable malgré tout.

Jeudi 28 août

Je plaque mes deux gardes du corps et pars à la recherche d'antiquités grecques que signale laconiquement mon guide. Traversant le village maisons rectangulaires, blanches, à terrasses, la plupart sans étage je longe le cimetière dont les arbres sont couchés par le vent et suis la crête des falaises de sable durci, tuf, poros peut être, qui descendent aux vignes et aux jardins au bord de la mer. L'aspect du village, avec les alvéoles de ses cavernes, le mur à pic de son Kastro, et surtout la couleur bizarre de son sol, est très curieuse, et la lumière matinale de la baie de K. magnifique. Dans le fond, les montagnes d'Asie, à droite Nisiro. Les pas ont creusé des ornières dans la roche de sable. Une petite église blanche me change le plan de mes antiquités ; je jette un coup d'œil aux beaux blocs de son temple, aux inscriptions passées à la chaux des murs du sanctuaire, et vais rêver sur la pointe de l'esplanade où elle s'élève. J'y suis rejoint par le gardien de l'église, au nez légèrement bourgeonnant dans la moustache blanche, et dont les yeux ont des clignements assez inquiétants. Il me fait la causette, me cueille des raisins, et avec sa femme, borgne elle aussi, il me fait partager son repas de Δεκαπενταύγουστου étant παλαιοημερολογίτες : poissons bouillis, sauce de poisson où trempe du pain d'orge, et fruits, mangés tous avec les doigts. Ils me parlent de leurs 2 fils, en Amérique depuis 25 ans et qui ne leur écrivent ni ne leur envoient d'argent, et il fulmine contre les archéologues qui voulaient lui démolir sa Παναγιά pour y faire des fouilles.

Το χωριό εμφανίζεται μπροστά μας, πάνω σ' έναν αμμώδη λόφο που καταλήγει στο τείχος ενός ερειπωμένου Κάστρου. Ψηλά, σκαμμένα μέσα στο κροκαλοπαγές πέτρωμα που είναι πιο συμπαγές και πιο λεπτόκοικο απ' αυτό των απόκρημνων ακτών της Aïre⁶⁸, μικρά κυκλικά δωματιάκια τα οποία κάποτε σίγουρα θα κατοικούνταν αλλά που τώρα πια χρησιμεύουν ως αποθηκευτικοί χώροι ή ως καταφύγιο των ζώων τον χειμώνα. Μόλις μπαίνουμε στο χωριό, μας υποδέχεται ένας άντρακλας που στη θέση του ενός του ματιού δεν έχει παρά κόκκινη σάρκα μ' ένα μικρό εξόγκωμα στη μέση. Οι πελάτες του καφενείου στο οποίο πηγαίνουμε δεν είναι σε καλύτερη κατάσταση. Έχουν όλοι μάτια κατακόκκινα με βλέμμα χαμένο στο κενό, ή κρυμμένα πίσω από μαύρα γυαλιά. Θλιβερή ανθρωπότητα όπου έχει διεισδύσει το δηλητήριο της προόδου. Αγοράζουμε ψάρια και τα δίνουμε να μας τα τηγανίσει η γυναίκα του μονόφθαλμού μας, μια γυναίκα γελαστή και όμορφη ακόμη, παρά τα πολλά παιδιά της που, ευτυχώς, είναι όλα υγιέστατα. Μια κουφή γριά προσπαθεί μάταια να μου τραγουδήσει *σιχοπλακές*⁶⁹ με μεγάλη δυσκολία μπορώ να σημειώσω τα λόγια της. Κατά το βραδάκι, παίρνω με το έτσι θέλω τον σάκο μου από το καφενείο του Χατζί, που δεν μου αρέσει και που επιπλέον θέλει να με βάλει να πληρώσω το βράδυ έναν λυράρη από τον οποίο δεν περιμένω και σπουδαία πράγματα. Στο καφενείο όπου καταφεύγουμε, μερικοί νεαροί μου τραγουδούν μαντινάδες μέτριου ενδιαφέροντος. Ο *Σεβαστός Μαρίνος*, ο κουτσός μας, έχει ετοιμάσει τα κρεβάτια μας στο μικρό δωμάτιό του, στο σοφά δίπλα στην πυροστιά, ενώ εκείνος στριμώχνεται στον ψηλό σοφά πάνω από τον *αποκρέββατο*⁶⁹, με όλα του τα πιτσιρίκια και το μωρό στην κρεμαστή του κούνια. Μέτρια νύχτα παρόλα αυτά.

Πέμπτη 28 Αυγούστου

Παρατάω τους δύο σωματοφύλακές μου και φεύγω προς αναζήτηση των ελληνικών αρχαιοτήτων που μου υποδεικνύει εν συντομία ο οδηγός μου. Διασχίζοντας το χωριό ορθογώνια σπίτια, λευκά, με βεράντες, τα περισσότερα χωρίς πρώτο όροφο πηγαίνω κατά μήκος του νεκροταφείου που τα δέντρα του έχουν γείρει από τον αέρα και ακολουθώ τη ράχη των απόκρημνων πλαγιών με τη σκληρή άμμο πωρόλιθος ίσως που κατεβαίνουν ως τα αμπέλια και τα περιβόλια στην ακροθαλασσιά. Η όψη του χωριού, με τις κυψελίδες των σπηλιών του, τον κάθετο τοίχο του Κάστρου και, κυρίως, το αλλόκοτο χρώμα του εδάφους του, είναι πολύ παράξενη, και το πρωινό φως του όρμου της Κω είναι θαυμάσιο. Στο βάθος, τα βουνά της Ασίας, δεξιά η Νίσυρος. Ένα λευκό εκκλησάκι αλλάζει τα σχέδιά μου για τις αρχαιότητες· ρίχνω μια ματιά στους όμορφους όγκους του, στις περασμένες με ασβέστη επιγραφές στους τοίχους του ιερού του· και πηγαίνω να ονειρευτώ στην άκρη του πλατώματος όπου υψώνεται. Έρχεται και με βρίσκει ο φύλακας της εκκλησίας, που έχει μια ελαφρώς σπυριάρα μύτη, χωμένη μες στα λευκά μουστάκια του και μάτια που ανοιγοκλείνουν αρκετά ανησυχητικά. Μου πιάνει την κουβέντα, μου κόβει σταφύλια, και με τη γυναίκα του, μονόφθαλμη κι αυτή, με καλούν να μοιραστώ το γεύμα τους του *Δεκαπενταύγουστου*, αφού είναι *παλαισημερολογίτες*: ψάρια βραστά, ψαρόσουπα με μουσκεμένο κριθίνο ψωμί, και φρούτα, κι όλα αυτά τα τρώμε με τα χέρια. Μου μιλάνε για τους δυο γιους τους που λείπουν εικοσιπέντε χρόνια στην Αμερική και δεν τους γράφουν ούτε τους στέλνουν λεφτά, κι εκείνος εξαπολύει μύδρους κατά των αρχαιολόγων που ήθελαν να του γκρεμίσουν την *Παναγιά* του για να κάνουν ανασκαφές.

⁶⁸ Συννοικία της Γενεύης, στις όχθες του Ροδανού, όπου βρίσκεται η οικογενειακή κατοικία του Σαμουέλ Μπω Μποβύ.

⁶⁹ αποκρέββατο: χώρος του παραδοσιακού σπιτιού, κάτω από τον σοφά, που τον χρησιμοποιούσαν σαν αποθηκευτικό χώρο.

Nous nous quittons bons amis et je vais retrouver mes 2 acolytes, qui me mènent chez une pauvre vieille, qui a des plaies aux jambes autour desquelles bourdonnent des mouches ; elle me dit "μυλητά" hélas quelques στιχαπλακές connues par ailleurs et qui n'auraient d'intérêt que si je pouvais en noter exactement l'accent. Elle répond à une question que je me suis posée sur l'emberlificoté des discours dans ses chansons, et sur la difficulté de savoir qui est l'interlocuteur. Elle glisse au début des dialogues des τῆς λείει ἡ μητέρα κ' ἡ κόρη τῆς ἀπαντᾷ, qui mettent les choses au point, raconte en prose les fragments qui lui sont échappés et explique les mots difficiles.

Je me défais du λυράρης, qui effectivement ne sait pas dire une seule chanson et nous descendons pour aller trouver dans les jardins du rivage une vieille qui garde, me dit on, des figuiers, je ne sais trop comment car elle est presque totalement aveugle. Elle a heureusement encore de la voix et me chante des στιχαπλακές et des chansons de mariage, ces dernières toujours sur des airs à danser à la crétoises. Elle me dit d'elle même : ἤμουν χωρατάτziσσα, καλή γυναίκα καὶ πιστή. Je prends un bain bienvenu avant de remonter au village, où, après un 1^{er} repas au café, avec des instrumentistes venus pour la St Jean, nous reprenons des πιτταρίδια (nouilles) et des crêpes qu'a préparées la femme de Σεβαστός. Après un café, et quelques causeries, nous repartons avec mon vieux à pied pour le monastère de St Jean dont de nombreux mulets ont marqué le chemin. C'est celui que j'ai suivi le matin, et, après la Παναγιά, je vais rencontrer un 2^d temple grec et un très joli théâtre grec, sur la scène duquel a crû un pin, et qui domine un ravinement de la colline, au dessus de la mer. Je m'efforce, avec l'aide de mon Πέτρος de reconnaître le θυμάρι, de l'άλισφακιά, du σκοῖνος, des ἀρίκια, des ἀστοιές, du buisson mal odorant dont on se sert pour éloigner des pondeuses les serpents. Vue très belle et variée sur toute la région d'Antimachia, derrière laquelle s'élève le Dicheo, sur les 2 mers qui l'enserrent, avec Calymno à gauche, Nisiros dans le fond. Au premier plan, le Zini, avec ses clairs pins verts et une jolie dent rocheuse. Des mulets nous dépassent. Le chemin redescend sur le versant Ouest, où le soleil descend sur la mer.

Sans trop tarder, après avoir passé près de parcs où paissent les moutons noirs et les mulets blancs du Monastère, nous voyons les quelques maisons blanches et le clocher de l'église. Pas mal de gens déjà, des mulets, à peine de costumes, un gramo citadin ; mais l'atmosphère du couchant sous leur grand platane, près duquel se creuse une source est très poétique. Ἐσπερινός; chantres ignorants mais voix passables, et surtout fidèles plus recueillis que de coutume. Je manque mourir de faim, le monastère n'ayant rien à briffer, mes "amis" de Ko filent en douceur ; heureusement mes musiciens me font partager leur pain, leur fromage et leur raisin. Un vieux cuit des cafés en plein air ; on passe de rares verres de mastique. Pourtant la danse s'organise, au pied du platane. Σιάννα et σούστα; pas de bons danseurs. Puis les citadins τὰ χαλᾶνε avec des danses européennes. L'un d'eux, D^r de Kalamata, nous chante des romances en grattant une hasardeuse guitare. Et impossible de trouver place dans les bâtiments pour coucher ni de dormir dehors, car il fait un vent fort frais ; force est donc de rester à s'engourdir sur un bât ou une pierre autour du feu du καφετζής.

Αποχαιρετιζόμαστε σαν καλοί φίλοι και πηγαίνω να βρω τους δυο κολλητούς μου, που με πηγαίνουν στο σπίτι μιας γριάς φουκαριάρας με πληγές στα πόδια, γύρω από τις οποίες βουίζουν μύγες· μου λέει, «μιλητά» δυστυχώς, μερικές *στιχοπλακές*, γνωστές εξάλλου, και που δεν θα είχαν ενδιαφέρον παρὰ μόνο αν μπορούσα να σημειώσω επακριβώς την προφορά της. Μου λύνει μια απορία που μου είχε δημιουργηθεί σχετικά με την αλληλουχία των διαλόγων στα τραγούδια της και τη δυσκολία να γνωρίζει κανείς ποιος από τους συνομιλητές μιλάει. Στην αρχή των διαλόγων γλιστράει τη φράση «λέει η μητέρα κι η κόρη της απαντά», κι έτσι μπαίνουν τα πράγματα στη θέση τους, αφηγείται σε πρόζα τα αποσπάσματα που της έχουν ξεφύγει και μου εξηγεί τις δύσκολες λέξεις.

Ξεφορτώνομαι τον λυράρη, που εξάλλου δεν ξέρει να μου πει ούτε ένα τραγούδι, και κατηφορίζουμε στα περιβόλια της όχθης να βρούμε μια γριά που φυλάει, μου λένε, τις συκιές, αν και δεν μπορώ να καταλάβω πώς μιας και είναι σχεδόν εντελώς τυφλή. Ευτυχώς έχει ακόμη καλή φωνή και μου τραγουδάει *στιχοπλακές* και τραγούδια του γάμου, σε σκοπούς που χορεύονται όπως τα κρητικά. Μου λέει για τον εαυτό της: *ήμουν χωρατάτζισσα, καλή γυναίκα και πίστη*. Κάνω ένα ωραίο μπάνιο προτού ανηφορίσω στο χωριό, όπου, αφού τρώμε ένα πρώτο μεσημεριανό στο καφενείο με τους οργανοπαίχτες που έχουν έρθει για τον Άγιο Ιωάννη, ξανατρώμε *πιτταρίδια* (μακαρόνια) και τηγανίτες που έχει ετοιμάσει η γυναίκα του Σεβαστού. Πίνουμε έναν καφέ και κουβεντιάζουμε λιγάκι, κι ύστερα ξαναφεύγουμε πεζή με τον γέρο μου για τη Μονή του Αγίου Ιωάννη, από ένα μονοπάτι που το έχουν ανοίξει τα μουλάρια. Είναι το ίδιο μονοπάτι που είχα πάρει και το πρωί, και, μετά την Παναγιά, συναντάμε έναν δεύτερο ελληνικό ναό και ένα πολύ όμορφο ελληνικό θέατρο που στη σκηνή του έχει φυτρώσει ένα πεύκο, και το οποίο δεσπόζει ενός διαβρωμένου λόφου, πάνω από τη θάλασσα. Προσπαθώ, με τη βοήθεια του Πέτρου μου, να μάθω να αναγνωρίζω το *θυμάρι*, την *αλισφακιά*, τα *σχοίνα*, τα *αρίκια* (*ρείκια*), τις *αστοιές* (*αστοιβές*) και τον θάμνο με την άσχημη μυρωδιά που τον χρησιμοποιούν για να απομακρύνουν τα φίδια από τις πουλάδες. Πανέμορφη και ποικίλη θέα σ' όλη την περιοχή της Αντιμάχειας, πίσω από την οποία υψώνεται το όρος Δίκαιος, και στις δυο θάλασσες που το περιβάλλουν, με την Κάλυμνο αριστερά και τη Νίσυρο στο βάθος. Σε πρώτο πλάνο, το όρος Ζηνί, με τα ανοιχτοπράσινα πεύκα του και μια όμορφη βραχώδη βουνοκορφή. Μας προσπερνάνε μουλάρια. Το μονοπάτι κατεβαίνει στην δυτική πλαγιά, όπου ο ήλιος δύει μες στη θάλασσα.

Χωρίς υπερβολική καθυστέρηση, αφού περνάμε δίπλα από στάνες όπου βόσκουν τα μαύρα πρόβατα και τα άσπρα μουλάρια της Μονής, βλέπουμε τα λίγα λευκά οικήματα και το καμπαναριό της εκκλησίας. Ακριτός κόσμος ήδη, μουλάρια, λίγες φορεσιές, ένα γραμμόφωνο· αλλά η ατμόσφαιρα της δύσης κάτω από τον μεγάλο πλάτανο, δίπλα στον οποίο αναβλύζει μια πηγή, είναι πολύ ποιητική. *Εσπερινός*· αμαθείς ψαλτάδες, αλλά φωνές αρκετά καλές, και κυρίως πιστοί με περισσότερη κατάνυξη απ' ό,τι συνήθως. Κοντεύω να πεθάνω από την πείνα, αφού το μοναστήρι δεν έχει τίποτε να καταβροχθίσουμε και οι «φίλοι» μου από την Κω το σκάνε α λα γαλλικά· ευτυχώς οι μουσικοί μοιράζονται μαζί μου το ψωμί, το τυρί και τα σταφύλια τους. Ένας γέρος ψήνει καφέδες στο υπαίθρο· αραιά και πού ένα ποτηράκι μαστίχας. Παρόλα αυτά ο χορός οργανώνεται, στη σκιά του πλάτανου. *Σι(ρ)ανά* και *σούστα*· όχι καλοί χορευτές. Ύστερα, οι άνθρωποι της πόλης *τα χαλάνε* με τους ευρωπαϊκούς χορούς. Ένας απ' αυτούς, ένας γιατρός από την Καλαμάτα, μας τραγουδάει ρομάντζες γρατζουνώντας μια ταλαιπωρημένη κιθάρα. Και είναι αδύνατον να βρεις θέση μες στα κελιά για να πλαγιάσεις, αλλά ούτε μπορείς να κοιμηθείς έξω, επειδή φυσάει ένα πολύ δροσερό αεράκι· αναγκαστικά λοιπόν αποκοιμιέσαι πάνω σ' ένα σαμάρι ή σε μια πέτρα γύρω από την φωτιά του καφετζή.

Heureusement peu à peu le jour se lève. J'admire un berger d'Ἀσφεντιοῦ, en salivaria et en bottes noires, à la fine moustache et aux admirables yeux, qui danse des τούρκικος avec une grâce très grande. Le καλόγερος du couvent qui porte on ne sait trop pourquoi le καλημαύκι sonne l'ἔρθρος. C'est à grand peine que je me tiens debout dans l'église, étant à jeun et sans sommeil. Et le service est très long, coupé d'une procession autour de la minuscule église. La cérémonie terminée, on sort l'icône, et tandis que l'un des pappas chante quelques tropaires, les fidèles défilent devant lui, baisent la main, boivent un verre de masticque, déposent leur offrande, baisent la main de l'autre pappas et sont aspergés d'eau bénite par le caloyer qui tend lui aussi son écuelle.

J'en ai soupé des πανηγύρια, et me sauve avec mon pauvre vieux, fatigué par l'insomnie. Nous nous arrêtons au monastère de Χριστός, son soi disant ami, qui nous offre des raisins et nous accompagne au village. Là il m'emmène secrètement chez lui, et après beaucoup de circonlocutions, et des offres d'amandes, il me révèle qu'il a une tête antique qu'il voudrait vendre à l'étranger. Bien entendu, je lui assure que je ferai l'impossible pour l'aider. Il cligne de tout son visage bêtement malhonnête, et je ne suis pas fâché de le quitter. Sebastos nous offre du miel et nous fait la conduite par une grosse chaleur jusqu'à une vigne dans la plaine, près de l'endroit où s'arrête l'auto. Foule de gosses assez mignons. Je me suis à peine endormi sur une couche de branchages répandus dans la vigne que mon Πέτρος me réveille pour me proposer de descendre en char. Bien entendu cela ne me tente guère et nous restons à dormir debout, en attendant notre auto. Il est 6 h. passées quand elle nous emporte et le soleil est près de se coucher. A Antimachia les gens dansent devant les cafés. Nous dépassons les bergers de Πυλί, rentrant de la fête, à pied et à mulet, ravissant tableau à la L. Robert ; tous ces jeunes gens et jeunes filles ont des yeux splendides et un air de santé et d'honnêteté qui justifie leur nom de πιστικοί. Dans les champs, les vignes, les gens sortent pour nous voir passer, de leurs cahutes estivales en roseaux tressés. Le soleil rougeoit derrière Kalymnos et c'est de nuit que je débarque à l'Albergo Gelsonimo où je fais mes 12 h.

Samedi 30 août

A peine levé, je fais transporter mes affaires dans une gazoline en partance pour Calymno. Comme toutes les gazolines, elle ne part pas, et j'ai le temps de revoir le bolchevik, le vieux Zarafti, de me baigner, de déjeuner, de prendre ces notes, Dieu sait encore de quoi faire. Effectivement, elle ne part pas davantage à midi, et j'en profite pour remonter à l'Asclepeion sur une bicyclette de louage. Je m'arrête en passant au théâtre romain où je fais la connaissance du jeune directeur des fouilles, M. Lorenzi, qui sait quantité de langues, et parle avec distinction. Je dois lutter contre le vent pour monter sur le plateau du sanctuaire. Avant d'y arriver, j'entends les sons d'une flûte droite, d'un chalumeau, dont joue un pâtre, adossé, les jambes en oblique, au tronc d'un de ces arbres ronds au feuillage sombre et aux petits fruits ronds, blancs, rouges puis noirs, qui, avec les oliviers, donnent son caractère au paysage. Le soleil déjà bas fait briller la toison de ses moutons qui se détachent sur le fond d'une couleur tiède de la mer et des îles.

Ευτυχώς σιγά σιγά ξημερώνει. Θαυμάζω έναν βοσκό από το Ασφενδιού, με βράχιες και μαύρες μπότες, με λεπτό μουστάκι και καταπληκτικά μάτια, που χορεύει τους τούρκικους με πολύ μεγάλη χάρη. Ο *καλόγερος* του μοναστηριού, που φοράει καλυμμαύχι αλλά δεν ξέρω γιατί, σημαίνει τον Όρθρο. Με μεγάλη δυσκολία στέκομαι όρθιος στην εκκλησία, έτσι νηστικός και άπνους που είμαι. Και η Λειτουργία είναι πολύ μεγάλη, με μια διακοπή για μια περιφορά γύρω από τη μικροσκοπική εκκλησία. Μόλις τελειώνει η Λειτουργία, βγάζουν την εικόνα, και ενόσω ο ένας από τους παππάδες ψέλνει τροπάρια, οι πιστοί παρελάνουν μπροστά του, του φιλούν το χέρι, πίνουν ένα ποτηράκι μαστίχα, καταθέτουν τον οβολό τους, φιλούν το χέρι του άλλου παππά, ενώ ο καλόγερος τους ραίνει με αγιασμό, απλώνοντας με τη σειρά του το τάσι του.

Έχω μπουχτίσει απ' τα πανηγύρια, και φεύγω με τον δόλιο τον γέρο μου, που έχει αποκάμει από την αυπνία. Σταματάμε στο μοναστήρι του *Χριστού*, στον υποτιθέμενο φίλο του, που μας προσφέρει σταφύλια και μας συνοδεύει στο χωριό. Εκεί με πηγαίνει κρυφά στο σπίτι του, και ύστερα από πολλές περιστροφές, και αφού μου προσφέρει πολλές φορές αμύγδαλα, μου αποκαλύπτει ότι έχει μια αρχαία κεφαλή που θα ήθελε να την πουλήσει στο εξωτερικό. Εξυπακούεται πως τον διαβεβαιώνω ότι θα κάνω τα αδύνατα δυνατά για να τον βοηθήσω. Νεύει πονηρά με το χαζά ανέντιμο κεφάλι του, και με μεγάλη ανακούφιση φεύγω. Ο Σεβαστός μας προσφέρει μέλι και, με μια αφόρητη ζέστη, μας οδηγεί σ' ένα αμπέλι στην πεδιάδα, κοντά στο σημείο που σταματάει το αυτοκίνητο. Πλήθος νεαροί, αριστά χαριτωμένοι. Μόλις τον έχω πάρει πάνω σ' ένα στρώμα από κλαριά στο αμπέλι, όταν ο Πέτρος μου με ξυπνάει για να μου προτείνει να κατέβουμε με κάρο. Η πρότασή του φυσικά δεν με δελεάζει καθόλου και μένουμε να κοιμόμαστε όρθιοι, περιμένοντας το αυτοκίνητό μας. Είναι περασμένες έξι όταν περνάει να μας πάρει, και ο ήλιος κοντεύει να δύσει. Στην Αντιμάχεια, οι άνθρωποι χορεύουν έξω από τα καφενεία. Προσπερνάμε τους τσοπάνους του Πυλίου, που επιστρέφουν από τη γιορτή με τα πόδια ή με μουλάρια, γοητευτικός πίνακας α λα Λεοπόλ Ρομπέρ· όλοι αυτοί οι νέοι και οι νέες έχουν θαυμάσια μάτια και ύφος καθαρό και τίμιο, οπότε δικαιολογημένα τους ονομάζουν *πιστικούς*. Στα χωράφια, στ' αμπέλια, οι άνθρωποι βγαίνουν από τις καλοκαιρινές καλαμένιες καλύβες τους για να μας δούνε να περνάμε. Ο ήλιος κοκκινίζει πίσω από την Κάλυμνο, και έχει νυχτώσει όταν φτάνουμε στο Albergo Gelsomino, όπου πέφτω και κοιμάμαι για δώδεκα ώρες.

Σάββατο 30 Αυγούστου

Μόλις σηκώνομαι, ζητάω να μου μεταφέρουν τα πράγματά μου σε μια βενζίνα που είναι έτοιμη να αναχωρήσει για την Κάλυμνο. Σαν όλες τις βενζίνες, ούτε αυτή φεύγει στην ώρα της, οπότε έχω όλο τον χρόνο να ξαναδώ τον μπολσεβίκο, τον γέρο Ζαρχράφτη, να κάνω μπάνιο, να γευματίσω, να κρατήσω αυτές τις σημειώσεις, και Κύριος οίδε τι άλλο. Τελικά δεν φεύγει ούτε το μεσημέρι, οπότε βρίσκω την ευκαιρία ν' ανέβω στο Ασκληπιείο μ' ένα νοικιασμένο ποδήλατο. Σταματάω για λίγο στο ρωμαϊκό θέατρο, όπου γνωρίζω τον νεαρό διευθυντή των ανασκαφών, τον κύριο Laurenzi, που ξέρει ένα σωρό γλώσσες και μιλάει με πολλή διακριτικότητα. Πρέπει να παλέψω κόντρα στον άνεμο για να ανέβω στο πλάτωμα του ιερού. Προτού φτάσω, ακούω τους ήχους μιας φλογέρας, ενός αυλού τον οποίο παίζει ένας τσοπάνης στηριγμένος με τα πόδια λοξά πάνω στον κορμό ενός φουντωτού δέντρου, από κείνα με το σκούρο φύλλωμα και τα μικρά στρογγυλά άσπρα, ύστερα κόκκινα και τέλος μαύρα φρούτα, το οποίο μαζί με τις ελιές χαρακτηρίζουν το τοπίο. Ο ήλιος έχει ήδη γείρει, κάνοντας το μαλλί των προβάτων να λαμπυρίζει, με φόντο το ζεστό χρώμα της θάλασσας και των νησιών.

Pserimo, et puis lointaine Calymno, les îles des Princesses, avec leurs curieux cônes, la côte d'Asie, si bien construite. Et dans ce paysage, les quelques notes claires et immatérielles de la flûte font un effet incroyable. Dans le sanctuaire même, des enfants turcs ; l'un assis sur un tambour de colonne, lutte des pieds contre le front cornu d'une chèvre ; un vrai Théocrite. A cette heure douce du soir, le lieu a un charme plus grand, avec l'harmonieuse disposition de ses terrasses, plus hautes à mesure qu'elles s'élèvent avec les figuiers qui cachent ses murs aux belles pierres. Autour, dans les herbes sèches, les chardons, la cloche d'une vache ou d'une chèvre ; tout est admirablement mesuré. Le soleil se couche derrière Calymno, qui rosit, se lilace, puis bleuit, et se confond avec la mer pâissante.

Dimanche 31 août

Lever avec le soleil, inutilement d'ailleurs, car notre gazoline attend deux heures qu'un notaire veuille bien avoir terminé ses écritures. Pendant la traversée le capitaine (Nicolas Sakellaros) nous récite ses poèmes : sur la misère des pauvres, sur la réception de Lago à Calymno (satirique), sur une victoire navale grecque, vraie chronique rimée en décapendesyllabes. Pendant ce temps, les uns ont le mal de mer, les autres regardent fuir Côté, passer Pserimo et grandir

Calymno

Très joli, le port de Calymno, avec tous ses caïques, ses maisons aux couleurs vives. On me conduit dans un hôtel de 3^e ordre, qui sent fort le vin, car le rez de chaussée est un débit aux vastes tonneaux. Déjeuner dans un οἶνοναγειρεῖον, café sur le quai, où s'étalent les melons, les pastèques, les tomates, avec pour vendeurs des femmes en noir, le τσεμπέρι sur la tête. Elles rappellent un peu celles de Chalki, et on les sent, comme elles, habituées à vivre de longs mois indépendantes.

Vers le soir, je prends une voiture publique pour aller "Μπροστά", c. à d. sur la côte ouest de l'île, en remontant une vallée où croissent les figuiers, entre deux chaînes arides, jusqu'au Χωριό, que domine le vieux Castro, où les chapelles font des taches blanches dans ses pierres couleur de rouille, puis redescends dans un joli vallon, suspendu au dessus de la mer. J'y trouve un maître d'école en blanc, M. Μεθόδιος Τσουκαλάς, un peu pédant, qui me conduit, entre des murs de vigne, jusqu'au dessus de la mer pour y trouver un chanteur. Il n'y est pas, mais la vue est fort belle : la mer entre 2 promontoires rocheux qui s'élève jusqu'à l'horizon où plane, lilas clair, l'île d'Astropaleia.

Lundi 1^{er} sept.

Attente sur le quai, où débarquent, embarquent les gazolines, où le petit moteur à tente rouge et blanche des bains de soufre appelle les baigneurs de son claquessonne [*sic*]. M. Μεθόδιος m'a trouvé une chanteuse, une vieille assez rieuse, qui devait être bourrée de vie dans sa jeunesse, et qui me dit avec conviction la chanson des deux maux qu'il faut éviter en ce monde : la pauvreté et la vieillesse

Η Ψέριμος, και πιο μακριά η Κάλυμνος, τα νησιά των Πριγκιπισσών, με τους παράξενους κώνους τους, η ακτή της Ασίας, που διαγράφεται τόσο καθαρά. Και σ' αυτό το τοπίο, οι καθαρές και άυλες νότες της φλογέρας δημιουργούν μια απίστευτη εντύπωση. Στο ιερό, μερικά τουρκόπουλα' το ένα, καθισμένο πάνω στο τύμπανο ενός κίονα, παλεύει με τα πόδια του τα κέρατα μιας κατσίκας' αληθινός Θεόκριτος. Αυτή τη γλυκιά ώρα του δειλινού ο τόπος είναι πιο γοητευτικός, με την αρμονική διάταξη των πλατωμάτων του να διευρύνονται καθώς ανεβαίνουν και τις συκιές να κρύβουν τα όμορφα λιθόκτιστα τείχη του. Τριγύρω, μες στα ξερόχορτα, τα γαϊδουράγκαθα, η κουδούνα μιας αγελάδας ή μιας κατσίκας' όλα θαυμαστά μετρημένα. Ο ήλιος δύει πίσω από την Κάλυμνο, που κοκινίζει, γίνεται βιολετί, ύστερα γαλάζια, και χάνεται μες στη θάλασσα που ξεθωριάζει.

Κυριακή 31 Αυγούστου

Έγερση με την ανατολή, άνευ λόγου εξυπακούεται, αφού η βενζίνα μας θα περιμένει επί δύο ώρες έναν συμβολαιογράφο να τελειώσει με τα έγγραφά του. Στη διαδρομή, ο καπετάνιος (Νικόλας Σακελλάριος) μας απαγγέλλει τα ποιήματά του: για τα βάσανα των φτωχών, για την υποδοχή του Λάγκο στην Κάλυμνο (σατυρικό), για μια νίκη του Ελληνικού Ναυτικού, αληθινό χρονικό με ρίμα σε δεκαπεντασύλλαβο. Εντωμεταξύ, άλλοι επιβάτες παθαίνουν ναυτία και άλλοι κοιτάζουν την Κω να απομακρύνεται, την Ψέριμο να περνάει και την

Κάλυμνο

να μεγαλώνει. Πολύ όμορφο το λιμάνι της Καλύμνου, με όλα του τα καϊκια και τα σπίτια του με τα έντονα χρώματα. Με πηγαίνουν σ' ένα ξενοδοχείο τρίτης κατηγορίας που μυρίζει έντονα κρασί, επειδή το ισόγειό του είναι αποθήκη με πελώρια βαρέλια. Μεσημεριανό σ' ένα *οινομαγειρείο*, καφές στον μόλο με τις αραδιασμένες καταγής ντομάτες, τα πεπόνια και τα καρπούζια, που τα πουλάνε μαυροφορεμένες γυναίκες με *τσεμπέρι* στο κεφάλι. Θυμίζουν κάπως τις γυναίκες της Χάλκης, και διαισθάνεται κανείς πως είναι κι αυτές συνηθισμένες να ζουν μήνες ολόκληρους ανεξάρτητες.

Κατά το βραδάκι, παίρνω ένα δημόσιο αυτοκίνητο για να πάω «Μπροστά», δηλαδή στη δυτική ακτή του νησιού' ανηφορίζω από μια πεδιάδα κατάφυτη με συκιές, ανάμεσα σε δύο άγονες οροσειρές, και φτάνω στο Χωριό, πάνω από το οποίο δεσπόζει το παλιό Κάστρο, με τα εκκλησάκια του λευκές κηλίδες πάνω στις πέτρες του στο χρώμα της σκουριάς, κι ύστερα ξανακατεβαίνω σε μια όμορφη μικρή κοιλάδα που κρέμεται πάνω από τη θάλασσα. Εκεί βρίσκω τον κύριο Μεθόδιο Τσουκαλά, έναν λευκοντυμένο και λιγάκι πομπώδη δάσκαλο που με οδηγεί, ανάμεσα απ' τις ξερολιθιές των αμπελοχώρων, σ' ένα ύψωμα πάνω από τη θάλασσα, για να βρούμε έναν τραγουδιστή. Δεν είναι εκεί, αλλά η θέα είναι πανέμορφη: η θάλασσα, ανάμεσα σε δυο βραχώδεις λόφους, απλώνεται ως τα βάθη του ορίζοντα όπου αιωρείται, σε χρώμα ανοιχτό βιολετί, η Αστροπαλιά.

Δευτέρα 1η Σεπτεμβρίου

Αναμονή στον μόλο, όπου αποβιβάζουν κι επιβιβάζουν τον κόσμο οι βενζίνες κι όπου το μικρό μοτόρι με την κόκκινη και άσπρη τέντα των ιαματικών λουτρών καλεί τους κολυμβητές με το κλάξον του. Ο κύριος Μεθόδιος μου βρήκε μια τραγουδίστρια, μια αρκετά γελαστή γριούλα που στα νιάτα της πρέπει να έσφυζε από ζωή και η οποία μου λέει με αυτοπεποίθηση το τραγούδι των δυο κακών που πρέπει αποφεύγουμε στον κόσμο αυτό: τη φτώχεια και τα γηρατειά.

Il lui manque effectivement des dents, mais elle ne m'en dit pas moins fort bien quelques chansons. En prenant mon café, je retrouve une connaissance de Rhodes, Meroulakis, qui me présente à M. Γιαλλάφος, professeur au Collège, assez suffisant, mais qui prend la peine de m'emmener au Χωριό pour y trouver un chanteur. Nous ne le trouvons pas, mais j'en profite pour monter au Κάστρο, chanté par Ζερβός. Montée roide dans des calcaires glissants. Le mur du Kastro est assez mince, mais crénelé de façon pittoresque, avec des angles aigus commandés par le contour de la colline rocheuse qui le supporte, et qui s'élève sur le côté de la vallée, entourée d'un cirque de montagnes roses. Dans le Kastro, plus une maison n'est debout ; les seuls murs un peu intacts sont ceux des vastes citernes et les chapelles passées à la chaux, dehors comme dedans, sans pitié pour les fresques, qui ressortent par places, d'un art simple, mais libéré des contraintes du byzantinisme, avec des jaunes, des bruns, des beiges, très fins de couleur. Odeur d'huile rance, icônes tombant en poussière dans la petite niche auprès de l'iconostase. Au dehors, des chardons secs, auxquels le soleil donne une transparence dorée. Du haut du Kastro, suspendu sur une paroi à pic, au pied de laquelle paissent des moutons, on voit les deux mers, celle de Μπροστά, et celle où s'étage Pothea aux toits rouges. Je redescends dans la nuit qui tombe, et le soir fais la connaissance d'un maître d'école de Βαθύ, chantre à la Métropole.

Mardi 2 septembre

Auto pour Μπροστά, où je descends sur la grève. Des femmes, pieds nus, y lavent à l'eau de mer, sur les rochers du bord, leurs couvertures de laine. Je retrouve dans un café mon chanteur, Χτένι, et 2 professeurs, Πατέλλης puis Γιαλλάφος. Le premier nous emmène chez lui ; maison très claire, suspendue au dessus de la mer, dont on entend le battement sur la grève. Nous y trouvons un sculpteur, qui a vécu en Russie et dans l'atelier de Rodin, puis, devenu neurasthénique, vit inactif dans son île. Mais il a la langue imagée des Russes et les gestes constructifs du sculpteur. Χτένι, s'accompagnant de son luth, nous dit des chansons jusqu'à 2 h. de l'après midi, où je défaille de faim. Nous allons prendre notre café avec Stellios et je redescends à Pothea juste à temps pour me préparer à aller à Vathy. Je retrouve sur le bateau moteur de Vathy mon maître d'école avec une fille assez mignonne et un petit garçon fiévreux et crevotant. Nous longeons la côte vers le nord, passons des caps rocheux et entrons vers le coucher du soleil dans un vrai fjord entre des roches rougeâtres.

Une grotte à l'entrée de laquelle est accroché un figuier s'ouvre dans une des parois. Le fjord étant légèrement tortueux, l'arrivée dans le petit port de Vathy, que fermait autrefois une chaîne tendue d'une paroi à l'autre, est très imprévue. C'est, entre deux crêtes dénudées, mais aux lignes très belles, surtout celles qui se rejoignent pour former la pyramide du sommet où la chapelle du prophète Elie pose une tache blanche, une vallée fertile, au sol sablonneux, où croissent des oliviers aux énormes troncs creux, et, dans des jardins, des orangers et des mandariniers. Mon compagnon, un bon papa, qui sent un peu mauvais (Κώστας Φελλάς) et dont la conversation est mince, me mène dans sa maison décorée de cartes géographiques. Ses deux filles s'empressent gentiment à nous préparer le dîner et à nous étendre des matelas à terre.

Φυσικά της λείπουν δόντια, αλλά αυτό δεν την εμποδίζει να μου πει πολύ όμορφα μερικά ακόμη τραγούδια. Πίνοντας τον καφέ μου, ξαναβρίσκω έναν γνωστό μου από τη Ρόδο, τον Μερουλάκη, που με συστήνει στον κύριο Γιαλλάφο, έναν αρκετά αυτάρεσκο καθηγητή του Γυμνασίου, που όμως μπαίνει στον κόπο να με πάει στο *Χωριό* για να βρούμε έναν τραγουδιστή. Δεν τον βρίσκουμε, αλλά δρᾶττομαι της ευκαιρίας για να ανέβω στο *Κάστρο*, το χιλιοτραγουδισμένο από τον *Ζερβό*. Απότομη ανάβαση στο ολισθηρό ασβεστώδες έδαφος. Τα τείχη του Κάστρου έχουν αρκετά μικρό πάχος, αλλά οι επάλξεις του είναι γραφικές, με οξείες γωνίες φυσική προέκταση του βραχώδους λόφου πάνω στον οποίο στηρίζεται και που υψώνεται στην άκρη μιας πεδιάδας ζωσμένης με τριανταφυλλί βουνά. Μέσα στο Κάστρο, ούτε ένα σπίτι όρθιο πια· οι μόνοι κάπως ανέπαφοι τοίχοι είναι αυτοί των τεράστιων δεξαμενών και των εκκλησιών, περασμένοι όλοι με ασβέστη, τόσο οι εξωτερικοί όσο και οι εσωτερικοί, χωρίς έλεος για τις τοιχογραφίες που ξεπροβάλλουν σε ορισμένα σημεία, τοιχογραφίες μιας τεχνοτροπίας απλοϊκής αλλά απελευθερωμένης από τους περιορισμούς της βυζαντινής τέχνης, με πολύ καθαρά κίτρινα, καφετί και μπεζ χρώματα. Μυρωδιά ταγγισμένου λαδιού, εικόνες που τις τρώει η σκόνη στη μικρή εσοχή δίπλα στο τέμπλο. Απέξω, ξερά γαιδιουράγιαθα, που ο ήλιος τους δίνει μια χρυσή διαφάνεια. Από το ύψωμα του Κάστρου, που κρέμεται πάνω σε μια κατακόρυφη πλαγιά στα ριζά της οποίας βόσκουν αρνιά, βλέπουμε τις δυο θάλασσες, τη θάλασσα του *Μπροστά*, και τη θάλασσα όπου είναι χτισμένη αμφιθεατρικά η Πόθια με τις κόκκινες στέγες. Ώσπου να ξανακατέβω με πιάνει η νύχτα και το βράδυ κάνω τη γνωριμία ενός δασκάλου στο *Βαθύ*, ιεροψάλλη της Μητρόπολης.

Τρίτη 2 Σεπτεμβρίου

Αυτοκίνητο για το *Μπροστά*, όπου κατεβαίνω στην αμμουδιά. Ανυπόδητες γυναίκες πλένουν στο θαλασσινό νερό, πάνω στα βράχια της ακτής, τις μάλλινες κουβέρτες τους. Ξαναβρίσκω σ' ένα καφενείο τον τραγουδιστή μου, τον *Χτένι*, και δύο καθηγητές, τον *Πατέλλη* και ύστερα τον *Γιαλλάφο*. Ο πρώτος μας πηγαίνει στο σπίτι του· πολύ φωτεινό σπίτι, κρέμεται πάνω από τη θάλασσα που την ακούμε να παφλάζει στην αμμουδιά. Εκεί βρίσκουμε έναν γλύπτη που είχε ζήσει στη Ρωσία και ήταν στο εργαστήριο του Ροντέν· αργότερα έγινε νευρασθενικός και τώρα ζει παροπλισμένος στο νησί του. Διατηρεί όμως τη μεταφορική γλώσσα των Ρώσων και τις δημιουργικές κινήσεις του γλύπτη. Ο *Χτένι*, συνοδεία του λαούτου του, μας λέει τραγούδια μέχρι τις 2 η ώρα το μεσημέρι, όταν πια λιποθυμάω από την πείνα. Πηγαίνουμε με τον Στέλιο να πιούμε τον καφέ μας και ξανακατεβαίνω μάνι μάνι στην Πόθια, για να προλάβω να ετοιμαστώ για το *Βαθύ*. Στο μηχανοκίνητο καΐκι για το *Βαθύ*, συναντώ και πάλι τον δάσκαλό μου με μια αρκετά χαριτωμένη κοπέλα κι ένα εξουθενωμένο αγοράκι με πυρετό. Παραπλεύουμε την ακτή προς το βορρά, περνάμε από μερικά βραχώδη ακρωτήρια και κατὰ το σούρουπο μπαίνουμε σ' ένα αληθινό φιόρδ ανάμεσα σε κοικινωπά βράχια.

Ένα σπήλαιο, στην είσοδο του όπου κρέμεται μια συκιά, ανοίγεται στη μια πλαγιά. Καθώς το φιόρδ είναι ελαφρώς ελικοειδές, η άφιξη στο μικρό λιμάνι του *Βαθύ*, που έκλεινε κάποτε με μια αλυσίδα από τη μια πλαγιά ως την άλλη, είναι πολύ απρόβλεπτη. Εκεί, ανάμεσα σε δύο φαλακρές ράχες με πανέμορφες γραμμές, κυρίως στο σημείο που ανταμώνουν και σχηματίζουν την πυραμίδα της βουνοκορφής όπου αφήνει την λευκή του κηλίδα το εκκλησάκι του προφήτη Ηλία, υπάρχει μια εύφορη κοιλάδα με αμμώδες έδαφος και ελιές με πελώριους κούφιους κορμούς και, μέσα σε περιβόλια, πορτοκαλιές και μανταρινιές. Ο συνταξιδιώτης μου (Κώστας Φελλάς), ένας καλός παπάς που μυρίζει λιγάνι και μιλάει για αδιάφορα πράγματα με πηγαίνει στο σπίτι του που είναι διακοσμημένο με γεωγραφικούς χάρτες. Οι δύο κόρες του σπεύδουν ευγενικά να μας ετοιμάσουν το δείπνο και να μας απλώσουν τα στρώματα καταής.

Le lendemain, je descends avec un autre maître d'école, un bon père lui aussi, tout en blanc, qui me conduit dans la maison de Γιάννης Ζερβός, le γυμνασιάρχης et poète de Calymno. Jolie demeure, dans le style du pays, c'est à dire avec une seule pièce avec galerie pour étendre les matelas, et plafond plat sur poutres. Zervos est en bras de chemise, souliers défaits, et déjeune encore malgré l'heure tardive. Il a une figure très jolie, un brin d'homme à femmes, à la Rostand, avec par moments quelque chose d'un peu empâté qui le fait ressembler à Kalomiris. Sa femme est une énorme paysanne, qui boite légèrement, et ressemble à son père, type du Kalymniote cossu, qui me sort des étymologies ébouriffantes, puisées dans un dictionnaire espagnol et fait des études d'astronomie.

Des 3 enfants de Zervos, l'aînée est d'une exquise beauté où s'allie la tranquille régularité des traits de sa race avec le charme si féminin des Anglaises avec qui elle a passé 2 ans. Sa sœur cadette a des traits plus gros, mais une expression pensive assez intéressante, et le jeune Cléanthe a un type tout à fait intéressant, et un caractère bien à lui. Il prend des poses de pâtre en s'appuyant sur une houlette de roseau.

La brave Καρδούλλαϊνα, arrivée elle aussi la veille à Vathy, vient me dire des chansons, entre autres un *καλημέρισμα* très curieux, puis Zervos m'emmène dans sa petite maison séparée, où l'on parvient en passant par la noria, par les mandariniers qu'elle irrigue, et qui se trouve à la limite des jardins et des pentes sèches de la Κυρά-Ψηλή. Lui même en a fait le plan, avec des fenêtres nombreuses et bizarres et des armoires dans le mur. Sur sa table, Palamas, Varnalis, Solomos. L'après midi, reprise du travail et vers le soir, nous montons au μετόχι de la Κυρά-Ψηλῆς, au centre de la courbe de Vathy, où 2 petits pâtres dont l'un joue de la *τσαμπούνα* (un instrument vraiment rustique, une peau de bête, dont on voit encore les pattes, et le cou où s'enfonce la flûte) me chantent en rougissant le *Βοσποικάτα*. Nous revenons au clair de lune. Après le dîner, *πισπέρισμα*, devant la maison, tandis que la lune glisse entre les feuilles d'un bel arbre inconnu, par dessus la crête du prophète Elie. Je couche sur un matelas dans la chambre de Zervos.

Jeudi 4 septembre

Lever assez tard, comme l'a été notre coucher. En attendant Καρδούλλαϊνα, je demande à Zervos de me commenter un ou deux de ses poèmes, ce qu'il fait de bonne grâce. Il a vraiment très bien senti son île, mais n'a pas une très grande variété de thèmes, probablement parce qu'il a trop vécu en pensant uniquement à lui. L'après midi, après avoir corrigé mes chansons, nous partons avec Zervos, sa fille, son neveu et sa nièce, tous deux fort beaux de traits et de corps, le 1^{er} surtout, et Cléanthe qui nous sert de timonier pour nous baigner dans le fjord.

Την επομένη κατηγορίζω μ' έναν άλλο δάσκαλο, καλός πατέρας κι αυτός, ντυμένος στα λευκά, και με πηγαίνει στο σπίτι του Γιάννη Ζερβού, του *γυμνασιάρχη* και ποιητή της Καλύμνου. Όμορφο σπίτι, στο τοπικό ύφος, τουτέστιν μ' ένα μοναδικό δωμάτιο με σοφά όπου απλώνουν τα στρώματα και επίπεδη οροφή πάνω σε ξύλινα δοκάρια. Ο Ζερβός είναι πρόχειρα ντυμένος, με στραβοπατημένα παπούτσια, και παρά την περασμένη ώρα τρώει το μεσημεριανό του. Έχει πολύ όμορφο πρόσωπο, σαγηνευτικό α λα Ροστάν⁷⁰, και κάποιες στιγμές τα κάπως προησμένα χαρακτηριστικά του τον κάνουν να μοιάζει με τον Καλομοίρη. Η γυναίκα του είναι μια πελώρια χωριάτισσα που κουτσαίνει ελαφρώς, και μοιάζει με τον πατέρα της, τον χαρακτηριστικό τύπο του κουτσού Καλύμνιου, ο οποίος μου ξεφουρνίζει εξωφρενικές ετυμολογίες αντλημένες από ένα ισπανικό λεξικό και κάνει αστρονομικές μελέτες.

Από τα τρία παιδιά του Ζερβού, η πρωτότοκη κόρη έχει μια θεϊκή ομορφιά που συνδυάζει την ήρεμη κανονικότητα των χαρακτηριστικών της φυλής της με την τόσο θηλυκή γοητεία των Αγγλίδων με τις οποίες πέρασε δύο χρόνια. Η μικρότερη αδελφή της έχει πιο αδρά χαρακτηριστικά αλλά και μια αρκετά ενδιαφέρουσα συλλογισμένη έκφραση, και ο νεαρός Κλεάνθης έχει έναν πολύ ενδιαφέροντα τύπο, και ένα εντελώς προσωπικό χαρακτήρα. Παίρνει πόζες ποιμένα, ακουμπώντας σε μια καλαμμένα γκλίτσα.

Η καλή *Καρδούλλα*, που έφτασε κι εκείνη την προηγούμενη στο Βαθύ, έρχεται και μου λέει μερικά τραγούδια, κι ανάμεσά τους ένα πολύ περίεργο *καλημέρισμα*, ύστερα ο Ζερβός με οδηγεί στο ξεχωριστό σπίτι του, όπου για να φτάσουμε περνάμε από το μαγγανοπήγαδο και τις μανταρινιές που ποτίζονται απ' αυτό, και το οποίο βρίσκεται στα σύνορα των περιβολιών και των άγονων πλαγιών της Κυρά Ψηλής. Το έχει σχεδιάσει ο ίδιος, με πολλά και παράξενα παράθυρα και ντουλάπες εντοιχισμένες στους τοίχους. Πάνω στο τραπέζι του, ο Παλαμάς, ο Βάρναλης, ο Σολωμός. Το απόγευμα ξαναπιάνουμε τη δουλειά και κατά το βραδάκι ανεβαίνουμε στο *μετόχι* της *Κυρά Ψηλής*, στο μέσον του κόλπου του Βαθύ, όπου δυο βοσκοπούλα, το ένα συνοδεία της τσαμπούνας του (ένα όργανο αληθινά χωριάτικο, ένα δέρμα ζώου που φαίνονται ακόμη τα πόδια του και ο λαιμός του, όπου είναι χωμένος ο αυλός), μου τραγουδούν κοικινίζοντας τα *Βοσταικάτα*. Επιστρέφουμε με την πανσέληνο. Μετά το δείπνο, *πισπέρισμα*⁷¹, μπροστά στο σπίτι, ενώ το φεγγάρι γλιστράει ανάμεσα στα φύλλα ενός όμορφου άγνωστου δέντρου, πάνω από την κορυφή του προφήτη Ηλία. Πλαγιάζω πάνω σ' ένα στρώμα στο δωμάτιο του Ζερβού.

Πέμπτη 4 Σεπτεμβρίου

Σηκωνόμαστε αρκετά αργά, αφού αργήσαμε πολύ να πλαγιάσουμε. Περιμένοντας την *Καρδούλλα*, ζητάω από τον Ζερβό να μου σχολιάσει ένα δυο ποιήματά του, και το κάνει με μεγάλη χαρά. Πράγματι, νιώθει βαθιά το νησί του, αλλά τα θέματά του δεν έχουν πολύ μεγάλη ποικιλία, πιθανότατα επειδή επί πολλά χρόνια ζει σκεπτόμενος μόνο τον εαυτό του. Το απόγευμα, αφού διόρθωσα τα τραγούδια μου, φεύγουμε με τον Ζερβό, την κόρη του, τον ανιψιό και την ανιψιά του, που έχουν κι οι δυο πανέμορφα πρόσωπα και σώματα, κυρίως ο ανιψιός του, και τον Κλεάνθη στο τιμόνι, για να πάμε να κολυμπήσουμε στο φιόρδ.

⁷⁰ Εντμόν Ροστάν (*Edmond Eugène Alexis Rostand*, Μασσαλία, 1 Απριλίου 1868 – Παρίσι, 2 Δεκεμβρίου 1918) ήταν Γάλλος νεορομαντικός ποιητής και θεατρικός συγγραφέας, γνωστός κυρίως από το έργο του *Συρανό ντε Μπερζεράκ*.

⁷¹ Από το ποσπερίζω, περνάω το βράδι μου.

Puis nous remontons dire adieu à M. Φελλᾶς, et redescendons par un autre chemin qui passe sur un grand plateau désert qu'inonde la lune, puis sous les oliviers auxquels sa lumière convient si bien. Le soir, au moment de nous coucher, Zervos se met à me lire un drame partiellement en vers sur une bataille de l'Indépendance qui s'est donnée près de Kalymnos. J'ai beaucoup de peine à ne pas laisser voir mon sommeil, malgré la réelle beauté de certains passages lyriques, tandis que l'ensemble n'est absolument pas scénique ni même dramatique. Mais c'est très émouvant de voir ainsi un homme se confier à vous et pris par le désir de trouver à qui faire entendre une de ses œuvres. A part quelques instants où je sens le Ρωμιός envieux et avide de gloire, Z. m'est très sympathique, et je l'admire d'avoir su se créer une vie dans ce coin perdu. Nous ne dormons guère car à 6h.^{1/2}, on nous réveille pour prendre la barque de Calimno.

Vendredi 5 septembre

Nous partons donc au soleil levant, laissant à regret cette vallée si simple de vie et de lignes. Au port, je trouve immédiatement une gazoline en partance pour Κῶς et Rhodes, et je dois dire au revoir à la jolie Μαρία, tout en blanc, avec ses lèvres roses, et ses cheveux noirs sous le τσεμπέρι. J'ai le temps de prendre des cafés et des σουμάδες avant le départ, où je quitte Zervos, avec une émotion réciproque. Mer relativement tranquille. Défilé de Cò où nous arrivons vers 2 h. mais où l'on ne nous laisse débarquer qu'à 3h.^{1/2}. Je passe l'après midi à recopier mes chansons, et le soir fais une promenade au clair de lune.

Samedi 6 septembre

Départ du Mandracchio vers 10 h. seulement. Mer immobile presque, mais brise légère qui gonfle les voiles et empêche de trop sentir la pulsation mécanique de la gazoline. De grandes mouettes se promènent à l'extrémité de la pointe [...]. Ocre, rose puis lilas, puis bleuté, se marquent les plans de Cò, tandis que nous croisons sur le promontoire de Cnide, où des terrasses pierreuses parmi lesquelles se voient quelques murailles et les restes de la jetée, témoignent de l'antique grandeur du lieu.

Nisyros, Tilos, sont des vapeurs bleutées à l'horizon. Nous suivons la côte déserte d'Asie mineure aux beaux rochers et approchons de

Symi

Comme il est trop tard pour espérer arriver à Rhodes avant le couchant, nous entrons dans le mouillage bien clos du Panormite où sur le quai s'alignent des bâtiments construits à diverses époques pour recevoir les fidèles. Après un café, nous faisons visite dans leur salon qui domine le port aux deux pappas qui ont l'air fort ignorants. Mais leur couvent est joli, avec sa cour pavée entourant la petite église, les corridors aux voûtes rondes où s'ouvrent des cellules où sont accrochées diverses bêtes bizarres, crocodiles, chèvres à 6 pattes, dont les fidèles ont fait don au Saint. Nous assistons dans l'église à l'Esperinos.

Υστερα ανεβαίνουμε πάλι για να αποχαιρετήσουμε τον κύριο Φελλά, και ξανακατεβαίνουμε από έναν άλλο δρόμο που περνάει από ένα μεγάλο κι έρημο φεγγαρόλουστο πλάτωμα κι έπειτα από ελαιώνες τόσο ταιριαστούς με το φως της σελήνης. Το βράδυ, την ώρα που πηγαίνουμε να πλαγιάσουμε, ο Ζερβός αρχίζει να μου διαβάζει ένα δράμα, έμμετρο εν μέρει, με θέμα μια μάχη για την ανεξαρτησία που δόθηκε κοντά στην Κάλυμνο. Δυσκολεύομαι πολύ να του κρύψω τη νύστα μου, παρά την πραγματική ομορφιά ορισμένων λυρικών αποσπασμάτων, παρότι στο σύνολό του δεν έχει σκηνική δύναμη ούτε καν δραματική. Αλλά είναι πολύ συγκινητικό να βλέπεις έναν άνθρωπο να σε εμπιστεύεται έτσι, παρασυρμένος από την επιθυμία του να βρει κάποιον να ακούσει το έργο του. Εκτός από μερικές στιγμές που νιώθω τον φθονερό και διψασμένο για δόξα Ρωμίο, ο Ζερβός μου είναι πολύ συμπαθής και τον θαυμάζω που μπόρεσε να στήσει μια ζωή σ' αυτή τη χαμένη γωνιά. Δεν κοιμόμαστε σχεδόν καθόλου, αφού στις έξι και μισή μας ξυπνούν για να πάρουμε τη βάρκα για την Κάλυμνο.

Παρασκευή 5 Σεπτεμβρίου

Φεύγουμε λοιπόν με την ανατολή του ηλίου, αφήνοντας με λύπη αυτή την κοιλάδα με τις τόσο απλές γραμμές και την απλή ζωή. Στο λιμάνι, βρίσκω αμέσως μια βενζίνα έτοιμη να αναχωρήσει για Κω και Ρόδο, και πρέπει να αποχαιρετήσω την όμορφη Μαρία, που είναι ντυμένη στα ολόλευκα, με τα ροζ της χείλη και τα μαύρα της μαλλιά κάτω από το τσεμπέρι. Έχω τον χρόνο να πω καφέδες και *σουμάδες* πριν από την αναχώρηση και αποχαιρετιζόμαστε με τον Ζερβό αμοιβαία συγκινημένοι. Θάλασσα σχετικά ήσυχη. Περνάμε τον δίαυλο της Κω, όπου φτάνουμε κατά τις δύο η ώρα, αλλά δεν μας αφήνουν να αποβιβαστούμε παρά στις τρεις και μισή. Περνάω το απόγευμα αντιγράφοντας τα τραγούδια μου, και το βράδυ κάνω έναν περίπατο στο σεληνόφως.

Σάββατο 6 Σεπτεμβρίου

Αναχώρηση από το Μανδράκι κατά τις 10 η ώρα τελικά. Θάλασσα σχεδόν λάδι, αλλά ένα ελαφρύ αεράκι φουσιώνει τα πανιά κι έτσι δεν νιώθουμε υπερβολικά το μηχανικό μπότζι της βενζίνας μας. Μεγάλοι γλάροι περιφέρονται στην άκρη της μύτης του [...] Ώχρα, τριανταφυλλί ύστερα βιολετί, ύστερα γαλαζωπό διαγράφεται το ανάγλυφο της Κω, ενώ παραπλέουμε τη χερσόνησο της Κνίδου με τα πετρώδη πλατώματά της, ανάμεσα στα οποία φαίνονται ορισμένα τείχη και τα κατάλοιπα του λιμενοβραχίονα, να μαρτυρούν το αρχαίο μεγαλείο του τόπου.

Νίσυρος, Τήλος, γαλαζωπή αχλή στον ορίζοντα. Ακολουθούμε την ερμηική ακτή της Μικράς Ασίας με τα όμορφα βράχια και πλησιάζουμε στη

Σύμμη.

Καθώς είναι πάρα πολύ αργά για να ελπίζουμε ότι θα φτάσουμε στη Ρόδο πριν από τη δύση, μπαίνουμε στο κλειστό αραξοβόλι του Πανορμίτη, στην προβλήτα με τα παραταγμένα στη σειρά κτίρια για την υποδοχή των πιστών, που είναι χτισμένα σε διαφορετικές εποχές. Αφού πίνουμε έναν καφέ, επισκεπτόμαστε στο σαλόνι τους, που δεσπόζει πάνω από το λιμάνι, δυο παππάδες που μοιάζουν εντελώς αδαείς. Το μοναστήρι τους όμως είναι όμορφο με το βοτσαλωτό προαύλιό του γύρω από τη μικρή εκκλησία, τους καμαροσκέπαστους διαδρόμους όπου βλέπουν τα κελιά του, μέσα στα οποία κρέμονται διάφορα παράξενα ζώα, κροκόδειλοι, κατσίκες με έξι πόδια, τάματα των πιστών στον Άγιο. Παρακολουθούμε τον Εσπερινό στην εκκλησία.

L'iconostase, en bois très sombre, est surchargé de sculptures ajourées, du XVIII^e s., d'un métier très habile, mais très mélangé de styles, avec prédominance d'éléments Renaissance : griffons, sirènes, etc. Sur les montants, des oiseaux s'accrochent dans des feuillages. Devant l'image du Saint, surchargée d'ex voto, des morceaux de bois, portant gravées l'adresse du monastère et de l'expéditeur, ainsi que, vidée, une entaille où se trouvaient les offrandes en argent. Jetés à la mer des îles voisines, ils passent pour venir d'eux mêmes aborder au Panormite.

Puis je vais me baigner avec l'un des matelots, tandis que se couche le soleil derrière la colline qui clôt le port du monastère. Nous sommes en train de dîner sur le pont du bateau, quand les pappas viennent nous inviter à leur table. Nous attendons interminablement le repas, tandis que notre compagnon de voyage vend ses pastèques aux gens qui passent leurs vacances dans les logements du couvent. Dîner servi par 2 jeunes Tiliotes aux yeux sombres et aux cheveux lisses, en compagnie des pappas et éphores du monastères, appâtés par la boisson. Foie et poulpes, excellents. Nuit exécrable par contre, chaude et mousticante, et à 4 h., on nous réveille pour le départ.

Clair de lune sur les eaux et puis une lueur rose à l'horizon. L'aube est là bas comme une rose sur la mer, et le soleil paraît, et

Rhodes

se rapproche. Nous entrons dans le Mandracchio, tout tanguant de caïques et débarquons vers 8 h. Je passe prendre mes lettres à la poste, et mets mes affaires en ordre. Le soir, visite à M^{me} Βενετοκλή à Trianda, qui se plaint de ce que le métropolite, après avoir été violemment anti italien et s'être fait exiler, a passé dans le camp ennemi. Puis je vais trouver Vrondis à Cremasti et nous buvons des ouzos avec les pappas.

Lundi 8 septembre

Courses et visites en ville ; bain avec le D^r Stamatakis. Le soir, je retourne à Cremasti où Vrondis m'a réuni des chanteurs.

Mardi 9 septembre

Départ au matin pour Soroni; à Cremasti, je prends Vrondis. Très gentiment reçus par Malliarakis et ses amis, mais chanteurs durs à la détente, ne voulant pas que nous nous enrichissions à leurs dépens. Plusieurs ont en outre des parents malades, du typhus. C'est le soir, après le départ de V. que se fait le meilleur du travail, surtout avec un brave marin, très fin, Manolis. Mais je tombe de sommeil.

Mercredi 10 septembre

On me retient, et nous passons la matinée à recueillir quelques chansons, à visiter une maison avec les piles de coussins aux dessins traditionnels et obligés, le crabe, l'éventail, la fleur, l'oiseau, le bateau, puis montons sur la terrasse de la grande église jaune, où souffle un air frais. Manolis vient m'y retrouver à midi.

Το τέμπλο, σκαλισμένο σε πολύ σκούρο ξύλο, είναι παραφορτωμένο με φιλοδουλεμένα σχέδια του 18^{ου} αιώνα, πολύ επιδέξια φτιαγμένα αλλά διαφόρων τεχνοτροπιών, με κυρίαρχα τα αναγεννησιακά στοιχεία: γρύπες, σειρήνες, κτλ. Πάνω στους παραστάτες, πουλιά κρέμονται από τα φυλλώματα. Μπροστά από το παραφορτωμένο με τάματα εικόνισμα του Αγίου, διάφορα κομμάτια ξύλου με χαραγμένη επάνω τη διεύθυνση της μονής και του αποστολέα, καθώς και μια σκαμμένη εσοχή για τα ασημένια αφιερώματα. Ριγμένα στη θάλασσα από τα γειτονικά νησιά, ταξιδεύουν μόνα τους ώσπου να φτάσουν στον Πανορμίτη.

Ύστερα πηγαίνω να κολυπήσω μ' ένα από τα ναυτόπουλα, ενώ ο ήλιος δύει πίσω από τον λόφο που κλείνει το λιμάνι της μονής. Ετοιμαζόμαστε να φάμε πάνω στη γέφυρα του πλοίου, όταν έρχονται οι παππάδες και μας καλούν στο τραπέζι τους. Περιμένουμε ατελείωτες ώρες το φαγητό, ενώ ένας συνταξιδιώτης μας πουλάει τα καρπούζια του στους ανθρώπους που περνούν τις διακοπές τους στα καταλύματα της μονής. Δυο Τηλιακοί με σκούρα μάτια και ίσια μαλλιά μας σερβίρουν το δείπνο, και τρώμε συντροφιά με τους παππάδες και τους έφορους της μονής, που παρασύρονται απ' το ποτό. Συκώτι και χταπόδι, εξαιρετικά. Αντιθέτως, νύχτα απαίσια, ζεστή και γεμάτη κουνούπια, και στις 4 η ώρα μας ξυπνούν για την αναχώρηση.

Φεγγαρόλουστα νερά και ύστερα μια ρόδινη λάμψη στον ορίζοντα. Η αυγή στο βάθος αληθινό ρόδο μες στη θάλασσα, και αρχίζει να φαίνεται ο ήλιος, και η

Ρόδος

πλησιάζει. Μπαίνουμε στο Μανδράκι, όπου τα καΐκια σκαμπανεβάζουν, και αποβιβαζόμαστε κατά τις 8 η ώρα. Περνάω να πάρω την αλληλογραφία μου από το ταχυδρομείο, και βάζω τις υποθέσεις μου σε τάξη. Το βραδάκι, επίσκεψη στην κύρια Βενετοκλή στα Τριάντα, η οποία παραπονιέται πως ο μητροπολίτης, ενώ αρχικά ήταν λάβρος κατά των Ιταλών και είχε εξοριστεί, τώρα έχει περάσει στο εχθρικό στρατόπεδο. Ύστερα πηγαίνω να βρω τον Βρόντη στην Κρεμαστή και πίνουμε ούζο με τους παππάδες.

Δευτέρα 8 Σεπτεμβρίου

Τρεξίματα και επίσκεψη στην πόλη· μπάνιο με τον γιατρό Σταματάκη. Το βράδυ, επιστρέφω στην Κρεμαστή, όπου ο Βρόντης μού έχει μαζέψει τους τραγουδιστές.

Τρίτη 9 Σεπτεμβρίου

Αναχώρηση το πρωί για τη Σορωνή· στην Κρεμαστή, παίρνω τον Βρόντη. Πολύ ευγενική υποδοχή από τον Μαλλιαράκη και τους φίλους του, αλλά οι τραγουδιστές είναι σκληροί διαπραγματευτές, δεν θέλουν να πλουτίσουμε σε βάρος τους. Πολλοί εξάλλου έχουν τους γονείς τους άρρωστους, με τύφο. Όταν έχει πια βραδιάσει, ύστερα από την αναχώρηση του Β., γίνεται ουσιαστικά η καλύτερη δουλειά, κυρίως μ' έναν καλό ναυτικό, πολύ έξυπνο, τον Μανώλη. Κουτουλάω όμως από τη νύστα.

Τετάρτη 10 Σεπτεμβρίου

Με κρατάνε και περνάμε όλο το πρωί συλλέγοντας τραγούδια, ύστερα πηγαίνουμε επίσκεψη σ' ένα σπίτι με πολλά στοίβαγμένα το ένα πάνω στ' άλλο μαξιλάρια με τα γνωστά παραδοσιακά σχέδια, τον κάβουρα, τη βεντάλια, το λουλούδι, το πουλί, το καράβι, κατόπιν ανεβαίνουμε στο προαύλιο της μεγάλης κίτρινης εκκλησίας, όπου φυσάει ένα δροσερό αεράκι, κι εκεί έρχεται να με βρει το μεσημέρι ο Μανώλης.

Repas chez la mère de Malliarakis, très jeune encore : trachanas. Sieste sur la terrasse de l'église. En redescendant, nous complétons notre travail. Le soir, M. me raccompagne dans la superbe chambre, avec des images de Geneviève de Brabant, qu'il m'a procurée, et me retient jusque vers 1 h. ½ à me lire des chansons populaires.

Jeudi 11 septembre

Départ au matin. Halte à Cremasto où je suis assez mal reçu par Vrondis, où je reste pourtant à déjeuner. Je le retrouve le soir après des courses en ville et il me chaparde des chansons.

Vendredi 12 septembre

A la course au Φιλέρημος. Joli chemin sous les oliviers de la plaine, puis sous les pins pour monter au sommet, mais une route taillée dans le sol blanc gâte la colline. En haut, grand plateau bordé de chênes superbes. Au centre, des murs antiques assez importants, et, par dessus, une chapelle gothique, malheureusement fermée. Vue très belle sur le terrain accidenté du sud, que domine au loin l'Attairos, et sur la pointe du Nord, où l'on voit briller le quartier neuf de Rhodes. Je descends sur le versant S. à la fontaine antique, encadrée au pied d'une haute paroi de rochers et d'où sourd une eau abondante que crachaient des têtes de lion entre des colonnes. Une grille protège aujourd'hui la fontaine sur laquelle un médaillon de bronze porte le faisceau mussolinien. Courses pour mes papiers.

L'après midi, saut à Afando, où mon compère me régale d'une huppe, de glyko, et ma commère de coussins brodés qui me plaisent davantage. Je ne parviens pas à me passionner pour mon filleul. Redescende en auto avec mon compère qui me paraît jouer un peu un rôle d'espion auprès des Italiens. Lumière splendide de la fin de l'après midi. Pins de Rodini; murailles touchées de roses, tombes turques dans les fleurs. Sur le Mandracchio, je tombe sur les braves Langanis et le sot Κωνσταντινίδης.

Samedi 13 septembre 1930

Girées autour de mes valises et dans la ville. Achat de broderies ; impossible de trouver une valise, les magasins juifs étant fermés. Je me console avec un panier, et suis tout juste prêt à m'embarquer à 11 h. sur l'Υπεροχή. Mer immobile jusque à Calymno. Passagers de 3^e, petit cochon dans sa cage, dinde aux pattes liées, chat à une ficelle, poisson plat suspendu aux cordes de la tente. Quelques enfants ravissants. A Symi, petits plongeurs aux corps souples, en quête de γρόσια, d'ιταλικά, comme on dit à Kalymno.

Nous sommes à Cō au coucher du soleil, et au matin, nous sommes au large de Mykonos, quand je ressors de ma cabine. Toute la matinée, nous sommes rudement ballotés, et c'est avec peine que je résiste à la contagion des nombreux rejetages. Heureusement Syra, puis d'autres îles viennent nous abriter un peu. Je crois voir une colonne, à Délos peut être.

Μεσημεριανό στο σπίτι της νεότερης μητέρας του Μαλλιαράκη: τραχανάς. Μεσημεριανή ανάπαυλα στο προαύλιο της εκκλησίας. Όταν ξανακατεβαίνουμε, ολοκληρώνουμε τη δουλειά μας. Το βραδάκι ο Μανώλης με συνοδεύει στο υπέροχο δωμάτιο με τις εικόνες της Γενοβέφας της Βραβάντης που μου παραχώρησε και με κρατάει μέχρι τη μιάμιση περίπου διαβάζοντάς μου δημοτικά λαϊκά τραγούδια.

Πέμπτη 11 Σεπτεμβρίου

Αναχώρηση το πρωί. Στάση στην Κρεμαστή, όπου ο Βρόντης δεν με καλοδέχεται, αλλά παρόλα αυτά μένω για το μεσημεριανό. Τον ξαναβρίσκω το βραδάκι μετά τα τρεξίματα στην πόλη και μου σουφρώνει μερικά τραγούδια.

Παρασκευή 12 Σεπτεμβρίου

Πηγαίνω στον *Φιλέρημο*. Όμορφη διαδρομή κάτω από τις ελιές της πεδιάδας κι ύστερα κάτω από τα πεύκα καθώς ανηφορίζουμε προς την κορυφή, αλλά ένας δρόμος χαραγμένος πάνω στο λευκό έδαφος αλλοιώνει τον λόφο. Στο ύψωμα, μεγάλο πλάτωμα και γύρω γύρω υπέροχες βελανιδιές. Στο κέντρο, αρκετά σημαντικά αρχαία τείχη, και, πιο πάνω, μια γοτθική εκκλησία, δυστυχώς κλειστή. Πανέμορφη θέα στα ανώμαλα εδάφη του νότου, πάνω από τα οποία δεσπόζει μακριά ο Αττάυρος, και της βόρειας μύτης του νησιού όπου στραφταλίζει η νέα πόλη της Ρόδου. Κατηφορίζω στη νότια πλαγιά, στην αρχαία κρήνη⁷² που είναι σφηνωμένη στους πρόποδες μιας ψηλής βραχώδους πλαγιάς και όπου το νερό ξεχύνεται άφθονο μέσα από κεφάλια λιονταριών. Σήμερα η κρήνη προστατεύεται από ένα κιγκλίδωμα που έχει πάνω του ένα μπρούτζινο μετάλλιο με τα στάχρα του Μουσολίνι. Τρεξίματα για τα χαρτιά μου.

Το απόγευμα, πετάγομαι στ' Αφάντου, όπου ο κουμπάρος μου μού χαρίζει έναν τσαλαπετεινό, ένα γλυκό, και η κουμπάρα μου κεντητά μαξιλαράκια που μου αρέσουν περισσότερο. Δεν καταφέρνω να περιβάλλω με συμπάθεια τον βαφτισμιό μου. Ξανακατεβαίνω με αυτοκίνητο με τον κουμπάρο μου, που μου φαίνεται ότι παίζει λιγάκι έναν ρόλο κατασιόπου για τους Ιταλούς. Υπέροχο φως αργά το απόγευμα. Πεύκα στο Ροδίσι, τείχη με ρόδινες αποχρώσεις, τούρκικοι τάφοι μες στα λουλούδια. Στο Μανδράκι, πέφτω πάνω στους καλούς Λαγκάνηδες και στον ανόητο *Κωνσταντινίδη*.

Σάββατο 13 Σεπτεμβρίου 1930

Ψάχνω να δω τι θα κάνω με τις βαλίτσες μου και γυροφέρνω στην πόλη. Αγοράζω κεντήματα· αδύνατον να βρω μια βαλίτσα, αφού τα εβραϊκά μαγαζιά είναι κλειστά. Αρνούμαι σ' ένα καλάθι, και είμαι έτοιμος να επιβιβαστώ στις 11 η ώρα στην *Υπεροχή*. Θάλασσα λάδι μέχρι την Κάλυμνο. Επιβάτες τρίτης θέσης, γουρουνάκι μέσα στο κλουβί του, γαλοπούλα με δεμένα τα πόδια, γάτα με κορδελάκι, πλακουτσωτό ψάρι κρεμασμένο στα σχοινιά της τέντας. Μερικά πανέμορφα παιδιά. Στη Σύμη, μικροί βουτηχτές με λυγερά κορμιά, ψάχνουν για *γρόσια*, για *ιταλικά*, όπως τα λένε στην Κάλυμνο.

Με τη δύση του ηλίου είμαστε στην Κω, και το πρωί, όταν ξαναβγαίνω από την καμπίνα μου, είμαστε στα ανοιχτά της Μυκόνου. Όλο το πρωί, το πλοίο κουνάει πολύ και μετά βίας καταφέρνω να μην υποκύψω στην επιδημία των εμετών. Ευτυχώς η Σύρος κι ύστερα μερικά άλλα νησιά έρχονται να μας προστατεύσουν λιγάκι. Νομίζω πως βλέπω έναν κίονα, της Δήλου ίσως.

⁷² Δωρική κρήνη.

Le ciel s'éclaircit encore, l'Attique apparaît, et l'île St Georges et EGINE, avec leurs jolis sommets coniques bleutés. Et les colonnes du Sounion, l'Hymette, le Lycabette, l'Acropole, le Παρθενών. Débarquement facile, mais chaud et on me réclame 80 drachmes pour mon violon. "Et s'il était neuf, je vous demanderais 100". Installation rue Averof. A peine changé de col, je vais rue Lucien : fermé.

Ouzo à la Dexameni, où de nombreuses jeunes filles s'invitent aux tables du café. Après l'ouzo, fermé encore. Je descends dîner à Ekali; remonte et suis reçu extrêmement froidement par mes ex hôtes. Lettre de papa m'annonçant le prochain mariage de Bilili⁷³ avec ...Heinz Hauser.

⁷³ Sœur de Samuel Baud Bovy.

Ο ουρανός καθαρίζει κι άλλο, φαίνεται η Αττική, και το νησί του Αγίου Γεωργίου και η Αίγινα, με τις όμορφες κωνικές βουνοκορφές τους γαλαζωπές. Και οι κολόνες του Σουνίου, ο Υμηττός, ο Λυκαβηττός, η Ακρόπολη, η Πειραιϊκή. Εύκολη αποβίβαση αλλά τσουχτερή, αφού μου ζητάνε 80 δραχμές για το βιολί μου. «Κι αν ήταν καινούργιο, θα σας ζητούσα 100». Εγκατάσταση στην οδό Αβέρωφ. Μόλις αλλάζω πουκάμισο, πηγαίνω στην οδό Λουκιανού⁷⁴: κλειστά.

Ούζο στη Δεξαμενή, όπου στα τραπέζια του καφενείου κάθονται πολλά κορίτσια. Μετά το ούζο, κλειστά ακόμη. Κατηφορίζω να δειπνήσω στην Εκάλη⁷⁵: ανηφορίζω πάλι και οι πρώην οικοδέσποινές μου με δέχονται εξαιρετικά ψυχρά. Επιστολή του μπαμπά, που μου αναγγέλλει τον προσεχή επικείμενο γάμο της Μπιλίλι με ... τον Heinz Hauser⁷⁶.

⁷⁴ Στην οδό Λουκιανού, στο σπίτι των δεσποινίδων Παπαδημητρίου, έμενε κατά την παραμονή του στην Αθήνα, προτού φύγει για το ταξίδι του στα Δωδεκάνησα.

⁷⁵ Εστιατόριο.

⁷⁶ Αυστριακός γιατρός, τον οποίο συνάντησε σ' ένα κονσέρτο στη Βιέννη.

1931 : Second séjour dans la Dodécanèse

23 juillet 1931

Départ d'Athènes, en hâte, mais longue attente sur l'Hyperochi jusqu'à ce qu'elle se décide à partir. M^{lle} Perichon est descendue dans sa jolie robe bleue ; j'en suis un peu honteux. Grand mouvement de vendeurs de loukoums, de limonades, de journaux et même de livres. Un papas souriant emporte sous son bras un mauvais portrait de Venizélos. Un à un les bateaux se détachent du quai dans un double mouvement de mouchoirs.

Je tâche de reconnaître les îles respectives des voyageurs, femmes en noir de Kalymnos et de Chalki, beaux jeunes gens au visage ouvert de Kalymnos, Lériens cossus, visages ingrats des Koins, paisible sourire des Nisyriens, faces maigres des Symiens et sang mêlé des Rhodiens. Je retrouve le D^r Michaelidis de Volada et Kasagli de Kastellorizo, mais les quitte pour m'installer princièrément sur le pont. Jolie petite fille en bleu, fille d'un Nisyrien d'Amérique, les mollets nus mais déjà jeune fille dans le regard et le sourire.

Le soleil se couche, mais la lune claire. Nous croisons les lumières en rang des pêcheurs. Sur Athènes, un peu de brume. Je cherche en vain le Sounion, perdu dans le lointain. Le pont se vide pour le dîner. Je ronge mon maïs et croque une *σταφίδα* en compagnie d'un rayon de lune sur la mer. Sortis du golfe, nous sommes pris par le tangage puis la houle et je gagne prudemment une chaise longue où je passe la nuit dans ma cape, arrosé par de fortes lames, mais à l'abri du vent.

Le jour se lève que nous sommes entre Ikaria et Patmos. Le ciel, très clair, est dodécanésien. Je m'engourdis à me sécher au soleil et me réveille pour voir tout près, au haut de sa colline, les murs blanchis du couvent dominant sa petite ville blanche. Nous tournons le cap aride, entrons dans la petite baie où les petites maisons me semblent plaisantes. Longue halte, à charger des poissons et des chèvres écorchées. Nous croisons sur Leros dont j'admire les flancs bistrés d'*ἄστοιβές* desséchées. Son golfe, gardé par son château, est charmant. Des maisons multicolores, aux teintes claires, dégringolent la pente du castro et rejoignent celles de la plage ; avec un joli profil d'église et quelques arbres. Puis nous longeons la côte et les montagnes de Kalymno se dessinent dans le ciel pâle. Je vois avec émotion l'entrée du Βαθύ, dominée par les lignes aériennes de la Kyra Psili et du S^t Elie. Et puis nous entrons dans le port de Pothea. Un Kalymnien me fait remarquer que toutes les maisons étaient bleues avec des cadres blancs aux fenêtres, mais les Italiens ne les laissent plus peindre ainsi. Je revois le castro au moulin, et, dominant la masse blanche du Χωριό, l'autre castro, d'un noir de rouille.

1931: Δεύτερη παραμονή στη Δωδεκάνησο

23 Ιουλίου 1931

Αναχώρηση από την Αθήνα άρον άρον, αλλά μακριά αναμονή πάνω στην *Υπεροχή*, έως ότου αποφασίσει να φύγει. Η δεσποινίς Périchon κατέβηκε με το όμορφο γαλάζιο φουστάνι της· ντρέπομαι λιγάκι γι' αυτή. Μεγάλη κίνηση πλανόδιων πωλητών: λουκούμια, λεμονάδες, εφημερίδες, ακόμη και βιβλία. Ένας χαμογελαστός παππάς κουβαλάει παραμάσχαλα μια προσωπογραφία του Βενιζέλου. Ένα ένα τα καράβια λύνουν τους κάβους στην προκυμαία, με τα μαντίλια να κουνιούνται ένθεν κακείθεν.

Προσπαθώ να αναγνωρίσω από ποιο νησί είναι ο κάθε επιβάτης, μαυροφορεμένες γυναίκες από την Κάλυμνο και τη Χάλκη, όμορφοι νεαροί με φωτεινό πρόσωπο από την Κάλυμνο, εύποροι Λεριοί, τα άχαρα πρόσωπα των Κώνων, το γαλήνιο χαμόγελο των Νισύριων, τα ισχνά πρόσωπα των Συμιακών και η μεικτή καταγωγή των Ροδίων. Συναντώ τον γιατρό Μιχαηλίδη από τη Βολάδα και τον Κάσαγλη από το Καστελόριζο, αλλά τους αφήνω για να εγκατασταθώ περιγυρικά στη γέφυρα. Όμορφο κοριτσάκι στα γαλάζια, κόρη ενός Νισύριου από την Αμερική, με σοσόνια ακόμη αλλά βλέμμα και χαμόγελο νεαρής δεσποινίδας.

Ο ήλιος δύει, αλλά το φεγγάρι φωτεινό. Προσπερνάμε μια σειρά από πυροφάνια. Πάνω από την Αθήνα, ελαφριά ομίχλη. Αναζητώ μάταια το Σούνιο, χαμένο κάπου μακριά. Η γέφυρα αδειάζει για το δειπνο. Ροκανίζω το καλαμπόκι μου και τραγανίζω μια *σταφίδα*, παρέα με μια αχτίδα του φεγγαριού στη θάλασσα. Μόλις βγαίνουμε από τον κόλπο, αρχίζει το μπότζι, ύστερα μας πιάνει η φουσκοθαλασσιά και όντας προνοητικός πάνω μια σαιζλόνγκι όπου περνάω τη νύχτα τυλιγμένος μες στην κάπα μου, με τα δυνατά κύματα να με καταβρέχουν, προφυλαγμένος ωστόσο απ' τον αέρα.

Ξημερώνει όταν βρισκόμαστε ανάμεσα στην Ικαρία και την Πάτμο. Ο ουρανός, πολύ καθαρός, είναι δωδεκανησιακός. Ναρκώνομαι και κάθομαι να στεγνώσω στον ήλιο και όταν ξυπνώ αντικρύζω πολύ κοντά, στο ψήλωμα του λόφου της, τους λευκούς τοίχους της μονής που δεσπόζει πάνω από τη μικρή λευκή πόλη. Καβατζάρουμε τον άγονο κάβο, μπαίνουμε στον μικρό όρμο όπου τα σπιτάκια μου φαίνονται χαριτωμένα. Παρατεταμένη στάση να φορτώσουμε ψάρια και σφαγμένα κατσίκια. Παραπλέουμε τη Λέρο και θαυμάζω τις καστανόμαυρες πλαγιές της με τις ξεραμένες αστοιβές. Ο κόλπος της, που τον φυλάει ένα Κάστρο, είναι γοητευτικός. Πολύχρωμα σπίτια, σε ανοιχτές αποχρώσεις, κατρακυλούν στην πλαγιά του Κάστρου και συναντούν εκείνα της παραλίας, όπου ξεχωρίζει το περίγραμμα μιας εκκλησίας και μερικά δέντρα. Ύστερα πηγαίνουμε κατά μήκος της ακτής, και τα βουνά της Καλύμνου διαγράφονται στον γαλανό ουρανό. Βλέπω με συγκίνηση την είσοδο του *Βαθύ*, με τις αέρινες γραμμές της Κυρα ψηλής και του Προφήτη Ηλία να δεσπόζουν από πάνω. Κι ύστερα μπαίνουμε στο λιμάνι της Πόθιας. Ένας Καλύμνιος μου επισημαίνει ότι όλα τα σπίτια ήταν γαλάζια με λευκά πλαίσια στα παράθυρα, αλλά οι Ιταλοί δεν τους αφήνουν πια να τα βάψουν έτσι. Ξαναβλέπω το κάστρο με τον ανεμόμυλο⁷⁷, και πάνω από τον λευκό όγκο της Χώρας, το άλλο κάστρο, στο χρώμα της σκουριάς⁷⁸.

⁷⁷ Κάστρο της Χρυσοχειριάς.

⁷⁸ Μεγάλο Κάστρο της χώρας.

Le soleil baisse tandis que nous traversons le canal de Côt : Asphendiou, Pyli, y apparaissent dans la verdure. Et sur notre gauche, la côte d'Asie mineure d'une si harmonieuse variété et le curieux archipel des îles coniques. Voici les moulins qui tournent sur le ciel du couchant, le castro, le vilain palais du gouvernement, le confortable hôtel, les minarets et le palmier dans la cour du Municipio.

La nuit tombe tandis que, sur la mer de nouveau grosse, nous traversons sur

Nisyros

Débarquement houleux, matériellement et moralement, les carabiniers ne me considérant pas en règle. Je finis pourtant par sortir dans la seconde barque et nous sommes ballottés abondamment jusqu'à ce que nous soyons jetés sur la petite jetée où l'on *καλωσορίζει* les « Américains ».

Je prends à pied, le long de la mer qui déferle avec rage, la route de l'hôtel, avec un porteur, à la belle tête barbue de patriarche. Drôle d'hôtel des bains [aujourd'hui Loutra] : une suite de bâtisses d'un étage en pierres sèches, sans architecture : on m'y donne du thé et du fromage et une chambre nue.

Samedi 25 juillet

Je pars accompagné des baigneurs de l'hôtel pour trouver au Mandraki M. Yanni Fasoularidis qui me dit on pourra m'aider. Dans son magasin je ne trouve que sa fille, avec un beau visage régulier et une expression sympathique. Son père arrive lui aussi, vieillard doux et sympathique avec qui je prends rendez vous. Le village est amusant, presque tout en pierres sèches, le long de petites rues pavées. Une église, la Panaghia, le domine, sur une lame rocheuse qui domine la mer. Les gens y ont l'air tranquilles, sans démonstrations. L'hôtel s'appelle del Piemonte; à côté il est vrai, un café fermé a pour enseigne : à la Smyrne délivrée.

Lecture sur la plage, au pied de rochers qui s'écroulent et étendu sur des laves noires et légères. J'avance l'Iliade dans la traduction décidément trop en *μικτή* et avec trop de hiatus de Polyla. Mais l'œuvre ne peut pas diminuer. Toutes les images portent ; on voit tout. L'atmosphère qui prépare la mort d'Hector, quand les Troyens se sont enfuis dans la ville, et que, seul des Grecs, Achille est demeuré au premier plan, est dramatique.

Quand le soleil a mangé toute l'ombre où j'abritais mon livre, je me baigne, dans une mer d'abord brun rouge d'algues, puis verte, puis bleue. Et rentre dîner à l'hôtel où l'on s'est déjà mis à table. Excellent déjeuner, copieux, c'est bien le Fressbädli que j'attendais. On m'a fourré malheureusement toujours mon prénom à une table de Juifs de Rhodes bavards et sottement polyglottes.

Ο ήλιος χαμηλώνει καθώς διασχίζουμε το κανάλι της Κω: Ασφενδιού, Πυλί, εμφανίζονται μες στην πρασινάδα. Και στα αριστερά μας, τα μικρασιατικά παράλια με την ιδιαίτερα αρμονική ποικιλία τους, και το παράξενο αρχιπέλαγος των κωνοειδών νησιών. Οι ανεμόμυλοι γυρίζουν στον ουρανό της δύσης, το κάστρο, το άσχημο κτίριο του Διοικητηρίου, το άνετο ξενοδοχείο, οι μιναρέδες, και ο φοίνικας στον περίβολο του Δημαρχείου.

Σκοτεινιάζει καθώς κατευθυνόμαστε προς τη

Νίσυρο

με τη θάλασσα να φουσκώνει και πάλι. Φουρτουνιασμένη αποβίβαση, πρακτικά και ψυχολογικά, καθώς οι καραμπινιέροι θεωρούν ότι τα χαρτιά μου δεν είναι εντάξει. Τελικά βγαίνω με τη δεύτερη βάρκα που σιαμπανεβάζει τρελά, ώσπου μας πετάει στον μικρό λιμενοβραχίονα όπου οι ντόπιοι *καλωσορίζουν* τους «Αμερικάνους».

Πλάι στη θάλασσα που αφρίζει με λύσσα, παίρνω πεζή τον δρόμο για το ξενοδοχείο, μαζί μ' έναν αχθοφόρο με όμορφο πρόσωπο και γενειάδα πατριάρχη. Παράξενο το ξενοδοχείο των λουτρών: μια σειρά από μονώροφα κτίρια χτισμένα με ξερολιθιές, χωρίς ιδιαίτερη αρχιτεκτονική: μου δίνουν τσάι και τυρί και ένα γυμνό δωμάτιο.

Σάββατο 25 Ιουλίου

Φεύγω συνοδεία λουόμενων του ξενοδοχείου για να βρω στο Μαντράκι τον κύριο Γιάννη Φασουλαρίδη, που μου λένε ότι θα μπορέσει να με βοηθήσει. Στο μαγαζί του δεν βρίσκω παρά την κόρη του, μ' ένα όμορφο αρμονικό πρόσωπο και συμπαθητική έκφραση. Ο πατέρας της έρχεται κι εκείνος, ένας γλυκός και συμπαθητικός γεράκιος και κλείνουμε ραντεβού. Το χωριό είναι ευχάριστο, σχεδόν όλο χτισμένο με ξερολιθιές, κατά μήκος πλακόστρωτων σοκακιών. Μια εκκλησία, η Παναγία⁷⁹, δεσπόζει πάνω από το Μανδράκι, σ' έναν βράχο που ορθώνεται σαν λεπίδα πάνω από τη θάλασσα. Οι άνθρωποι φαίνονται ήρεμοι, ανεπιτήδευτοι. Το ξενοδοχείο ονομάζεται *del Piemonte*⁸⁰ δίπλα του είναι αλήθεια, ένα κλειστό καφενείο έχει ως επιγραφή: στην απελευθερωμένη Σμύρνη.

Διάβασμα στην παραλία⁸⁰, στα ριζά πεσμένων βράχων, ξαπλωμένος πάνω στα μαύρα και ελαφριά βότσαλα της λάβας. Προχωρώ την Ιλιάδα στη μετάφραση του Πολυλά, σε μια γλώσσα υπερβολικά μεικτή και με πάρα πολλές χασμωδίες. Το έργο όμως δεν μειώνεται σε τίποτα. Όλες οι εικόνες ολοζώντανες⁸⁰ τα βλέπουμε όλα. Το κλίμα που προετοιμάζει τον θάνατο του Έκτορα, όταν οι Τρώες καταφεύγουν μέσα την πόλη και από τους Έλληνες μένει μόνος του ο Αχιλλέας σε πρώτο πλάνο, είναι δραματικό.

Όταν ο ήλιος έχει φάει πια όλη τη σιά κάτω από την οποία προφύλαγα το βιβλίο μου, βουτάω να κολυμπήσω σε μια θάλασσα που στην αρχή έχει το καστανοκόκκινο χρώμα των φυκιών, ύστερα γίνεται πράσινη, ύστερα γαλάζια. Και επιστρέφω για να φάω στο ξενοδοχείο, όπου έχουν ήδη καθίσει στο τραπέζι. Εξαιρετικό γεύμα, πλουσιοπάροχο, είναι πράγματι το *Fressbädl* που περίμενα. Δυστυχώς πάντα εξαιτίας του ονόματός μου, Σαμουέλ με ρίχνουν σ' ένα τραπέζι με Εβραίους Ροδίτες, φλύαρους και ανοήτως πολύγλωσσους.

⁷⁹ Παναγία της Σπηλιανής.

⁸⁰ Στους «Χοχλάκους».

L'après midi, je monte faire la sieste sur les terrasses qui dominent l'hôtel. Les pentes de l'île sont abruptes, et toute la ceinture extérieure est couverte de petits arbres fruitiers amandiers, figuiers, oliviers, quelques ceps rampants, et un autre arbre aux feuilles en amande, luisantes. L'ombre en est légère et les branches en font de jolis dessins sur le ciel. J'y dors délicieusement dans le chant des cigales. Puis par de petits murs et des rochers, je gagne une petite pointe d'où la vue est très belle sur la mer, les îles, Kephalo qui fait une tache blanche, et sur l'île dont la vie se lit d'un coup d'œil : la mer, la petite jetée où la mer secoue les caïques, les petites terrasses où une femme en blanc ramasse des brindilles. J'ai du mal à en redescendre entre les murets et les petites parois de rochers, et les buissons piquants. Là haut, je passe de l'Iliade à l'Odyssée, aux chants où Ulysse ment avec tant d'art à Eumée et à Athéna, et où je trouve si vivant Eumée jetant des pierres pour éviter que ses chiens ne le dévorent.

A l'hôtel, l'un de nos compagnons de table, président de la communauté juive de Rhodes, me fait une assommante causerie et je ne suis pas fâché qu'il s'en aille que je puisse prendre ces notes. Le soir, je vais inutilement au Mandracchi, où il n'y a ni chant ni danse, mais la promenade au clair de lune le long de la mer qui bat toujours la grève est agréable et l'air est frais.

Dimanche 26 juillet

Je me lève pour aller au Mandracchi où je retrouve le père Fasoularidis dans un joli café, dont le balcon domine la mer. Il me conduit à la maison du mariage le νυφoστόλι où l'on va parer la νύφη. Le fiancé, un gros Américain, se sangle dans son habit. Toutes les jeunes filles se rassemblent autour de la νύφη, tandis qu'on lui met son voile et qu'on la pare de paillettes d'or, et chantent un chant assez religieux en λέγετος dont elles haussent à chaque vers la tonique. Puis on se met en route pour la Παναγιά, dans le haut du village qu'on traverse de part en part, dans les petites rues le long desquelles les gens se massent. Les jeunes filles chantent un chant qui me paraît être à 6/8 bien qu'il n'ait rien de balancé dans le rythme et ne corresponde pas à la marche. La montée à l'église est très jolie, dans ces vieux murs, sous ces poternes ; ce serait merveilleux s'il y avait des costumes. Entrés dans le monastère, on redescend dans l'église, minuscule, dont les fenêtres ouvrent sur la mer. Il y fait très chaud pendant la cérémonie du mariage et les époux s'éventent devant le nez de l'hygoumène qui leur lit l'Évangile. Puis, ils se promènent autour de la S^{te} Table, les couronnes échangées.

Drôle de mélange de types, avec de petits Nisyriotes d'Amérique, jambes nues avec des chaussons. Pas un costume. L'après midi, après ma sieste sous mon arbre inconnu, je gagne le village par le chemin trop connu, avec ses petits caps, le café « Miramar », la jetée, les caïques et les γριποι tirés sur le sable et retrouve Γιώργης Φασουλαρίδης au bal. Le γαμπρός possédant un café, c'est devant que la table a été dressée, au carrefour de petites rues étroites ;

Το απόγευμα, ανεβαίνω για τη μεσημεριανή μου ανάπαυση στις πεζούλες που δεσπόζουν πάνω από το ξενοδοχείο. Οι πλαγιές του νησιού είναι απόκρημνες, και όλη η εξωτερική ζώνη είναι κατάρυτη από μικρά καρποφόρα δέντρα αμυγδαλιές, συκιές, ελιές, μερικά αναρριχόμενα κλήματα, και ένα άλλο δέντρο με αμυγδαλωτά φύλλα, λαμπερά. Η σκιά του είναι ελαφριά και τα κλαδιά του φτιάχνουν όμορφα σχέδια στον ουρανό. Κοιμάμαι εκεί γλυκά, με το τραγούδι των τζίτζικιών. Ύστερα, σκαρφαλώνοντας από χαμηλά τοιχάκια και βράχια, φτάνω σ' ένα μικρό ακρωτήριο με πανέμορφη θέα στη θάλασσα, στα νησιά, στην Κέφαλο που φαίνεται σαν λευκή κηλίδα, και σ' όλο το νησί που με μια ματιά βλέπεις τη ζωή του: τη θάλασσα, τη μικρή προβλήτα όπου η θάλασσα λικνίζει τα καΐκια, τις μικρές πεζούλες όπου μια λευκοντυμένη γυναίκα μαζεύει κλαδάκια. Δυσκολεύομαι να ξανακατέβω περνώντας ανάμεσα από τα τοιχάκια, τις μικρές βραχώδεις πλαγιές και τους αγιαθωτούς θάμνους. Εκεί στο ύψωμα, περνάω από την Ιλιάδα στην Οδύσσεια, στις ραψωδίες όπου ο Οδυσσέας λέει ψέματα με τόση τέχνη στον Εύμαιο και την Αθηνά, και όπου βρίσκω ολοζώντανο τον Εύμαιο να πετάει πέτρες στα σκυλιά για να μην κατασπαράξουν τον Οδυσσέα.

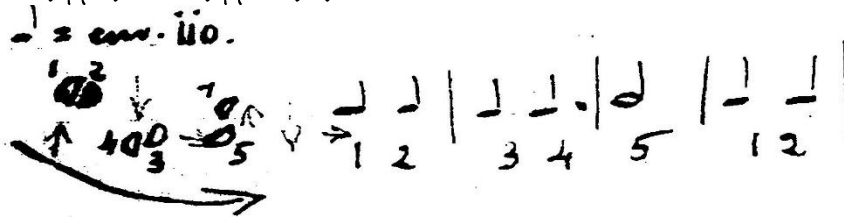
Στο ξενοδοχείο, ένας από τους συνδαιτημόνες μου, πρόεδρος της εβραϊκής κοινότητας της Ρόδου, μου πιάνει μια ανυπόφορη κουβεντούλα και νιώθω αναχιούφιση όταν φεύγει και μπορώ πια να κρατήσω αυτές τις σημειώσεις. Το βράδυ, πηγαίνω άδικα στο Μαντράκι, αφού δεν υπάρχει ούτε τραγούδι ούτε χορός, αλλά ο περίπατος στο σεληνόφως πλάι στη θάλασσα που σιάει στην αμμουδιά είναι ευχάριστη και το αεράκι δροσερό.

Κυριακή 26 Ιουλίου

Σηκώνομαι για να πάω στο Μαντράκι όπου συναντάω τον πατέρα Φασουλαρίδη σ' ένα όμορφο καφενείο που το μπαλκόνι του κρέμεται πάνω από τη θάλασσα. Με οδηγεί στο σπίτι του γάμου *το νυφοστόλι* όπου θα στολίσουν τη νύφη. Ο γαμπρός, ένας χοντρός Αμερικάνος, στριμώχνεται μες στο κοστούμι του. Όλα τα κοριτσόπουλα μαζεύονται γύρω από τη νύφη, ενώ της φορούν το πέπλο της και τη στολίζουν με χρυσές πούλιες, τραγουδώντας ένα ιδιαίτερα τελετουργικό τραγούδι σε ήχο *λέγετο*, ανεβάζοντας σε κάθε στίχο την τονική της μελωδίας. Ύστερα παίρνουμε τον δρόμο για την *Παναγιά*, στο ύψωμα, διασχίζοντας το χωριό απ' άκρη σ' άκρη, από τα μικρά δρομάκια που κατά μήκος τους είναι μαζεμένος ο κόσμος. Τα κοριτσόπουλα τραγουδούν ένα τραγούδι που μου φαίνεται ότι μπορεί να μετρηθεί στα 6/8, αν και δεν είναι ιδιαίτερος ρυθμικό και δεν ταιριάζει με τον ρυθμό του βαδίσματος της νυφικής πομπής. Η ανάβαση στην εκκλησία είναι πολύ όμορφη, σ' αυτά τα παλιά τείχη, κάτω από τις κρυφές πορτούλες τους' θα ήταν θαυμάσια αν υπήρχαν παραδοσιακές φορεσιές. Μόλις μπαίνουμε στη μονή, κατεβαίνουμε στη μικροσκοπική εκκλησία που τα παράθυρά της βλέπουν στη θάλασσα. Κατά τη διάρκεια της τελετής κάνει ζέστη και το ζευγάρι κάνει αέρα μπροστά στη μύτη του ηγούμενου, που τους διαβάζει το Ευαγγέλιο. Ύστερα, αφού αλλάξουν τα στέφανα, γυρίζουν γύρω από την Αγία Τράπεζα.

Ένα περίεργο κράμα ανθρώπων, με τα μικρά Νισυριωτάκια της Αμερικής να φορούν σοσόνια και κοντά παντελονάκια. Ούτε μια φορεσιά. Το απομεσήμερο, μετά τη μεσημεριανή μου ανάπαυση κάτω από το άγνωστο δέντρο μου, πηγαίνω στο χωριό από το γνωστό μου μονοπάτι, με τα μικρά του ακρωτήρια, το καφενείο «Μιραμάρ», την προβλήτα, τα καΐκια και τους πεταμένους στην άμμο *γρίπους*, και ξαναβρίσκω τον Γιώργη Φασουλαρίδη στον χορό. Ο γαμπρός είναι ιδιοκτήτης ενός καφενείου, οπότε έστησε το τραπέζι του γάμου μπροστά στο μαγαζί του, σ' ένα σταυροδρόμι ανάμεσα σε στενοσόκακα.

L'avancée du café oblige la danse à se développer en Γ et parfois les danseurs traversent le café. Au centre, la grande table où se sont attablés surtout des hommes devant d'abondantes bouteilles de bière vides. Un violon et un luth aux instrumentistes interchangeables les font danser mais on entend mal la musique qui accompagne l'εμπρός et la danse n'a pas un grand rythme. L'un des musiciens, Τσοπανάκης me donne quelques détails sur les danses, avec autant de précision que le lui permet un état d'ébriété qui semble permanent. Je note le pas de l'ἴσια, une sorte de sousta plus tranquille, le nom indiquant probablement précisément une opposition au πηδηχτό de la σούστα, à moins qu'il ne s'oppose au ζερβός et au ζερβόδεξιός :



Il m'indique encore que chacune des στροφή s'appelle βέρσο, pl. βέρσα. Debout, serré, je ne puis rien noter comme musique. Un baptême vient traverser la place de danse, avec pappas et bannières, pendant que les gamins, sur le clocher de la Panaghia, frappent énergiquement les battants des cloches.

Nous revenons par la maison du baptême ; devant, dans un café, on danse aussi, la σούστα cette fois.



Les pas 3 et 4, 7 et 8, se décomposant régulièrement en un croche croche noire sur place (balancement d'un pied sur l'autre)

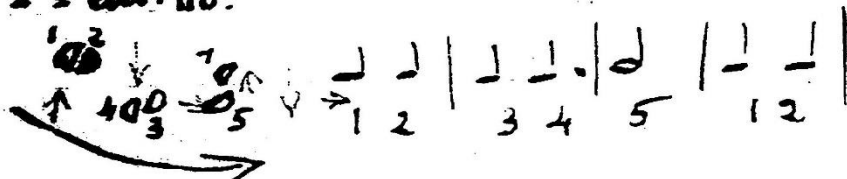
Le soleil est couché et la lune levée quand mon compagnon me quitte après que nous ayons bu une mastique au «Miramar». Le soir, conversation avec des Grecs d'Egypte, originaires d'Amorgos, assez gentils, et histoires d'un pompeur des bains, un jeune Nisyriote tordant, qui a un magnifique dialecte.

Lundi 27 juillet

Je paresse sur les graviers de la rive, en compagnie de l'Odyssée et de la Pastorale. De temps à autre, des mulets, de petits ânes, quelques vaches passent en frise entre la mer, qui se calme peu à peu, et moi. L'après midi, sieste sous un chêne sauvage, puis au village où avec Giorgis nous allons visiter l'atelier de l'archimandrite Κύριλλος Σαλουκάκης, un jeune pappas à la jolie barbe noire, qui après avoir étudié dans un couvent de Chios, alla étudier la peinture à Karyès au Mt Athos. Ses icônes ont des fonds bleus assez affreux, mais sont peintes avec soin ; il a un petit élève très mignon qui fait d'affreux saints sur papier carrelé.

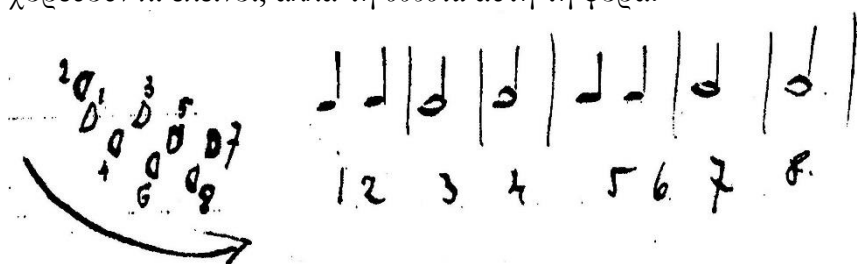
Με το καφενείο να προεξέχει, ο χορός αναπτύσσεται υποχρεωτικά σε Γ και καμιά φορά οι χορευτές περνούν μέσα από το καφενείο. Στο κέντρο, το μεγάλο τραπέζι, όπου κάθονται κυρίως οι άντρες μ' ένα σωρό άδεια μπουκάλια μπύρας μπροστά τους. Ένα βιολί και ένα λαούτο με οργανοπαίχτες που εναλλάσσονται τους ξεσηκώνουν να χορέψουν, αλλά η μουσική που συνοδεύει τον *εμπρός* δεν ακούγεται καλά και ο χορός δεν έχει πολύ ρυθμό. Ένας από τους μουσικούς, ο Τσοπανάκης, μου εξηγεί μερικές λεπτομέρειες των χορών, με όση ακρίβεια του επιτρέπει η κατάσταση της μέθης του, που μοιάζει μόνιμη. Σημειώνω τα βήματα του *ίσιου*, ένα είδος πιο ήσυχης σούστας, με το όνομά του να δείχνει πιθανότατα ακριβώς μια αντίθεση προς τον πηδηχτό (σούστας), ή με τον ζερβό και τον ζερβοδέξιο.

1 = ενν. ύο.



Μου επισημαίνει ακόμη ότι κάθε *στροφή* λέγεται *βέρσο*, πλ. *βέρσα*. Όρθιος, στριμωγμένος, δεν μπορώ να σημειώσω τίποτε από μουσική. Μια βάπτιση έρχεται να διασχίσει την πλατεία του χορού, με τον παππά και τα εξαπτέρυγα, ενώ στο κωδωνοστάσιο της Παναγίας παιδαρέλια χτυπούν με δύναμη τις καμπάνες.

Στην επιστροφή περνάμε από το σπίτι της βάπτισης' μπροστά του, σ' ένα καφενείο, χορεύουν κι εκείνοι, αλλά τη *σούστα* αυτή τη φορά.



Τα βήματα 3 και 4, 7 και 8 αναλύονται τακτικά σε δυό όγδοα και ένα τέταρτο επιτόπου (ταλάντευση από το ένα πόδι στο άλλο)

Ο ήλιος έχει δύσει και το φεγγάρι έχει ανατείλει, όταν φεύγει ο σύντροφός μου αφού έχουμε πει μια μαστίχα στο «Μιραμάρ». Το βράδυ, συζήτηση με κάποιους αρκετά ευγενείς Έλληνες εξ Αιγύπτου, με καταγωγή από την Αμοργό, και ιστορίες από έναν χειριστή των αντλιών των λουτρών, έναν ξεκαρδιστικό Νισυριώτη που μιλάει σε μια θαυμάσια διάλεκτο.

Δευτέρα 27 Ιουλίου

Τεμπελιάζω στα χαλίκια της όχθης, συντροφιά με την Οδύσσεια και την Ποιμενική. Κάθε τόσο, μουλάρια, γαϊδουράκια, αγελάδες περνάνε μπροστά μου, αληθινή ζωφόρος ανάμεσα σε μένα και τη θάλασσα, που σιγά σιγά γαληνεύει. Το απομεσήμερο, ανάπαυση κάτω από μια άγρια βελανιδιά, ύστερα στο χωριό, όπου με τον Γιώργη θα επισκεφθούμε το εργαστήρι του αρχιμανδρίτη Κύριλλου Σαλουιάκη, ενός νέου παππά με όμορφη μαύρη γενειάδα ο οποίος, αφού σπούδασε σ' ένα μοναστήρι της Χίου, πήγε να σπουδάσει ζωγραφική στις Καρνές, στο Άγιον Όρος. Οι εικόνες του έχουν ένα αρκετά αποκρουστικό μπλε φόντο, αλλά είναι ζωγραφισμένες με φροντίδα' έχει έναν πολύ χαριτωμένο μικρό μαθητή που φτιάχνει αποκρουστικούς αγίους σε χαρτί με τετραγωνάκια.

Puis nous allons sur la place où la table de mariage est toujours dressée et où tous les jeunes gens ont d'abominables toques de toile, réclame de Chevrolet, que je trouve plus sympathiques quand je m'aperçois qu'elles ont les couleurs grecques. Les danseurs sont assez défaits, sauf le marié qui tient bien le coup. Quelques costumes, d'ailleurs pas complets, sauf un joli costume d'homme à chemise verte et au gilet magnifiquement brodé avec des violets sur fond noir qui jouent très bien. J'imagine ce que serait le coup d'œil avec des costumes dans ce cadre pittoresque, avec la façade rose du café, les murs blancs des petites ruelles, les fenêtres cintrées où se penchent des visages.

Après la danse (de l'ἵστια), le Περιβόλι s'organise ; on recrute les matrones ; un clerc, livre en main, réchauffe les mémoires, et le violon ayant préludé, la chaîne dansant toujours l'ἵστια, le Περιβόλι commence ; les femmes le chantent seules les hommes pourraient le chanter s'ils voulaient, me dit-on divisées en deux chœurs, en sorte que chaque phrase est reprise 4 fois ; l'alternance de ces voix, des mélodies est charmante et s'il y avait un peu plus de vie, ce serait parfait. Le moment le plus amusant est l'éloge de la νύφη ; comme elle est jolie, il lui convient bien. Le Περιβόλι fini, on lui enchaîne, toujours dansant, des distiques en l'honneur des époux ; la femme du maire, une petite bonne femme de bonne humeur lance les plus réussis. Je rentre tandis que le couchant rosit encore derrière Kefalo et que la lune se lève, pleine, sur la crête du volcan, et j'écris ces notes dans la chanson des vagues sur la grève, du balcon de l'hôtel.

Mardi 28 juillet

Lectures et bain, au pied de ma falaise. La mer est tout à fait calmée. Derrière les deux petits îlots volcaniques en forme de cône, dont l'un a des falaises blanchâtres, Côté dessine sa longue arrête, légèrement rose et lilas, avec le sommet du Dichée bien découpé, le replat, plus jaune de teinte, d'Ἀντιμάχεια, la tache blanche de Kefalo et son promontoire tout proche. L'Asie mineure est perdue dans une brume légère. Je fais la causette aux passants qui vont aux Pali ou en reviennent, un paysan d'Antimachia qui a pris femme nisyriote et gémit sur les pressurisations du gouvernement, en me demandant s'il n'y aura rien de nouveau pour les îles, qui seraient aujourd'hui dit-il libres sans le roi.

Après une sieste dans ma chambre chaude, je vais au village retrouver chez lui Μιχαήλ Τσοπανάκης, dit Μπέπι et ses deux sœurs, assez laides, mais très intelligentes. Lui même s'est esquivé par l'alcool et le tabac, et ses mains tremblent sans cesse : il joue σαντούρι, guitare, luth et violon, et son père était λυράρης. (Les instruments autrefois étaient la lyre et un tambour qu'on frappait sur un côté avec un *chore* de timbale, de l'autre avec une baguette de bois). Ils me disent les usages, me montrent les pas, avec vraiment beaucoup de compréhension de mon travail.

Υστερα πηγαίνουμε στην πλατεία, όπου εξακολουθεί να είναι στρωμένο το γαμήλιο τραπέζι και όπου όλοι οι νέοι φορούν κάτι απαίσια πάνινα καπέλα, διαφημιστικά της Chevrolet, που τα βρίσκω πιο συμπαθητικά όταν συνειδητοποιώ ότι έχουν τα ελληνικά χρώματα. Οι χορευτές φαίνονται αρκετά ταλαιπωρημένοι, εκτός από τον γαμπρό που αντέχει ακόμη. Μερικές φορεσιές, αλλά όχι πλήρεις, εκτός από μια όμορφη ανδρική φορεσιά με πράσινο πουκάμισο κι ένα γιλέκο θαυμάσια κεντημένο με πολύ ταιριαστές βιολέτες σε μαύρο φόντο. Φαντάζομαι τι ωραίο θέαμα θα ήταν οι φορεσιές σ' αυτό το γραφικό κάδρο, με την τριανταφυλλί πρόσοψη του καφενείου, τους λευκούς τοίχους των σοκακιών, τα τοξωτά παράθυρα και τα σκυμμένα απέξω κεφάλια.

Έπειτα από τον ίδιο χορό, αρχίζουν να ετοιμάζονται για το *Περιβόλι* συγκεντρώνονται οι κυράδες· ένας επίτροπος, με το βιβλίο στο χέρι, υπενθυμίζει τους στίχους, και αφού το βιολί παίζει την εισαγωγή, με τους χορευτές στα βήματα του ίδιου, αρχίζει το *Περιβόλι* τραγουδούν μόνον οι γυναίκες· αν και οι άντρες μου λένε ότι αν ήθελαν θα μπορούσαν να τραγουδήσουν κι εκείνοι χωρισμένες σε δύο ομάδες, οπότε κάθε φράση επαναλαμβάνεται τέσσερις φορές· η εναλλαγή από τις φωνές τους και τις μελωδίες είναι γοητευτική και, αν το σύνολο ήταν λίγο πιο «ζωντανό», θα ήταν τέλειο. Η πιο διασκεδαστική στιγμή είναι τα παινέματα της *νύφης* που, καθώς είναι όμορφη, της ταιριάζουν μια χαρά. Μόλις τελειώνει το *περιβόλι* αρχίζουν αμέσως, χορεύοντας πάντα, τα δίστιχα παινέματα του αντρώγου· η γυναίκα του δήμαρχου, μια κοντή, πρόσχαρη γυναικούλα, πετάει τα πιο επιτυχημένα. Επιστρέφω, ενώ η δύση ροδίζει ακόμη πίσω από την Κεφαλό και το φεγγάρι ανατέλλει. Πανσέληνος στη ράχη του ηφαιστείου, και γράφω αυτές τις σημειώσεις με τα κύματα να τραγουδούν στην αμμουδιά, στο μπαλκόνι του ξενοδοχείου.

Τρίτη 28 Ιουλίου

Διάβασμα και μπάνιο, στα ριζά του απόκρημνου βράχου μου. Η θάλασσα έχει ηρεμήσει εντελώς. Πίσω από τις δύο μικρές ηφαιστειογενείς νησίδες σε σχήμα κώνου, που η μία έχει ασπριδερές απόκρημνες ακτές, διαγράφεται η μακρόστενη ράχη της Κω, ελαφρώς ρόδινη και βιολετί, με την κορυφή του όρους Δίκαιου να ξεχωρίζει καθαρά, το οροπέδιο της Αντιμάχειας, σ' ένα απαλό κίτρινο χρώμα, η λευκή κηλίδα της Κεφάλου και πολύ κοντά το ακρωτήριο της. Η Μικρά Ασία χάνεται μέσα σε μια ελαφριά ομίχλη. Πάνω την κουβεντούλα στους περαστικούς που πηγαίνουν στους Πάλους ή που επιστρέφουν από κει, ένας χωρικός από την Αντιμάχεια, παντρεμένος με Νισυριώτισσα, στενάζει που η κυβέρνηση στραγγίζει τους φορολογούμενους και με ρωτάει αν πρόκειται να γίνει τίποτε για τα νησιά, που χωρίς τον βασιλιά, λέει, θα ήταν ελεύθερα σήμερα.

Αφού ξεκουραστώ για μεσημέρι στο ζεστό μου δωμάτιο, πηγαίνω στο χωριό για να συναντήσω στο σπίτι του τον Μιχαήλ Τσοπανάκη, τον επονομαζόμενο *Μπέπι*, και τις δύο ασχημούλες αλλά πανέξυπνες αδελφές του. Το αλκοόλ και ο καπνός τον έχουν καταστρέψει και τα χέρια του τρέμουν συνεχώς: παίζει σαντούρι, κιθάρα, λαούτο και βιολί. Και ο πατέρας του ήταν λυράρης. (Παλαιότερα τα όργανα ήταν η λύρα και ένα τύμπανο⁸¹ που το χτυπούσαν από τη μια πλευρά μ' ένα χοντρό ξύλο σαν κόπανο και από την άλλη με μια ξύλινη βέργα). Μου λένε τα έθιμα, μου δείχνουν τα βήματα, με αληθινά πολύ μεγάλη κατανόηση για τη δουλειά μου.

⁸¹ Το νταούλι.

Sa vieille mère me montre son fils pour m'expliquer le mot ρεμπέτης. Leur jugement sur les Χαλκίτισσες m'intéresse. Tandis que je joue ici, elles dansent là, me fait Tsopanakis, ce qui caractérise bien leur rythme contrarié qui est peut être un art, bien que mes Nisyriens y voient un manque de musicalité. Le soir, conversation avec les Juifs et une énorme jeune femme de Constantinople qui a épousé un Dr de Karpathos et a un peu l'air d'une tenancière de bordel.

Mercredi 29 juillet

Je recopie mes chansons avant d'aller me baigner, et l'après midi vais retrouver les Τσοπανάκηδες. Les plus intéressants des chants qu'ils me disent sont ceux des danses des femmes ; les autres sont des σκοποί sans grand charme. En me raccompagnant au clair de lune, Ts. me commence une confession sur la triste vie qu'il mène ici, après avoir goûté de l'Amérique, et la coupe brusquement, sans que j'en devine la raison. Le soir je vais m'étendre sur un rocher au bord de la mer baignée de lune, tandis que crissent les grillons et hulule une chouette dans la falaise.

Jeudi 30 juillet

Des pêcheurs tirent la trata près de l'hôtel. Ils sont deux équipes, attelée chacune à l'une des extrémités du filet. A une ceinture qu'ils portent en bandoulière est fixé un petit morceau de cordelette dont ils entourent le bout noué à la corde à tirer, le retenant de la main droite, puis ils tirent à reculons, en s'arc boutant sur leurs pieds qui foulent les algues. Arrivés au haut de l'espace dont ils disposent, ils redescendent prendre le premier rang. Les extrémités du filet finissent par arriver sur leur bord ; ils les prennent leur faisant former sac pour que le poisson ne s'échappe pas, et progressent ainsi jusqu'au centre. Pour toute leur peine, ils n'ont aujourd'hui qu'un fond de panier de fretin.

Je peine toute la matinée à recopier mes chansons et prends mon bain en hâte. Vers 5 h., Georgis Fassoularidis vient me prendre pour aller aux Pali. Nous suivons la grève, sous les falaises, et il attrape des crabes sous les pierres, qu'il tue en leur enfonçant leur propre pince dans la tête ; puis nous remontons par de petites vignes qui rampent entre des murets de pierre, des oliviers, des amandiers, des ἀγραμυθιές et des figuiers, et par une marche à flanc arrivons sur un éperon qui domine le village de Pali et où se dessine le mur blanc d'un petit cimetière et la tour d'un moulin. Les Pali sont une jolie baie sablée et le village a quelques jolies maisons bleues, mais les gens y ont l'air pauvres et pas très propres. Les bains, bien installés par Pandelidis, sont en pleine décadence, les fils s'étant endettés et disputés. On m'y fait jouer sur un piano désaccordé. Au village, nous buvons des mistics et nos crabes pour mésé, tandis que la nuit tombe sur le port où se balancent quelques caïques, et nous rentrons un peu gais à la nuit.

Vendredi 31 juillet

Journée selon le rythme établi.

Η γριά μητέρα του, θέλοντας να μου εξηγήσει τι θα πει *ρεμπέτης*, μου δείχνει τον γιο της. Η κρίση τους για τις Χαλκίτισσες με ενδιαφέρει. «Εγώ παίζω εδώ και κείνες χορεύουν πέρα νει» μου λέει ο Τσοπανάκης, χαρακτηρίζοντας τον παρότραιο ρυθμό τους, που όμως μπορεί να αποτελεί έναν δικό τους ξεχωριστό τρόπο καλλιτεχνικής έκφρασης, κι ας το θεωρούν οι Νισύριοί μου ως έλλειψη μουσικότητας. Το βραδάκι, συζήτηση με τους Εβραίους και με μια πανύψηλη νέα γυναίκα από την Κωνσταντινούπολη που είναι παντρεμένη μ' έναν γιατρό από την Κάρπαθο και μοιάζει λιγάκι με μαστροπό σε οίκο ανοχής.

Τετάρτη 29 Ιουλίου

Αντιγράφω τα τραγούδια μου προτού πάω για μπάνιο, και το απομεσήμερο πηγαίνω να συναντήσω πάλι τους Τσοπανάκηδες. Από τα τραγούδια που μου λένε, τα πιο ενδιαφέροντα είναι τα τραγούδια των γυναικείων χορών· τα υπόλοιπα είναι *σκοποί* χωρίς μεγάλη χάρη. Συνοδεύοντάς με πίσω με το φεγγαρόφωτο, ο Τσ. μου αρχίζει μια εξομολόγηση για τη θλιβερή ζωή που κάνει εδώ, αφού δοκίμασε τη ζωή στην Αμερική, αλλά την διακόπτει απότομα, χωρίς να καταλάβω τον λόγο. Το βράδυ πηγαίνω να ξαπλώσω σ' ένα βράχο στη φεγγαρόλουστη ακροθαλασσιά, με το μονότονο τραγούδι των γρύλων και τον θρήνο μιας κουκουβάγιας στην απόκριμηνη ακτή.

Πέμπτη 30 Ιουλίου

Ψαράδες σέρνουν την τράτα τους κοντά στο ξενοδοχείο. Είναι δύο ομάδες ζεμένες στις δυο άκρες του διχτυού. Σε μια ζώνη φορεμένη διαγωνίως έχουν στερεωμένο ένα μικρό κομματάκι σχοινί και, κάνοντας μια θηλειά, το δένουν στο σχοινί με το οποίο θα τραβήξουν τα δίχτυα, συγκρατώντας το με το δεξί χέρι, ύστερα τραβούν βαδίζοντας προς τα πίσω και στηρίζοντας γερά τα πόδια τους που πατούν στα φύκια. Όταν φτάνουν στο τέλος του χώρου που έχουν στη διάθεσή τους, ξανακατεβαίνουν πάλι στην πρώτη σειρά. Τελικά οι άκρες του διχτυού φτάνουν στην ακροθαλασσιά, οπότε τις πίνουν δημιουργώντας ένα είδος σάκου ώστε να μην το σκιάσουν τα ψάρια, και συνεχίζουν έτσι μέχρι το κέντρο. Με τόσο κόπο που έκαναν σήμερα και δεν έπιασαν παρά λίγη μαρίδα, ίσα ίσα στον πάτο του πανεριού.

Πασχίζω όλο το πρωί να αντιγράφω τα τραγούδια μου και κάνω το μπάνιο μου βιαστικά. Κατά τις 5 η ώρα, ο Γιώργης Φασουλαρίδης έρχεται να με πάρει για να πάμε στους Πάλους. Ακολουθούμε την ακρογιαλιά, κάτω από τα απόκριμνα βράχια, και ο Γιώργης πιάνει καβούρια κάτω απ' τις πέτρες και τα σκοτώνει χώνοντάς τους το κεφάλι μες στις δαγκάνες· ύστερα ανηφορίζουμε περνώντας από αμπελάκια που αναρριχώνται ανάμεσα στις ξερολιθιές, από λιόδεντρα, αμυγδαλιές, *αγραμυθιές* και συκιές, και περπατώντας στην πλαγιά φτάνουμε σε μια προεξοχή που δεσπόζει πάνω από το χωριό των Πάλων και απ' όπου διακρίνεται ο λευκός τοίχος ενός μικρού κοιμητηρίου και ο πύργος ενός μύλου. Οι Πάλτοι είναι ένας όμορφος αμμόδης όρμος και το χωριό έχει μερικά όμορφα μπλε σπιτάκια, αλλά οι άνθρωποι φαίνονται φτωχοί και όχι πολύ καθαροί. Τα λουτρά, ωραίες εγκαταστάσεις του Παντελίδη, είναι σε πλήρη παρακμή, αφού τα παιδιά του χρεώθηκαν και τσακώθηκαν μεταξύ τους. Με βάζουν να παίζω σ' ένα ξεκούρδιστο πιάνο. Στο χωριό, πίνουμε μαστίχες και τρώμε τους κάβουρες μας για μεζέ, ενώ η νύχτα πέφτει στο λιμάνι όπου λινίζονται μερικά καΐκια, και επιστρέφουμε λιγάκι εύθυμοι μέσα στη νύχτα.

Παρασκευή 31 Ιουλίου

Ημέρα στον συνηθισμένο ρυθμό.

Samedi 1^{er} août

Je pars en promenade sur les terrasses qui dominent la mer, dans la direction du Mandracchi; petits vionnets entre des murs de pierre, cabanes de pierre, à l'intérieur soutenu par de grossières voûtes en berceau, et dont le toit plat sert de compluvium pour remplir la citerne et d'aire dans le centre. De petits ânes paissent sous les ἀγραμυθίες, qui, je crois bien, sont des sureaux. Entre les arbres, apparaît la mer, la côte de Pali en contre jour. Je passe au dessus du moulin à vent qui domine à l'Est Mandracchi; une paysanne qui est en train de remettre bas et souliers m'offre des figues et du raisin qu'elle rapporte de sa vigne. J'évite le village et suis sur la hauteur, tantôt par des chemins, tantôt sur des terrasses cultivées. Je découvre un fût de colonne enfoncé en terre, avec dans le haut des rainures à la dorique, portant un abaque rouge et une architrave de granit bleu noir. La vallée qui domine le village et plus exactement le quartier du Λαγκάδι, s'ouvre en hémicycle et les terrasses des vignes et des champs y dessinent les gradins d'un théâtre. En face, se dresse la colline qui porte le castro. Dans les murs des cabanes où j'éveille des chauves souris au vol velouté, des tombes à bucranes encastrés ; sur une petite éminence, sont éparés des fragments architecturaux : chapiteau corinthien tardif, architraves, et un grand autel dont je ne puis déchiffrer l'inscription.

J'arrive au dessus de la mer, et des petites îles de la côte Ouest, et gagne une petite chapelle de St Georges au dessous d'une paroi de lave rougeâtre, la même paroi qui porte le castro où je vais ensuite. Il est fait d'énormes blocs de granit gris bleu, en appareil quadrangulaire, dont les deux assises inférieures ont la hauteur d'un homme. De place en place, des tours ; du côté du castro vénitien, les murs ont été démolis, sans doute par le village qui s'y était établi, mais à l'Est et au Sud Est un angle est très bien conservé, avec de magnifiques escaliers, à la pierre tachée de rouge, qui conduisent sur le chemin de ronde. La porte, avec pour vantail de formidables blocs, a malheureusement été en partie murée. Je descends la crête vers le castro vénitien faisant de la gymnastique sur les murs. Sur la roche rougeâtre qui forme la base extrême de la crête des castros, s'élève un mur en petit matériel, et tout en haut, les blanches constructions du couvent. Du petit ensellement qui sépare les 2 castra, on domine à gauche une baie de gravier où s'ébrouent des enfants nus et à droite le village. J'essaie vainement de monter directement au castro et dois redescendre par le toit des maisons. J'arrive ainsi sur une terrasse, que ne dessert aucun escalier et je suis assez embarrassé pour descendre, quand une trappe s'ouvre brusquement sous mes pieds et un jeune homme en sort qui me fait descendre par l'escalier de bois d'une maison voisine. Très pittoresque cette superposition de toits où sèchent des amandes et de la lessive, et tout ce blanc de la chaux. Nous redescendons au Ποταμός où un jeune homme le frère du marié de l'autre jour s'offre à m'accompagner au castro. Nous y montons par l'escalier pavé, franchissons la porte compliquée et arrivons au couvent.

Σάββατο 1 Αυγούστου

Φεύγω για περίπατο στις πεζούλες πάνω από τη θάλασσα, με κατεύθυνση το Μαντράκι· μικρά μονοπατάκια ανάμεσα σε πέτρινους τοίχους, πέτρινες καλύβες που εσωτερικά στηρίζονται σε χονδροειδείς ημικυκλικούς θόλους και έχουν επίπεδη στέγη, που τη χρησιμοποιούν για να συλλέγουν το βρόχινο νερό και να γεμίζουν τη στέγνα και, το κέντρο της, για αλώνι. Γαϊδουράκια βόσκουν κάτω από τις *αγραμυθιές*, που τις περνάω για κουφοζυλιές. Ανάμεσα από τα δέντρα φαίνεται η θάλασσα, η ακτή των Πάλων κόντρα στο φως. Περνάω πάνω από τον ανεμόμυλο που δεσπόζει στα ανατολικά του Μαντρακιού· μια χωριάτισσα, που ετοιμάζεται να ξαναφορέσει τις κάλτσες και τα παπούτσια της, μου προσφέρει σύκα και σταφύλια από το αμπέλι της. Αποφεύγω να μπω στο χωριό και ανεβαίνω στο ύψωμα, άλλοτε από μονοπάτια κι άλλοτε από καλλιεργημένες πεζούλες. Ανακαλύπτω χωμένο στη γη τον σπόνδυλο ενός κίονα, που ψηλά έχει ραβδώσεις δωρικού τύπου, με ερυθρό άβακιο και επιστύλιο από πολύ σκούρο μπλε, σχεδόν μαύρο, γρανίτη· η κοιλάδα που δεσπόζει πάνω από το χωριό, και πιο συγκεκριμένα από τη συνοικία του *Λαγκαδιού*, ανοίγεται σε ημικύκλιο και οι πεζούλες με τα αμπέλια και τα χωράφια δημιουργούν την εντύπωση θεατρικών κερκίδων. Απέναντι, υψώνεται ο λόφος με το κάστρο. Στους τοίχους των σπηλαδίων όπου μόλις μπαίνω ξυπνώ νυχτερίδες με βελουδένιο πέταγμα, βωμοί με ανάγλυφα βουκράνια· σ' ένα μικρό ύψωμα, διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη: ένα κορινθιακό κιονόκρανο της όψιμης περιόδου, επιστύλια, και ένας μεγάλος βωμός με μια επιγραφή που δεν μπορώ να καταλάβω τι λέει.

Φτάνω πάνω από τη θάλασσα και τα νησάκια της δυτικής ακτής, και προχωράω ως ένα εκκλησάκι του Αγίου Γεωργίου κάτω από μια πλαγιά από κοκκινωπή λάβα, πάνω στην οποία βρίσκεται το κάστρο⁸², όπου πηγαίνω ευθύς αμέσως. Είναι χτισμένο με το ισόδομο σύστημα τοιχοποιίας, με πελώριες πλίνθους από γκρι μπλε γρανίτη, και μάλιστα οι δύο χαμηλότερες σειρές έχουν το ύψος ανθρώπου. Ανά διαστήματα πύργοι· προς την πλευρά του ενετικού κάστρου, τα τείχη είναι γιγαντισμένα, ίσως επειδή χτίστηκε εκεί το χωριό, αλλά η ανατολική και η νοτιοανατολική του γωνία είναι πολύ καλά διατηρημένες, με θαυμάσιες κλίμακες χτισμένες με πλίνθους με κόκκινες κηλίδες, που οδηγούν στον περιδρομο των επάλξεων. Η πύλη, που είχε ως θυρόφυλλα εντυπωσιακές πέτρινες πλάκες, είναι δυστυχώς εν μέρει χτισμένη. Κατηφορίζω από το φρύδι του λόφου στο ενετικό κάστρο, ακροβατώντας πάνω στα τείχη. Στον κοκκινωπό βράχο που αποτελεί την εξωτερική πλευρά της οροσειράς των κάστρων, υψώνεται ένα τείχος με μικρές πλίνθους και, πάνω πάνω, τα λευκά κτήρια του μοναστηριού. Από το μικρό διάσελο που χωρίζει τα δύο κάστρα, φαίνεται αριστερά κάτω ένας όρμος με χαλίκι όπου πλατσουρίζουν γυμνά παιδάκια, και δεξιά το χωριό. Προσπαθώ να ανέβω κατευθείαν στο κάστρο αλλά εις μάτην, οπότε αναγκάζομαι να ξανακατέβω από τις στέγες των σπιτιών. Φτάνω έτσι σε μια ταράτσα δίχως σκάλα και ξαφνιάζομαι όταν ξάφνου ανοίγει απότομα μια καταπακτή κάτω από τα πόδια μου και βγαίνει ένας νεαρός που με βοηθάει να κατέβω από την ξύλινη σκάλα ενός γειτονικού σπιτιού. Πολύ γραφικές αυτές οι στέγες, η μια πάνω στην άλλη, με τα αμύγδαλα και τις μπουγάδες να στεγνώνουν στον ήλιο, και όλο αυτό το λευκό χρώμα του ασβέστη. Ξανακατεβαίνουμε στην πλατεία του Ποταμού όπου ένας νεαρός ο αδελφός του γαμπρού της προηγούμενης προσφέρεται να με συνοδεύσει στο κάστρο. Ανεβαίνουμε από τη λιθόστρωτη σκάλα, διασχίζουμε την πολύπλοκη πύλη και φτάνουμε στη μονή.

⁸² Παλαιόκαστρο.

L'église est taillée dans le roc, et ses fenêtres ouvrent sur la mer. Elle est bien entendu toute petite, mais l'image de la Σπηλιανή est couverte d'ex votos; des gobelets d'argent sont suspendus aussi qui passent pour avoir été offerts par des festoyeurs qui lancèrent du haut de la falaise sur la grève leur gobelet rempli sans qu'il s'en renversât une goutte; une autre offrande est une colombe d'or consacrée par des voleurs qui étaient venus voler les trésors de l'église et avaient été murés jusque à ce qu'une colombe, frappant la paroi du bec leur eût ouvert une sortie. Ils abandonnèrent alors tous les objets religieux et firent vœu d'offrir une colombe d'or. L'après midi, je continue mon travail de chansons, transcrites par Tsopanakis de la musique byzantine.

Dimanche 2 août

Levé avec le jour, je pars sac au dos pour explorer l'île. Je monte d'abord dans le petit vallon qui domine les bains ; des femmes y récoltent des amandes et me remettent sur le bon chemin. Je le reperds d'ailleurs bientôt et m'élève de terrasses en terrasses jusqu'à ce que j'atteigne une petite crête secondaire qu'un ravin sépare du sommet de l'île le cône principal du volcan où j'ai dessein d'aller. Heureusement, une mère et ses filles qui, de Mandracchi gagnent Emborio me remettent sur la bonne route et je redescends jusqu'à une petite chapelle de l'Εὐαγγελίστρια. Sur tout le chemin il a y des ἀγραμυθιές magnifiques, qui se détachent sur la mer avec la richesse décorative des estampes japonaises. Près de l'église, un puits où un drôle de berger à moitié femme d'aspect puise de l'eau pour ses mulets. Il m'indique le chemin et j'attaque la montée du cône par un bon chemin, entre des fougères en partie roussies, puis des bruyères, du houx et cette fleur mauve que M^{elle} Périchon appelle cystes. Des perdrix fusent de sous les buissons. La pente est raide et ainsi je ne tarde guère à arriver au sommet à 680 m. environ. La vue en est magnifique, la plus belle probablement que j'ai vue dans tout le Dodécanèse. Une petite chapelle abandonnée me sert d'abri contre le vent violent du nord et je mange quelques côtelettes d'agneau tandis que sèche ma chemise.

Puis je vais au sommet où l'on se croit au centre du Dodécanèse ; c'est vraiment le centre du Διαβάτης (ainsi se nomme la montagne) dont les grèves arquées qui s'ouvrent au loin sur les deux parties rocheuses de l'îlot de Yali et de Côs sont comme des ébauches de cercles. Derrière Côs, se profilent Calymnos et Leros, puis en tournant vers la droite, on voit le promontoire rosé de Cnide, puis Symi, brumeuse, et, derrière Tilos, Chalki et Rhodes, bleutée. Sur Karpathos, de petits nuages font comme une neige irréaliste. Derrière les îlots de Παχιά et de Περγούσα, on devine Astypalaia. La mer est très bleue, très calme, à peine mouchetée de blanc par places, tandis que le soleil y scintille entre Rhodes et Symi. A mes pieds s'ouvre le cratère dont la lèvre extérieure assez découpée porte deux taches blanches, Emborio et Nikia, d'où une série de terrasses descendent au fond de la fertile cuvette du Lakki où a éclaté le dernier foyer volcanique. D'un autre sommet, je distingue mieux encore les cônes d'un bleu jaunâtre et le grand œil rond d'un cratère.

Η εκκλησία είναι σκαμμένη μέσα στον βράχο, και τα παράθυρά της βλέπουν στη θάλασσα. Είναι πολύ μικρή, φυσικά, αλλά η εικόνα της Σπηλιανής είναι καλυμμένη με τάματα· υπάρχουν επίσης κρεμαστά ασημένια κύπελα, δωρισμένα από πανηγυριστές που πέταξαν το ξέχειλο κύπελό τους από την κορυφή της απόκρημνης πλαγιάς κάτω στην αμμουδιά και δεν χύθηκε ούτε μια σταγόνα· ένα άλλο τάμα είναι ένα χρυσό περιστέρι αφιερωμένο από κάτι κλέφτες που είχαν έρθει να λεηλατήσουν τα κειμήλια της εκκλησίας και είχαν παγιδευτεί μέσα στον ναό, ώσπου μπήκε ένα περιστέρι και, χτυπώντας με το ράμφος του τον τοίχο, τους άνοιξε μια δίοδο. Τότε άφησαν πίσω όλα τα θρησκευτικά κειμήλια και έταξαν ότι θα αφιερώσουν στην Παναγία ένα χρυσό περιστέρι. Το απόγευμα συνεχίζω τη δουλειά μου με τα τραγούδια, που είχε μεταγράψει ο Τσοπανάκης από τη βυζαντινή μουσική.

Κυριακή 2 Αυγούστου

Εύπνημα με την αυγή, φεύγω με το σακίδιο στην πλάτη να εξερευνήσω το νησί. Ανεβαίνω πρώτα στη μικρή κοιλάδα που δεσπόζει πάνω απ' τα λουτρά· γυναίκες μαζεύουν αμύγδαλα και μου δείχνουν το σωστό μονοπάτι. Το ξαναχάνω γρήγορα και ανηφορίζω από πεζούλα σε πεζούλα έως ότου φτάνω σε μια δευτερεύουσα μικρή ράχη, που τη χωρίζει μια χαράδρα από την κορυφή του νησιού· τον κύριο κώνο του ηφαιστείου όπου σχεδιάζω να πάω. Ευτυχώς, μια μητέρα και οι κόρες της που πηγαίνουν από το Μαντράκι στον Εμπορειό μου δείχνουν τον σωστό δρόμο και κατηφορίζω ξανά προς το εκκλησάκι της *Ευαγγελίστριας*. Σ' όλη τη διαδρομή, θαυμάσιες αγραμυθιές διαγράφονται με φόντο τη θάλασσα σαν γιαπωνέζικα χαρκιτικά. Κοντά στην εκκλησία, ένα πηγάδι απ' όπου ένας ιδιόρρυθμος τσοπάνης με όψη μισο γυναικεία βγάζει νερό για τα μουλάρια του. Μου δείχνει το μονοπάτι και ρίχνομαι στην ανάβαση του κώνου από ένα καλό μονοπάτι, ανάμεσα σε φτέρες που έχουν αρχίσει να κοκκινίζουν, ύστερα ρεϊκια, πουρνάρια και αυτό το μωβ λουλουδάκι που η δεσποινίς *Périchon* αποκαλεί *κίστο*. Πέρδικες εκσφενδονίζονται κάτω από τους θάμνους. Η πλαγιά είναι απότομη και έτσι δεν αργώ καθόλου να φτάσω στην κορυφή, στα 680 μέτρα περίπου. Η θέα είναι εκπληκτική, η ωραιότερη ίσως που έχω δει στα Δωδεκάνησα. Για να προφυλαχτώ από τον δυνατό βοριά καταφεύγω σε μια μικρή εγκαταλελειμμένη εκκλησία και, ενόσω στεγνώνει το πουκάμισό μου, τρώω μερικά παιδάκια.

Υστερα πηγαίνω στην κορυφή, όπου νομίζεις ότι βρίσκεσαι στο κέντρο της Δωδεκανήσου· πράγματι είναι το κέντρο του Διαβάτη (έτσι λέγεται το βουνό), απ' όπου διακρίνονται αχνά σαν κύκλοι οι τοξωτές του αμμουδιές που καταλήγουν στο βάθος στις βραχώδεις πλαγιές του Γυαλιού και της Κω. Πίσω από την Κω, διαγράφεται η Κάλυμνος και η Λέρος, κι αν στραφείς προς τα δεξιά, αντικρύζεις το ρόδινο ακρωτήριο της Κνίδου, ύστερα τη Σύμη, χαμένη στην ομίχλη, και πίσω της την Τήλο, τη Χάλκη, τη Ρόδο, γαλαζωπή. Πάνω από την Κάρπαθο, μικρά σύννεφα μοιάζουν με εξωπραγματικό χιόνι. Πίσω από τα νησάκια της *Παχιάς* και της *Περγούσσας*, μαντεύει κανείς την Αστυπάλαια. Η θάλασσα είναι καταγάλανη, πολύ ήσυχη, με ελάχιστες λευκές κηλίδες εδώ κι εκεί, ενώ ο ήλιος αστράφτει ανάμεσα στη Ρόδο και τη Σύμη. Στα πόδια μου ανοίγεται ο κρατήρας και στο αριετό δαντελωτό εξωτερικό χείλος του ξεχωρίζουν δύο άσπρες κηλίδες, ο Εμπορειός και τα Νικιά, απ' όπου αλλεπάλληλες ταράτσες κατεβαίνουν ως το βάθος της εύφορης κοιλάδας του Λακκιού, που δημιουργήθηκε από την τελευταία ηφαιστειακή έκρηξη. Από μια άλλη κορυφή, διακρίνω ακόμη καλύτερα τους κιτρινογάλαζους κώνους και το μεγάλο στρογγυλό μάτι του κρατήρα.

Tout près du sommet, dans un petit cirque abrité entre les rochers, une vieille presque centenaire a remis en état un vieux couvent, la Παναγία Διαβατινή, et je lui vole quelques poires, ses figues n'ayant pas encore muri. Après avoir été bonne d'enfants des Koundouriotis, elle fut maîtresse d'école au Mandracchi et finit ses jours près de Dieu, descendant le dimanche par les chemins pierreux pour aller à l'église et quêter pour son couvent. Ainsi je ne la trouve pas et ne puis goûter l'eau renommée de sa citerne.

M'étant bien orienté du sommet, je n'ai pas de peine à trouver mon chemin qui dégringole dans un éboulis sous le cône central. Ces pierres qui crissent et que l'on sent anormalement légères font un drôle d'effet sous les pieds. J'atteins ainsi la région du dernier volcan. Tout y est anormal et inquiétant : la couleur blanchâtre avec des taches de jaune soufre, et par places rougeâtre, carmin même, tandis que le fond d'un cratère secondaire est violet pâle ; le crissement des cailloux, l'élasticité du bitume, l'odeur sulfureuse qui se dégage encore des pierres. Je passe avec hésitation entre 2 cratères éteints et sans doute inoffensifs que dominent deux collines blanches et déchiquetées qui se détachent sur le fond roux et vert du cône central. Puis je débouche sur une plaine qu'une éruption de 1912 a en partie recouverte d'un lit qui semble de béton blanc. Je la traverse jusque à un grand cratère, aux gencives rongées, où un chemin m'engage à descendre. Mais s'il ne s'y trouvait du crottin de mulet, jamais je n'oserais m'aventurer à sa surface, où s'ouvrent des abcès dans lesquels on entend bouillir de l'eau à gros bouillons. Tandis que de l'autre bord du cratère, c'est un bruit de chalumeau qu'on entend, et des fumerolles chargées de soufre s'en échappent. L'une même jaillit presque sous les pieds ainsi qu'une petite vasque à la surface de laquelle de l'eau bouillonne.

C'est avec une certaine satisfaction que j'échappe à ce monde étrange, et, sous un cuisant soleil, je monte sur le rebord de l'ancien cratère à l'endroit où il est le plus bas, et où des bergers ont une étable à chèvres, Κοκκινόματο je crois. De là on découvre à nouveau la mer, et il y souffle une brise délicieuse à l'ombre de figuiers aux branches traînantes où je m'étends, faisant honneur aux fruits qu'un petit berger m'autorise à cueillir après m'avoir donné l'eau trouble de sa citerne. J'attends ainsi que passe la grosse chaleur et, tandis que les bergers font bondir leurs chèvres un instant fixées sur la crête, se profilant sur le ciel, parmi les cailloux et les buissons, je prends le chemin de Nikia (στὰ Νικιά), une magnifique voie faite de roches éruptives posées comme des coins sur la pente irrégulière. Je m'élève ainsi au dessus du cratère encore actif d'où s'élève l'odeur des fumerolles et finis par repasser, près d'un moulin ruiné, la lèvre du grand cratère ; Nichia est tout près, sur la hauteur ; c'est un vrai jardin où je remonte pour y arriver, derrière lequel joue la mer et Tilos, dorée. Dans des enclos, de petites vaches, et des cochons noirs et gris qui viennent de naître.

Πολύ κοντά στην κορυφή, σ' ένα μικρό ημικυκλικό κοίλωμα προφυλαγμένο ανάμεσα στα βράχια, η μονή της *Παναγίας της Διαβατινής*, ένα παλιό μοναστήρι που το ξανάχτισε μια σχεδόν εκατοντοπύλη γριά· μιας και τα σύκα της δεν έχουν ωριμάσει ακόμη, της κλέβω μερικά αχλάδια. Αφού δούλεψε γκουβερνάντα στα παιδιά των Κουντουριώτιδων, έγινε δασκάλα στο Μαντράκι και τώρα περνάει τα τελευταία της χρόνια κοντά στον Θεό. Τις Κυριακές κατηφορίζει από τα πετρώδη μονοπάτια και πάει στην εκκλησία να ζητιανέψει για το μοναστήρι της. Κι έτσι δεν την βρίσκω και δεν μπορώ να δοκιμάσω το ξακουστό νερό της στέρνας της.

Έχοντας προσανατολιστεί καλά στην κορυφή, δεν δυσκολεύομαι να βρω το μονοπάτι μου που κατρακυλάει σε μια κατολίσθηση κάτω από τον κεντρικό κρατήρα. Τούτες οι πέτρες που τρίζουν και που τις νιώθεις αφύσικα ελαφριές δημιουργούν μια αλλόκοτη εντύπωση κάτω από τα πόδια σου. Φτάνω έτσι στην περιοχή του τελευταίου ηφαιστείου. Όλα εδώ είναι αφύσικα και ανησυχητικά: το ασπριδερό χρώμα με τις κίτρινες κηλίδες του θειαιφιού, που σε μερικά σημεία γίνεται κοκκινωπό, ακόμη και βαθυκόκκινο, ενώ ο πυθμένας ενός δευτερεύοντος κρατήρα έχει ανοιχτό μενεξεδί χρώμα· το τρίζιμο των χαλικιών, η ελαστικότητα του μάγματος, η μυρωδιά του υδρόθειου που εκλύεται ακόμη από τις πέτρες. Περνάω διστακτικά ανάμεσα από δύο σβησμένους και το δίχως άλλο αβλαβείς κρατήρες, στην κορυφή δυο λευκών και κατακερματισμένων λόφων που ξεχωρίζουν πάνω στο πυρόξανθο και πράσινο φόντο του κεντρικού κώνου. Ύστερα καταλήγω σε μια πεδιάδα, που μια έκρηξη το 1912 την κάλυψε εν μέρει με μια στρώση από ένα υλικό που μοιάζει με λευκό μπετόν. Τη διασχίζω ώπου φτάνω σ' ένα μεγάλο κρατήρα, με διαβρωμένα ούλα, όπου ένα μονοπάτι με καλεί να κατέβω στον πυθμένα του. Αν όμως δεν υπήρχαν καβαλίνες από μούλάρια, ποτέ δεν θα αποτολμούσα να περπατήσω πάνω στην επιφάνειά του, όπου ανοίγονται οπές σαν αποστήματα μέσα στις οποίες ακούς το νερό να κοχλάζει. Από την άλλη μεριά του κρατήρα ακούγεται ένας ήχος σαν από λυχνία συγκόλλησης, είναι οι ατμίδες που εκπέμπουν υδρόθριο. Η μία μάλιστα αναβλύζει σχεδόν κάτω από τα πόδια μου, σαν μια μικρή γούρνα που στην επιφάνειά της βράζει νερό.

Με κάποια ικανοποίηση διαφεύγω απ' αυτόν τον αλλόκοτο κόσμο, και κάτω από έναν πυρωμένο ήλιο, ανεβαίνω στο χείλος του παλιού κρατήρα, στο πιο χαμηλό του σημείο, όπου οι τσοπάνηδες έχουν ένα μαντρί για κατσίκια. *Κοκκινόματο* το λένε, νομίζω. Από εκεί ανακαλύπτω και πάλι τη θάλασσα, και ένα υπέροχο αεράκι φυσάει στον ίσιιο των συκιών με τα έρποντα κλαδιά όπου ξαπλώνω, και τιμώ δεόντως τους καρπούς τους, που ένα βοσκόπουλο μου επιτρέπει να κόψω αφού μου προσφέρει να πιώ από το θολό νερό της στέρνας του. Περιμένω έτσι να περάσει η αφόρητη ζέστη και όταν οι τσοπάνηδες αλαφιάζουν τα κατσίκια τους που είχαν σταθεί για μια στιγμή ακίνητα στην κορυφογραμμή, με το προφίλ τους να διαγράφεται στον ουρανό, παίρνω ανάμεσα στα πετραδάκια και τους θάμνους το μονοπάτι για τα Νικιά, έναν θαυμάσιο δρόμο φτιαγμένο από ηφαιστειακά πετρώματα βαλμένα σαν νομίσματα στην ακανόνιστη πλαγιά. Ανεβαίνω πάνω από τον κρατήρα που είναι ακόμη ενεργός και απ' όπου αναδύεται η μυρωδιά των ατμίδων και καταλήγω να ξαναπεράσω, δίπλα από έναν κατεστραμμένο μύλο, στο χείλος του μεγάλου κρατήρα. Τα Νικιά είναι πολύ κοντά, πάνω στο ύψωμα· ανηφορίζω από ένα δρόμο αληθινό περιβόλι, πίσω από το οποίο παιχνιδίζει η θάλασσα και χρυσίζει η Τήλος. Μέσα σε μάντρες, αγελαδίτσες και νεογέννητα μαύρα και γκριζα γουρουνόπουλα.

Le village est admirablement placé, sur une lame de couteau dirait on, le dos tourné au volcan et regardant la mer et les jardins en terrasses qui y descendent. Sur la place de l'église, tous les notables sont rassemblés ; on y parle politique, Pandelidis, accouchement, avec un jeune Dr de Kalymnos. La place est très jolie avec une mosaïque de cailloux noirs et blancs et au fond la Παναγία, toute blanche, dont l'épitrope me fait fièrement admirer la chaire et le trône de marbre, hideux, qu'aurait dû accompagner une iconostase du même qui s'est heureusement noyé en venant de Constantinople. Malgré cela, l'épitrope qui est progressiste est bien résolu à remplacer le vieux templon de bois sculpté et peint et à recouvrir le sol mosaïqué par des dalles de marbre commandées à Athènes.

Pour gagner Emborio, je fais choix du chemin qui passe à l'extérieur de la crête du cratère, et, avec pour compagnon un brave homme qui va couper des raisins, je me mets en route vers 4 heures. Ravissant chemin, suspendu au dessus de la mer, qui défile comme dans un panorama à mesure qu'on tourne autour du cône central. J'arrive ainsi au monastère de la Κυρά où deux braves femmes, la mère et la fille, de Kardamena, me font bon accueil, trop bon, car elles me chargent d'une pastèque qui se révélera le soir désolément verte. Le couvent est joli ; avec des voûtes soutenant une treille de vigne, à l'ombre de laquelle s'alignent des bancs et des tables de pierre. Et l'endroit est très beau, avec des chênes superbes qui se mêlent à la végétation ordinaire de l'île.

Par un chemin qui contourne les jardins, escalade par quelques marches de petits sauts de rochers, je monte vers Emborio (στον Έμπορειό). L'ombre déjà est là, et l'île se dessine en noir sur la mer. Des fillettes rentrent en chantant de leurs cueillettes. Brusquement j'arrive dans le village ; des vieilles à la jupe rouge bavardent sur le pas de la porte, et me disent Καλησπέρα γυιέ μου. Je m'assieds dans un café qui domine le volcan et où d'une nombreuse société finissent par se détacher quelques jeunes gens qui m'offrent de multiples mastiques. Je prends ainsi des ailes pour dégringoler dans la nuit tombante jusqu'aux bains, tandis que rougeois encore le couchant et que les étoiles s'allument, ayant fait le tour complet de la moitié au moins de l'île.

Lundi 3 août

Je passe toute la journée au village, à faire des adieux, à compléter mes chansons avec Kali et Anthoula. Cette dernière, l'après midi, me conduit chez une de ses vieilles tantes, où elle passe le costume nisiriot, la chemise brodée dans le bas et aux manches, la robe rouge à plissés, les deux gilets, de soie et de velours, le devant brodé d'or, ajuste le tsemberî sur sa tête et passe des babouches. Malheureusement les photos que j'en fais n'en laisseront voir que les parties ensoleillées. Puis la tante se met à me dire un mirologue et une autre tante aussi sur laquelle on m'avait dit une légende. Elle aurait vu en songe sa fille morte qui lui aurait appris un nouveau mirologue en lui demandant de la pleurer sur cet air là : en réalité elle l'a composé elle même, l'organisant peu à peu en le chantonnant, en y adaptant des refrains.

Η θέση του χωριού αξιοθαύμαστη, θαρρείς πάνω σε λάμα μαχαριού και, με την πλάτη γυρισμένη στο ηφαίστειο, κοιτάζει τη θάλασσα όπου κατεβαίνουν κλιμακωτά οι πεζούλες με τα περιβόλια. Στην πλατεία της εκκλησίας είναι συγκεντρωμένοι όλοι οι προύχοντες· μιλούν για την πολιτική, για τον Παντελίδη, για μια γέννα, μ' έναν νέο γιατρό από την Κάλυμνο. Η πλατεία είναι πανέμορφη με το ασπρόμαυρο βοτσαλωτό της και στο βάθος η εκκλησία της *Παναγίας, ολόλευκη*· ο επίτροπός της μου επιδεικνύει όλο περηφάνεια τον άμβωνα και τον αποκρουστικό μαρμάρινο θρόνο, ταίρι ενός όμοιου τέμπλου, που ευτυχώς πνίγηκε καθώς ερχόταν από την Κωνσταντινούπολη. Παρόλα αυτά ο επίτροπος, άνθρωπος της προόδου, είναι αποφασισμένος να αντικαταστήσει το παλιό ζωγραφιστό ξυλόγλυπτο τέμπλο και να καλύψει το βοτσαλωτό δάπεδο με μαρμάρινες πλάκες, τις οποίες έχει παραγγείλει στην Αθήνα.

Για να πάω στον Εμπορείο, επιλέγω να πάρω το μονοπάτι που περνάει έξω από τη ράχη του κρατήρα, και παρέα μ' έναν καλό άνθρωπο που πάει να μαζέψει σταφύλια, ξεκινώ στις 4 η ώρα το απόγευμα. Πανέμορφο μονοπάτι, που αιωρείται πάνω από τη θάλασσα και ξεδιπλώνεται σαν αληθινό πανόραμα καθώς περπατάμε γύρω από τον κεντρικό κώνο. Φτάνω στη μονή της *Κυράς*, όπου δυο καλές γυναίκες από την Καρδάμaina, μητέρα και κόρη, μου επιφυλάσσουν θερμή υποδοχή, υπερβολικά θερμή θα έλεγα, αφού με φορτώνουν μ' ένα καρπούζι που το βραδάκι θα αποδειχτεί απογοητευτικά άγουρο. Η μονή είναι όμορφη, με αφίδες που υποβαστάζουν μια κρεμαστή κληματαριά, στη σκιά της οποίας είναι αραδιασμένοι πέτρινοι πάγκοι και τραπέζια. Και η τοποθεσία είναι πανέμορφη, με τις υπέροχες βελανιδιές της ανάμεσα στη συνηθισμένη βλάστηση του νησιού.

Ακολουθώντας ένα μονοπάτι που παρακάμπτει τα περιβόλια, κι ύστερα πηδώντας από βράχο σε βράχο, ανηφορίζω προς τον *Εμπορείο*. Έχει ήδη αρχίσει να σκοτεινιάζει, και το νησί διαγράφεται μαύρο πάνω στη θάλασσα. Κοριτσόπουλα επιστρέφουν τραγουδώντας από τα χωράφια τους. Ξάφνου φτάνω στο χωριό· γριές με κόκκινες φούστες φλυαρούν στο κατώφλι τους, και μου λένε *Καλησπέρα για μου*. Κάθομαι σ' ένα καφενείο που δεσπόζει πάνω από το ηφαίστειο και όπου μερικοί νέοι αφήνουν τη μεγάλη τους παρέα κι έρχονται να με κεράσουν πολλές μαστίχες, που μου δίνουν φτερά για να κουτρουβαλήσω μες στο σούρουπο ως τα λουτρά, έχοντας κάνει τον γύρο τουλάχιστον του μισού νησιού, ενώ η δύση κοκκινίζει ακόμη και ανάβουν τα πρώτα αστέρια.

Δευτέρα 3 Αυγούστου

Περνάω όλη την ημέρα στο χωριό, αποχαιρετώντας τον κόσμο, συμπληρώνοντας τα τραγούδια μου με την Ανθούλα και την Καλή. Το απόγευμα η Ανθούλα με πηγαίνει σε μια γριά θεία της, που φοράει για εμάς τη νισυριώτικη ενδυμασία με την κεντημένη στον ποδόγυρο και τα μανίκια πουκαμίσσα, το κόκκινο πτυχωτό φόρεμα, τα δύο γιλέκα, το ένα μεταξωτό και το άλλο βελούδινο, τη χρυσοκέντητη μπροστέλα, και ύστερα δένει το τσεμπέρι στο κεφάλι της και φοράει τα πασούμια της. Δυστυχώς, στις φωτογραφίες που της πήρα δεν διακρίνεται παρά μόνον ό,τι φωτιζόταν από το ήλιο. Ύστερα η θεία αρχίζει να μου λέει ένα μοιρολόι, το ίδιο και μια άλλη θεία, για την οποία υπάρχει ένας θρύλος. Είχε λέει ονειρευτεί τη νεκρή της κόρη που της έμαθε ένα καινούργιο μοιρολόι και της ζήτησε να την κλάψει μ' αυτό τον σκοπό: στην πραγματικότητα ήταν ένα μοιρολόι που το συνέθεσε μόνη της, διαμορφώνοντάς το λίγο λίγο, σιγοτραγουδώντας το και ταιριάζοντας στον σκοπό διάφορα ρεφραίν.

Une quantité de femmes et de jeunes filles se trouvent bientôt réunies dans la petite chambre, et la vieille les fait toutes pleurer par sa voix sanglotante, ses soupirs, ses cris, les claques qu'elle se donne sur les genoux et la poitrine sans mesure. Et nous rions tous d'un rire nerveux quand elle s'interrompt brusquement pour me dire de sa voix naturelle : « Ἄχ ! υἱέ μου, δὲ θὰ μοῦ στεῖλῃς λουκούμια ποῦ ἔμαι γριά, γιὰ τὸν κόπο μου » ou pour admonester les gamins qui lui démolissent ses œillets et rient de m'entendre mirologuer.

Mardi 4 août

Navigation sur la Kallithea qui me semble longue avec pour toute distraction les facéties d'un Kaniote au nez cyranien qui égaie les passagers. Et vers 3 h. nous débarquons à

Rhodes

qui n'a guère changé sauf quelques palais chevaleresques de plus dans la ville murée. Je passe le mercredi à écrire, et vais déjeuner en me baignant dans les rochers de Brussali. L'eau est d'un vert laiteux puis d'un bleu outremer derrière lequel se détache le violet pâle de la côte d'Anatolie, qui disparaît et réapparaît tandis que je glisse entre les vagues ou remonte à leur crête.

Jeudi 6 août

Les bavardages d'une institutrice de Kastellorizo qui οὕτω πως pourra se montrer ἀρωγός dans mon travail, m'empêche de m'apercevoir que le Conte Rosso sur lequel croisent les Bron⁸³ est arrivé devant le port, et j'ai peine à les retrouver. Enfin je les attrape sur le pont de leur navire et nous allons voir ensemble le Musée, faisons le tour des remparts, très intéressant, avec la vue sur la ville, ses jardins, ses palmiers, ses figuiers, ses nombreux minarets. Les remparts semblent plus simples que vus de l'extérieur et le système de défense est assez clair. Nous allons ensuite au bain turc où nous ne nous rassasions pas de nous arroser avec les écuelles d'argent d'eau alternativement chaude et froide, et où nous nous impressionnons mutuellement avec nos caftans et nos turbans. Et le soir, nous allons dîner à Rodino, en montant dans la nuit qui tombe presque à la tombe dite de Ptolémée.

Vendredi 7 août

A vélo à Afandou. Conversations stupides au café, déjeuner sur l'Acropole du Docteur. Chaleur épouvantable. Mon filleul est horrible, bouffi et l'air assez crétin. On croit que sa pauvre mère a de la tuberculose. Et Peryantis qui vient avec sa lyre et n'est pas fichu de me dire les κανακίσματα n'est pas pour me remettre de bonne humeur. Je note ce que je peux et ne suis pas fâché à 6 h. de fiche mon camp. La nuit me surprend avant que j'arrive à Rhodes où je tombe sur mon compère qui heureusement ne me tient pas trop la jambe.

⁸³ Jeanne et Antoine Bron, de Genève, grands amis de Baud Bovy, venus en Grèce en voyage de noces.

Γυναίκες και κοπελούδες μαζεύονται γρήγορα μες στο δωματιάκι, και η γριά τις κάνει όλες να κλαίνε με τη γοερή φωνή της, τους αναστεναγμούς, τα σκουξίματα και τα χτυπήματα που δίνει στα γόνατα και το στήθος της, δίχως καμιά αίσθηση του μέτρου. Και μας πιάνει όλους ένα νευρικό γέλιο, όταν ξάφνου σταματάει το μοιρολόι για να μου πει με την κανονική της φωνή: *Αχ! υέ μου, δε θα μου στείλεις λουκούμια που 'μαι γριά, για τον κόπο μου, ή για να επιπλήξει τα παιδαρέλια που της καταστρέφουν τα γαρούφαλλα και γελούν που με ακούνε να μοιρολογώ.*

Τρίτη 4 Αυγούστου

Ταξίδι με το *Καλλιθέα* που μου φαίνεται ατελείωτο, με μοναδική διασκέδαση τα καλαμπούρια ενός Χανιώτη με μύτη σαν του Σιρανό, που κάνει τους επιβάτες να γελούν. Και κατὰ τις 3 η ώρα αποβιβάζομαστε στη

Ρόδο

που δεν έχει αλλάξει καθόλου, εκτός από μερικά ακόμη ιπποτικά μέγαρα μέσα στην περιτειχισμένη πόλη. Περνάω την Τετάρτη γράφοντας, και πηγαίνω να φάω αφού κολυμπήσω στα βράχια του Μπρούσαλη⁸⁴. Το νερό έχει μια γαλακτώδη πρασινωπή απόχρωση που ύστερα γίνεται γαλάζια, και πίσω της ξεχωρίζουν σε ανοιχτό μενεξεδί χρώμα τα παράλια της Ανατολίας που χάνονται και ξαναφαίνονται καθώς γλιστρώ ανάμεσα στα κύματα ή ανεβαίνω στην κορυφή τους.

Πέμπτη 6 Αυγούστου

Οι φλυαρίες μιας εκπαιδευτικού από το Καστελόριζο η οποία *ούτω πως* μπορεί να αποδειχθεί *αρωγός* στην εργασία μου, δεν με αφήνει να αντιληφθώ ότι το *Conte Rosso* με το οποίο κάνουν κρουαζιέρα οι Bron⁸⁵ έχει φτάσει στο λιμάνι, και δυσκολεύομαι να τους βρω. Τελικά τους προλαβαίνω στη γέφυρα του πλοίου τους και πηγαίνουμε να δούμε μαζί το Μουσείο, κάνουμε τον πολύ ενδιαφέροντα περιήδρο των τειχών, με θέα στην πόλη, τους κήπους της, τις φοινικιές της, τις συκιές της, τους πολλούς μιναρέδες της. Τα τείχη φαίνονται πιο απλά απ' ό,τι όταν τα αντικρύζεις απ' έξω, και το αμυντικό σύστημα είναι αρκετά σαφές. Πηγαίνουμε ύστερα στα τούρκικα λουτρά όπου δεν χορταίνουμε να μας ρίχνουν πάνω μας διαδοχικά ζεστό και κρύο νερό με τα ασημένια τάσια, και όπου εντυπωσιαζόμαστε βλέποντας ο ένας τον άλλο με τα καφτάνια και τα τουρμπάνια μας. Και το βράδυ θα ανηφορίσουμε για να φάμε στο Ροδίни, με τη νύχτα να πέφτει επάνω σχεδόν στον λεγόμενο τάφο του Πτολεμαίου.

Παρασκευή 7 Αυγούστου

Με το ποδήλατο στ' Αφάντου. Ανόητες συζητήσεις στο καφενείο, μεσημεριανό στην ακρόπολη του γιατρού. Αφόρητη ζέστη. Το βαφτιστήρι μου είναι ανυπόφορο, τροφαντό, με ύφος μουνταλά. Πιστεύουν ότι η δόλια η μάνα του έχει φυματίωση. Και ο Περγαντής, που έρχεται με τη λύρα του αλλά δεν είναι σε θέση να μου πει τα *κανακίσματα*, δεν με βοηθάει να ξαναβρώ το κέφι μου. Σημειώνω ό,τι μπορώ και με ανακούφιση στις 6 η ώρα την κοπανάω. Η νύχτα με προλαβαίνει προτού φτάσω στη Ρόδο, όπου πέφτω πάνω στον κουμπάρο μου, που ευτυχώς δεν με χασομεράει πολύ.

⁸⁴ Η περιοχή που σήμερα ονομάζεται Κάτω Πέτρες.

⁸⁵ Jeanne και Antoine Bron, στενοί φίλοι του Σαμουέλ Μπω Μποβύ, από τη Γενεύη, οι οποίοι έκαναν το γαμήλιο ταξίδι τους στην Ελλάδα.

Samedi 8 août

A la poste je trouve quelques lettres auxquelles je réponds avant d'aller faire des visites aux « journalistes » qui ne me reçoivent pas trop bien. Puis bain, déjeuner délicieux sous les rochers de Brussali où je fais mon Ulysse au petit pied en me faisant pousser contre les écueils par la mer écumante.

Dimanche 9 août

Départ en auto pour Siana. Arrivé vers midi, je descends dans l'après midi au bord de la mer, passant par les Stellies, à Monástyrión, où Vrondis passe les vacances en famille. L'endroit est joli, dans une anse dominée par les pentes de l'Attavíro et de l'Acramítis; la maison est abritée par les restes d'une tour de signal des chevaliers contre laquelle s'appuie un figuier.

Nous faisons la causette avec un vieux philosophe de Céphallonie, mené en rébellion contre la bigoterie de son île par Lascaratos, et qui se console d'avoir été ruiné par ses fils en cultivant ses pastèques, ses melons et ses combeaux.

Nuit mousticante.

Lundi 10 août

Nous nous baignons, nous faisons la causette à un Diako Manolis et à son aide Kosta qui passent une maison à la chaux et je note quelques chansons sans intérêt, mais qui me donnent l'occasion d'entendre de la bouche d'un vieux cette précieuse indication : Πάντοτε ἀπὸ τῆ Σμύρνης ἔβγαιναν οἱ σκοποί. Les Vrondis sont un peu patraques, de paludisme sans doute, et ne doivent pas être fâchés de me voir repartir sur le mulet de Diako Manolis. Le soleil baisse derrière le cercle d'îles et d'écueils qui relie Chalki à Copria, tandis que nous nous laissons balancer parmi les σκοῖνοι, les ἀκονίζες, qui mises sur l'oreille préservent paraît-il des serpents, les pins et les cyprès sauvages. Une belle petite fille aux yeux noirs, vifs dans son rond visage, nous rejoint en chantant. Le soir, j'écris quelques chants et en corrige d'autres avant d'aller me coucher dans une magnifique chambre chez une belle sœur de Diako Manolis.

Mardi 11 août

Je descends passer la journée à Monolitho, avec les Diakosavas. Vers le soir, nous descendons aux Φούρνους, Georges D., son cousin le maître d'école et moi, avec 2 mulets. Petits bois de pins, parfum du thym et de la sauge. Carpathos au loin, sur la mer. Dans une anse des Fourni, une barque de Chalki se balance qui a apporté de l'avoine à moudre au moulin de Monolitho. Pendant que Diakosavas lance sa ligne à des μελανούρια dans les remous, nous nous baignons sur une grève sablonneuse, dans le soleil couchant.

Σάββατο 8 Αυγούστου

Στο ταχυδρομείο βρίσκω μερικά γράμματα στα οποία απαντάω προτού πάω επίσκεψη στους «δημοσιογράφους», που δεν με καλοδέχονται. Ύστερα κολύμπι, απολαυστικό μεσημεριανό κάτω από τα βράχια του Μπρούσαλη όπου, σαν μικρός Οδυσσέας κι εγώ, αφήνω την αφρισμένη θάλασσα να με ρίχνει πάνω στους σιοπέλους.

Κυριακή 9 Αυγούστου

Αναχώρηση με αυτοκίνητο για τα Σιάννα. Άφιξη κατά το μεσημέρι. Κατηφορίζω το απόγευμα στη θάλασσα, περνώντας από τις Στελιές, το Μοναστήρι ⁸⁶όπου περνάει οικογενειακά ο Βρόντης τις διακοπές του. Όμορφο μέρος, σ' έναν ορμίσκο πάνω από τον οποίο δεσπόζουν οι πλαγιές του Αττάβουρου και του Ακραμίτη· το σπίτι είναι φωλιασμένο πίσω από τα κατάλοιπα ενός πύργου που φέρει τη σφραγίδα των ιπποτών και πάνω στον οποίο ακουμπάει μια συκιά.

Κουβεντούλα μ' έναν γέρο φιλόσοφο από την Κεφαλλονιά, που μαζί με τον Λασκαράτο εξεγέρθηκε κατά της θρησκοληψίας του νησιού του και ο οποίος για να παρηγορηθεί που τον κατέστρεψαν οικονομικά οι γιοι του καλλιεργεί τα καρπούζια του, τα πεπόνια και τις μπάμιες του.

Νύχτα γεμάτη κουνούπια.

Δευτέρα 10 Αυγούστου

Κολυμπάμε, κουβεντούλα με τον διάκο Μανώλη και τον Κώστα, τον βοηθό του, που ασβεστώνουν ένα σπίτι, και σημειώνω μερικά τραγούδια χωρίς ενδιαφέρον, αλλά που μου δίνουν την ευκαιρία ν' ακούσω από το στόμα ενός γέροντα ετούτη την πολύτιμη πληροφορία: *Πάντοτε από τη Σμύρνη βγαίνουν σκοποί.* Οι Βρόντηδες είναι λίγο αδιάθετοι, λόγω της ελονοσίας το δίχως άλλο, οπότε με ανακούφιση με βλέπουν να ξαναφεύγω πάνω στο μουλάρι του διακό Μανώλη. Ο ήλιος χαμηλώνει πίσω από τα νησιά και τους σιοπέλους που συνδέουν τη Χάλκη με την Κοπριά, ενώ εμείς τραμπαλιζόμαστε ανάμεσα στους σκίνους, τις ακονιζιές που αν τις βάλεις στο αυτί σου σε προφυλάσσουν, λένε, από τα φίδια, τα πεύκα και τα αγριοκυπαρίσια. Ένα όμορφο κοριτσάκι με μαύρα ζωηρά μάτια και στρογγυλό προσωπάκι, έρχεται μαζί μας τραγουδώντας. Το βράδυ, γράφω μερικά τραγούδια και διορθώνω μερικά άλλα προτού πάω να πλαγιάσω σ' ένα θαυμαστό δωμάτιο στο σπίτι μιας από τις νύφες του διακό Μανώλη.

Τρίτη 11 Αυγούστου

Κατεβαίνω να περάσω το πρωινό μου στη Μονολίθο, με την οικογένεια Διακοσάββα. Κατά το βραδάκι, κατηφορίζουμε στους Φούρνους, ο Γιώργος Δ., ο ξάδελφός του, ο δάσκαλος, κι εγώ, με δύο μουλάρια. Μικρός πευκώνας, ευωδιά θυμαριού και φασιόμηλου. Η Κάρπαθος μακριά, στη θάλασσα. Σ' έναν ορμίσκο των Φούρνων λικνίζεται μια βάρκα από τη Χάλκη, που έχει φέρει βρόμη για να την αλέσει στον μύλο της Μονολίθου. Ενόσω ο Διακοσάββας ρίχνει την πετονιά του για *μελανούρια* μέσα στις δίνες, εμείς κολυμπάμε σε μια αμμόδη παραλία, με τον ήλιο να δύει.

⁸⁶ Μοναστήρι της Ζωοδόχου Πηγής.

Mercredi 12 août

Je quitte mes gentils hôtes et reprends l'auto de Nicolas pour Salako; au flanc de l'Attaviros, au couvent de l'Artamiti, longue halte, pour manger des pastèques et des melons que nous offre un Μπονιάτης dont le fils est un superbe garçon, à la bouche un peu méprisante dans le costume du pays. Nous repartons au grand soulagement d'une vieille de Chalki que plaisante un « retour d'Amérique » qui contrefait ses προπαράληγουσες chantants. Très joli, Salako, au pied des abruptes forêts du Προφήτης Ἡλίας, et dominant un pays mouvementé qui descend jusqu'à la mer. Symi est toute proche, se détachant en plus sombre sur la côte de l'Anatolie. Beaucoup d'arbres fruitiers, de belles eaux. Je m'installe dans l'auberge hôtel d'un Polonais, gros type de bon vivant dont la femme a le vif (?) de l'Italienne. L'après midi, je vais m'installer au café où je retrouve le vieux maître d'école d'Embona et où vers le soir, après une causerie avec un vieux nonagénaire, je fais la connaissance de M. Tsopanakis, un « philologue » étudiant de l'université d'Athènes : figure large, ouverte, intelligente. Il me présente à son cousin Papachristodoulou, professeur au Venetoklion, un peu plus matériel, court et boulot, mais sympathique lui aussi. Le soir, j'écris quelques chansons dans le café du δῆμαρχος, sur une terrasse où souffle la brise.

Jeudi 13 août

Mes nouveaux amis toute la journée s'occupent de moi, me conduisent chez une cousine qui me dit un beau myrologue, mais où l'intervention brutale du mari empêche une autre femme de me dire un νανούρισμα. Salako est peuplée presque exclusivement de paysans des villages voisins (Apollona, Embona, Castello) qui peu à peu ont racheté les terres des Turcs, dont il reste encore quelques familles.

L'après midi, nous bavardons dans un joli café sous un platane puis montons à la Νύμφη, une magnifique source au dessus du village, où nous faisons rafraîchir des figues et des raisins, tandis que le soleil descend. Le soir, jusque tard dans la nuit, je note des chansons.

Vendredi 14 août

Le matin, je pars en promenade, monte les pentes abruptes du Prophète Elie, dans les pins, et sur la hauteur les beaux cyprès sauvages, aux troncs et au feuillage plus sombres, et qui n'ont pas les écailles rougeâtres des pins. La mer monte avec moi, et ses îles, dans une légère brume de πονέντης. Sur le sommet de la montagne, les Italiens ont tracé de jolis chemins de promenade pour les clients de l'hôtel des Cerfs. Je suis celui qui redescend vers Apollona, dans la cuvette centrale de Rhodes, sur les bords de laquelle on voit en face la tache blanche d'Alaerma. Le village est presque désert, les hommes travaillent à la route et à une conduite d'eau, les femmes sur les aires.

Je reviens par l'Auberge des Cerfs, auprès de laquelle un pauvre petit couvent se ruine, bien misérable, avec un seul higoumène qui se plaint de n'être pas assez payé par l'archevêque.

Τετάρτη 12 Αυγούστου

Αφήνω τους ευγενικούς οικοδεσπότες μου και ξαναπαίρνω το αυτοκίνητο του Νικόλα για τη Σάλακο· στους πρόποδες του Αττάβυρου, στη μονή Αρταμίτη, μεγάλη στάση, για να φάμε καρπούζια και πεπόνια που μας προσφέρει ένας *Μπωνιάτης* και ο γιος του, ένα υπέροχο παιδί με ελαφρώς περιφρονητικό χαμόγελο και τοπική φορεσιά. Ξαναφεύγουμε προς μεγάλη ανακούφιση μιας γριάς από τη Χάλικη που κοροϊδεύει «έναν επαναπατρισμένο από την Αμερική», επειδή μιμείται τις τραγουδιστές *προπαράληγουσές* της. Πολύ όμορφη η Σάλακος, στους πρόποδες των απόκρημνων δασών του *Προφήτη Ηλία*, δεσπόζει πάνω από ένα κακοτράχαλο τοπίο που κατεβαίνει ως τη θάλασσα. Η Σύμη είναι πολύ κοντά, ξεχωρίζει πιο σκούρα πάνω στα παράλια της Ανατολίας. Πολλά οπωροφόρα, όμορφα νερά. Εγναθίσταμαι στο χάνι ξενοδοχείο ενός Πολωνού· ο τύπος του κλασσικού λάτρη της καλοζωίας, του οποίου η γυναίκα έχει το μπρίο της Ιταλίδας. Το απομεσήμερο, πηγαίνω και κάθομαι στο καφενείο, όπου ξαναβρίσκω τον γέρο δάσκαλο από την Έμπωνα και, κατά το βραδάκι, ύστερα από μια κουβεντούλα μ' έναν ενενηντάχρονο, γνωρίζω τον κ. Τσοπανάκη, έναν «φιλόλογο» φοιτητή του πανεπιστημίου Αθηνών: πρόσωπο μακρύ, φωτεινό, έξυπνο. Με συστήνει στον εξάδελφό του, τον Παπαχριστοδούλου, καθηγητή στο Βενετόκλειο, που είναι κάπως πιο προσγειωμένος, κοντός και παχουλός, αλλά εξίσου συμπαθητικός κι αυτός. Το βράδυ, γράφω μερικά τραγούδια στο καφενείο του *δημάρχου*, σε μια βεράντα όπου φυσάει το αεράκι.

Πέμπτη 13 Αυγούστου

Οι καινούργιοι μου φίλοι ασχολούνται όλη την ημέρα μαζί μου, με πηγαίνουν στο σπίτι μιας ξαδέλφης που μου λέει ένα ωραίο μοιρολόι, αλλά η βίαιη παρέμβαση του συζύγου της εμποδίζει μια άλλη γυναίκα να μου πει ένα *νανούρισμα*. Η Σάλακος κατοικείται σχεδόν αποκλειστικά από χωρικούς των διπλανών χωριών (Απόλλωνα, Έμπωνα, Κάστελλο) που εξαγόρασαν σιγά σιγά τη γη των Τούρκων, από τους οποίους δεν απομένουν παρά μερικές μόνον οικογένειες.

Το απόγευμα φλυαρούμε σ' ένα όμορφο καφενείο κάτω από έναν πλάτανο κι ύστερα ανεβαίνουμε στη Νύμφη, μια θαυμάσια πηγή πάνω από το χωριό, και βάζουμε στα νερά της να δροσιστούν τα σύκα και τα σταφύλια μας ενώ ο ήλιος γέρνει. Το βράδυ, μέχρι αργά τη νύχτα, σημειώνω τραγούδια.

Παρασκευή 14 Αυγούστου

Το πρωί φεύγω για περίπατο, ανεβαίνω τις απόκρημνες πλαγιές του Προφήτη Ηλία, μέσα στα πεύκα, και ακόμη ψηλότερα, στα όμορφα άγρια κυπαρίσσια που το φύλλωμα και οι κορμοί τους είναι πιο σκούροι και δεν έχουν τα κοκκινωπά κουκουνάρια των πεύκων. Η θάλασσα ανηφορίζει μαζί μου, καθώς και τα νησιά της, μέσα στην ελαφριά ομίχλη του *πουνέντη*. Στην κορυφή του βουνού, οι Ιταλοί έχουν χαράξει όμορφα μονοπάτια περιπάτου για τους πελάτες του ξενοδοχείου Έλαφος. Ακολουθώ το μονοπάτι που κατηφορίζει προς τ' Απόλλωνα, στο κεντρικό λεκανοπέδιο της Ρόδου, με τ' *Αλάερμα* στην απέναντι πλευρά να φαντάζουν σαν λευκή κηλίδα. Το χωριό είναι σχεδόν έρημο, οι άντρες δουλεύουν στα έργα του δρόμου και ενός αγωγού νερού, και οι γυναίκες στ' αλώνια.

Επιστρέφω από το Ξενοδοχείο Έλαφος, δίπλα στο οποίο υπάρχει ένα πολύ φτωχό, τρισάθλιο, σχεδόν ερειπωμένο μοναστηράκι⁸⁷, μ' έναν μόνο ηγούμενο που παραπονιέται ότι ο αρχιεπίσκοπος δεν τον πληρώνει καλά.

⁸⁷ Προφήτης Ηλίας.

L'après midi, après avoir bavardé un moment avec le D^r, retour de Pise, où il a apprécié les professeurs sinon les étudiants, je m'embarque dans l'auto d'Embona. Une femme d'Embona se fait longtemps attendre et apparaît enfin, admirablement parée, avec les vives couleurs de son costume, que fait pâlir le rouge de ses joues, énergiquement lavées. A Embona, je retrouve, sur le chemin des aires, Κωνσταντάκης, le poète, toujours fin, toujours sensible, toujours pessimiste. Chez lui, il ouvre immédiatement des livres, me lit des vers, des siens aussi, quelques uns plus apaisés, plus harmonieux que ceux de l'an passé. Sa brave mère nous sert les lentilles du jeûne.

Nous sortons pour aller voir, devant l'église, danser les fidèles, à la lueur des lampes à essence. Quand nous arrivons, la σούστα n'a pas encore commencé ; les hommes dansent le Τούρκικος (à 9/8 (2+3+2+2)) et le Μοναχικός, sousta pour solistes. Puis peu à peu la σούστα s'organise. Mais on laisse danser d'abord les « étrangers » des autres villages, qui pour la plupart n'ont pas le costume. Chaque homme fait danser une chaîne de femmes (les κουσιέρες) et à chaque tour le μπροστάρης change ; quand tous ont passé, le μπροστάρης qui se trouve à la queue se détache avec ses femmes, reprend le rythme perdu au cours de la longue chaîne et vient se replacer devant le μπροστάρης du cercle précédent. Pendant ce temps, le μπροστάρης du tour suivant ferme le choros, pour qu'une femme ne soit pas la dernière, avant de se détacher à son tour.

Ce qui me frappe, c'est le tourbillonnement de derviche du soliste, la grâce des promenades qu'il exécute, les avant bras dressés, le long de la chaîne des danseurs, tandis que les danseurs des premiers rangs tressautent comme des poupées pendues à la taille par un fil d'archal la chaîne entrecroisée des mains et des bras et dont les jambes ballent dans le vide. Leur costume y ajoute beaucoup, avec la courte robe noire à plis qui enfle comme une fustanelle, et les bottes aux semelles plates qui battent le sol dans un rythme insaisissable.

Samedi 15. Δεκαπενταύγουστο

Malheureusement mon hôte ne me réveille pas à temps pour que je puisse assister au service et quand nous sortons dans le village où j'ai honte de mon pantalon limé et rapiécé parmi tous ces habits de fête, les hommes sont dans les cafés. Aux clous plantés dans les arbres qui les ombragent, sont suspendus des quartiers de chèvre et d'agneau. Dans le café du D^r, dansent tour à tour un Emboniate, et Γιαρενάκης, le neveu de Vrondi celui ci; excellent danseur, est malheureusement vêtu à l'européenne; l'autre est magnifique, avec sa chemise de couleur, son foulard autour du cou, sa toque de velours de travers sous laquelle bouffent ses cheveux, une branche de basilic sur l'oreille, avec ses braies aux amples déploiements et la netteté des bottes noires.

Το απόγευμα, αφού φλυαρήσω για λίγο με τον γιατρό που έχει επιστρέψει από την Πίζα έχοντας εκτιμήσει τους καθηγητές αν όχι τους φοιτητές, επιβιβάζομαι στο αυτοκίνητο για την Έμπωνα. Περιμένουμε για αρκετή ώρα μια γυναίκα από την Έμπωνα, η οποία επιτέλους εμφανίζεται θαυμάσια στολισμένη και με τις παριές της τόσο κόκκινες από το τριψίμο που κάνουν τα ζωηρά χρώματα της φορεσιάς της να φαίνονται ξεθωριασμένα. Στην Έμπωνα, στο μονοπάτι για τ' αλώνια, ξαναβρίσκω τον Κωνσταντάκη, τον ποιητή· πάντα αβρός, πάντα ευαίσθητος, πάντα απαισιόδοξος. Στο σπίτι, ανοίγει αμέσως τα βιβλία του, μου διαβάζει στίχους, και δικούς του επίσης, ορισμένοι πιο καταλαγιασμένοι, πιο αρμονικοί από τους περσινούς. Η καλοσυνάτη μητέρα του μας βάζει να φάμε νηστίσιμες φακές.

Βγαίνουμε και πηγαίνουμε να δούμε τους πιστούς να χορεύουν μπροστά στο προαύλιο της εκκλησίας που φωτίζεται από λάμπες πετρελαίου. Όταν φτάνουμε, η σούστα δεν έχει αρχίσει ακόμη· οι άντρες χορεύουν τον *Τούρκικο* (σε ρυθμό 9/8 (2+3+2+2) και τον *Μοναχικό*, μια σούστα για σολίστες. Ύστερα, οργανώνεται σιγά σιγά η *Σούστα*. Πρώτα όμως περιμένουν να χορέψουν οι «ξένοι» από τα άλλα χωριά, οι περισσότεροι χωρίς παραδοσιακές φορεσιές. Κάθε άντρας οδηγεί μια αλυσίδα από γυναίκες (τις *κουσιέρες*) και σε κάθε γύρο ο *μπροστάρης* αλλάζει· όταν έχουν περάσει όλοι από την πρώτη θέση, ο *μπροστάρης* που βρίσκεται στο τέλος της σειράς αποσπάται μαζί με τις γυναίκες του, ξαναπιάνει τον ρυθμό που είχε χάσει στη διάρκεια αυτής της μακράς διαδοχής, και ξαναπαίρνει θέση μπροστά από τον *μπροστάρη* του προηγούμενου γύρου. Εν τω μεταξύ, αυτός που θα χορέψει ως *μπροστάρης* στον επόμενο γύρο τοποθετείται τελευταίος στον κύκλο του χορού, ώστε να μη βρεθεί στο τέλος μια γυναίκα μόνη, προτού αποσπαστεί κι αυτός με τη σειρά του για να χορέψει μπροστά.

Αυτό που μου κάνει εντύπωση είναι το πώς ο πρωτοχορευτής στροβιλίζεται σαν δερβίσης, η χάρη των βηματισμών του, οι τεντωμένοι βραχίονες, το μήκος της αλυσίδας των χορευτών, με αυτούς που χορεύουν στις πρώτες θέσεις να αναπηδούν σαν μαριονέτες που κρέμονται από τη μέση μ' ένα ορειχάλκινο νήμα· η αλυσίδα των σταυρωμένων χειρών και μπράτσων με τα πόδια τους να χορεύουν στο κενό. Οι φορεσιές τους κάνουν το θέαμα ακόμη πιο εντυπωσιακό, με το κοντό μαύρο πτυχωτό φόρεμα να φουσκώνει σαν φουστανέλα και τις μπότες με τις ίσιες σόλες να χτυπούν το έδαφος σε ασύλληπτο ρυθμό.

Σάββατο 15. Δεκαπενταύγουστο

Δυστυχώς ο οικοδεσπότης μου δεν με ξυπνάει εγκαίρως ώστε να μπορέσω να παρακολουθήσω τη Λειτουργία και όταν βγαίνουμε στο χωριό όπου αισθάνομαι ντροπή για το φθαρμένο και μπαλωμένο παντελόνι μου ανάμεσα σ' όλα εκείνα τα κυριακάτικα ρούχα· οι άντρες είναι ήδη στα καφενεία. Μεγάλα κομμάτια από κατσίκια και αρνιά κρέμονται σε καρφιά μπηγμένα πάνω στα δέντρα, για να προστατεύονται από τον ήλιο. Στο καφενείο του γιατρού χορεύουν εναλλάξ ένας Μπωνιάτης και ο Γιαρενάκης, ο ανιψιός του Βρόντη, εξαιρετικός χορευτής που, δυστυχώς, είναι ντυμένος ευρωπαϊκά· ο άλλος είναι θαυμάσιος, με τη χρωματιστή του πουιαμίσα, το μαντήλι γύρω από τον λαιμό, τον βελούδινο σκούφο του λοξά και τα μαλλιά του να φουσκώνουν από κάτω, μ' ένα κλαδάκι βασιλικού στο αυτί, τη βράκια του με τις φαρδιές πτυχώσεις και τις απλές μαύρες μπότες του.

Nous rentrons recopier quelques poèmes. Et l'après midi nous ressortons pour aller voir la *σούστα* ; cette fois, il n'y a guère que des costumes, quelques uns très riches et très beaux, et il y a beaucoup d'unité dans toutes ces petites paysannes, aux visages ronds, qui rarement s'allongent en un expressif ovale comme chez la fille du vieux maître d'école, au sourire doux comme miel. Charme des couleurs, éclat au soleil des florins, des rouges broderies, des chemises roses et jaunes des hommes, des visages ruisselants, et dans l'ombre de l'olivier, le bleu sombre des braies, le noir de la robe dont une ceinture d'étoffe généralement violette contient l'envol des plis.

Le beau jeune homme de l'Artamiti répond avec une condescendance souriante aux amabilités des vieilles qui sont assises tout autour du chœur, le long de l'église, le long du mur, jusque sur le toit d'une maison voisine où elles se détachent sur le ciel clair. Vers le soir arrivent Tsopanakis et Papachristodoulou qui animent notre *παρέα*. Tandis que l'*έσπερινός* interrompt la danse, nous allons jusque à une petite crête rocheuse dans le crépuscule, tandis qu'un croissant naissant argente dans le ciel. Nous rentrons lire et commenter la *Φοινικιά* avant de dîner et de retourner voir la danse. Le soir, nous nous étendons tous à terre dans la maison, avec cette facilité et cette bonhomie précieuses de la vie grecque.

Dimanche 16 août

Κεράσματα devant le café du Dr, puis embarquement dans l'auto de Nicola; je dois descendre à St Isidore, Papachristodoulou à Siana, les 2 autres à Monolitho, les amis pour recueillir des noms de lieux, moi une chanson du «métier». Le maire de St Isidore, *Κυριακούλης*, et son frère m'accueillent dans ce misérable village, l'un des plus grands, des plus pauvres et des plus sales de l'île, dont le seul revenu est celui des chèvres et des moutons que les femmes seules font paître en été au flanc de l'Attaviros, en hiver sur les crêtes qui descendent vers la cuvette centrale. Pour leur permettre de payer le droit d'inscription de leurs champs, le gouvernement a dû donner à tous les habitants du travail sur la route qu'on répare. Un *κανακιστής* qui détonne hélas me dit les *κανακίσματα*, une vieille de 40 ans, qui sait ? me dit une ou 2 autres chansons, avec une voix monotone que timbrent un ou 2 verres de mastic.

Après un déjeuner frugal, nous allons nous mettre au frais sous un arbre en attendant le passage de mes compagnons. Rentrés à Embona, nous nous réinstallons au café du Dr où on me fait jouer du violon accompagné par *Σπύρος*, le *λαουτιέρης*. Nicola le chauffeur s'enthousiasme et reprend le violon et ne s'arrête plus de jouer, revivant le temps où il n'était pas encore marié et où il ne manquait ni une noce ni une fête. Il me ramène pourtant à Rhodes sans encombre. A Soroni je puis juste embrasser au passage Malliarakis, et à Cremasto respirer l'odeur des *σουβλάκια*, de la sueur et de la bière de la grande panégyrie.

Lundi 17 août

Longue attente à la poste pour y trouver une lettre de papa et une de M^{me} Merlier. Journal et correspondance.

Επιστρέφουμε να αντιγράψουμε μερικούς στίχους. Και το απόγευμα ξαναβγαίνουμε για να δούμε τη *σούστα* αυτή τη φορά, υπάρχουν μόνο φορεσιές, ορισμένες πολύ πλούσιες και πολύ όμορφες, και όλες αυτές οι χωριατοπούλες μοιάζουν μεταξύ τους, με τα στρογγυλά πρόσωπα, που σπάνια μακραινουν σ' ένα εκφραστικό οβάλ, όπως το πρόσωπο της κόρης του γερο δάσκαλου, με το γλυκό σαν μέλι χαμόγελο. Γοητευτικά χρώματα τα φλουριά που λαμπυρίζουν στον ήλιο, τα κόκκινα κεντίδια, τα ροζ και κίτρινα πουκάμισα των ανδρών, τα μουσκεμένα από τον ιδρώτα πρόσωπα, και στη σιά της ελιάς, το σκούρο μπλε χρώμα από τις βράκες, και το μαύρο χρώμα του φουστανιού, που μια υφασμάτινη μενεξεδιά συνήθως ζώνη συγκρατεί τις πτυχώσεις του να μην πετάνε.

Ο όμορφος νέος από τον Αρταμίτη απαντάει με χαμογελαστή συγκατάβαση στις φιλοφρονήσεις των ηλικιωμένων γυναικών που κάθονται γύρω από τον χορό, κατά μήκος του τοίχου της εκκλησίας, ακόμη και πάνω στη στέγη ενός γειτονικού σπιτιού, με τις φηγούρες τους να διαγράφονται πάνω στον καθαρό ουρανό. Προς το βραδάκι έρχονται ο Τσοπανάκης και ο Παπαχριστοδούλου και η *παρέα* μας ζωντανεύει. Όταν ο *Εσπερινός* διακόπτει τον χορό, πηγαίνουμε σε μια μικρή βραχώδη κορυφογραμμή μες στο σούρουπο, ενώ ένα νιο μισοφέγγαρο ασημίζει στον ουρανό. Επιστρέφουμε να διαβάσουμε και να σχολιάσουμε τη *Φοινικιά* προτού φάμε για βράδυ και επιστρέψουμε να δούμε τον χορό. Το βράδυ, ξαπλώνουμε όλοι καταγής στο σπίτι, μ' αυτή την ανεκτίμητη ευκολία και την προσήνεια της ελληνικής ζωής.

Κυριακή 16 Αυγούστου

Κεράσματα μπροστά στο καφενείο του γιατρού, ύστερα επιβίβαση στο αυτοκίνητο του Νικόλα· εγώ θα κατέβω στον Άγιο Ισιδώρο, ο Παπαχριστοδούλου στα Σιάννα, οι δύο άλλοι στη Μονόλιθο· οι φίλοι μου για να συλλέξουν τοπωνύμια, κι εγώ ένα τραγούδι του «επαγγέλματος». Ο δήμαρχος του Αγίου Ισιδώρου, ο *Κυριακούλης*, και ο αδελφός του με υποδέχονται σ' αυτό το πάμφτωχο χωριό, ένα από τα πιο μεγάλα, τα πιο φτωχά και τα πιο βρώμικα χωριά του νησιού, με μοναδικό έσοδο τα κατσίκια και τα πρόβατα, που τα βόσκουν οι γυναίκες μόνες τους το καλοκαίρι στις πλαγιές του Αττάβυρου, και τον χειμώνα στις ράχες που κατεβαίνουν ως το κεντρικό λεκανοπέδιο. Για να μπορέσουν να πληρώσουν το δικαίωμα εγγραφής των χωραφιών τους, η κυβέρνηση προσέλαβε όλους τους κατοίκους στα επισκευαστικά έργα του δρόμου. Ένας *κανακιστής*, δυστυχώς παράφρωνος, μου λέει *κανακίσματα*, μια γριά μπορεί και να είναι 40 χρονών, ποιος ξέρει; , μου λέει ένα δυο ακόμη τραγούδια, με μια φωνή μονότονη που δυναμώνει όταν πίνει ένα δυο ποτηράκια μαστίχα.

Ύστερα από ένα λιτό γεύμα, πηγαίνουμε να κάτσουμε στη δροσιά κάτω από ένα δέντρο περιμένοντας να περάσουν οι σύντροφοί μου. Επιστρέφοντας στην Έμπωνα, ξαναπιάνουμε θέση στο καφενείο του γιατρού όπου με βάζουν να παίξω βιολί συνοδεία του *Σπύρου*, του *λαουτιέρη*. Ο Νικόλας, ο οδηγός, ενθουσιάζεται, ξαναπιάνει το βιολί και δεν λέει να σταματήσει να παίζει, ξαναζώντας τα χρόνια που ήταν ακόμη ανύπαντρός και δεν έλειπε ποτέ από γάμο και γιορτή. Με επιστρέφει πάντως στη Ρόδο χωρίς προβλήματα. Στη Σορωνή προλαβαίνω μόνο να αγκαλιάσω στα πεταχτά τον Μαλλιαράκη και στην Κρεμαστή να μυρίσω τη μυρωδιά από τα σουβλάκια, τον ιδρώτα και τη μύρα του μεγάλου πανηγυριού.

Δευτέρα 17 Αυγούστου

Μακριά αναμονή στο ταχυδρομείο, όπου βρίσκω ένα γράμμα από τον μπαμπά και ένα από την κυρία Μερλιέ. Ημερολόγιο και αλληλογραφία.

Jusqu'au mercredi soir, attente d'un caïque qui doit partir de jour en jour et d'heure en heure, avec bains méridiens à Brussali, et bains crépusculaires. Reflets de cuivre pâle sur la mer d'un bleu laiteux. Montagnes lilas qui plongent et resurgissent dans le creux des vagues. Verts assourdis au flanc du Filerimo. Un soir je monte dans les petits chardons et les cactus jusqu'au M^{te} Smith. Brise du soir. Mer tranquille, dormant entre les îles qui dessinent une frange à l'horizon. Je redescends par les jardins à demi sauvages où les ânes paissent sous les *ἀγραμυθιές* et les oliviers. Un Turc fait sa prière devant son tapis. Les roues des norias tournent dans l'ombre qui descend.

Jeudi 20 août

Nuit fort agréable sur le pont, avec pour compagnons un entrepreneur italien et une vieille Kastellorizienne, un peu folle, et dont les compliments me paraissent un peu inquiétants. Elle me dit pourtant 2 chansons de mariage. Quand nous nous réveillons, des terres sont en vue, l'Anatolie avec de hautes montagnes boisées et des îles nues. Nous passons un chenal étroit entre la côte et

Castellorizo

tournons un cap et entrons dans un joli port, auquel le palais du gouvernement, simple et joli, rouge brique, donne a posteriori l'explication de son nom⁸⁸. Il est dominé par des montagnes assez abruptes, au sol rougeâtre et aux calcaires gris. Maisons de couleurs variées depuis que le bleu et blanc est interdit.

Sur le petit quai, agréable, où les caïques autrefois faisaient une mer de mâtures, et où ils ne sont plus qu'une dizaine, je me sens un moment perdu jusque à ce que je trouve M. Spyros Diamantaras et M. George Pispinis à qui je suis recommandé. Le second me conduit dans son magazi, assez sale, avec surtout une bande d'enfants dégoûtants, couverts de clous et de pommade de zinc.

Je me mets immédiatement au travail, sur la rue. Dans l'après midi, je fais la connaissance de Nikos Palios, le maître d'école, un jeune homme de mon âge, élancé, sympathique, qui me conduit à l'église St Constantin, fort bien placée, sur le petit replat qui sépare du port principal le Mandraki. Elle s'élève, toute blanche, derrière une cour joliment pavée en noir et blanc, et se détache sur la mer et la côte d'Anatolie. A gauche et à droite, l'école des filles et des garçons aux portiques à la grecque, de bon goût. A l'intérieur, voûté et sans coupole, de grosses colonnes monolithes de granit, transportées au début du siècle passé, de la rive anatolienne où les restes antiques sont nombreux. Passées sur des radeaux portés par des tonneaux, elles ont un peu souffert, mais dans l'ensemble elles font bien.

⁸⁸ par Castel Rosso.

Μέχρι την Τετάρτη το απόγευμα, περιμένω ένα καΐκι που πρόκειται να φύγει από μέρα σε μέρα, από ώρα σε ώρα μεσημεριανά μπάνια στον Μπρούσαλη, και μπάνια το σούρουπο. Απαλές χάλκινες αντανakλάσεις στη γαλάζια γαλακτώδη θάλασσα. Βιολετί βουνά που βυθίζονται και αναδύονται ξανά στο φρῶδι των κυμάτων. Εκκωφαντικά πράσινα στις πλαγιές του Φιλέρημου. Ένα βραδάκι ανηφορίζω ανάμεσα από τα γαϊδουράγκαθα και τους κάκτους στο Μόντε Σμιθ. Βραδινό αεράκι. Ήρεμη η θάλασσα, κοιμάται ανάμεσα στα νησιά που σχηματίζουν μια μπορντούρα στον ορίζοντα. Κατηφορίζω και πάλι περνώντας από ημιάγρια περιβόλια, όπου τα γαϊδούρια βόσκουν κάτω από τις αγραμυθίες και τα λιόδεντρα. Ένας Τούρκος προσεύχεται μπροστά στο χαλί του. Οι τροχοί των μαγικανοπήγαδων γυρίζουν, ενώ πέφτει το σκοτάδι.

Πέμπτη 20 Αυγούστου

Βραδιά πολύ ευχάριστη στο κατάστρωμα, συντροφιά μ' έναν Ιταλό επιχειρηματία και μια ηλιαιωμένη Καστελοριζιά, λίγο τρελούστιχη, που οι φιλοφρονήσεις της μου φαίνονται λιγάκι ανησυχητικές. Παρόλα αυτά μου λέει δύο τραγούδια του γάμου. Όταν ξυπνάμε αντικρύζουμε στεριά, την Ανατολία με τα ψηλά δασώδη βουνά, και γυμνά νησιά. Περνάμε από ένα στενό κανάλι ανάμεσα στα μικρασιατικά παράλια και το

Καστελόριζο

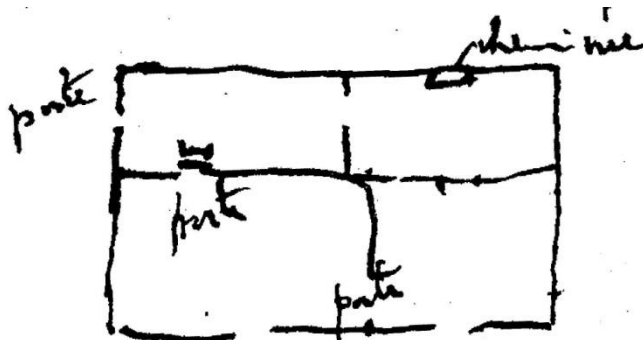
καβατζάρουμε ένα ακρωτήρι και μπαίνουμε σ' ένα όμορφο λιμάνι, όπου το κυβερνείο, απλό και όμορφο, με κόκκινα τούβλα, αιτιολογεί τη νεότερη ονομασία του⁸⁹. Στο νησί δεσπόζουν απόκηρμνα βουνά με κοκκινόχωμα και γιρίζο ασβεστόλιθο. Σπίτια σε ποικιλία χρωμάτων, από τότε που απαγορεύτηκαν το λευκό και το γαλάζιο.

Στον ευχάριστο μικρό μόλο, όπου κάποτε υπήρχε μια θάλασσα από κατάρτια καϊκιών και όπου σήμερα ζήτημα είναι αν υπάρχουν καμιά δεκαριά, αισθάνομαι για μια στιγμή σαν χαμένος, ώσπου βρίσκω τον κύριο Σπύρο Διαμαντάρα και τον κύριο Γιώργο Πισπινή, για τον οποίο έχω μια συστατική επιστολή. Με πηγαίνει στο μαγαζί του, αρκετά βρώμικο, και κυρίως μ' ένα τσούρμο αποικρυστικά παιδιά, γεμάτα σπυράκια και αλοιφή ψευδαργύρου.

Ρίχνομαι αμέσως στη δουλειά, έξω στον δρόμο. Το απόγευμα, γνωρίζω τον Νίκο Παλιό, τον δάσκαλο του σχολείου, έναν νεαρό στην ηλικία μου, λυγερό, συμπαθητικό, που με πηγαίνει στον ναό του Αγίου Κωνσταντίνου, σε μια πολύ όμορφη τοποθεσία, πάνω στο μικρό πλάτωμα που χωρίζει το Μαντράκι από το κεντρικό λιμάνι. Ο ναός υψώνεται ολόλευκος, στο πίσω μέρος μιας βοτσαλόστρωτης αυλής με θαυμάσια ασπρόμαυρα σχέδια και φόντο τη θάλασσα και τα παράλια της Ανατολίας. Δεξιά και αριστερά του ναού, τα σχολεία θηλέων και αρρένων, με καλόγουστα περιστύλια ελληνικής τεχνοτροπίας. Το εσωτερικό του, θολωτό αλλά χωρίς τρούλο, υποβασιάζουν χοντρές μονολιθικές κολώνες από γρανίτη που μεταφέρθηκαν στις αρχές του περασμένου αιώνα από τις ακτές της Ανατολίας, όπου τα αρχαία ερείπια βρίθουν. Δεδομένου πως οι κολώνες αυτές μεταφέρθηκαν δεμένες σε σχεδίες πάνω σε βαρέλια, έχουν λιγάκι κακοπάθει αλλά σε γενικές γραμμές είναι ωραίες.

⁸⁹ Η επίσημη ονομασία του Καστελόριζου είναι Μεγίστη. Ίσως εδώ ο Σαμουέλ Μπω Μποβύ να θεωρεί ότι η Μεγίστη ονομάστηκε από το Castelo Rosso.

Puis nous montons à la maison de Palios, sur la hauteur, au pied de hautes parois rougeâtres. Très joli plan. Une pièce unique mais divisée par des parois de bois et dont une partie celle du devant est surélevée.



C'est là la salle, de réception dans une moitié et dans l'autre moitié là où on étend les tapis et les couvertures pendant la nuit. La partie postérieure comprend une sorte de vestibule où sont suspendus les grands plateaux à baklavas, et la salle d'hiver avec cheminée où l'on peut aussi cuisiner.

Sa mère, jeune encore, et sympathique, porte le costume du pays, les caleçons bouffants, de couleurs, la robe blanche, où s'accrochent devant les *μπούκλες*, et que noue sur les reins une étoffe de mousseline ; enfin un corsage de velours brodé. A ses pieds, des babouches d'où le talon dépasse. Aux oreilles des grelots d'or suspendus par des ficelles non au lobe mais à deux entailles pratiquées dans les parties molles du pavillon. Je note quelques chants.

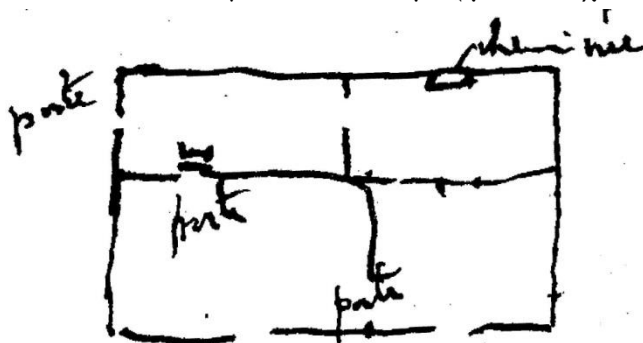
Le soir, je fais la connaissance d'un jeune mécanicien norvégien, qui, étant parti avec sa tante et son enfant pour faire le tour de l'Eurasie, à pied et en barque, s'est arrêté à Kastellorizo où l'on avait besoin d'un électricien. Voici 2 ans qu'il y travaille; il y a installé l'électricité, y fait de la glace, répare les moteurs des gazolines, et y a fait venir sa femme; un type de Viking sympathique. Un voyageur de commerce allemand, bossu, qui connaît toutes les langues des Balkans, nous tient compagnie autour de quelques bouteilles de bière.

Vendredi 21 août

Tandis que je travaille à recopier, M. Diamandaras vient me chercher et me conduit chez lui, où il me dicte une série de formules enfantines, qui n'ont pour moi qu'un intérêt très restreint. Il me rappelle du doigt quand j'oublie de noter son nom en tête. Sa femme, Christina, assez laide, nous dicte une berceuse. A midi, une série d'ouzo chez M. Pandelis, qui veut que je lui compose des airs pour sa fille qui joue de la mandoline, me met assez mal en point. L'après midi je remonte terminer mon travail chez les Palios et reste assez tard sur le quai à bavarder avec la jeunesse du pays.

La grande époque de Kastellorizo était le siècle passé et depuis la révolution de 1912, il ne fait que péricliter, se vidant au profit surtout de l'Australie. Les Italiens s'efforcent de leur enlever peu à peu les privilèges que leur avaient accordés les Français, et ne restent plus dans l'île que ceux qui ne peuvent pas s'en aller.

Υστερα ανεβαίνουμε στο σπίτι του Παλιού, στο ύψωμα, στους πρόποδες ψηλών κοκκινωπών πλαγιών. Πολύ όμορφο το σχέδιο του σπιτιού. Ένας ενιαίος χώρος που



χωρίζεται, όμως, με ξύλινα διαχωριστικά με υπερυψωμένο το μπροστινό τους μέρος. Το ένα μισό είναι αίθουσα υποδοχής και το άλλο μισό είναι ο χώρος όπου τη νύχτα απλώνουν τα χαλιά και τα κλινοσκεπάσματα. Το πίσω μέρος περιλαμβάνει ένα είδος προθαλάμου όπου κρέμονται οι μεγάλοι δίσκοι του μπακλαβά, και τη χειμωνιάτικη αίθουσα

με το τζάκι, όπου μπορεί κανείς επίσης να μαγειρέψει.

Η μητέρα του Παλιού, νέα ακόμη και συμπαθητική, φοράει την τοπική φορεσιά, με τη φουσκωτή, χρωματιστή βράκα, το λευκό φόρεμα που έχει κρεμασμένες μπροστά τις *μπούκλες* και δένεται χαμηλά στη μέση μ' ένα ύφασμα από μουσελίνα, και τέλος ένα σιγκούνι από κεντημένο βελούδο. Στα πόδια της ξώφτερνα πασούμια. Στ' αυτιά χρυσά κουδουνάκια κρεμασμένα με αλυσιδίτσα όχι από τον λοβό αλλά από δύο χαρακιές καμωμένες στα μαλακά μέρη του πτερυγίου. Σημειώνω μερικά τραγούδια.

Το βράδυ γνωρίζω έναν νέο Νορβηγό μηχανικό ο οποίος έφυγε με τη θεία του και το παιδί του για να κάνει τον γύρο της Ευρασίας πεζή και με καράβι και σταμάτησε στο Καστελόριζο όπου είχαν ανάγκη από ηλεκτρολόγο. Εργάζεται εδώ δυο χρόνια ήδη· εγκατέστησε το ηλεκτρικό, φτιάχνει πάγο, επισκευάζει τις μηχανές των βενζινών, και έφερε και τη γυναίκα του· ένας συμπαθητικός Βίκινγκ. Ένας κουτσός Γερμανός περιοδεύων πωλητής, που μιλάει όλες τις γλώσσες των Βαλκανίων, μας κρατάει συντροφιά γύρω από μερικά μπουκάλια μπύρας.

Παρασκευή 21 Αυγούστου

Την ώρα που αντιγράφω τραγούδια, έρχεται και με βρίσκει ο κύριος Διαμαντάρας και πηγαίνουμε στο σπίτι του, όπου μου υπαγορεύει μια σειρά από παιδικά τραγούδια, περιορισμένου ενδιαφέροντος για μένα. Μου υποδεικνύει με το δάχτυλο τη σελίδα, όταν ξεχνάω να αναφέρω το όνομά του πάνω πάνω. Η ασχημούλα γυναίκα του, η Χριστίνα, μας υπαγορεύει ένα νανούρισμα. Το μεσημέρι, μερικά ουζάκια στο σπίτι του κυρίου Παντελίδη, που θέλει να του συνθέσω σκιπούς για την κόρη του, η οποία παίζει μαντολίνο, και με φέρνουν σε αρκετά δύσκολη κατάσταση. Το απομεσήμερο, ανεβαίνω για να τελειώσω τη δουλειά μου στο σπίτι του Παλιού κι ύστερα μένω μέχρι αρκετά αργά στον μόλο όπου φλυαρώ με τη νεολαία του νησιού.

Η χρυσή εποχή του Καστελόριζου ήταν ο περασμένος αιώνας, ενώ από την επανάσταση του 1912 κι έπειτα βρίσκεται σε συνεχή παρακμή, αφού όλοι οι κάτοικοι φεύγουν για την Αυστραλία. Οι Ιταλοί προσπαθούν να τους αφαιρέσουν σιγά σιγά τα προνόμια που τους είχαν παραχωρήσει οι Γάλλοι, και στο νησί δεν μένουν παρά όσοι δεν μπορούν να φύγουν.

Les femmes – les hommes donc aussi – n’ont pas voulu adopter le nouveau calendrier, et jeûnent en ce moment le Δεκαπενταύγουστο. Oublié le matin une visite à M^{lle} Koutsoukou où je suis accablé de ρίμες et de distiques. Le soir, avec G. Pispinis, retour de Russie, grande discussion sur le bolchevisme et la religion.

Samedi 22 août

Vers 4 h., Palios vient me réveiller, et nous partons avant que le soleil ne se soit levé pour la Grotta azzuro. Un jeune nous prête une barque au Mandracchi. Au large travaille une barque de pêcheurs d’éponges. Nous ramons tous les deux et tournons l’île par le Levant. Le soleil bientôt se lève derrière les montagnes d’Anatolie, nous tournons le Μεγάλο Νίφτη, la pointe N.E. de l’île, passons aux pieds de parois rouges qui se reflètent violettes dans la mer claire et profonde. Mon compagnon me montre les Γέρακες του κυρ-Νικήτα, où un Grec de ce nom descendit à bout de corde dans un panier pour y capturer des colombes sauvages dont un seigneur Turc voulait faire présent à sa belle. Puis nous passons à l’entrée de l’anse où pendant leur occupation les Français débarquaient leurs munitions pour n’être pas sous le feu de la côte d’Anatolie. Coin désolé. Enfin, un dernier cap tourné, nous arrivons à la grotte, dont l’entrée est assez basse pour que l’on doive se baisser dans la barque pour y entrer. Les vagues heureusement ne sont pas hautes, sans quoi l’accès en serait impossible. L’intérieur est tout de suite très vaste, très haut, et l’on y respire une atmosphère étrange. La mer à l’entrée surtout est d’un bleu étrange, transparent, et les objets mêmes qu’on y plonge se colorent d’un bleu argenté. Cette teinte se reflète sur les parois, et fait paraître plus bizarre encore la couleur de certaines coulées de calcaire qu’on prendrait pour du plomb argentifère.

Au fond s’ouvre une seconde grotte, de l’intérieur de laquelle le coup d’œil est le plus surprenant, avec une succession d’arcs surbaissés d’une très belle forme et dans le fond, le reflet plus vif de l’entrée. Tout au fond, un lit de sable et de cailloux où les contrebandiers déposaient dans le temps leur marchandise. Les Grecs appellent la grotte Φοτσαλίκι, car elle est hantée, dit-on, par les phoques. Nous revenons en transpirant ferme, et un bain dans une eau trop chaude ne me rafraîchît qu’à moitié. J’apprends au port qu’un caïque doit partir à 2 h. et je commence des courses pour avoir mon passeport. Les 2 h. se changent peu à peu en 5 et 6 et, après une sieste, j’ai le temps de monter dire au revoir à Palios, dont la mère me donne un bouquet parfumé de verveine (λεβάντα), de basilic, d’œillet et de foully. Et jusqu’au soir je reste sur le quai à attendre un embarquement qui ne se fera pas. Le caïque est plein de pêcheurs d’éponges licenciés qui ont hâte de repartir et je n’accepte pas qu’on en sorte un pour me mettre à sa place comme en a donné l’ordre le gouverneur. C’est donc pour rien que nous avons attendu, Palios et un autre jeune homme sympathique, très monté contre le gouvernement, qui regarde avec ironie la mosquée en face du palais du gouverneur, magnifiquement restaurée intérieurement, mais qui sert de dépôt car il n’y a plus de Turcs à Castellorizo.

Οι γυναίκες επομένως και οι άντρες δεν θέλησαν να υιοθετήσουν το νέο ημερολόγιο, και αυτή τη στιγμή κάνουν τη νηστεία του *Δεκαπενταύγουστου*. Λησμόνησα να αναφέρω την πρωινή μου επίσκεψη στην κυρία Κουτσούκου, που με έπνιξε στις *ρίμες* και τα δίστιχα. Το βράδυ, με τον Γ. Πισπινή, που είχε πάει στη Ρωσία, μεγάλη συζήτηση για τον μπολσεβικισμό και τη θρησκεία.

Σάββατο 22 Αυγούστου

Κατά τις 4 η ώρα έρχεται να με ξυπνήσει ο Παλιός και, αζημέρωτα, φεύγουμε για τη Grotta azzuro⁹⁰. Ένας νέος μας δανείζει μια βάρκα στο Μαντράκι. Στ' ανοιχτά, μια ψαρόβαρα με σπογγαλιείς. Κωπηλατούμε κι οι δυο και καβατζάρουμε το νησί προς ανατολάς. Γρήγορα ο ήλιος βγαίνει πίσω από τα βουνά της Ανατολίας, καβατζάρουμε τον *Μεγάλο Νίρτη*, στο νοτιοανατολικό άκρο του νησιού, περνάμε στα ριζά κόκκινων πλαγιών που αντανακλώνται μενεξεδένιες στην πεντακάθαρη και βαθιά θάλασσα. Ο σύντροφός μου μού δείχνει τους *Γέρακες του Κυρ Νικήτα*, όπου ένας Έλληνας, ο κυρ Νικήτας, κατέβηκε μέσα σ' ένα πανέρι δεμένο με σχοινί για να πιάσει αγριοπερίστερα, που ήθελε να τα κάνει δώρο ένας Τούρκος άρχοντας στην καλή του. Ύστερα περνάμε από την είσοδο του ορμίσκου όπου, την εποχή της γαλλικής κατοχής, ξεφόρτωναν οι Γάλλοι τα πολεμοφόδιά τους για να μην τους βλέπουν από τα παράλια της Ανατολίας. Απομονωμένη γωνιά. Τέλος, μόλις καβατζάρουμε ακόμη ένα ακρωτήριο, φτάνουμε στη σπηλιά που η είσοδός της είναι αρκετά χαμηλή και πρέπει να σκύψουμε μέσα στη βάρκα για να περάσουμε. Ευτυχώς τα κύματα δεν είναι ψηλά, επειδή διαφορετικά θα ήταν αδύνατον να μπούμε. Το εσωτερικό της μας αποκαλύπτεται αμέσως πελώριο, πανύψηλο, και η ατμόσφαιρα είναι απόκοσμη. Η θάλασσα, στην είσοδο κυρίως, έχει ένα απόκοσμο γαλάζιο χρώμα, διάφανο, και ό,τι και να βυθίσεις μέσα σ' αυτήν βάφεται ασημογάλαζο. Η ίδια αυτή απόχρωση αντανακλάται πάνω στα τοιχώματα, και κάνει το χρώμα των ασβεστολιθικών σταλαχτιτών να φαίνεται ακόμη πιο παράξενο, τόσο που θα νόμιζε κανείς ότι είναι από γαληνίτη.

Στο βάθος ανοίγεται μια δεύτερη σπηλιά, κι όταν μπαίνεις μέσα η θέα είναι ακόμη πιο εντυπωσιακή, με διαδοχικές χαμηλές καμάρες, πολύ όμορφες, και στο βάθος αντανακλάται πιο έντονο το φως της εισόδου. Ακόμη πιο βαθιά, μια γωνίτσα με άμμο και βότσαλα όπου κάποτε άφηναν οι λαθρέμποροι τα εμπορεύματά τους. Οι Έλληνες αποκαλούν τη σπηλιά *Φωτσαλίκι*⁹¹ επειδή τη στοιχειώνουν, λένε, οι φώκιες. Επιστρέφουμε κáθιδροι, και μια βουτιά στα υπερβολικά ζεστά νερά δεν καταφέρνει να με δροσίσει. Στο λιμάνι, μαθαίνω ότι ένα καϊκι πρόκειται να φύγει στις δύο η ώρα και αρχίζω τα τρεξίματα για το διαβατήριό μου. Η ώρα της αναχώρησης αλλάζει σιγά σιγά και από τις δύο γίνεται στις πέντε και ύστερα στις έξι, οπότε προλαβαίνω όχι μόνο να πάρω έναν μεσημεριανό υπνάκο, αλλά και ν' ανηφορίσω για να αποχαιρετήσω τον Παλιό· η μητέρα του μου δίνει ένα αρωματικό μπουκέτο με λεβάντα, βασιλικό, γαρύφαλλο και φούλι. Μένω ως το βράδυ στην προβλήτα να περιμένω μια επιβίβαση που δεν θα γίνει ποτέ. Το καϊκι είναι γεμάτο απολυμένους σπογγαλιείς που δεν βλέπουν την ώρα να φύγουν, και δεν δέχομαι να βγει ένας απ' αυτούς για να πάρω εγώ στη θέση του, όπως διατάζει ο κυβερνήτης. Οπότε, άνευ λόγου περιμέναμε με τον Παλιό και έναν άλλον συμπαθή νέο, ο οποίος είναι εξοργισμένος με την κυβέρνηση και κοιτάζει ειρωνικά, απέναντι από το διοικητήριο, το τζαμί που το έχουν συντηρήσει θαυμάσια εσωτερικά, αλλά το χρησιμοποιούν ως αποθήκη επειδή δεν υπάρχουν Τούρκοι στο Καστελόριζο.

⁹⁰ Γαλάζια σπηλιά, ιταλικά στο κείμενο.

⁹¹ Η Γαλάζια σπηλιά αποκαλείται από τους ντόπιους και Φώκιαλη. Φωτσαλίκι είναι μια άλλη σπηλιά.

Le gouverneur pour passer le temps nous envoie voir une tombe dite lycienne, taillée dans le roc, dans les parois du castro. Fronton sur l'entrée et à l'intérieur deux étages de couchettes mortuaires en fer à cheval. Nous allons nous consoler en buvant une bière qui engage Palios à me raconter combien il aurait voulu devenir marin, et les bons souvenirs qu'il a de l'occupation française.

Dimanche 23 août

Je monte à l'église. Les chants sont bons et le service se fait avec ordre. Les femmes sont en toilette avec le châle à franges sur le turban, fait d'une bande brodée assez étroite tournée deux fois autour de la tête, un petit fond séparé, invisible, formant le fond de la coiffure. En redescendant, j'apprends qu'un caïque va repartir et reprends mes préparatifs, mes rasades d'adieu. Assis sur le quai, nous voyons défiler une douzaine de jeunes filles en grand costume, qui vont s'embarquer sur un caïque pour Port Saïd et de là iront se fiancer en Australie. Leurs parents les accompagnent en silence et cet exil des futures fiancées a une grandeur de drame antique.

Vers 9 h $\frac{1}{2}$, je m'embarque sur un caïque, dont la moitié est occupée par des chèvres et des boucs noirs et gris, aux jambes courtes de satyres antiques. L'équipage est composé d'un mécanicien turc, de deux frères de Cos, et d'un matelot nègre, dont les mouvements souples font fort bien soit qu'il fasse rentrer dans l'ordre le troupeau, soit qu'il monte aux agrès, soit qu'il coure sur le bastingage. Les passagers sont un couple avec 2 enfants, dont le mari, monté gris sur le bateau, commence par aller se déculotter au sommet du mât. Les autres sont le reste des pêcheurs d'éponges licenciés, Coïs aux moustaches relevées en petit croc, Kalymniens solides. Il fait assez chaud, mais l'air est frais et les voiles faiblement bombées nous donnent du moins un peu d'ombre. Des poules liées par les pattes poussent de temps en temps un petit cri sous l'un des bancs. On roule d'interminables cigarettes. Les pêcheurs suivent du regard la côte d'Anatolie où pendant tout l'été ils ont plongé jusque à 40 heures sans résultat. Le soleil se couche que nous sommes environ à mi chemin de la côte et de Rhodes. Le croissant déjà fait briller un reflet sur la mer assombrie. Les lumières de Rhodes se rapprochent et vers 10 h. nous mouillons dans le Mandraki. Les hommes se dispersent sur les différents caïques pour étendre leurs couvertures. Je m'installe sur le « canapé » et y dors fort bien jusqu'au lever du jour. Et chèvres et gens, ces derniers lavés et changés, nous attendons huit heures pour débarquer.

Vendredi 28 août

Après quelques derniers jours passés à Rhodes, avec une petite pointe jusque à Soroni et une deuxième soirée passée avec Kostandakis, je m'embarque à 6 h. $\frac{1}{2}$ pour Symi, la bourse extrêmement légère, l'argent demandé à papa n'ayant pas pu me parvenir. Je dis adieu aux petits cafés qui s'accrochent au rempart, surplombant le port, aux murailles, aux tours, aux minarets, aux rochers de Brussali, à la table du Philerimo, aux taches blanches des villages, à l'Attaviros dont la silhouette s'arrondit derrière le Prophète Elie.

Για να περάσει η ώρα, ο κυβερνήτης μας στέλνει να δούμε τον λεγόμενο λυκιακό τάφο, που είναι λαξεμένος στον βράχο, στις πλαγιές του κάστρου. Αέτωμα στην είσοδο και, στο εσωτερικό, στις τρεις πλευρές, νεκρικές κλίνες σε δύο επίπεδα. Για να παρηγορηθούμε πίνουμε μια μπύρα, που κάνει τον Παλιό να μου διηγηθεί πόσο θα ήθελε να είχε γίνει ναυτικός, και τις όμορφες αναμνήσεις του από τη γαλλική κατοχή.

Κυριακή 23 Αυγούστου

Ανεβαίνω στην εκκλησία. Οι ψαλμωδίες είναι όμορφες και η λειτουργία γίνεται με τάξη. Οι γυναίκες φορούν τα καλά τους, με το μαντήλι με τα κρόσια ριγμένο πάνω από το φέσι, που είναι φτιαγμένο με μια αρκετά στενή κεντητή λωρίδα υφάσματος, γυρισμένη δύο φορές γύρω από το κεφάλι, μια μικρή ξεχωριστή βάση, αόρατη, πάνω στην οποία στηρίζεται το κάλυμμα της κεφαλής. Κατεβαίνοντας πάλι, μαθαίνω ότι πρόκειται να φύγει ένα άλλο καΐκι και ξαναρχίζω τις προετοιμασίες μου, τα ξέχειλα ποτήρια του αποχαιρετισμού. Καθισμένοι στην προβλήτα, βλέπουμε να παρελαύνουν μια ντουζίνα κοπέλες με τη μεγάλη τους στολή, που ετοιμάζονται να επιβιβαστούν σ' ένα καΐκι για το Πορτ Σάντ, και από εκεί να πάνε να αρραβωνιαστούν στην Αυστραλία. Τις συνοδεύουν οι γονείς τους, σιωπηλοί, και η εξορία αυτών των υποψήφιων αρραβωνιαστικών έχει το μεγαλείο αρχαίου δράματος.

Κατά τις εννέα και μισή επιβιβάζομαι σ' ένα καΐκι, που το μισό είναι γεμάτο με κατσίκες και μαύρους ή γκρίζους τράγους, κοντοπόδαρους σαν τους αρχαίους σάτυρους. Το πλήρωμα αποτελείται από έναν Τούρκο μηχανικό, δύο αδέρφια από την Κω, και έναν μαύρο ναύτη που κινείται όμορφα σαν αϊλουρος, είτε όταν προσπαθεί να κάνει καλά το κοπάδι είτε όταν ανεβαίνει στα άρμενα ή τρέχει στην κουπαστή. Επιβάτες είναι ένας πατέρας, με τη γυναίκα και τα δυο τους παιδιά, που ανέβηκε μεθυσμένος στο καράβι και προσπαθεί να σιαρφαλώσει στην κορυφή του καταρτιού και να ξεβρακωθεί. Οι υπόλοιποι είναι οι τελευταίοι απολυμένοι σπογγαλιείς, Κώοι με σιγκελωτά μουστάκια, ρωμαλέοι Καλύμνιοι. Κάνει αρκετή ζέστη, αλλά ο αέρας είναι δροσερός και τα ελαφρώς φουσκωμένα πανιά μας κάνουν λίγο ίσκιο, αν μη τι άλλο. Κότεις με τα πόδια δεμένα κάθε τόσο κακαρίζουν κάτω από έναν πάγκο. Στρίβουμε ατελείωτα τσιγάρα. Οι σπογγαλιείς παρακολουθούν με το βλέμμα τα μικρασιατικά παράλια, όπου όλο το καλοκαίρι βουτούσαν χωρίς αποτέλεσμα μέχρι και 40 ώρες συνεχώς. Όταν ο ήλιος δέει βρισκόμαστε μεσοστρατίς, ανάμεσα στα μικρασιατικά παράλια και τη Ρόδο. Η αντανάκλαση του μισοφέγγαρου λάμπει στη σκοτεινιασμένη θάλασσα. Τα φώτα της Ρόδου πλησιάζουν και κατά τις δέκα η ώρα δένουμε στο Μαντράκι. Οι άντρες διασκορπίζονται σε διάφορα καΐκια, για να απλώσουν τις κουβέρτες τους. Εγκαθίσταμαι στον «καναπέ» και κοιμάμαι ωραιότατα μέχρι το χάραμα. Οπότε, κατσίκια και άνθρωποι οι άνθρωποι πλυμένοι και αλλαγμένοι, περιμένουμε να πάει η ώρα οκτώ για να αποβιβαστούμε.

Παρασκευή 28 Αυγούστου

Ύστερα από μερικές μέρες στη Ρόδο, με μια μικρή επίσκεψη στη Σορωνή και μια δεύτερη βραδιά με τον Κωνσταντήκη, επιβιβάζομαι στις έξι και μισή για τη Σύμη, με την υποτροφία μου εξαιρετικά πενιχρή πια και τα χρήματα που ζήτησα από τον μπαμπά να μην έχουν φτάσει ακόμη. Αποχαιρετώ τα μικρά καφεενάκια που κρέμονται, γαντζωμένα στο τείχος, πάνω από το λιμάνι, αποχαιρετώ τους πύργους, τους μιναρέδες, τα βράχια του Μπρούσαλη, το οροπέδιο του Φιλέρημου, τις λευκές κηλίδες των χωριών, τον Αττάβυρο, που η μορφή του στρογγυλεύει πίσω από τον Προφήτη Ηλία.

Et nous approchons de

Symi

aride, escarpée, et dont des femmes sur le bateau reconnaissent avec bonheur les blancs monastères.

Le port avec ses maisons jaunes, blanches et bleutées est décidément charmant. Je me loge à l'hôtel de Calymnos qui donne sur la mer, et vais immédiatement prendre un bain en dehors du port, au N. Je longe le quai où sont amarrés les caïques dont la poupe sert de marché aux fruits et aux légumes. Les gosses nus pour la plupart plongent dans l'eau de partout, escaladent des carcasses de caïques qui se construisent sur le bord de l'eau. Une pointe passée, c'est toute une succession de fours à chaux relativement grands qui jalonnent le rivage. Des caïques y débarquent le bois, tandis que sur la hauteur des ouvriers détachent la pierre de la colline. Les dernières maisons dépassées, je trouve des baigneurs, nus aussi et bien faits, et je prends un bain délicieux dans une mer douce à la peau. En revenant, je passe à mi côte un chemin joliment pavé entre d'assez belles maisons, dont la verdure qui les entoure fait le charme sur cette île stérile. Des figues énormes dont je fais mon dessert contribuent à me faire paraître fort agréable le séjour de Symi, ainsi qu'une petite brise qui se lève après ma sieste et gonfle les voiles des petits caïques qui sortent du port.

Le soir, je monte au castro, par une rampe irrégulièrement pavée. Montée raide. Sur la crête, s'étagent les maisons, beaucoup peintes en bleu ou passées à la chaux bleutée, charmantes avec de petites courettes sur les murs desquelles courent des escaliers qui grimpent sur le toit terrasse où sèchent des figues de barbarie. Mais la plupart des maisons ont des toits à 2 pans couverts de tuiles qui font bien, sur cette terre colorée. Entre deux maisons à demi ruinées, un grand pan de mur hellénique en appareil rectangulaire. Je tourne autour du castro pour en trouver l'entrée, entre les lapias et des murs les uns chevaleresques, les autres en appareil polygonal. Sur le sommet, une chapelle où sont réemployées des pierres aux armes des Chevaliers. Trois gamins, de l'esplanade, font l'office de crieurs publics, et s'égosillent à plaisir pour faire planer sur la ville un avis où je ne comprends que le prix : 3 francs l'oque. La vue est très variée : sur la ville colorée qui dégringole vers le port et s'étage au flanc de la montagne, avec toutes ses églises, dans la cour desquelles s'élèvent des mâts grésés comme ceux d'un navire, sur la crête aride qui sépare le port principal de celui de Πέδι, où s'alignent des moulins à vent démantelés, sur la plaine plate de Πέδι, toute verte de figuiers et de vignes et, au fond, sur la mer et la côte d'Asie mineure, aux plans nombreux.

Le soir, je me trouve invité aux noces du professeur Μπογιατζής Τάσος. Je suis effaré un peu du peu de sérieux avec lequel les assistants écoutent la liturgie du mariage terriblement réaliste entre parenthèses. Grand dîner sous une treille entre laquelle brille la vigne. Mais les danses sont européennes et cependant me tentent. Rentrée au matin au clair de lune.

Και πλησιάζουμε στην άγωνα, απόκρημνη

Σύμη

ενώ οι γυναίκες πάνω στο καράβι αναγνωρίζουν πανευτυχείς τα λευκά της μοναστήρια.

Γοητευτικότατο το λιμάνι με τα κίτρινα, λευκά και γαλαζωπά του σπίτια. Καταλύω στο Ξενοδοχείο Κάλυμνος, που βλέπει στη θάλασσα, και πηγαίνω αμέσως να κολυμπήσω βόρεια του λιμανιού. Περπατώ κατά μήκος του μόλου, όπου είναι δεμένα τα καΐκια που έχουν μετατρέψει την κουβέρτα της πρύμνης τους σε λαχαναγορά. Τα πιτσιρίκια, γυμνά τα περισσότερα, βουτούν στη θάλασσα από παντού, σκαρφαλώνουν στα σκαριά των καϊκιών που κατασκευάζονται στην ακροθαλασσιά. Μόλις περνάω την άκρη του μόλου, παραταγμένα κατά μήκος της όχθης, μια σειρά από σχετικά μεγάλα ασβεστοκάρνα. Καΐκια ξεφορτώνουν ξύλα, ενώ στο ύψωμα εργάτες ξεκολλούν την πέτρα από τον λόφο. Αφήνοντας πίσω μου και τα τελευταία σπίτια, βρίσκω κολυμβητές, γυμνούς κι αυτούς και καλοφτιαγμένους, και κάνω ένα απολαυστικό μπάνιο σε μια θάλασσα που με χαϊδεύει απαλά. Επιστρέφοντας, περνάω στα μισά της ανηφοριάς από ένα δρόμο με όμορφη λιθόστρωση, ανάμεσα σε αρκετά όμορφα σπίτια, τριγυρισμένα από μια βλάστηση που αποτελεί όλη τη γοητεία αυτού του άγονου νησιού. Λίγα τεράστια σύκα για επιδόρπιο κι ένα ελαφρύ αεράκι που σηκώνεται μετά τη μεσημεριανή μου ανάπαυση και φουσκώνει τα πανιά των μικρών καϊκιών που βγαίνουν από το λιμάνι κάνουν τη διαμονή μου στη Σύμη να φαντάζει υπέροχη.

Το βράδυ ανεβαίνω στο κάστρο, από μια ράμπα με ακανόνιστη λιθόστρωση. Απότομη ανηφοριά. Στη ράχη του λόφου απλώνονται αμφιθεατρικά τα σπίτια, πολλά βαμμένα γαλάζια ή περασμένα με γαλαζωπό ασβέστη, γοητευτικά σπιτάκια με μικρές αυλές, κι απάνω στους τοίχους τους ανεβαίνουν σκάλες που σκαρφαλώνουν στη στέγη ταράτσα όπου αποξηραίνονται φραγκόσυνα. Τα περισσότερα σπίτια, όμως, έχουν διριχτες στέγες με κεραμίδια, που φαντάζουν πανέμορφες σ' αυτό τον πολύχρωμο τόπο. Ανάμεσα σε δυο μισογκρεμισμένα σπίτια, ένα μεγάλο τμήμα ελληνιστικού τείχους με ορθογώνια λιθοδομή. Γυρίζω γύρω από το κάστρο για να βρω την είσοδό του, ανάμεσα στα βραχάκια και διαφόρων ειδών τείχη, άλλα ιπποτικά και άλλα πολυγωνικής λιθοδομής. Στην κορυφή, μια εκκλησία στην οποία έχουν χρησιμοποιηθεί παλιές πέτρες με θυρεούς των Ιπποτών. Τρία παιδαρέλια, στην πλατεία, παριστάνουν τους ντελάληδες, κι όλο χαρά ξελαρυγγιάζονται διαλαλώντας μια ανακοίνωση, από την οποία το μόνο που καταλαβαίνω είναι η τιμή: 3 φράγκα η οκά. Πανοραμική θέα σ' όλο το νησί: στην πολύχρωμη πόλη που κατακυλάει προς το λιμάνι και απλώνεται αμφιθεατρικά στην πλαγιά του βουνού, με όλες τις εκκλησίες της, στον περίβολο των οποίων υψώνονται κοντάρια με τις εξαρτήσεις τους σαν τα κατάρτια των βαποριών, στη χέρσα ράχη που χωρίζει το κυρίως λιμάνι από το Πέδι, με τους ξεχαρβαλωμένους ανεμόμυλους εν παρατάξει, στην επίπεδη και καταπράσινη πεδιάδα του Πεδίου με τις συκιές και τα αμπέλια της, και στο βάθος, στη θάλασσα και τα μικρασιατικά παράλια, με τα πολλά επίπεδα.

Το βράδυ, είμαι καλεσμένος στον γάμο του καθηγητή *Τάσου Μπογιατζή*. Σαστίζω λιγάκι όταν βλέπω με πόσο λίγη σοβαρότητα ακούνε οι παριστάμενοι τη γαμήλια Λειτουργία που, παρεμπιπτόντως, είναι τρομερά ρεαλιστική. Μέγα δειπνο κάτω από μια κληματαριά όπου λαμποκοπάνε τα σταφύλια. Οι χοροί όμως είναι ευρωπαϊκοί κι ωστόσο με βάζουν σε πειρασμό. Επιστροφή το πρωί υπό το σεληνόφως.

Samedi 29. Décollation de St Jean

Réveil par étapes, dans le bruit et le mouvement du port, ronron des gazolines, voiles qui se dressent, petits moteurs annonçant leur arrivée à la sirène. Je passe la matinée à recopier les chansons de Rhodes où l'ordre s'établit. La procession de la St Jean vient chanter sur la place sous ma fenêtre. Vers 5 h. ½, je pars en promenade au dessus du port : chemin en lacets, caillouteux, mais bordé d'ardoises, qui grimpe à la crête du mont. De places en places, des jardins fruitiers, entre des murs de pierre sèche, où dominent les figes de Barbarie. La vue se dégage sur le port, les jardins d'Emborio, et au col, on découvre la mer à l'Ouest, avec Cos et Nisyros. La mer est d'opale avec un léger reflet doré. Entre des montagnes arides absolument, où ne croissent que des *ἀστοίβές* et de petits chardons jaunes et bleus, des arbres fruitiers et par places des couvents. Je vais à celui de St Michel, devant lequel se dresse un cyprès parasol étonnant : un tronc puissant lisse et régulier, qui, à 2 mètres 50 environ, s'arrête net et se change en un entrelacs de branches qui portent un toit compact de verdure. Tout ce que l'arbre couvre d'ombre est dallé et entouré d'un banc circulaire. Au couvent, de nombreuses familles, et un brave homme d'hygoumène qui me reçoit fort bien. L'église a l'air ancienne, encaissée entre les cellules, mais j'oublie d'en voir la crypte.

L'église supérieure a des fresques quelconques, mais à la coupole une Ste Trinité et non le Pantocrator. Comme au Panormite, un grand St Michel, plus grand que nature, écrase un monstre à tête d'honnête homme que l'ignorance de l'artiste n'a pas su étendre aux pieds du saint, mais l'a fait monter derrière. Je redescends au crépuscule ; des nuages horizontaux, fumeux, dominant la côte d'Anatolie et annoncent l'automne. J'attends, étendu sur une pierre que la lune se lève. Une lueur roussâtre l'annonce derrière la crête Sud de la vallée de Pedi. Elle bondit bientôt puis s'élève plus lentement et je continue ma descente à sa faible lueur. Le soir, je prends ces notes sur le quai, tandis que des gamins plongent en riant dans l'eau noire.

Dimanche 30 août

Fraîche brise de mer. Après des écritures, je vais rencontrer M. Zachariou dans un magasin. Il part pour Rhodes et sa conversation ne me donne pas lieu de le regretter. Mais le photographe où je le trouve est sympathique et paraît devoir m'aider. Je vais faire un bain au Sud du port, et cache ma nudité en voyant passer la Callithea. L'après midi, après la sieste, je reprends mon article sur Nisyros⁹² puis monte au *Χωριό* par le joli chemin dallé, avec l'imprévu de ses escaliers, de ses rentrants, de ses détours ; bien des maisons sont inhabitées, se ruinent. Je monte sur la crête des moulins qui s'avance entre le port et Pedi. Le vent y souffle avec violence. Les rayons du couchant font paraître plus rouge encore la terre entre les lapias et fait jouer les claires couleurs des maisons, le joli bleu de lessive auquel elles sont presque toutes passées.

⁹²Publié dans le *Journal de Genève* du 28 septembre 1931 (note de Manuel Baud Bory).

Σάββατο 29 Αυγούστου. Αποτομή τιμίας κεφαλής του Αγίου Ιωάννη

Σταδιακό ξύπνημα, από τη φασαρία και την κίνηση στο λιμάνι, από τον βρυχηθμό των βενζινών και των ιστίων που ανεβαίνουν, από τα μοτοσακό που αναγγέλλουν την άφιξή τους κορνάροντας. Περνάω το πρωινό μου αντιγράφοντας τα τραγούδια της Ρόδου και βάζοντάς τα σε μια τάξη. Η λιτανεία του Άη Γιάννη έρχεται να ψάλλει στην πλατεία κάτω από το παράθυρό μου. Κατά τις πέντε και μισή, φεύγω για ένα περίπατο πάνω από το λιμάνι: μονοπάτι που σκαρφαλώνει στη ράχη του βουνού όλο στροφές και χαλίγια, πλασιωμένο με σχιστόλιθους. Τόπους τόπους, περιβόλια με οπωροφόρα, ανάμεσα σε ξερολιθιές, όπου κυριαρχούν τα φραγκόσυκα. Απρόσκοπτη θέα προς το λιμάνι, προς τα περιβόλια του Εμπορείου, και στο διάσελο, ανακαλύπτει κανείς τη θάλασσα προς τα δυτικά, με την Κω και τη Νίσυρο. Η θάλασσα στο χρώμα του οπαλίου με μια ελαφρώς χρυσή χροιά. Ανάμεσα στα εντελώς άγονα βουνά, όπου δεν φυτρώνουν παρά μόνο αστοιβές και μικρά κίτρινα και γαλάζια γαϊδουράκιαθα, ορισμένα οπωροφόρα και κατά τόπους μοναστήρια. Πηγαίνω στη μονή του Αρχάγγελου Μιχαήλ (του Ρουκουνώτη), μπροστά από την οποία ορθώνεται ένα εντυπωσιακό ομπρελόσχημο κυπαρίσσι: γερός κορμός, ίσιος, κανονικός, που σε ύψος δυόμισι μέτρων περίπου σταματάει απότομα και μεταμορφώνεται σ' ένα σύμπλεγμα καταπράσινης πυκνής φυλλωσιάς, που δημιουργεί μια συμπαγή στέγη πρασινάδας. Ό,τι καλύπτει το δέντρο με τη σιαά του είναι στρωμένο με πλάκες, και περιμετρικά υπάρχει ένας πάγκος. Στο μοναστήρι, πολλές οικογένειες, και ένας καλός ηγούμενος που με υποδέχεται θερμότατα. Η εκκλησία φαίνεται παλιά, χωμένη ανάμεσα στα κελιά, αλλά ξεχνάω να πάω να δω την κρύπτη της.

Η επάνω εκκλησία έχει αδιάφορες αγιογραφίες, αλλά στον τρούλο η Αγία Τριάδα και όχι ο Παντοκράτορας. Όπως και στον Πανορμίτη, ένας μεγάλος Αρχάγγελος Μιχαήλ, σε υπερφυσικό μέγεθος, συνθλίβει ένα τέρας με κεφάλι τίμιου ανθρώπου που ο καλλιτέχνης λόγω αγνοίας δεν το άφησε ξαπλωμένο στα πόδια του Αρχαγγέλου, αλλά το έβαλε να φαίνεται πίσω του. Ξανακιατεβαίνω όταν σουρουπώνει. Οριζόντια σύννεφα, βαριά, δεσπόζουν πάνω από τα μικρασιατικά παράλια, προμηνύοντας το φθινόπωρο. Ξαπλωμένος πάνω σε μια πέτρα, περιμένω να ανατείλει το φεγγάρι. Μια κοκκινωπή λάμψη προμηνύει ότι θα ανατείλει πίσω από τη νότια οροσειρά της πεδιάδας του Πεδίου. Σύντομα ξεμυτίζει, και ύστερα ανεβαίνει πιο αργά, και συνεχίζω την κάθοδό μου στο ασθενικό του φως. Το βράδυ, κρατάω αυτές τις σημειώσεις στην προβλήτα, ενώ τα πιτσιρίκια βουτάνε γελώντας στο μαύρο νερό.

Κυριακή 30 Αυγούστου

Δροσερό θαλασσινό αεράκι. Ύστερα από διάφορα γραψίματα, πηγαίνω να συναντήσω τον κύριο Ζαχαρίου σ' ένα μαγαζί. Φεύγει για τη Ρόδο, αλλά απ' τον τρόπο που μου μίλησε δεν στενοχωριέμαι καθόλου. Ο φωτογράφος όπου τον βρήκα, όμως, είναι συμπαθής και φαίνεται να θέλει να με βοηθήσει. Πηγαίνω για μια βουτιά νότια του λιμανιού, και κρύβω τη γύμνια μου όταν βλέπω το «Καλλιθέα» να περνάει. Το απογευματάκι, ύστερα από τη μεσημεριανή μου ανάπαυση, ξαναπιάνω το άρθρο μου για τη Νίσυρο⁹³, ύστερα ανεβαίνω στο χωριό από το όμορφο πλακόστρωτο με τα απρόβλεπτα σιαλιά, τις εσοχές και τις στροφές του· πολλά σπίτια είναι ακατοίκητα, ερειπώνουν. Ανεβαίνω στη ράχη με τους ανεμόμυλους που εκτείνεται ανάμεσα στο λιμάνι και στο Πέδι. Εκεί ο αέρας φυσάει μανιασμένα. Οι ηλιαχτίδες της δύσης κάνουν το χρώμα ανάμεσα στα βραχάκια να φαίνεται ακόμη πιο κόκκινο και δίνει ένταση στα φωτεινά χρώματα των σπιτιών, στο όμορφο λουλακί με το οποίο είναι περασμένα σχεδόν όλα.

⁹³ Δημοσιεύτηκε στο *Journal de Genève* στις 28 Σεπτεμβρίου 1931 (σημείωση του Μανουέλ Μπω Μποβύ).

Au dessus des moulins, un reste de construction antique cylindrique avec de très beaux blocs – tour ou plutôt tombeau, car elle ressemble à la tombe de Cléobule à Lindos. Je grimpe dans ces cailloux aigus et les chardons jusqu’au sommet de la crête tandis que le soleil se couche. Toute la combe du mont, rousse, se remplit d’obscurité. Les monts d’Anatolie ferment l’horizon ; devant, la mer est d’un bleu sombre ; mais entre Nisyros on la voit monter à l’horizon d’un gris mauve très fin. Un peu de rouge reste accroché aux monts de Cnide. En redescendant, j’entends une berceuse alterner avec les pleurs d’un bébé récalcitrant.

Jeudi 3 septembre

Le jeudi, je pars avec pour compagnon un curieux type, à moitié sympathique, à moitié dégénéré, dont le père avait fait fortune comme contrebandier. Il a ce charme inquiétant des Istratides⁹⁴, qui ont du cœur tout en ignorant toute morale. Nous partons au clair de lune du matin, et par une rude montée dans des cailloux tranchants, des chardons et des *ἀστοιβές*, gagnons la crête de l’île. Le soleil rosit doucement, d’un rose chaud, les sommets d’Asie mineure, de Nisyros, de Tilos devant nous. Nous marchons dans le parfum de l’*άλισφακιά*, suivant le versant occidental de l’île. Une voix de poitrine bien timbrée m’arrête ; c’est une jeune fille qui arrache à la pioche des pieds d’*ἀστοιβές* pour allumer son four, et qui se distrait en chantant. Le grand air, le dur travail qu’elle accomplit simultanément, m’expliquent la liberté du chant d’*Ἐλευθερία*, la bonne de Boyatzis, qui m’avait embarrassé l’autre jour. *L’air* qu’elle chante est quelconque, mais fait grande impression dans ce cadre. Le maire de Symi a failli se faire lyncher par les femmes en interdisant la coupe de ces *κλαριά* qui leur rapportent quelques *γρόσια*. Le gouverneur et lui ont fini par céder.

Nous passons entre les murs de jardins où poussent de la vigne et des figuiers puis arrivons dans la région des pins et des cyprès sauvages. Je conduis mon guide au monastère του Σταυρού, perché sur une pointe rocheuse, dominant la mer et le mouillage du Panormite. Nous y sommes fort bien reçus et y restons un bon moment dans l’air frais de la crête à bavarder sur l’épidémie qui vient d’éclater à Syra et que l’on pense être de la fièvre jaune ou de la dengue ; le sujet nous vaut beaucoup d’histoires macabres sur des phtisiques qui sont nombreux dans l’île, et sur le soulagement qu’éprouvent les femmes à mirologuer.

Nous quittons nos hôtes pour gagner, par un beau bois de cyprès, le couvent du Σωτήρ, sur un autre point de la crête. Sous le couvent, des vignes et des jardins fruitiers occupent le fond d’une cuvette naturelle, comme il y en a beaucoup sur les plateaux calcaires qui forment le sommet de l’île. Le couvent est fort joli, entièrement clos de murs, avec une porte bardée de fer. Au centre l’église et sur les côtés, au dessus des cellules que des treilles de vigne unissent à l’église, 3 petites chapelles. Le tout, en bleu et blanc, charmant de couleur.

⁹⁴ Allusion à Panaït Istrati (note Manuel Baud Bovy).

Πάνω από τους ανεμόμυλους, κατάνοιπα ενός κυλινδρικού αρχαίου οικήματος με πολύ όμορφα αγκωνάρια πύργος ή μάλλον τάφος, επειδή μοιάζει με τον τάφο του Κλεόβουλου στη Λίνδο. Σκαρφαλώνω μέσα απ' αυτά τα μυτερά χαλίκια και τα γαϊδουράγκαθα ως την κορυφή της ράχης, ενώ ο ήλιος δύει. Ολάνκερο το πυρρό λαγκάδι στο βουνό γεμίζει σκοτεινιά. Τα βουνά της Ανατολίας κλείνουν τον ορίζοντα· απέναντι, η θάλασσα έχει ένα σκούρο μπλε χρώμα, αλλά μπροστά απ' τη Νίσυρο τη βλέπουμε να ανεβαίνει στον ορίζοντα μ' ένα γκριζο μωβ χρώμα, πολύ διακριτικό. Λίγο κόκκινο παραμένει κρεμασμένο στα βουνά της Κνίδου. Κατεβαίνοντας πάλι, ακούω ένα νανούρισμα να εναλλάσσεται με το κλάμα ενός πεισματάρικου μωρού.

Πέμπτη 3 Σεπτεμβρίου

Την Πέμπτη, φεύγω συντροφιά με έναν περίεργο τύπο, μισό συμπαθητικό, μισό έκφυλο, που ο πατέρας του έχει κάνει περιουσία από το λαθρεμπόριο. Έχει αυτή την ανησυχητική γοητεία των Ισρατιδων⁹⁵, που είναι καλόκαρδοι άνθρωποι αλλά αδιαφορούν για κάθε ηθική. Φεύγουμε με το πρωινό σεληνόφως, και από μια απότομη ανηφοριά μέσα σε κοφτερά χαλίκια, γαϊδουράγκαθα και ασταίβες, φτάνουμε στην κορυφογραμμή του νησιού. Ο ήλιος ροδίζει γλυκά, μ' ένα ζεστό τριανταφυλλί χρώμα, κι έχουμε μπροστά μας τις βουνοκορφές της Μικράς Ασίας, της Νισύρου, της Τήλου. Περιπατάμε μες στις ευδιές της *αλισφακιάς*, ακολουθώντας τη δυτική πλαγιά του νησιού. Μια μελωδική φωνή βγαλμένη από τα στήθη, με σταματάει· είναι μια κοπέλα που ξεριζώνει με μια αξίνα *ασταίβες* για να ανάψει τον φούρνο της, και που ξεχνιέται τραγουδώντας. Ο καθαρός αέρας σε συνδυασμό με τη σκληρή δουλειά που κάνει, μου δίνουν να καταλάβω την ελευθερία του τραγουδιού της *Έλευθερίας*, της υπηρέτριας του Μπογιατζή που με είχε αναστατώσει τις προάλλες. Ο σκοπός που τραγουδάει είναι αδιάφορος, αλλά σ' αυτό το περιβάλλον είναι πολύ εντυπωσιακός. Οι γυναίκες λίγο έλειψε να λιντσάρουν τον δήμαρχο της Σύμης όταν τους απαγόρευσε να κόβουν αυτά τα *κλαριά* που τους αποφέρουν λίγα *γρόσια*. Τόσο ο κυβερνήτης όσο κι εκείνος τελικά υπέκυψαν.

Περνάμε ανάμεσα απ' τους μαντρότοιχους των περιβολιών με τ' αμπέλια και τις συκιές, και φτάνουμε στην περιοχή με τα πεύκα και τα άγρια κυπαρίσσια. Παρασύρω τον οδηγό μου στο μοναστήρι του Σταυρού, που είναι σκαρφαλωμένο πάνω σε μια βραχώδη κορυφή και δεσπόζει πάνω από τη θάλασσα και το αγκυροβόλιο του Πανορμίτη. Μας υποδέχονται πάρα πολύ θερμά και καθόμαστε αρκετή ώρα στον καθαρό αέρα της κορυφογραμμής φλυαρώντας για την επιδημία που έχει μόλις ξεσπάσει στη Σύρο και που θεωρούν ότι είναι επιδημία κίτρινου ή δάγκειου πυρετού· το θέμα μας οδηγεί σε πολλές μακάβριες ιστορίες για τους φθισικούς, που βρίθουν πάνω στο νησί, και την ανακούφιση που βρίσκουν οι γυναίκες στο μοιρολόι.

Αφήνουμε τους οικοδεσπότες μας για να πάμε, περνώντας από ένα όμορφο δάσος με κυπαρίσσια, στο μοναστήρι του *Σωτήρα*, σε μια άλλη κορυφή της ράχης. Κάτω απ' τη μονή, αμπέλια και περιβόλια με οπωροφόρα στο βάθος ενός φυσικού λειανοπεδίου, καθώς και στα ασβεστολιθικά πλατώματα που αποτελούν την κορυφή του νησιού. Το μοναστήρι είναι πανέμορφο, περίκλειστο από τοίχους, με μια θωρακισμένη πόρτα. Στο κέντρο η εκκλησία, και στα πλάγια, πάνω από τα κελιά που ενώνονται με την εκκλησία με κληματαριές, τρία μικρά παρεκκλήσια. Όλα, λευκά και γαλάζια, γοητευτικά.

⁹⁵ Αναφορά στον Παναΐτ Ισρατί (σημείωση του Μανουέλ Μπω Μποβύ).

Nous mangeons des figues et du raisin à l'ombre d'un *πουρνόρι* magnifique, dont l'« ombre » dallée est ceinte de bancs – où nous avons de longues conversations avec un pappas, ancien cordonnier et chantre, sympathique et assez religieux, et une bande de jeunes filles dont l'une, aux beaux yeux noirs, aux pommettes rouges un peu inquiétantes, me dit une chanson. Nous dinons à l'abri de la treille intérieure du couvent, puis reprenons la causerie avec le prêtre et un serviteur d'un couvent, au front verlainien sous lequel est enfoui un nez pointu. Ils me racontent comment Mahomet devint prophète. Un prince vit un aigle ombrager de ses ailes le sommeil de Mahomet enfant. Pressentant sa future, grandeur, il lui demanda ce qu'il lui accorderait quand il serait roi. Celui-ci lui répondit : Tout ce qui apparaît de terres du haut de la plus haute tour. Et ainsi fit-il.

Devenu roi et voulant donner une religion à ses sujets, il ordonna au grec *Παχούμης* de lui traduire les livres saints puis il le cacha dans un puits qu'il recouvrit de terre. Il amena dans cette région toute sa tribu et leur annonça qu'en frappant du pied, il ferait ouvrir un trou d'où sortiraient des livres saints. Ayant descendu un panier dans le trou, il le retira triomphalement après que *Παχούμης* y eut déposé le Coran. Pour que son subterfuge ne fût pas découvert, Mahomet s'écria : Que tous ceux qui m'aiment jettent une pierre dans le trou. Ainsi le pauvre *Παχούμης* fut enseveli sous les pierres. Les Mahométans depuis lors n'ont cessé de jeter des pierres sur ce lieu et ainsi s'est formée une montagne de cailloux.

Le prêtre essaie de convaincre ses auditeurs que les miracles de Jésus Christ étaient de plus de valeur que ceux de Mahomet. Mahomet voulant faire un miracle avait enfoui dans le désert des cruches dont il se proposait de faire jaillir l'eau devant ses fidèles. Mais des porcs ayant été fouiner dans cet endroit brisèrent les cruches. Mahomet, furieux, les déclara impurs et défendit de les manger, *γιατί τοῦ χαλάσανε τὸ θαῦμα του*.

Vers 4 h., nous repartons et faisons un crochet pour voir le couvent de S' Constantin où nous trouvons un autre pappas, autrefois hygoumène du Panormite et qu'on a dégradé, me dit mon compagnon, parce qu'il *τά 'σιαξε μὲ τὴ συντέκνισσά του*. Il a l'air d'ailleurs actif et surveille des ouvriers qui construisent en terre et en fragments de tuiles la voûte d'un four à pain. Pour consoler mon Yannis *Διακίδης*, de la déchéance de sa famille une femme leur cite un joli proverbe :

*Ἡ πέτρα ἢ πελεκητὴ ὅσο κι ἂν ἐξεπέσῃ
πάλι θὲ νά 'ρτῇ ἕνας καιρὸς νά 'ρτῇ στὴν ἴδια θέσῃ.*

Nous redescendons au couchant, très beau, très riche en nuances, et buvons 2 *καραφάκια* de *μαστίχα* avec des mézets qui me démoliront l'estomac.

Τρώμε σύκα και σταφύλια στον ίσκιο ενός θαυμάσιου δενδρώδους *πουρναριού*, που ο πλακοστρωμένος «ίσκιος» του περιβάλλεται από πάγκους και κάνουμε μακροσκελείς συζητήσεις μ' έναν συμπαθητικό και αρκετά ευλαβή παππά, πρώην τσαγκάρη και ψάλτη, και μια παρέα κοριτσιών. Μια κοπέλα με όμορφα μαύρα μάτια και κάπως ανησυχητικά αναψοκοκκινισμένα ζυγωματικά, μου λέει ένα τραγούδι. Γευματίζουμε στον ίσκιο την εσωτερικής κληματαριάς του μοναστηριού, ύστερα ξαναπιάνουμε την κουβεντούλα με τον ιερέα και έναν υπηρέτη της μονής με βερλενικό μέτωπο και μια σουβλερή μύτη χωμένη από κάτω. Μου αφηγούνται πώς έγινε προφήτης ο Μωάμεθ. Ένας πρίγκιπας είδε έναν αετό να σιαίνει με τις φτερούγες του τον μικρό Μωάμεθ που κοιμόταν. Διαισθανόμενος το μέλλον του, το μεγαλείο του, τον ρώτησε τι θα του έδινε όταν θα γινόταν βασιλιάς. Εκείνος απάντησε: Όλα τα εδάφη που φαίνονται από το πιο ψηλό σημείο του πιο ψηλού πύργου. Όπερ και εγένετο.

Όταν έγινε ο Μωάμεθ βασιλιάς, θέλοντας να δώσει μια θρησκεία στους υπηκόους του, διέταξε τον Έλληνα *Παχούμη* να του μεταφράσει τα άγια βιβλία και ύστερα τον έκρυψε σ' ένα πηγάδι, που το σκέπασε με χώμα. Ύστερα οδήγησε όλη τη φυλή του σ' αυτή την περιοχή και τους ανακοίνωσε ότι χτυπώντας με το πόδι, θα άνοιγε μια τρύπα απ' όπου θα έβγαιναν άγια βιβλία. Κατέβασε ένα πανέρι μέσα στην τρύπα, και μόλις έβαλε μέσα ο *Παχούμης* το Κοράνι, τράβηξε το πανέρι επάνω. Για να μην αποκαλυφθεί το τέχνασμά του, ο Μωάμεθ φώναζε: Όσοι με αγαπούν, ας ρίξουν μια πέτρα μέσα στην τρύπα. Έτσι ο δόλιος ο *Παχούμης* θάφτηκε κάτω από τις πέτρες. Έκτοτε οι Μωαμεθανοί δεν έπαψαν να ρίχνουν πέτρες στον τόπο εκείνο κι έτσι φτιάχτηκε ένα βουνό από βότσαλα.

Ο ιερέας προσπαθεί να πείσει τους ακροατές του ότι τα θαύματα του Ιησού Χριστού ήταν πιο σπουδαία από αυτά του Μωάμεθ. Θέλοντας κάποτε ο Μωάμεθ να κάνει ένα θαύμα είχε παραχώσει στην έρημο μερικά κανάτια, με σκοπό να δείξει στους πιστούς του ότι μπορεί να κάνει την έρημο να αναβλύζει νερό. Κάποια γουρουνία, όμως, που σκάλιζαν στο μέρος εκείνο, έσπασαν τα κανάτια. Ο Μωάμεθ, έξαλλος, δήλωσε πως είναι μιαρὰ ζώα και απαγόρευσε στους πιστούς του να τα τρώνε, *γιατί του χαλάσανε το θαύμα του*.

Κατά τις 4 η ώρα, ξαναφεύγουμε και κάνουμε μια παράκαμψη για να δούμε το μοναστήρι του Αγίου Κωνσταντίνου, όπου βρίσκουμε έναν άλλον παππά που ήταν κάποτε ηγούμενος στον Πανορμίτη και τον οποίο υποβίβασαν, μου λέει ο σύντροφός μου, επειδή *τά'σιαζε με τη συντέκνισσά του*. Πάντως φαίνεται δραστήριος άνθρωπος και επιβλέπει κάτι εργάτες που χτίζουν με χώμα και σπασμένα κεραμίδια τον θόλο ενός φούρνου για ψωμί. Για να παρηγορήσει τον συνοδοιπόρο μου τον Γιάννη Διακίδη για τον ξεπεσμό της οικογένειάς του, μια γυναίκα του απαγγέλει μια παροιμία:

*Η πέτρα η πελεκητή όσο κι αν εξεπέση
Πάλι θε να 'ρτη ένας καιρός νά 'ρτη στην ίδια θέση.*

Ξανακατεβαίνουμε την ώρα του πανέμορφου ηλιοβασιλέματος με τις πλούσιες αποχρώσεις και πίνουμε δύο καραφάκια μαστίχα με μεζέδες που θα μου διαλύσουν το στομάχι.

Vendredi 4 septembre

Me voici au bout de mon séjour symiesque : pour les chansons, pas de très grands résultats, un peu par ma faute, j'aurais dû aller faire des connaissances au Χωριό, le Γιαλό ayant perdu ses traditions. Un chanteur, gros et vaniteux comme il sied, mais brave homme, ne m'a rendu qu'à moitié service en me permettant de transcrire les chansons notées par lui en notation byzantine ; il aurait mieux fait de les faire chanter devant moi par sa femme et ses filles. Mais les femmes, tout en étant libres de propos, sont assez réservées et craignent les hommes ; elles paraissent avoir d'ailleurs de bonnes raisons pour cela. Elles sont d'ailleurs souvent belles, en particulier une domestique de M. Boyadgis, qui me dit la chanson des κλαριά, et qui a quelque chose de sauvage dans les traits. Les jeunes gens, entre 13 et 17 sont aussi très biens, minces, avec des yeux profonds et un profil souvent classique ; plus tard leurs traits s'encanaillent un peu. Mes promenades du soir me conduisent une fois à Emborio, au fond de l'autre bras du golfe de Symi, un peu étouffé par les pentes arides qui le dominent, mais j'y prends un bain délicieux.

Samedi 5 septembre

Préparatifs de départ : papiers, bagages et achats. Je passe à la mairie où le maire à barbiche me fait voir un évangile provenant du couvent de St Michel Πουκουνιώτης (celui au cypres). Abîmé dans les angles, il est de belle écriture sur membrane⁹⁶ avec des signes ekphonétiques et de belles miniatures en pleine page des Evangélistes. Après une courte sieste, la Callitea arrive et je m'embarque muni de figues de Barbarie sèches qu'au dernier moment m'a procuré le père Κορδόνης qui me les vend un bon prix. Le matin, le brave Λαμπρινίδης me fait des adieux touchants et me prédit un brillant avenir parce que je ne suis pas orgueilleux.

Sur la Calitea, je retrouve Καλαμπίχης, le directeur de la Ποδιακή, dont j'aime la distinction et la finesse. Nous voyageons ensemble jusque à Nisyros, où nous arrivons de nuit par une assez grosse mer. Un incendie volontaire, de prairies ou involontaire, de forêts dessine un grand triangle de feu sur Tilos. Je dors jusque à Côt où nous faisons une longue station au clair de lune et nous repartons de façon à être à Calymnos au lever du soleil. Je resomme jusque à Lero, d'où nous croisons sur la petite île de Lipso qui a quelques maisons au dessus d'une belle petite anse où ploie un palmier. Puis nous pointons sur la tache blanche de Patmos. Deux jeunes gréco américaines font des effets de voiles ; la plus jeune a de jolis traits.

Patmos

Mes bagages déposés dans un café, je vais prendre un bain délicieux dans une petite crique abritée. Vers 3 heures, je monte au couvent de l'Apocalypse, où me reçoit un prêtre très distingué, aux manières douces, qui me conduit dans la grotte de St Jean. St Christodule en avait fait une petite église avec laquelle communique aujourd'hui une église plus grande dont le plafond est couvert d'abominables fresques bonbon représentant la vision du Saint. La grotte, avec ses gros blocs nus et lisses et assez impressionnants.

⁹⁶ Pour 'parchemin' du grec σε μεμβράνη.

Παρασκευή 4 Σεπτεμβρίου

Να που έφτασα στο τέλος της συμιακής μου διαμονής· όσο για τα τραγούδια, όχι σπουδαία αποτελέσματα, αλλά φταίω λιγάκι κι εγώ: έπρεπε να είχα πάει να κάνω γνωριμίες στο *Χωριό*, αφού στον *Γιαλό* έχουν χαθεί οι παραδόσεις. Ένας ιεροφάλης, παχύς και ματαιόδοξος ως είθισται, αλλά καλός άνθρωπος, με βοήθησε ως ένα βαθμό επιτρέποντάς μου να μεταγράψω τους σκοπούς που είχε καταγράψει σε βυζαντινή παρασημαντική, αλλά θα ήταν καλύτερα αν έβαζε τη γυναίκα και τις κόρες του να μου τους τραγουδήσουν. Οι γυναίκες, όμως, που στα λόγια δεν τις περιορίζει κανείς, είναι αρκετά συνεσταλμένες και φοβούνται τους άντρες· και φαίνεται πως έχουν κάθε λόγο. Εξάλλου συχνά είναι όμορφες, ιδιαίτερα μια υπηρέτρια του κυρίου Μπογιατζή, που μου λέει το τραγούδι των κλαριών, και η οποία έχει κάτι το άγριο στα χαρακτηριστικά της. Αλλά και οι νέοι, μεταξύ δεκατριών και δεκαεπτά ετών, είναι επίσης πολύ όμορφοι, λεπτοκαμωμένοι, με βαθύ βλέμμα και προφίλ συχνά κλασσικό· αργότερα, τα χαρακτηριστικά τους πονηρεύουν λιγάκι. Οι απογευματινοί μου περίπατοι με οδηγούν μια φορά στον Εμπορειό, στο βάθος της άλλης πλευράς του κόλπου της Σύμης, ένα μέρος λιγάκι πνιγηρό λόγω των άγονων πλαγιών που δεσπόζουν από πάνω του, αλλά κάνω ένα απολαυστικό μπάνιο στη θάλασσα.

Σάββατο 5 Σεπτεμβρίου

Προετοιμασίες της αναχώρησης: χαρτιά, αποσκευές και αγορές. Περνάω από το δημαρχείο, όπου ο δήμαρχος με το γενάκι μου δείχνει ένα Ευαγγέλιο από τη μονή του Αγίου Μιχαήλ του Ρουκουनिώτη (εκείνη με το κυπαρίσσι). Φθαρμένο στις γωνίες, έχει όμορφη γραφή πάνω σε περγαμηνή με φωνητικά σύμβολα και όμορφες ολοσέλιδες μικρογραφίες των Ευαγγελιστών. Ύστερα από μια σύντομη μεσημεριανή ανάπαυση, έρχεται το *Καλλιθέα* και επιβιβάζομαι εφοδιασμένος με ξερά φραγκόσυνα, αγορασμένα την τελευταία στιγμή σε καλή τιμή από τον πατέρα *Κορδώνη*. Το πρωί, ο καλός *Λαμπρινίδης* με αποχαιρέτησε συγκινημένος, προβλέποντας ότι θα έχω λαμπρό μέλλον επειδή δεν είμαι ψηλομύτης.

Πάνω στο *Καλλιθέα*, ξαναβρίσκω τον Καλαμπίχη, τον διευθυντή της Ροδιακής, ο οποίος έχει μια διακριτικότητα και μια λεπτότητα που μου αρέσουν. Ταξιδεύουμε μαζί ως την Νίσυρο, όπου φτάνουμε νύχτα πια με μια θάλασσα αρκετά φουσκωμένη. Μια πυρκαγιά ηθελημένη των λιβαδιών, ή αθέλητη των δασών δημιουργεί ένα μεγάλο τρίγωνο φωτιάς πάνω από την Τήλο. Αποκοιμιέμαι ως την Κω, όπου κάνουμε μια μεγάλη στάση στο σεληνόφως, και ξαναφεύγουμε για να είμαστε στην Κάλυμνο με την ανατολή του ηλίου. Λαγοκοιμάμαι ως τη Λέρο κι ύστερα παραπλέουμε το μικρό νησάκι των Λειψών, με μερικά σπίτια πάνω από ένα μικρό όμορφο ορμίσιο όπου λυγίζει μια φοινιά. Ύστερα βάζουμε πλώρη για τη λευκή κηλίδα της Πάτμου. Δύο νέες Ελληνοαμερικάνες παίρνουν πόζες με τα σάλια τους· η νεότερη έχει όμορφα χαρακτηριστικά.

Πάτμος

Μόλις αφήνω τις αποσκευές μου σ' ένα καφενείο, πηγαίνω να κολυμπήσω σ' ένα μικρό υπήνεμο κολπίσιο. Κατά τις 3 η ώρα, ανηφορίζω στη μονή της Αποκάλυψης, όπου με υποδέχεται ένας πολύ εκλεπτυσμένος ιερέας, με γλυκούς τρόπους, και με οδηγεί στο σπήλαιο του Αγίου Ιωάννη. Ο Όσιος Χριστόδουλος είχε χτίσει εκεί μια εκκλησούλα, με την οποία επικοινωνεί σήμερα μια πιο μεγάλη εκκλησία που η οροφή της είναι καλυμμένη με αποτρόπαιες τοιχογραφίες, αναπαραστάσεις του οράματος του Αγίου. Το σπήλαιο, με τους μεγάλους, γυμνούς και λείους ογκόλιθους, είναι αρκετά εντυπωσιακό.

Un renforcement entouré d'une auréole marque la place de la tête de l'Évangéliste une entaille également auréolée l'endroit où il appuyait sa main. Enfin une faille dans le rocher est censée s'être entr'ouverte quand le Saint eut son apparition et 3 mamelons que forme la jonction avec celle de 2 autres failles sont censés représenter la Trinité. Nouvel exemple de la formation des légendes ; un passager du bateau, qui se donnait comme ayant visité le couvent, nous racontait qu'il y avait un trou dans la voûte de la grotte d'où pendait une corde à laquelle le saint s'appuyait pour écrire l'Apocalypse !

J'y entends l'Ἑσπερινός, chanté avec recueillement et que je trouve beau, puis on m'offre le glyko et le café, en me parlant de mon homonyme et compatriote, le sabbatiste, rencontré à Rhodes l'été passé. Je prends congé du prêtre qui me donne un petit lys, et gagne le Couvent supérieur. Celui de l'Apocalypse est dans un vallon pierreux qui descend du couvent au port, à mi hauteur environ, et extérieurement on n'en voit guère que les murs de la fameuse école qui y était adjointe. La rampe pavée où circulent des mulets me conduit au village puis à l'entrée du couvent. Sa masse est imposante : de hautes murailles sombres dont les créneaux sont bizarrement passés à la chaux, et l'entrée assez sérieusement défendue.

Un gardien en civil et un jeune frère me reçoivent dans la cour d'entrée tout entourée de colonnes, d'arceaux, d'escaliers et dont un des côtés est fermé par le narthex ouvert de l'église où de mauvaises fresques font très bien. Le frère me fait visiter l'église qui a de belles portes de bois sculptées, celles du centre représentant l'Annonciation. À l'intérieur, dans le pronaos, un très beau portrait de St Jean le Théologue, assez naturaliste et très expressif. Dans l'église j'admire surtout le templum du siècle passé, assez lourd mais bien travaillé, et la disposition d'ensemble. Le détail des fresques n'a guère d'intérêt.

Le portier me conduit au clocher par un dédale d'escaliers passés à la chaux, réservé en pierre l'endroit où poser le pied. Les terrasses du couvent sont très belles avec une vue sur toute l'île profondément découpée par la mer, sur d'autres îles proches et lointaines et les cloches, les coupoles, les escaliers font un ensemble extrêmement pittoresque.

Je me fais conduire chez l'higoumène avec qui je m'efforce en vain d'avoir une conversation en attendant la venue du ξενοδόχος qui a été dans sa famille. Les anciens en effet ne vivent plus en κοινόβιο mais sont ιδιόρρυθμοι, touchent leur paie et vivent comme il leur plaît avec pour devoir d'assurer le service religieux des églises de l'île, d'assister aux matines qui ont lieu tous les jours à 2 h. de la nuit. L'higoumène m'explique la différence entre ἅγιος, le saint martyr et ὁσιος qui doit correspondre à notre bienheureux. Christodule le fondateur du couvent est en effet appelé ὁσιος. On montre sa κάρα, un crâne poilu, dans une petite chapelle contiguë au pronaos où l'on célèbre la messe tous les samedis. Dans le καθολικόν on le célèbre, outre le dimanche, le jeudi en l'honneur du Théologue.

Μια βάση μ' ένα φωτοστέφανο γύρω γύρω δείχνει το σημείο που ακουμπούσε το κεφάλι του ο Ευαγγελιστής κι ένα κοίλωμα, επίσης με φωτοστέφανο, το σημείο όπου ακουμπούσε το χέρι του. Λέγεται τέλος ότι όταν εμφανίστηκε ο Άγιος σκίστηκε ο βράχος και ότι οι τρεις λοφίσκοι που σχηματίστηκαν από την ένωση αυτής της σχισμής με δύο μικρότερες αναπαριστούν την Αγία Τριάδα. Ένα νεότερο παράδειγμα του πώς διαμορφώνονται οι θρύλοι: ένας επιβάτης στο πλοίο, που έλεγε ότι είχε επισκεφτεί τη μονή, μας διηγούνταν ότι υπάρχει μια τρύπα στον θόλο του σπηλαίου απ' όπου κρεμόταν ένα σχοινί στο οποίο στηριζόταν ο Άγιος για να γράφει την Αποκάλυψη!

Παρακολουθώ τον *Εσπερινό*, που τον ψάλλουν με κατάνυξη και μου φαίνεται όμορφος, ύστερα μου προσφέρουν γλυκό και καφέ, μιλώντας μου για τον συμπατριώτη και συνονόμάτο μου, τον Εβραίο που είχα συναντήσει στη Ρόδο το περασμένο καλοκαίρι. Πάιρνω από τον ιερέα, που μου δίνει ένα κρινάκι, την άδεια να αποχωρήσω και φεύγω για το μεγάλο μοναστήρι. Η μονή της Αποκάλυψης βρίσκεται σε μια πετρώδη κοιλάδα που κατεβαίνει από το μοναστήρι στο λιμάνι, στα μισά της διαδρομής περίπου, και απ' έξω δεν μπορείς να δεις παρά μόνο τα τείχη της περίφημης σχολής που υπήρχε εκεί. Ο λιθόστρωτος ανηφορικός μουλαρόδρομος με οδηγεί στο χωριό κι από κει στην είσοδο της μονής. Ο όγκος της είναι επιβλητικός: ψηλά σκούρα τείχη με επάλξεις περιέργως ασβεστωμένες, και μια πολύ καλά οχυρωμένη είσοδο.

Ένας φύλακας με πολιτικά και ένας νεαρός καθολικός μοναχός με υποδέχονται στον περιτριγυρισμένο με κολόνες, καμάρες και σκάλες περίβολο της εισόδου, ο οποίος από τη μια του πλευρά κλείνει με τον εξωνάρθηκα της εκκλησίας, όπου μέτριες τοιχογραφίες δείχνουν πανέμορφες. Ο μοναχός με πηγαίνει να επισκεφτώ την εκκλησία: όμορφες ξυλόγλυπτες πόρτες, με τη μεσαία να αναπαριστά τον Ευαγγελισμό. Στον πρόναο, μια πολύ όμορφη προσωπογραφία του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, αρκετά νατουραλιστική και πολύ εκφραστική. Μέσα στην εκκλησία θαυμάζω κυρίως το τέμπλο, του περασμένου αιώνα, αρκετά βαρύ αλλά πολύ καλοδουλεμένο, και τη γενική διάταξη του συνόλου. Οι λεπτομέρειες των τοιχογραφιών δεν έχουν ενδιαφέρον.

Ο θυρωρός με οδηγεί στο κωδωνοστάσιο, ακολουθώντας έναν δαίδαλο από σκάλες που τις έχουν ασβετώσει, διατηρώντας την πέτρα μόνο στο σημείο όπου πατάει το πόδι. Οι ταράτσες της μονής είναι πανέμορφες κι έχουν θέα όλο το νησί με τις δαντελωτές ακτές του, τις βαθιά φαγωμένες από τη θάλασσα, αλλά και άλλα νησιά, πιο κοντινά ή πιο μακρινά. Οι καμπάνες, οι τρούλοι, οι σκάλες δημιουργούν ένα εξαιρετικά γραφικό σύνολο.

Με οδηγούν στον ηγούμενο, με τον οποίο εις μάτην προσπαθώ να συζητήσω, ενόσω περιμένω να έρθει ο *ξενοδόχος* που έχει πάει στην οικογένειά του. Οι παλιοί δεν μένουν πλέον σε *κοινόβιο* αλλά είναι *ιδιόρρυθμοι*, πληρώνονται και ζουν όπως τους αρέσει, έχοντας ως καθήκον να διασφαλίζουν τη λειτουργία των εκκλησιών του νησιού και να παρευρίσκονται στον όρθρο που τελείται καθημερινά στις δύο η ώρα τη νύχτα. Ο ηγούμενος μου εξηγεί τη διαφορά ανάμεσα στον άγιο, τον άγιο μάρτυρα και τον όσιο, που πρέπει να αντιστοιχεί στον δικό μας *bienheureux*. Πράγματι ο Χριστόδουλος, ο ιδρυτής της μονής, αποκαλείται όσιος. Μου δείχνουν την *κάρτα* του, ένα τριχωτό κρανίο, σ' ένα μικρό παρεκκλήσι μέσα στον πρόναο όπου τελείται η Λειτουργία κάθε Σάββατο. Στο Καθολικό, εκτός από την Κυριακή, η Λειτουργία τελείται και κάθε Πέμπτη προς τιμήν του Θεολόγου.

Enfin, le ξενόδοχος vient nous délivrer l'higoumène et moi, et me conduit dans le ξενώνας sur la porte duquel se lit l'inscription « Ξένους ξένιζε μὴ θεοῦ ξένος γίνῃ ». Il sent un peu le renfermé et le poulpe séché, mais la vue est très belle car les fenêtres ouvrent dans la muraille et je reste à regarder la nuit tomber sur Ikaria et Naxos. Un autre moine, jovial et polyglotte, vient me faire la causerie tandis que je dîne et je me couche de bonne heure.

Dimanche 6 sept.

La petite cloche à la voix aiguë qui appelle les moines en concile et sonne pour les matines me réveille, et la chanson du simandre me tient réveillé. J'essaierai d'en noter le rythme, qui va se pressant, comme s'il symbolisait la hâte des moines courant en socques dans l'église, mais je résiste à ses appels et ne descends que lorsque les grandes cloches sonnent pour la λειτουργία. Quelques vieux l'écoutent déjà du narthex. Le service est beau et les chants bons quoique l'ἵσον ne soit pas tenu avec soin. Les évolutions des frères avec leurs grands voiles noirs font très bien et tout se passe avec beaucoup d'ordre. Frère Polyglotte me fait visiter le trésor, riche surtout d'objets russes, riches mais pas très beaux. Le plus beau est un petit carré de broderie, de même époque et de même style que l'Épithaphe du Musée byzantin d'Athènes. Mêmes beaux reflets d'argent, même soin dans le rendu des corps légèrement colorés de rouge, même expression de l'ange, classique. Seule la vierge est moins bien qui agite un éventail au dessus de l'enfant qui dort dans un berceau en forme de mandorle, les jambes retroussées en une habile perspective. L'ange, lui, tient les instruments de la passion ; le tout symbolise paraît-il le songe de Jérémie.

Je remonte dans ma « cellule » pour prendre ces notes et attendre le père Smyrnaki à qui je suis recommandé. Ne le voyant pas venir, j'entreprends la lecture du Νέος Παράδεισος, vies de saints traduites en demi δημοτική par un moine Ἀγαπίας, où je trouve des détails sur St Denys de l'Olympe. Après la sieste, je descends à vêpres. Jusque à l'εὐλογητός, tout se dit dans l'atrium. Les chantres ne sont pas très bons, mais j'aime le mouvement du diacre qui passe de l'un à l'autre pour leur indiquer le mode où ils doivent chanter. Et puis le coup d'œil est très joli, du narthex où glisse le soleil, à travers les belles portes de bois, sur l'intérieur de l'église, riche et mystérieux.

En sortant, je suis présenté au πάτερ Σμυρνάκη, avec qui j'ai d'abord une longue conversation dans sa cellule, tapissée de livres et de photographies puis nous nous promenons jusqu'aux Βίγλες, où les Italiens ont leur télégraphe optique au pied des moulins dont l'un tourne encore. Toutes les maisons, fort bien construites, en pierre, les unes presque fortes d'aspect, sont fermées, soit que les propriétaires soient à la « campagne », soit à l'étranger.

Επιτέλους έρχεται ο *ξενόδοχος* να μας απελευθερώσει, τον ηγούμενο κι εμένα, και με οδηγεί στον *ξενώνα*, όπου στην πόρτα η επιγραφή γράφει «*Ξένους ξένιζε μη θεού ξένος γίνη*». Μυρίζει λιγάνι κλεισούρα και λιαστό χταπόδι, αλλά η θέα είναι πανέμορφη, επειδή τα παράθυρα είναι ανοιγμένα πάνω στα τείχη, και απομένω να κοιτάζω τη νύχτα να πέφτει πάνω από την Ιακρία και τη Νάξο. Ένας άλλος καλόγερος, χαρούμενος και πολύγλωσσος, έρχεται και μου πιάνει την κουβεντούλα ενόσω δειπνώ και πέφτω να κοιμηθώ νωρίς νωρίς.

Κυριακή 6 Σεπτεμβρίου

Με ξυπνάει η μικρή καμπάνα με τον διαπεραστικό ήχο που καλεί τους μοναχούς να συγκεντρωθούν και σημαίνει για τον Όρθρο, και το τραγούδι του σήμαντρου με κρατάει ξύπνιο. Θα προσπαθήσω να σημειώσω τον ρυθμό του, που γίνεται ολοένα πιο γρήγορος, θαρρείς και συμβολίζει τη βιασύνη των μοναχών που τρέχουν με τα ξυλοπάπουτσα μέσα στην εκκλησία, αλλά αντιστέκομαι στο κάλεσμά του και δεν κατεβαίνω παρά μόνο όταν σημαίνουν οι μεγάλες καμπάνες για τη *Λειτουργία*. Ορισμένοι γέροντες την παρακολουθούν ήδη από τον νάρθηκα. Η Λειτουργία είναι όμορφη και οι ψαλμοί καλοί, αν και το *ΐσον* δεν κρατιέται με επιμέλεια. Οι φιγούρες των αδελφών μοναχών με τα μακριά μαύρα ράσα είναι πολύ όμορφες και όλα γίνονται με απόλυτη τάξη. Ο αδελφός Πολύγλωσσος με πηγαίνει να επισκεφτώ το σκευοφυλάκιο, πλούσιο κυρίως σε ρωσικά αντικείμενα, βαρύτιμα αλλά όχι πολύ όμορφα. Το πιο όμορφο είναι ένα μικρό τετράγωνο κέντημα, της ίδιας εποχής και της ίδιας τεχνοτροπίας με τον κεντητό Επιτάφιο του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών. Οι ίδιες ασημένιες αντανακλάσεις, η ίδια φροντίδα στην απόδοση των σωμάτων που είναι χρωματισμένα ελαφρώς κόκκινα, η ίδια κλασική έκφραση του αγγέλου. Μόνο η Παρθένος δεν είναι τόσο καλή, καθώς ανεμίζει ένα ριπίδιο πάνω από τον Ιησού που κοιμάται σε μια αμυγδαλόσχημη κούνια με μαζεμένα τα πόδια, σε μια επιδέξια προοπτική. Ο άγγελος, κρατάει τα Σύμβολα του πάθους. Το σύνολο συμβολίζει κατά πως φαίνεται την προφητεία του Ιερεμία⁹⁷.

Ξανανεβαίνω στο «κελί» μου για να κρατήσω αυτές τις σημειώσεις και περιμένω τον πατέρα Σμυρνάκη, για τον οποίο έχω μια συστατική επιστολή. Μιας και δεν τον βλέπω να έρχεται, αρχίζω να διαβάζω τον *Νέο Παράδεισο*, βίους αγίων μεταφρασμένους σε μισό δημοτική, από έναν μοναχό, τον *Αγαπία*, όπου βρίσκω λεπτομέρειες για τον Άγιο Διονύσιο τον εν Ολύμπω. Μετά τη μεσημεριανή ανάπαυση κατεβαίνω στον Εσπερινό. Μέχρι το *Ευλογητός*, όλα λέγονται στο εσωτερικό προαύλιο. Οι ψάλτες δεν είναι πολύ καλοί, αλλά μου αρέσει η κίνηση του διάκου που περνάει από τον ένα μοναχό στον άλλο, υποδεικνύοντάς τους τον τρόπο που πρέπει να ψάλλουν. Κι εξάλλου το θέαμα είναι πολύ όμορφο, έτσι όπως γλιστράει ο ήλιος μέσα από τις ξύλινες πόρτες του νάρθηκα στο εσωτερικό της πλούσιας και μυστηριώδους εκκλησίας.

Βγαίνοντας, με συστήνουν στον πατέρα Σμυρνάκη, με τον οποίο κάνω πρώτα μια μεγάλη συζήτηση στο κελί του που οι τοίχοι του είναι καλυμμένοι με βιβλία και φωτογραφίες και ύστερα κάνουμε έναν περίπατο στις *Βήλες*, στους πρόποδες των ανεμόμυλων που μόνο ο ένας τους γυρίζει ακόμη και όπου οι Ιταλοί έχουν τον οπτικό τους τηλέγραφο. Όλα τα σπίτια είναι πολύ όμορφα, λιθόκτιστα, ορισμένα μάλιστα θυμίζουν φρούρια, αλλά είναι κλειστά, είτε επειδή οι ιδιοκτήτες τους βρίσκονται στην «ύπαιθρο», είτε στο εξωτερικό.

⁹⁷ Στην πραγματικότητα πρόκειται για την προφητεία του Ιακώβου (Γένεσις 49.9).

La vue est vraiment très belle sur l'île si découpée que le port central et celui qui lui correspond ne sont séparés que par un isthme étroit que domine l'acropole antique. Ikaria, Samos sont toutes proches, les îles grecques, de Naxos à Amorgos, plus lointaines. L'Anatolie, Leros et Kalymnos complètent le panorama. La mer est tout à fait calme et quelques voiles pourtant y glissent. Terre pauvre, mais par places des jardins, des figuiers.

Le père S. est grand, de 65 ans environ, les cheveux et la barbe presque blancs, avec ces reflets jaunes qui me rappellent M^{elle} Brechbühl, ses yeux sont vifs et doux à la fois. Né à Nauplie, cousin de Kaklamanos le ministre, il étudia d'abord le droit à Athènes, puis l'abandonna pour la médecine, qu'il avait appris à aimer en soignant avec un oncle les malades de l'hôpital de Nauplie. Interrompu dans ses études par son service militaire, il devient officier et publie un volume sur l'Art du cavalier et un autre sur la tactique je crois. Mais il demande son congé pour reprendre à Vienne ses études de médecine auprès d'un oncle établi là bas. Il s'y lie entre autres avec Christomanos, et un soir tous deux s'empoisonnent en voulant manger à la grecque du poisson salé avec une salade à l'oignon. La mort, presque simultanée, de son oncle, de sa tante, de son père, lui font interrompre ses études et c'est sans doute alors qu'il gagne le M^t Athos où il resta 20 ans, devenant higoumène du couvent d'Ἑσφιγμένος et luttant, par ses livres, par son action, contre la propagande russe. (Il sait le russe, le français, l'italien, l'allemand, l'anglais et l'hébreu). Chargé d'une mission en Amérique entre temps, il s'installe à Patmos en 1912. Pendant 4 ans il préside à Rhodes le tribunal ecclésiastique, donnant des cours au gymnase, puis à Symi il est quelque temps higoumène du Panormite. Aujourd'hui, il vit tout seul, sans grand contact avec les autres frères, tous de Patmos, et qui n'étant pas en κοινόβιον sont nourris par leurs familles, et écrit une histoire de Patmos. Il me raconte cela peu à peu avec un mélange d'amertume, d'orgueil, d'humilité, émouvant.

Après le dîner, je passe la soirée auprès du clocher, sur les terrasses du couvent avec quelques pères, dont l'un, le père Antipas, musicien, élève de Tsiknopoulos, farouchement anti maçonnique et antisémite, cherche à s'expliquer le mouvement des astres il est vrai que ces terrasses du couvent font un magnifique observatoire ou la destinée d'un insecte volant dont il a détruit le nid qui contenait un ver, que l'insecte venait nourrir. Un bruit de violons, de danses et de chants qui monte du village fait une curieuse opposition à cette causerie monacale sous le grand ciel étoilé.

Lundi 7 sept.

Je passe la matinée à la Bibliothèque à consulter le catalogue des manuscrits où je trouve un traité de musique byzantine que je me mets à recopier après m'être regalé des φαγγρί du πατήρ Κωστάντιος. La cloche et le simandre des vêpres me font descendre dans la cour. C'est l'ἑσπερινός de la naissance de la Vierge.

Η θέα είναι πραγματικά πανέμορφη στο δαντελωτό νησί, όπου το κεντρικό λιμάνι χωρίζεται από τον αντίστοιχο όρμο της δυτικής πλευράς μόνο μ' έναν πολύ στενό ισθμό, πάνω από τον οποίο δεσπόζει η Ακρόπολη. Η Ιακρία, η Σάμος είναι πολύ κοντά, τα ελληνικά νησιά⁹⁸, από τη Νάξο ως την Αμοργό, πιο μακριά. Η Ανατολία, η Λέρος και η Κάλυμνος συμπληρώνουν το πανόραμα. Η θάλασσα είναι πολύ ήσυχη κι ωστόσο μερικά ιστιοφόρα γλιστρούν πάνω της. Φτωχή γη, αλλά κάπου κάπου περιβόλια, συκιές.

Ο πατήρ Σμυρνάκης είναι ψηλός, εξήντα πέντε ετών περίπου, με σχεδόν λευκά μαλλιά και γενειάδα, με κάτι ξανθές ανταύγειες που μου θυμίζουν τη δεσποινίδα Brechbühl, και τα μάτια του είναι ζωηρά και γλυκά συνάμα. Γεννήθηκε στο Ναύπλιο και ήταν εξάδελφος του Καλαμάνου του υπουργού. Σπούδασε πρώτα νομικά στην Αθήνα, αλλά ύστερα τα εγκατέλειψε για την Ιατρική, που την αγάπησε φροντίζοντας μ' έναν θείο του ασθενείς στο νοσοκομείο του Ναυπλίου. Διακόποντας τις σπουδές του για να υπηρετήσει τη στρατιωτική του θητεία, έγινε αξιωματικός και δημοσίευσε έναν τόμο για την τέχνη της ιππικής και έναν άλλο για την τακτική, νομίζω. Ζήτησε όμως να απολυθεί για να ξαναρχίσει στη Βιέννη τις ιατρικές σπουδές του, κοντά σ' έναν θείο του εγκατεστημένο εκεί. Στην Βιέννη συνδέθηκε, εκτός των άλλων, και με τον Χριστομάνο, κι ένα βράδυ δηλητηριάστηκαν κι οι δυο τρώγοντας αλα ελληνικά παστό ψάρι, με μια σαλάτα με κρεμμύδια. Ο σχεδόν ταυτόχρονος θάνατος του θείου, της θείας και του πατέρα του, τον ανάγκασαν να διακόψει τις σπουδές του και σίγουρα τότε θα ήταν που πήγε στο Άγιον Όρος, όπου έμεινε 20 χρόνια, έγινε ηγούμενος της μονής *Εσφιγμένου* και αγωνίστηκε, με τα βιβλία και τη δράση του, εναντίον της ρωσικής προπαγάνδας. (Μιλάει ρωσικά, γαλλικά, ιταλικά, γερμανικά, αγγλικά και εβραϊκά). Επιστρέφοντας από μια αποστολή που είχε αναλάβει στην Αμερική, εγκαθίσταται στην Πάτμο το 1912. Επί τέσσερα χρόνια γίνεται πρόεδρος των εκκλησιαστικών δικαστηρίων στη Ρόδο, παραδίδει μαθήματα στο γυμνάσιο, και ύστερα εκλέγεται ηγούμενος στην Ιερά Μονή Πανορμίτη Σύμης. Σήμερα, ζει ολομόναχος, χωρίς να έχει πολλές σχέσεις με τους άλλους αδελφούς μοναχούς που είναι όλοι από την Πάτμο και αφού δεν ζουν *κοινοβιακά*, τρώνε στις οικογένειές τους, και γράφει την ιστορία της Πάτμου. Μου τα διηγείται όλα αυτά λίγο λίγο, μ' ένα μείγμα πικρίας, περηφάνειας και συγκινητικής ταπεινότητας στη φωνή.

Μετά το δείπνο, περνάω τη βραδιά δίπλα στο καμπαναριό, πάνω στις ταράτσες της μονής, με μερικούς πατέρες, εκ των οποίων ο ένας, ο πατήρ Αντύπας, μουσικός και μαθητής του Τσιννόπουλου, άγρια αντιμασόνος και αντισημίτης, προσπαθεί να κατανοήσει την κίνηση των άστρων είναι αλήθεια πως αυτές οι ταράτσες της μονής αποτελούν ένα θαυμάσιο αστεροσκοπείο ή τη μοίρα ενός ιπτάμενου εντόμου, που του κατέστρεψε τη φωλιά μέσα στην οποία υπήρχε ένα σκουλήκι, που το έντομο είχε μόλις ταΐσει. Ο ήχος των βιολιών, των χορών και των τραγουδιών που ανεβαίνει από το χωριό κάνει μια περίεργη αντίθεση μ' αυτή την μοναστική κουβεντούλα κάτω από τον απέραντο έναστρο ουρανό.

Δευτέρα 7 Σεπτεμβρίου

Περνάω το πρωινό μου στη βιβλιοθήκη μελετώντας τον κατάλογο των χειρόγραφων, όπου βρίσκω μια πραγματεία περί βυζαντινής μουσικής και, αφού απολαμβάνω τα *φαγκριά* του πατέρα Κωνσταντίου, ξεκινάω να την αντιγράψω. Η καμπάνα και το σήμαντρο του Εσπερινού με κάνουν να κατέβω στην αυλή. Είναι ο *Εσπερινός* του Γενεθλίου της Θεοτόκου.

⁹⁸ Ας μην ξεχνάμε ότι την εποχή εκείνη τα Δωδεκάνησα ήταν ιταλοκρατούμενα.

Le père Stavrakis officie avec une noblesse un peu fatiguée. La plus grande partie de l'office est en πλ. β', et je fais les remarques suivantes :

Le tétrach. supérieur est diatonique souvent avec ἐλξίς du ré, comme dans le 4^e lorsque la mélodie ne monte pas plus haut que le ré quand elle touche le ré, il devient chromatique avec un si un peu fluctuant.

Le do est attiré par le si quand il y a κατάληξις sur cette note

Après le 1^{er} mode a quelque chose de joyeux, de serein.

Le 4^e au contraire est tendu, mais très beau. Les formules me rappellent beaucoup certaines de mes chansons.

Atmosphère toute d'unité. Je découvre dans les vantaux bruns rouges de la porte, des ours qui tiennent un vase sur les rinceaux duquel perchent des oiseaux. Ainsi dans la mélodie byzantine découvre-t-on des richesses qui passent inaperçues au premier abord.

Vers le soir, je vais faire un tour dans le village du côté du couchant. Les gens y sont extrêmement polis et obligeants, avec des manières douces. Le couvent de la hauteur du cimetière est très beau avec ses pans bien découpés par le soleil, dominant la pyramide blanche du village. Ruelles étroites, pavées, enjambées par des arcs nombreux. Je cherche longtemps un café et je tombe bien. A côté on me présente à un coiffeur qui est aussi violoniste et où je retrouve le fils Malandrakis. Il me fait bien sentir la différence du caractère du Patiniote en se moquant des mirologues et des usages des autres îles. Demain nous verrons ce qu'il sait. Quand je rentre dans ma cellule, il y a encore un reflet doré sur la mer lilas au couchant. Le curé de l'Ἀποκάλυψις vient ce soir loger dans le Ξενών pour célébrer demain la messe, les pères devant se répartir dans les différentes églises de la Panaghia. Le vent souffle comme sur un navire.

Mardi 8 sept.

Je suis réveillé par les cloches, le simandre et le petit novice de Κῶς qui frappe à ma fenêtre croyant réveiller le πάτερ Ἀμφιλόχιος. J'avais d'ailleurs l'intention d'assister à l'ὄρθρος qui commence vers 2h. ½ et avec la messe dure 4 heures environ. C'est d'abord le père Smyrnakis qui officie puis le père Ἀμφιλόχιος. Service très long avec une interminable lecture et à qui il manque un bel élan de foi. La partie la plus importante musicalement est le canon qui est double en ??? et en ??? et où le diacre malheureusement couvre un peu la voix des chantres à qui alternativement il dicte les paroles sur l'ἴσον. L'higoumène coupe les paroles d'amen décidés, et l'ἐκκλησιαρχὴς baille pitoyablement. Mais par moments le coup d'œil est très beau, avec de curieux effets d'ombre et de lumière, avec toutes ces soutanes, ces chignons qui s'inclinent ensemble.

Je vais trouver mon coiffeur, dit Γύλος car il ouvre beaucoup la bouche comme le poisson de ce nom mais je ne le trouve pas et passe ma journée à recopier mon manuscrit. Le soir, je sors sur les terrasses et vais rejoindre l'higoumène qui du haut du bastion du sud inspecte ses domaines à la jumelle. Le soir, je retrouve les pères Antipas et Theophane, le 1^{er} a l'air d'un vrai bon petit sorcier et on voudrait lui allonger son καλυμμαύκι en bonnet pointu.

Ο πατήρ Σταυράκης ιερουργεί με μια αρχοντιά κάπως νωχελική. Το μεγαλύτερο μέρος του Εσπερινού είναι σε ήχο *πλάγιο* του δευτέρου και παρατηρώ τα εξής:

Το πάνω τετράχορδο είναι διατονικό με συχνή έλξη του ρε, όπως στον δ' ήχο όταν η μελωδία δεν ξεπερνάει σε έκταση το ρε. Όταν φτάνει στο ρε, το τετράχορδο γίνεται χρωματικό, με το σι να είναι κάπως ασταθές.

Το ντο έλκεται από το σι, όταν υπάρχει *κατάληξη* σε αυτή τη νότα.

Όπως και ο α' ήχος έχει κάτι το χαρούμενο, το γαλήνιο.

Αντιθέτως, ο δ' ήχος είναι τεταμένος, αλλά πολύ όμορφος. Οι μελωδικές του φράσεις μου θυμίζουν έντονα κάποιες αντίστοιχες από τα τραγούδια μου.

Ατμόσφαιρα απόλυτης ομοψυχίας. Στα καστανοκόκκινα πορτόφυλλα ανακαλύπτω αριούδες που κρατούν ένα βάζο και πάνω στις κληματίδες του κουρνιασμένα πουλιά. Οπότε, ακούγοντας τη βυζαντινή μελωδία ανακαλύπτει κανείς θησαυρούς που περνούν απαρατήρητοι εκ πρώτης όψεως.

Κατά το βραδάκι πηγαίνω και κάνω τον γύρο του χωριού από τη μεριά της δύσης. Οι άνθρωποι εκεί είναι εξαιρετικά ευγενικοί και πρόθυμοι, καλότροποι. Από το ύψος του κοιμητηρίου το μοναστήρι φαίνεται πανέμορφο έτσι όπως δεσπόζει πάνω από τη λευκή πυραμίδα του χωριού, με κομμάτια των τοίχων του να διαγράφονται καθαρά στον ήλιο. Στενά δρομάκια, λιθόστρωτα, με πολλές καμάρες να ενώνουν τις δυο τους πλευρές. Για πολλή ώρα ψάχνω να βρω ένα καφενείο και πετυχαίνω διάνα. Με συστήνουν στον διπλανό κουρέα, που είναι κι αυτός βιολιστής, και ξαναβρίσκω τον γιο του Μαλανδράκη. Μου δίνει να καταλάβω καλά τη διαφορά του χαρακτήρα των Πατινιωτών, περιγελώντας τα μοιρολόγια και τα έθιμα των άλλων νησιών. Αύριο θα δούμε τι ξέρει. Όταν επιστρέφω στο κελί μου, μια χρυσή ανταύγεια λάμπει ακόμη στη μενεξεδιά θάλασσα της δύσης. Ο εφημέριος της *Αποκάλυψης* θα μείνει απόψε στον *Ξενώνα* για να τελέσει αύριο τη Λειτουργία, αφού οι πατέρες πρέπει να πάνε στις διάφορες εκκλησίες της Παναγίας. Ο άνεμος λυσομανάει, σαν σε καράβι.

Τρίτη 8 Σεπτεμβρίου

Με ξύπνησαν οι καμπάνες, το σήμαντρο και ο μικρός δόκιμος από την Κω, που νόμιζε ότι ξυπνάει τον πατέρα *Αμφιλόχιο*. Εξάλλου σκόπευα να παραστώ στον *Όρθρο* που αρχίζει κατά τις δυόμιση και διαρκεί, μαζί με τη Λειτουργία, περίπου τέσσερις ώρες. Πρώτα ιερουργεί ο πατήρ Συμυρνάκης και ύστερα ο πατήρ *Αμφιλόχιος*. Πολύωρη Λειτουργία, με μια ατελείωτη ανάγνωση, δίχως ιδιαίτερο θρησκευτικό συναίσθημα. Μουσικά, το πιο σημαντικό σημείο είναι ο κανόνας που είναι διπλός σε [...], και όπου ο διάκος δυστυχώς καλύπτει λίγο τις φωνές των φαλτών υπαγορεύοντάς τους διαδοχικά τα λόγια του *ΐσου*. Ο ηγούμενος κόβει κόβει τα λόγια με αποφασιστικά *αμήν* και ο *εκκλησάρχης* χασμουριέται αξιολύπητα. Αλλά κάποιες στιγμές το θέαμα είναι πανέμορφο, με τις περίεργες φωτοσιάσεις, μ' αυτά τα ράσα, τους κότσους να σκύβουν όλοι μαζί.

Πηγαίνω να βρω τον κουρέα μου, τον λεγόμενο *Γύλο* επειδή ανοίγει το στόμα του όπως το ομώνυμο ψάρι αλλά δεν τον βρίσκω, και περνάω τη μέρα μου αντιγράφοντας το χειρόγραφο μου. Το βραδάκι, βγαίνω στις ταράτσες και πηγαίνω να συναντήσω τον ηγούμενο, ο οποίος επιθεωρεί με τα κιάλια τις εκτάσεις του από τον νότιο προμαχώνα. Το βράδυ βρίσκω τον πατέρα Αντύπα και τον πατέρα Θεοφάνη. Ο πρώτος μοιάζει με αληθινό καλό μικρό μάγο και σε κάνει να θέλεις να του επιμηκύνεις το καλυμμαύχι και να το κάνεις μυτερό σκούφο.

Le matin, avec le père Αμφιλόχιος, ils m'avaient tenu une longue discussion théologique, reconnaissant que même l'église grecque n'est plus vraiment « orthodoxe », mais me recommandant de lire les pères. Sa bête noire est le maçonnerie qu'il voit annoncé dans l'Apocalypse et dont il reconnaît partout l'influence funeste.

Mercredi 9 sept.

Je passe la matinée avec le Γύλος, qui ne sait vraiment bien que le Σιγανέ μου ποταμέ des noces. Avec le père Smyrnakis nous allons faire une visite à un soi disant peintre d'Egypte à qui le mal de tête coupe la parole et à un meunier, type très sympathique qui fait tourner selon le vent le moulin au Sud et celui au Nord du village, et qui explique l'Apocalypse à sa façon, prédisant le retour aux barques à voiles et aux moulins à vent, comme un autre maître Cornille.

Jeudi 10 sept.

Toute la journée, je travaille à mon manuscrit et vers 5 h. je descends au petit port pour m'entendre pour mon bateau. Je dois partir le lendemain déjà et je remonte en hâte payer le Γύλος et terminer mon manuscrit.

Vendredi 11 sept.

Après avoir pris quelques photos sur les blanches terrasses du couvent avec pour fond le ciel clair, je descends à la Skala où l'attente horaire des gazolines me donne plus que le temps de suivre le mouvement des âniers, des ânes et des barques sur la grève du petit port. Un yacht français vient mouiller dans le port. Nous croisons sur Lipso, dont les Patiniotes admirent la fertilité, puis sur

Leros

où nous arrivons vers 4 heures. Le castro, bien éclairé, fait admirablement bien.

Je monte au « Platane », la place centrale du village sur un petit col qui fait communiquer le Skala au Pandeli, deux ports que sépare la presqu'île du castro. Confiseurs et cordonniers, toutes les enseignes en italien. Je monte au castro entre des maisons ruinées. Le soleil est près de se coucher et la vue est claire sur les îles et l'Asie mineure ; le castro lui même est fermé. Je redescends et me fais conduire chez un pappas à qui je suis recommandé et dont la fille est sympathique mais le fils me donne sur les nerfs. Il promet des montagnes d'or au musicâtre aveugle vers qui ils me conduisent et en qui je n'ai pas trop confiance. On verra. Je redescends de nuit à l'«Hôtel», dont la gargote est fréquentée par de louches Levantins et Italiens et dont les chambres communiquent entre elles par le haut, au dessus des galandages. Je prends ces notes sur le petit port dont l'animation est assez mince.

Το πρωί, με τον πατέρα *Αμφιλόχιο*, μου είχαν κάνει μια μεγάλη θεολογική συζήτηση, αναγνωρίζοντας ότι ακόμη και η ελληνική εκκλησία δεν είναι πλέον πραγματικά «ορθόδοξη», συστήνοντάς μου όμως να διαβάσω τους Άγιους Πατέρες. Το κόκκινο πανί του είναι η μασονία, που θεωρεί ότι την προφητεύει η Αποκάλυψη, και βλέπει παντού τις ολέθριες επιδράσεις της.

Τετάρτη 9 Σεπτεμβρίου

Περνάω το πρωινό μου με τον *Γύλο*, που στην πραγματικότητα δεν ξέρει καλά παρά μόνο το *σιγανέ μου ποταμέ* του γάμου. Με τον πατέρα Σμυρνάκη επισκεπτόμαστε έναν υποτιθέμενο ζωγράφο από την Αίγυπτο, που από τον πονοκέφαλο δεν μπορεί να μιλήσει, και έναν μωλανά, ένα πολύ συμπαθητικό τύπο που ανάλογα με τον αέρα, άλλοτε δουλεύει στον μύλο που βρίσκεται στο νότιο τμήμα του χωριού και άλλοτε στο βόρειο, και ο οποίος εξηγεί την Αποκάλυψη με τον τρόπο του, προφητεύοντας ότι θα ξαναγυρίσουμε στις βάρκες με τα πανιά και στους ανεμόμυλους, σαν άλλος μαστρο Κορνίγ⁹⁹.

Πέμπτη 10 Σεπτεμβρίου

Όλη την ημέρα, εργάζομαι στο χειρόγραφο μου και κατά τις 5 η ώρα κατεβαίνω στο μικρό λιμάνι να συνεννοηθώ για το καράβι μου. Πρέπει να φύγω την επομένη, οπότε ξαναεβαίνω βιαστικά για να πληρώσω τον *Γύλο* και να τελειώσω το χειρόγραφο μου.

Παρασκευή 11 Σεπτεμβρίου

Αφού παίρνω μερικές φωτογραφίες πάνω από τις λευκές ταράτσες της μονής με φόντο τον καθαρό ουρανό, κατεβαίνω στη Σιάλα όπου η ωριαία αναμονή της βενζίνας μου δίνει όλο το χρόνο να παρακολουθήσω την κίνηση των αγωγιάτων, των γαϊδουριών και των καϊκιών στον μόλο του μικρού λιμανιού. Ένα γαλλικό γιοτ δένει στο λιμάνι. Παραπλέουμε τους Λειψούς, που οι Πατινώτες τους θαυμάζουν για την εύφορη γη τους, ύστερα τη

Λέρο

όπου φτάνουμε στις 4 η ώρα. Το πάμφωτο κάστρο είναι πανέμορφο.

Ανεβαίνω στον Πλάτανο, την κεντρική πλατεία του χωριού πάνω σ' ένα μικρό διάσελο χάρη στο οποίο επικοινωνεί η Σιάλα με το Παντέλι, δύο λιμάνια που τα χωρίζει η χερσόνησος του κάστρου. Ζαχαροπλάστες και τσαγκάρηδες, όλες οι επιγραφές στα ιταλικά. Ανεβαίνω στο κάστρο ανάμεσα στα ερειπωμένα σπίτια. Ο ήλιος πάει να δύσει και η θέα είναι καθαρή στα νησιά και στα μικρασιατικά παράλια· το κάστρο είναι κλειστό. Ξανακατεβαίνω, και ζητώ να με οδηγήσουν σ' έναν παπά για τον οποίο έχω μια συστατική επιστολή· η κόρη του είναι συμπαθής αλλά ο γιος του μου δίνει στα νεύρα. Με πηγαίνει σ' έναν τυφλό μουσικάντη που δεν μου εμπνέει και πολύ εμπιστοσύνη και του υπόσχεται βουνά χρυσού. Θα δούμε. Ξανακατεβαίνω μες στη νύχτα στο «Ξενοδοχείο»· στο μαγερικό του συχνάζουν ύποπτοι Λεβαντίνοι και Ιταλοί και τα δωμάτιά του επικοινωνούν μεταξύ τους ψηλά, πάνω από τοιχώματα που δεν ανεβαίνουν ως το ταβάνι. Κρατώ αυτές τις σημειώσεις στο λιμανάκι όπου η κίνηση είναι λιγοστή.

⁹⁹ Μυθιστορηματικό πρόσωπο από το διήγημα του Αλφόνς Ντοντέ, *Το μουσικό του μαστρο Κορνίγ*, που περιλαμβάνεται στη συλλογή *Γράμματα από το μύλο μου* (μετάφραση Ζωρζ Σαρή, Μικρά κλασικά, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 1977).

Samedi 12 sept.

Je travaille avec mon aveugle, un *μερακλής*, qui s'est fait faire un tire cordes en os incrusté de cuivre ou d'or à Calymnos, et qui passe son comboloï sur ses dents et son nez, quand il raconte des histoires. Je le retrouve chez un pâtissier, ancien soldat grec, bon type.

Dimanche 13 sept.

Je vais à pied à Lakki par une matinée très chaude et un jour blanc et lourd : pas un souffle. Aussi ne goûtai je guère le port très fermé avec ses cuirassés et l'eau pleine d'algues où je me baigne non plus que les cafés de la flotte italienne. Lignes un peu molles ; je préfère celles plus dessinées de Calymnos qui se profilent derrière. Au coucher du soleil, je monte sur le sommet qui domine S^{te} Marine et j'ai une meilleure impression de Leros, avec ses golfes nombreux, une très jolie baie surtout et des crêtes où tournent des moulins et où sont éparses des maisons, dont les femmes s'interpellent de *μωρή η η* aigus et chantants.

Le soir je m'embarque à minuit sur l'Hydra, où je retrouve des Dodécanésiens sympathiques et Theotokas le littérateur, très jeune, très simple, qui admire beaucoup les vers de Sepheriadès et la prose de Mélas. En relisant les « heures de loisir » qu'il me donnera deux jours plus tard dans une librairie où j'allais les acheter, je m'aperçois qu'il est effectivement très influencé par Mélas (Fortounio). Nous passons tout près du Sounion, mais la lumière est un peu dure et vers 2 h. ½ nous débarquons à Athènes.

Courses et visites pendant deux jours. Le mercredi matin, je vais chercher papa au Pirée. Arrive très en forme, ayant inauguré une exposition nationale des arts décoratifs et beaux arts à Genève et s'étant retapé au Viviers. Avec lui les Deonna et Venizelos. Préparatifs. Gentil dîner avec Dorier et M^{elle} Perichon. Le lendemain, visite à l'archevêque de Trébizonde qui nous reçoit extrêmement gentiment avec une grandeur simple et le soir dîner avec les Weiglé, puis soirée agréable chez les Choisy avec Papanastasiou, les Deonna, Philadelphie, M^{elle} Palamas, Jenny, extrêmement gentil et plus original qu'il ne m'avait paru, et le cercle ordinaire des Choisy. Mais nous nous retirons vers minuit car le Vendredi 18 septembre [1931], nous nous envolons à 8 heures de Tatoï, pour l'Athos.

Σάββατο 12 Σεπτεμβρίου

Δουλεύω μαζί με τον τυφλό μου, έναν *μερακλή* που ζήτησε να του φτιάξουν στην Κάλυμνο έναν «χορδοδέτη» από κόκκαλο με ένθετο από χαλκό ή χρυσό, και ο οποίος όταν αφηγείται τις ιστορίες του περνάει το κομπολόι του πάνω από τα δόντια και τη μύτη του. Τον ξαναβρίσκω σ' έναν ζαχαροπλάστη, πρώην Έλληνα στρατιώτη, καλό τύπο.

Κυριακή 13 Σεπτεμβρίου

Πηγαίνω με τα πόδια το πρωί στο Λακκί με μια αφόρητη ζέστη κι ένα εκτυφλωτικό φως, βαρύ: δεν φυσάει καθόλου. Εξάλλου δεν θα μπορέσω να απολαύσω καθόλου το λιμάνι, που το έχουν κλείσει εντελώς τα θωρηκτά και όπου κολυμπάω σε νερά γεμάτα φύκια, αλλά ούτε και τα καφενεία του ιταλικού στόλου. Γραμμές λιγάκι άτονες, προτιμώ τις πιο καλοσχεδιασμένες γραμμές της Καλύμνου που διαγράφονται από πίσω. Το δειλινό, ανεβαίνω στη βουνοκορφή που δεσπόζει πάνω από την Αγία Μαρίνα κι έχω μια καλύτερη αίσθηση της Λέρου, με τους πολλούς όρμους της, και κυρίως με τον πανέμορφο κόλπο της και τις κορυφογραμμές της με τους ανεμόμυλους που γυρίζουν και τα διάσπαρτα σπίτια όπου οι γυναίκες απευθύνονται ή μια στην άλλη φωνάζοντας «μωρή η η», με φωνή διαπεραστική και τραγουδιστή.

Το βράδυ επιβιβάζομαι τα μεσάνυχτα στο *Υδρα*, όπου βρίσκω συμπαθείς Δωδεκανήσιους και τον Θεοτοκά, τον λογοτέχνη, πολύ νέος, πολύ απλός, που θαυμάζει πολύ τους στίχους του Σεφεριάδη και την πρόζα του Μελά. Ξαναδιαβάζοντας τις «Ωρες αργίας», που θα μου τις δώσει δυο μέρες αργότερα, σ' ένα βιβλιοπωλείο όπου ετοιμαζόμουν να τις αγοράσω, αντιλαμβάνομαι ότι είναι πράγματι πολύ επηρεασμένος από τον Μελά (Φορτούνιο). Περνάμε πολύ κοντά από το Σούνιο, αλλά το φως είναι λιγάκι σκληρό και κατά τις δυόμιση η ώρα αποβιβάζομαστε στην Αθήνα.

Δυο μέρες με τρεχάματα και επισκέψεις. Την Τετάρτη το πρωί, πηγαίνω να παραλάβω τον μπαμπά στον Πειραιά. Φτάνει σε μεγάλη φόρμα, αφού έχει εγκαινιάσει μια εθνική έκθεση διακοσμητικών και καλών τεχνών στη Γενεύη και έχει αναλάβει τις δυνάμεις του στο Βιβιέ¹⁰⁰. Μαζί του οι Deonna και ο Βενιζέλος. Προετοιμασίες. Ήσυχο δείπνο με τον Dorier και τη δεσποινίδα Périchon. Την επομένη, επίσκεψη στον μητροπολίτη Τραπεζούντας που μας δεξιώνεται με περισσή ευγένεια και απλή μεγαλοπρέπεια και το βράδυ δείπνο με τους Weiglé, ύστερα ευχάριστη βραδιά στο σπίτι των Choisy, με τον Παπαναστασίου, τους Deonna, τον Φιλαδελφέως, τη δεσποινίδα Παλαμά, τη Jenny, εξαιρετικά χαριτωμένη και πιο αυθεντική απ' ό,τι αρχικά μου είχε φανεί, και τον συνηθισμένο κύκλο των Choisy. Γύρω στα μεσάνυχτα, όμως, αποσυρόμαστε επειδή την Παρασκευή 18 Σεπτεμβρίου [1931] πετάμε στις 8 η ώρα από το Τατόι για τον Άθω.

¹⁰⁰ Χωριό, νότια της Βαλάνς όπου έμεναν τα ξαδέλφια του.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Ο Samuel Baud Bovy και η μουσική έρευνα στα Δωδεκάνησα

Αρκεί να ακούσει κανείς αυτή τη μοναδική μουσικότητα που διακρίνει την εκφορά του λόγου στα Δωδεκάνησα (κατάλοιπο της αρχαίας προσωδίας, χαρακτηριστικό γνώρισμα της ντοπιολαλιάς στις «άκρες» του Ελληνισμού) για να αισθανθεί τη δύναμη του ήχου να απλώνει γέφυρες επικοινωνίας στον χώρο και τον χρόνο. Όπως αποκάλυψε η έρευνα του Samuel Baud Bovy, τα αρχαία ροδίτικα *χελιδονίσματα* εξακολουθούν να επιβιώνουν στη σύγχρονη Χάλκη. Τα σήμαντρα της *Αποκαλύψεως* ηχούν ακόμα στο νησί της Πάτμου. Τα βυζαντινά ακριτικά τραγούδια συναντούν τους δικέφαλους αετούς στα υπέρθυρα και στα μπαλκόνια στην Όλυμπο της Καρπάθου. Στο Καστελόριζο επικαλούνται τον Αϊ Γιώργη μαζί με το πνεύμα της άνοιξης, με τον σκοπό της *σαντακλίδας* (της κούνιας) που μας συνδέει με τις αρχαίες *αιώρες*. Στη Σύμη οι κοπέλες μαντεύουν την τύχη τους δίνοντας φωνή στο αμίλητο νερό, με το τραγούδι του *Κουκουμά*. Στην Κάλυμνο οι βουτηχτάδες ξορκίζουν τη μοίρα τους με τον μιμητικό χορό του *μηχανικού*. Στην Κω οι παλιές αφηγηματικές μπαλάντες γίνονται κεντίδια στα γαμήλια *σπερβέρια*. Στην Τήλο και στη Νίσυρο το ξενίνημα του νέου ζευγαριού θωρακίζεται με τη μαγική δύναμη των τραγουδιών, όπως στα αρχαία *επιθαλάμια* και τα βυζαντινά *παστικά*. Στην Κάσο ο πιο διαδεδομένος σκοπός του νησιού (*το πάθος*) συναντά τα *ευλογητάρια* του Μεγάλου Σαββάτου. Στις μαντινάδες της Αστυπάλαιας αναβιώνουν τα αρχαία *σκόλια*. Η φαμίλια των Χατζηδάκηδων στη Λέρο συμπυκνώνει τον καημό του ξενιτεμού στο *Τζιβαέρι* και μας προσκαλεί *μες στου Αιγαίου τα νησιά εκεί όπου αγγέλοι φτερουγίζουν!*.

Στο πέραςμα του χρόνου, ακολουθώντας τις ιστορικές περιπέτειες του Αρχιπελάγους, η μουσική παράδοση των Δωδεκανήσων αφομοίωσε δημιουργικά τα νέα στοιχεία, τα οποία ήρθαν να ενταχθούν δίπλα στις αρχαιοελληνικές και τις βυζαντινές καταβολές, καθώς και στις κατοπινές δυτικές επιρροές της Φραγκοκρατίας. Στο πολυπολιτισμικό κλίμα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, από τα μικρασιατικά παράλια ταξίδεψαν στα νησιά παθητικοί *χαβάδες* (που συνταίριαζαν αρμονικά με τον ελληνικό δεκαπεντασύλλαβο και τη φράγκικη ρίμα ομοιοκαταληξία), πολιτικά συρτά, βαλκανικές *χόρες*, και και σεφραδίτικες μπαλάντες των Ισπανοεβραίων. Αποτέλεσμα είναι μια μουσική παράδοση πλούσια και πολύμορφη σαν περίτεχνο ψηφιδωτό, όπου έχουν ενσωματωθεί οι επιμέρους παραδόσεις των νησιών, ξεχωριστή η κάθε μια αλλά και όλες μαζί ενταγμένες σε ένα ενιαίο σύνολο, που με τη σειρά του έρχεται να ενταχθεί στον ευρύτερο κορμό του Αιγαίου και της Ανατολικής Μεσογείου, στα πολιτισμικά και μουσικά δίκτυα Ανατολής Δύσης, Βορρά Νότου.

Στον Baud Bovy οφείλεται η πρώτη συστηματική και πληρέστερη έως σήμερα γνωριμία μας με όλον αυτό τον πλούτο και πολυμορφία της μουσικής των Δωδεκανήσων. Θεωρείται όχι μόνον ως ο κορυφαίος ερευνητής της δωδεκανησιακής λαϊκής μουσικής, αλλά και αυτός που ουσιαστικά θεμελίωσε την επιστήμη της εθνομουσικολογίας στην Ελλάδα.

Πράγματι, οι έρευνες και τα γραπτά του, που καλύπτουν μια ολόκληρη πεντηκονταετία (1930-1980), με επιστημονική μέθοδο, χωρίς φόβο και πάθος κατόρθωσαν να τοποθετήσουν το ελληνικό δημοτικό τραγούδι στον ευρύτερο γεωγραφικό και ιστορικό χώρο που ανήκει, δίνοντας παράλληλα μια σειρά από τεκμηριωμένα επιχειρήματα για την αδιάσπαστη εξέλιξη στους αιώνες όχι μόνο της ελληνικής γλώσσας αλλά και της μουσικής.

Τα τρία ταξίδια του στα ιταλοκρατούμενα Δωδεκάνησα (1930, 1931, 1933) κατέληξαν σε δύο βιβλία σταθμούς για την ελληνική δημοτική μουσική: *Τραγούδια των Δωδεκανήσων* τόμος Α' (Αθήνα 1935) και τόμος Β' (1938), καθώς και στη διδακτορική του διατριβή: *La chanson populaire grecque du Dodécanèse* (Γενεύη Παρίσι 1936) όπου επικεντρώνεται μόνο στα κείμενα των τραγουδιών.

Η μουσική έρευνα του Baud Bony πραγματοποιήθηκε σε τρεις φάσεις, τα καλοκαίρια του 1930, 1931 και 1933. Το πρώτο ταξίδι περιλάμβανε τη Ρόδο, τη Χάλκη, την Κάρπαθο, την Αστυπάλαια, την Κω και την Κάλυμνο. Το δεύτερο, το Καστελόριζο, τη Νίσυρο, τη Σύμη, τη Λέρο και την Πάτμο. Στο τρίτο επανήλθε στην Κάλυμνο και στη Ρόδο για να μελετήσει ειδικότερα τα μουσικά όργανα και να βεβαιωθεί ότι κανένα σπουδαίο τραγούδι δεν είχε διαφύγει στα προηγούμενα ταξίδια. Η Κάσος και η Τήλος, που έμειναν έξω απ' αυτή την περιοδεία, αντιπροσωπεύτηκαν με ορισμένα τραγούδια τα οποία υπαγόρευαν Τηλιακοί που συνάντησε στη Ρόδο και Κασιώτισες εγκατεστημένες στον Πειραιά. Εξάλλου, η Κάσος την εποχή εκείνη ήταν ήδη «καλυμμένη» με το βιβλίο *Κασιακή Λύρα* των Ν. Μαυρή και Ευ. Παπαδοπούλου που είχε εκδοθεί στο Πορτ Σάιντ το 1928.

Όπως σημειώνει ο Baud Bony: *βοήθημα δεν είχα κανένα στα ταξίδια μου, παρά μόνο τη μουσική μου μύρφωση, αντί αρκετά γυμνασμένο, τις γνώσεις μου της βυζαντινής μουσικής και προ πάντων την προθυμία και την ακούραστη υπομονή των τραγουδιστών. Από το πρώτο μου ταξίδι στη Ρόδο και στ' άλλα Δωδεκάνησα, βρήκα παντού την πιο καλόκαρδη φιλοξενία, την πιο ωραία προθυμία για να με βοηθήσουν στο σκοπό μου. Χωρίς την προθυμία αυτή δεν θα μπορούσα ποτέ, μη έχοντας άλλη πρόσθετη οικονομική υποστήριξη, να πραγματοποιήσω το σχέδιό μου. Ελάχιστοι απ' όσους τραγούδησαν μου ζήτησαν αμοιβή. Όλοι σχεδόν με συντρέξανε μόνο και μόνο για να ευχαριστήσουν έναν ξένο, για να μη χαθούν τα τραγούδια που κληρονόμησαν από τους γονείς τους. "Να γράφης τ' όνομά μου πάνω στα τραγούδια που σου 'πα", ήταν η μόνη απαίτηση μιας γριάς, "να με συγχωρέσουν αυτοί που θα πάρουν το βιβλίο!"*

Καρπός της μουσικής καταγραφής ήταν οι δύο τόμοι της συλλογής με τα *Τραγούδια των Δωδεκανήσων*, οι οποίοι περιλαμβάνουν 286 μελωδίες που κατέγραψε ο Baud Bony επιτόπου, «με το αυτί», στα τρία του ταξίδια, καθώς και 70 μελωδίες που κατέγραψε εκ των υστέρων, με βάση τις ηχογραφήσεις που έγιναν το 1930.

Τότε πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα η πρώτη μεγάλη καταγραφή φωνοληψία ελληνικών δημοτικών τραγουδιών, με τη συνεργασία του Hubert Pernot (*Ινστιτούτο Φωνητικής της Σορβόνης*), του οίκου Pathé και του *Συλλόγου Δημοτικών Τραγουδιών*, όπου πρωτοστατούσε η Μέλπω Μερλιέ. Ο Baud Bony ανέλαβε την επιμέλεια των τραγουδιών από τα Δωδεκάνησα, τα οποία αντιπροσωπεύουν περίπου 70 κομμάτια σ' ένα σύνολο 584 τραγουδιών απ' όλες τις περιοχές του ελληνισμού που ηχογραφήθηκαν.

Οι τραγουδιστές και οι μουσικοί ήταν Κασιώτες και Καλύμνιοι που ζούσαν στην

Αθήνα, ενώ οι Ρόδιοι και μια τραγουδίστρια από την Κάρπαθο ξεκίνησαν από τα χωριά τους, χάρη στη γενναιοδωρή χορηγία της Πηνελόπης Δέλτα, ύστερα από επιμονή του Baud Bony, ο οποίος έδινε μεγάλη σημασία στην ηχογράφηση, παρά τις πρακτικές δυσκολίες της εποχής στις μετακινήσεις και τα έξοδα. Ανάμεσά τους ήταν και η Τριανταφυλλιώ Αργυρού από τον Αρχάγγελο της Ρόδου, η αγαπημένη τραγουδίστρια του Baud Bony, ο οποίος μου εξομολογήθηκε ότι θεωρούσε τον *Αρχαγγελίστικο* σκοπό που του τραγούδησε ως την πιο γοητευτική ελληνική μελωδία!..

Οι 286 μελωδίες της συλλογής Baud Bony κατανέμονται ως εξής:

Ρόδος:	122 και πολλά δίστιχα (μαντινάδες)				
Κάρπαθος:	64	Νίσυρος:	44	Κάλυμνος:	35
Κως:	28	Χάλκη:	24	Καστελόριζο:	22
Αστυπάλαια:	14	Σύμη:	14	Κάσος:	10
Λέρος:	6	Τήλος:	5	Πάτμος:	4

Τα τραγούδια αυτά καλύπτουν όλες τις περιστάσεις, τόσο στον κύκλο της ζωής (νανουρίσματα, παιδικά, του γάμου, εργατικά, μοιρολόγια) όσο και στον ετήσιο κύκλο (κάλαντα, αποκριάτικα, του Πάσχα, θρησκευτικών εορτών). Ιδιαίτερη σημασία δόθηκε επίσης στα χορευτικά τραγούδια και τους σκοπούς, ενώ ενέταξε σε χωριστές κατηγορίες τα πολύστιχα (ακριτικά και παραλογές) και τα δίστιχα (μαντινάδες). Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα βυζαντινά αφηγηματικά τραγούδια (26 κατέγραψε μόνο στη Ρόδο), οι 10 παραλλαγές μοιρολογιών από τη Νίσυρο και οι 24 διαφορετικοί σκοποί για τις μαντινάδες από την Κάρπαθο.

Ο Baud Bony υπογράμμισε πρώτος τις «μεταμορφώσεις» των σκοπών, περνώντας από το ένα νησί στο άλλο, δείγμα της ενότητας αλλά και της ιδιαίτερης μουσικής ταυτότητας κάθε τοπικής παράδοσης, όπου η κοινή μουσική γλώσσα αποκτά επιμέρους διαλέκτους και ιδιώματα. Έτσι ο *αρχαγγελίστικος* της Ρόδου, ο *καλαδερφίστικος* της Χάλκης, ο *συμιακός* σκοπός των *κλαδιών* και ορισμένοι σκοποί της Πάτμου, της Λέρου, της Κάλυμνου, της Κω και της Κάσου δεν είναι παρά παραλλαγές της ίδιας μελωδίας!

Περίπου ενενήντα χρόνια πέρασαν από τότε και το έργο του Baud Bony παραμένει σημείο αναφοράς για την ελληνική δημοτική μουσική. Πόσο μάλλον που πραγματοποιήθηκε σε μια κρίσιμη περίοδο για τα Δωδεκάνησα, καθώς δημοσιεύτηκε όταν είχαν κλείσει από τους Ιταλούς τα ελληνικά σχολεία κι ο επερχόμενος πόλεμος έριχνε βαριά τη σκιά του στις ελπίδες για το μέλλον. Γι' αυτό κι ο Baud Bony έγραφε στον επίλογό του: *Πολύ φοβάμαι τώρα που έκλεισαν τα δωδεκανησιακά σχολεία και που σκόρπισαν οι πιο πολλοί Δωδεκανήσιοι πως σε λίγα χρόνια τα τραγούδια τους δε θα είναι πια ζωντανά και πως θα τα μελετούμε σαν πολύτιμα κειμήλια περασμένου πολιτισμού.*

Για να καταλήξει ανακαλώντας τους συντρόφους αυτού του μουσικού οδοιπορικού στα Δωδεκάνησα: *Ίσως για να χαρή κανείς αυτά τα τραγούδια, πρέπει σαν κ' εμένα να τα ζήσει. Φαντενές με τ' άσπρα φαρδιά φουστάνια, που μέσ' στα ηλιόλουστα καντούνια σηκώνατε στο κεφάλι σας τα προυκιά του γαμπρού· Ποντίκα, γερο λυριστή, που ο ακράτητος ρυθμός του δοξαριού σου του*

κουδουνάτου σήκωνε ολόκληρη την αλυσίδα των χορευτών· γριά «κλάφτρα» της Αστροπαλιάς, που στον ίσκιο της συκιάς λες και μοιρολογούσες την ίδια σου τη μοίρα, κ' εσύ, καλύμνικο βοσκαρούδι που με ξύπνησες ένα πρωί με την τσαμπούνα σου, σας ξαναβρίσκω όλους ξεφυλλίζοντας αυτό το βιβλίο. Άμποτε να μεταδώση και σ' άλλους κάτι από την αγάπη μου γι' αυτή τη μουσική και για το λαό που την έπλασε.

Η δημοσίευση των ημερολογιακών σημειώσεων από τα ταξίδια του έρχεται να συμπληρώσει και να διαφωτίσει τις συνθήκες και τη μέθοδο καταγραφής αυτής της ιστορικής έρευνας, αποτελώντας παράλληλα μια πολύτιμη μαρτυρία, ένα συναρπαστικό οδοιπορικό στα Δωδεκάνησα του Μεσοπολέμου από έναν ελληνολάτρη συνειδητό ταξιδιώτη κι όχι απλώς τουρίστα!

Ο 24χρονος Samuel περιοδεύει έχοντας στις αποσκευές του το βιολί του και τον Όμηρο: *Για να τους καλοπιάσω τους παίζω στο βιολί μου μια σούστα και ένα βουκολικό τραγούδι των Άλπεων! [...] Με το μπανιερό μου και την Ιλιάδα στο χέρι κατεβαίνω στην παραλία των Λιβαδιών όπου κάνω χρήση και των δυο!*

Εντυπωσιάζει με τις κριτικές παρατηρήσεις του, παρασύρει τον αναγνώστη με το πηγαίο χιούμορ του, ενεργοποιεί με τις περιγραφές του όλες τις αισθήσεις επιστρατεύοντας, δίπλα στους ήχους και τις μουσικές, χρώματα, γεύσεις κι αρώματα: *Το φως είναι θαυμάσιο, το ίδιο και η αντίθεση ανάμεσα στη σταχτιά γη τη σπαρμένη με πυρόξανθους θάμνους και τη βαθυγάλανη θάλασσα με τις λευκές πιτσιλιές. [...] Στα μισά του δρόμου ένα πηγάδι με δροσερό και ελαφρύ νερό, που το απολαμβάνουμε με τον ίδιο σεβασμό όπως ένα καλό μποζολέ στα μέρη μας! [...] Ο Ηλίας έρχεται να μου τραγουδήσει μερικά τραγούδια φέροντας μαζί του μια έντονη μυρωδιά θερισμού.*

Δίνει ανάγλυφη εικόνα της πολύ πολιτισμικότητας που χαρακτήριζε τα νησιά της περιόδου εκείνης: *Νιώθει κανείς κάτι σαν ήλιγγο όταν βλέπει τόσους διαφορετικούς πολιτισμούς να αναπτύσσονται ο ένας πάνω ή δίπλα στον άλλον. [...] Τρεις μικροί Ισμαήληδες ξεπετιούνται στοκατόπι μου και αρχίζουν να με συνοδεύουν. Έχουν πατήσει για τα καλά τα δέκα και μυλούν γαλλικά, ισπανικά (τη γλώσσα τους), ελληνικά, τούρκικα, ιταλικά, εβραϊκά και Κύριος οίδε τι άλλο.*

Φέρνει στα μάτια μας μοναδικά «ηχοτοπία»: *Στο σπίτι του γαμπρού, ωραιότατος πίνακας του τέλους του γλεντιού. Κοιμισμένα μωρά πάνω στους πάγκους, ξαπλωμένες γυναίκες με πελώρια φορέματα και μερικοί απτόητοι χορευτές που συνεχίζουν να στροβιλίζονται.*

Μας προσκαλεί μαζί του και μας μυεί στην τελετουργία και τη μέθεξη του δωδεκανησιακού γλεντιού με τις παρέες των συμποσιαστών: *Ο Υψηλός και ένας πρόσχαρος δάσκαλος αυτοσχεδιάζουν μαντινάδες· αποτολμώ κι εγώ μία και πρέπει να αναγνωρίσω ότι αυτά τα μακρόσυρτα επιφωνήματα που επιβάλλουν την προσοχή, αυτή η ελευθερία της μελωδίας, η ευχαρίστηση να ακούς τα λόγια σου να τα επαναλαμβάνουν οι άλλοι εν χορώ, σε συνδυασμό με τις αναθυμιάσεις του κρασιού και του καπνού, εξάπτουν και ενθουσιάζουν το μυαλό. [...] Το βράδυ, ξαπλώνουμε όλοι καταγής στο σπίτι, μ' αυτή την πολύτιμη ευκολία και καλοσύνη της ελληνικής ζωής.*

Μαρτυρίες πολύτιμες για το ύφος και το ήθος του δωδεκανησιακού λαϊκού πολιτισμού, σημεία αναφοράς για τη συλλογική μνήμη και την ταυτότητα, με την ευαίσθητη ματιά ενός «εξωτερικού» παρατηρητή, που όμως μετείχε όσο λίγοι «της ημετέρας παιδείας», έκλεισε την Ελλάδα στην καρδιά του και μας κληροδότησε όσα είδε, άκουσε και αισθάνθηκε.

Αξίζουν πολλά συγχαρητήρια κι ευχαριστίες στο Ίδρυμα Σταματίου για την πρωτοβουλία που ανέλαβε να υλοποιήσει αυτή την έκδοση, στην κυρία Γεωργία Ζακοπούλου

για το δύσκολο έργο της μετάφρασης ενός τόσο πολυσύνθετου κειμένου, καθώς και στα παιδιά του Baud Bovy, τον Manuel Baud Bovy και τη Francoise Sallin για τη συνεχή φροντίδα και συμβολή τους ώστε το έργο του κορυφαίου ελληνιστή και μουσικολόγου να παραμένει σημείο αναφοράς για την επιστημονική, εκπαιδευτική και φιλόμουση κοινότητα.

Λάμπρος Λιάβας
Καθηγητής Εθνομουσικολογίας
Τμήμα Μουσικών Σπουδών ΕΚΠΑ

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΕΝΘΕΤΟ ANNEXE PHOTOGRAPHIQUE

Ανέκδοτες φωτογραφίες του Samuel Baud Bovy από το ταξίδι του στα Δωδεκάνησα. Ευχαριστούμε θερμά τον κ. Manuel Baud Bovy που μας παραχώρησε αυτό το ανεκτίμητο υλικό:

Photographies inédites, réalisées par Samuel Baud Bovy à son voyage aux îles du Dodécanèse. Nous remercions infiniment M. Manuel Baud Bovy de nous avoir fourni cette documentation inappréciable.



Νίσυρος, Παλαιόκαστρο
Nisyros, Palaiocastro



Νίσυρος, Ο κρατήρας του ηφαιστείου
Nisyros, Cratère du volcan



Νίσυρος, Η κορυφή του Διαβάτη
Nisyros, Le sommet du Diavatis



Νίσυρος
Nisyros



Νίσυρος, Παλαιόκαστρο
Nisyros, Palaiocastro



Νίσυρος, Το Μαντράκι
Nisyros, Le Mandracchi



Νίσυρος, Το Βενετσιάνικο κάστρο
και το Μαντράκι
Nisyros, Le Castro vénitien et le
Mandracchi



Αστυπάλεια
Astypalée



Αστυπάλεια
Astypalée



Κάλυμνος, Μυρτιές και το νησί της Τελένδου
Kalymnos, Myrties et île de Telendos



Αστυπάλαια
Astypalée



Πάτμος, Η Μονή
Patmos, Le couvent



Κάλυμνος
Kalymnos



Δρόμος στην παλιά πόλη της Ρόδου
Rue dans la vieille ville de Rhodes



Ρόδος, Πύργος Αγ. Πέτρου και τείχη του
παλατιού του μεγάλου Μαγίστρου
Rhodes, Tour St Pierre et murs du palais des
grands maîtres



Ρόδος, Τάφρος από το ύψος Ντ'Αμπουάζ και
μιναρές του Σουλεϊμάν
Rhodes, Fossé de la pointe d'Amboise et Minaret
de Suleiman



Κως, Ωδείο
Kos, Odéon



Ρόδος, Γάμος στ'Αφάντου
Rhodes, Noce à Afandou



Σύμη, Αυλή εκκλησίας
Symi, Cour d'Eglise



Ρόδος, Πύλη Αγ. Αθανασίου
Rhodes, Porte St Athanase



Ρόδος. Κενοτάφιο του Μαγίστρου Ντ'Αμπουάζ
Rhodes, Tombeau postiche du grand maître d'Amboise



Έμπονα (Ρόδος), Η σούστα
Embona (Rhodes), La sousta



Έμπονα (Ρόδος), Η σούστα
Embona (Rhodes), La sousta

Όχι, δούλα, d'après leur forme. A l'horizon, les autres, les du
 Dodécanèse et les Cyclades orientales. Vers la nuit, elle m'ont
 p-une frange de nuages ^{blancs} que la vent peu à peu rapproche de
 moi - Je redonne vers le Ouest, mettant en fuite les chiens,
 les montons et les perdrix et arrive à une hutte de bergers, en
 pierre sèche - un chat noir aux yeux jaunes est assis sur la porte,
 des poules y hantent joliment de la paille. L'une d'elle se
 tient d'une petite niche de la muraille où elle a déposé ses œufs
 en courir, je la jete et la ramène 50 cts à la place. Puis je suis
 attiré par la murure, celle-ci même que Soukias était si fier d'a-
 voir découverte : Olympos. Le père a une loge en bois
 de bois à emboîter, des loges sebs s'adaptent des morceaux de bois
 placés à l'intérieur de la murure, et pas sontex une clé de
 bois, je devine l'un et l'autre.

père. profib.



plan.



clé. profib.



plan.



murure.

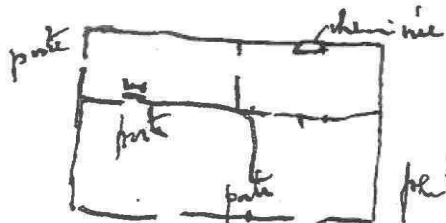


de son œil, élancé, sympathique, qui me conduit à l'église St Constantin,
 fort bien placée, sur le petit raphat qui se pose du front par le
 Mandraki. Elle s'élève, très blanche, derrière une corniche joliment peinte
 en noir et blanc, sur un dais sur la mer et la côte d'Anatolie.

À gauche et à droite, c'est le des fils et des papyrus aux portiques
 - le grec, le byzantin. À l'intérieur, on te et se compose,
 de grosses colonnes monolithes de granit, transportées on dit
 du siècle passé, de la rive anatolienne où les vents ont jeté
 nombreux. Parfois sur des rochers parés par des fontaines, elle
 est par là soufflée, mais d'ensemble, elle fait bien.

Puis on monte à la maison de Paliou, sur la hauteur, au pied de la haute pe-
 - nse surplombée. Très joli plan. Solénoïde. Une pièce unique mais divisée
 par des parois de bois et dont une partie - celle de devant est voûtée.

C'est là la salle de réception de la province et là on entend les tapages
 les conversations de l'autre, par la nuit, la partie postérieure comprend une
 suite de vestibules où sont suspendus les grands plateaux à baklavas,
 et la salle d'hiver avec cheminée où l'on peut avoir un feu.



La nuit, j'ai vu encore, et j'ai vu
 chaque porte le costume du pays
 par la nuit les couleurs brillantes, de couleurs

Je prends du temps à attendre le pédoxobicius, Enéjys
Tsaggiens qui doit me conduire à un mariage de son village
d'Asperdrin. Nous ne partirons que le lendemain. Vers le soir
je vais prendre un bain, au soleil couchant, et au moment
où le vent.

Dimanche 24.

Départ vers 2h avec mon bolchevik, un type unieut, aux
cheveux rous, aux yeux mal soignés, qui a perdu tt ce p'd'avoir
aggréé l'union. Une auto 4 roues à Zivade, au pied d'Haye.
Lui donne le blanchet pour le mariage approximatif
la venue. Nous montons à pied, par une route charnière, au
hale de nos vêtements. Un compagne me aide de la
main gauche et de la droite de celle du mariage. Antitisme
philosophe: tel de ton battier avec Gestrady 2 fois si l'in
étendra les natcheg. Les instruments sont: j'acc de
la cor. Dans 2 temps, note plus lente que le son de.
Solite Thuc l'uni ou plutôt Zivara

1. 2 | 1 2 | 3 |



ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ

Αστυπάλαια	(από σελ. 107 έως σελ. 121)
Κάστρο	σ. 107, 109, 111, 113
Λιβιάδια	σ. 109, 111, 115, 117, 119
Λιμάνι	σ. 111
Φτερά (κορυφή)	σ. 115
 Κάλυμνος	 (από σελ. 137 έως σελ. 143)
Βαθύ	σ. 139, 141, 151
Κάστρο	σ. 137, 139
Μπροστά	σ. 137, 139
Πόθια	σ. 139, 151
 Κάρπαθος	 (από σελ. 85 έως σελ. 107)
Απέρι	σ. 87, 103
Διαφάνι	σ. 93
Μεσοχώρι	σ. 99
Όλυμπος	σ. 87, 93, 95, 97
Όθος	σ. 101, 105
Πηγάδια	σ. 87, 89, 101, 103, 105, 107
 Καστελόριζο	 (από σελ. 181 έως σελ. 187)
Γαλάζια σπηλιά	σ. 185
Λιμάνι	σ. 185
 Κως	 (από σελ. 121 έως σελ. 137)
Ασκληπιείο	σ. 123, 125, 135
Ασφενδιού	σ. 123, 127, 129, 135, 153
Κέφαλος	σ. 129, 155, 159
Μανδράκι (λιμάνι)	σ. 121, 127, 143
Μοναστήρι Αγίου Ιωάννη	σ. 133
Παλιά πόλη	σ. 125
Πυλί	σ. 129, 135, 153,
 Λέρος	 (από σελ. 207 έως σελ. 209)
Κάστρο	σ. 207
Λακκί	σ. 209
Πλάτανος	σ. 207
Σκάλα	σ. 207
 Νίσυρος	 (από σελ. 153 έως σελ. 171)
Διαβάτης (Όρος)	σ. 167
Εμπορειός	σ. 165, 169
Ευαγγελίστρια	σ. 165
Κάστρο	σ. 163
Κρατήρας του ηφαιστείου	σ. 165, 167

Λουτρά	σ. 153, 161
Μαντράκι	σ. 153, 155, 163, 165
Νικιά	σ. 165, 167
Πάλοι	σ. 159, 161, 163
Πάτμος	(από σελ. 197 έως σελ. 207)
Μονή της Αποκάλυψης	σ. 23, 197, 199, 205
Μονή Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου	σ. 23, 199, 203, 207
Χωριό	σ. 203, 205
Ρόδος	(από σελ. 25-81, σελ. 171-181 και σελ. 145-147)
Άγιος Ισίδωρος	σ. 69, 179
Απολλακιά	σ. 71, 73, 75
Αρχάγγελος	σ. 45, 59, 61, 65, 67
Αρχαιολογικό Μουσείο	σ. 31, 35, 37, 41, 171
Αφάντου	σ. 43, 53, 57, 59, 61, 65, 117, 147, 171
Citta Murata	σ. 25, 31, 49
Έμπωνα	σ. 69, 79, 81, 175, 177, 179
Κοσινού	σ. 45, 49
Κρεμαστή	σ. 67, 145, 147, 179
Λίνδος	σ. 39, 63, 65, 71, 193
Μανδράκι	σ. 31, 41, 43, 47, 51, 145, 147, 153
Μονόλιθος	σ. 69, 71, 77, 173, 179
Προφήτης Ηλίας	σ. 69, 85, 175, 187
Ροδίνι	σ. 39, 41, 43, 147, 171
Σάλακος	σ. 69, 175
Σιάννα	σ. 29, 67, 69, 73, 77, 173, 179
Φιλέρημος	σ. 43, 45, 67, 85, 147, 181, 187
Σύμη	(από σελ. 143-145 και σελ. 189-197)
Γιαλός (λιμάνι)	σ. 189, 191, 197
Εμπορειός	σ. 197
Μοναστήρι του Σταυρού	σ. 193
Μοναστήρι του Σωτήρος	σ. 193
Μονή του Αρχάγγελου Μιχαήλ (του Ρουκουनिώτη)	σ. 191, 197
Πανορμίτης	σ. 143, 145, 193, 195
Χωριό	σ. 197
Τήλος (Από το πλοίο)	σ. 85, 87, 143, 165, 167, 193, 197
Χάλη	(από σελ. 81 έως σελ. 85)
Λιμάνι	σ. 81, 83, 85
Χωριό	σ. 83

INDEX DES NOMS DE LIEUX

Astypalea	(pp. 106 - 120)
Castro	p. 106, 108, 110, 112
Livadia	p. 108, 110, 114, 116, 118
Mandracchio (port)	p. 110
Ta Phtera	p. 114
Chalki	(pp. 80 - 84)
Chorio	p. 82
Port	p. 80, 82, 84
Kalymnos	(pp. 136 - 142)
Castro	p. 136, 138
Prosta (Chorio)	p. 136, 138
Pothia	p. 138, 150
Vathy	p. 138, 140, 150
Karpathos	(pp. 84 - 106)
Aperi	p. 86, 102
Diaphani	p. 92
Mesochori	p. 98
Olymbos	p. 86, 92, 94, 96
Othos	p. 100, 104
Pigadia	p. 86, 88, 100, 102, 104, 106
Kastellorizo	(pp. 180 - 186)
Grotta azuro	p. 184
Port	p. 184
Kos	(pp. 120 - 136)
Asclepeion	p. 122, 124, 134
Asphendiou	p. 122, 126, 128, 134, 152
Kefalo	p. 128, 154, 158
Mandracchio (port)	p. 120, 126, 142
Monastère St Jean	p. 132
Pyli	p. 128, 134, 152
Ville murée	p. 124
Leros	(pp. 206 - 208)
Kastro	p. 206
Lakki	p. 208
Platanos	P. 206
Skala	p. 206
Nisyros	(pp. 152 - 170)
Castro	p. 166
Cratère du volcan	164, 166

Diavatis (Mont)	p. 166
Emborio	p. 164, 168
Evangelistria	p. 164
Loutra	p. 152, 160
Mandracchio (port)	p. 152, 154, 162, 164
Nikia	p. 164, 166
Pali	p. 158, 160, 162
Patmos	(pp. 196 – 206)
Couvent de l'Apocalypse	p. 22, 196, 198, 204
Grotte de St. Jean	p. 22, 198, 202, 206
Village	p. 202, 204
Rhodes	(pp. 24-80, 170-180, 144-146)
Afandou	p. 42, 52, 56, 58, 60, 64, 116, 146, 170
Apollachia	p. 70, 72, 74
Arcangelo	p. 44, 58, 60, 64, 66
Citta murata	p. 24, 30, 48
Coschino	p. 44, 48
Embona	p. 68, 78, 80, 174, 176, 178
Filerimos	p. 42, 44, 66, 84, 146, 180, 186
Kremasto	p. 66, 144, 146, 178
Lindo	p. 38, 62, 64, 70, 192
Mandracchio (port)	p. 30, 40, 42, 46, 50, 144, 146, 152
Monolitho	p. 68, 70, 76, 172, 178
Mont Prophète Elie	p. 68, 84, 174, 186
Musée	p. 30, 34, 36, 40, 170
Rodini	p. 38, 40, 42, 146, 170
Salako	p. 68, 174
Siana	p. 28, 66, 68, 72, 76, 172, 178
St Isidore	p. 68, 178
Symi	(pp. 142-144, 188-196)
Chorio	p. 196
Convent du Sotir	p. 192
Emporios	p. 196
Monastère du Panormite	p. 142, 144, 192, 194
Monastère de St Michel	p. 190, 196
Monastère tou Stavrou	p. 192
Port	p. 188, 190, 196

Το βιβλίο του
Samuel Baud-Bovy
Journal du Dodécanèse (1930-1931)
Ημερολόγιο Δωδεκανήσου (1930-1931)
στοιχειοθετήθηκε με Garamond 13 & EB Garamond 12
και σελιδοποιήθηκε από τον Δημήτρη Ε. Κόκκινο,
τη μακέτα του εξωφύλλου σχεδίασε ο Νίκος Χατζηκαλημέρης,
εκτυπώθηκε και βιβλιοδετήθηκε στο
«Τυπογραφείο 1985»



τον Μάρτιο 2019,
σε χαρτί chamois 100 γραμ. σε σχήμα 17X24,
για λογαριασμό των εκδόσεων του
Κοινοφελούς Ιδρύματος Υποτροφιών Ρόδου
Εμμανουήλ και Μαίρης Σταματίου



ISBN:.978-618-84181-2-7